УФИМСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

приоритет2030^
лидерами становятся

ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

(К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ-ФРОНТОВИКОВ С. ПОВАРИСОВА, Ш. БИККУЛА, Р. УМЕТБАЕВА)

Сборник материалов
Международной научно-практической конференции
(г. Уфа, 16 мая 2024 года)

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РФ
УФИМСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ НАУКИ И ТЕХНОЛОГИЙ

ФАКУЛЬТЕТ БАШКИРСКОЙ ФИЛОЛОГИИ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ЖУРНАЛИСТИКИ

ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ (К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ-ФРОНТОВИКОВ С. ПОВАРИСОВА, Ш. БИККУЛА, Р. УМЕТБАЕВА)

Сборник материалов
Международной научно-практической конференции

(г. Уфа, 16 мая 2024 года)

Научное электронное издание сетевого доступа

Уфа
РИЦ УУНиТ
2024

УДК 821.512.141.09(470.57)+821.161.1.09
ББК 83.3 (2Рос. Баш)+83.3 (2Рос. Рус)
В27

Печатается по решению кафедры башкирской литературы
и отечественной словесности ФБФВиЖ УУНиТ.
Протокол № 8 от 30.11.2023 г.

Редакционная коллегия:
Гареева Г.Н., д-р филологических наук, профессор
(отв. редактор);
Пермякова Л.А., кандидат филологических наук, доцент;
Салаватова Ф.Р., кандидат филологических наук, доцент;
Байбулов И.Б., ассистент;
Тагирова Р.Н., ассистент

В27 **Великая Отечественная война в контексте современности: лингво-культурологический и литературоведческий аспекты (к 100-летию со дня рождения писателей-фронтовиков С. Поварисова, Ш. Биккула, Р. Уметбаева):** сборник материалов Международной научно-практической конференции (г. Уфа, 16 мая 2024 г.) / отв. ред. Г.Н. Гареева. [Электронный ресурс] / Уфимск. ун-т науки и технологий. – Уфа: РИЦ УУНиТ, 2024. – 284 с. – URL: https://uust.ru/media/documents/digital-publications/2024/076.pdf – Загл. с титула экрана.

ISBN 978-5-7477-5908-4

Сборник содержит материалы, посвященные теме Великой Отечественной войны.

Материалы конференции адресованы научным работникам, аспирантам, магистрантам, студентам, преподавателям образовательных учреждений и всем интересующимся гуманитарными науками.

УДК 821.512.141.09(470.57)+821.161.1.09
ББК 83.3 (2Рос. Баш)+83.3 (2Рос. Рус)

ISBN 978-5-7477-5908-4 © УУНиТ, 2024

РӘСӘЙ ФЕДЕРАЦИЯҺЫ ФӘН ҺӘМ ЮҒАРЫ БЕЛЕМ БИРЕҮ МИНИСТРЛЫҒЫ
ЮҒАРЫ БЕЛЕМ БИРЕҮ ФЕДЕРАЛЬ ДӘҮЛӘТ БЮДЖЕТ МӘҒАРИФ УЧРЕЖДЕНИЕҺЫ
«ӨФӨ ФӘН ҺӘМ ТЕХНОЛОГИЯЛАР УНИВЕРСИТЕТЫ»
(Өфө университеты)
БАШҠОРТ ФИЛОЛОГИЯҺЫ, ШӘРҠИӘТ ҺӘМ ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТЫ

ЗАМАН КОНТЕКСЫНДА БӨЙӨК ВАТАН ҺУҒЫШЫ: ЛИНГВОМӘҘӘНИӘТ ҺӘМ ӘҘӘБИӘТ ҒИЛЕМЕ АСПЕКТТАРЫ (ФРОНТОВИК ЯҘЫУСЫЛАР С. ПОВАРИСОВ, Ш. БИҠҠОЛ, Р. ӨМӨТБАЕВТАРҘЫҢ ТЫУЫУЫНА 100 ЙЫЛ ТУЛЫУҒА ҠАРАТА)

Халыҡ-ара фәнни-ғәмәли конференция материалдары йыйынтығы

2024 йылдың 16 майы

ӨФӨ
Өфө университеты, 2024

УДК 821.512.141.09(470.57)+821.161.1.09
ББК 83.3 (2Рос. Баш)+83.3 (2Рос. Рус)
В27

*Йыйынтыҡ Өфө фән һәм технологиялар университеты БФШһЖ факультетының башҡорт әҙәбиәте һәм ватан һүҙ сәнғәте кафедраһы ҡарарына ярашлы баҫыла
Протокол № 8, 30.11.2024 й.*

Редакцион коллегия:
Гәрәева Г.Н., филология фәндәре докторы, профессор *(яуаплы мөхәррир)*
Пермякова Л.А., филология фәндәре кандидаты, доцент
Салауатова Ф.Р., филология фәндәре кандидаты, доцент
Байбулов И.Р., ассистент
Таһирова Р.Н., ассистент

В27 **Заман контексында Бөйөк Ватан һуғышы: лингвомәҙәниәт һәм әҙәбиәт ғилеме аспекттары (Фронтовик яҙыусылар С. Поварисов, Ш. Бикҡол, Р. Өмөтбаевтарҙың тыуыуына 100 йыл тулыуға ҡарата):** халыҡ-ара фәнни-ғәмәли конференция материалдары йыйынтығы (Өфө ҡалаһы, 2024 йылдың 16 майы). – Өфө: Өфө университеты, 2024. – 284 бит. – URL: https://https://uust.ru/media/documents/digital-publications/2024/076.pdf − Экран титулындағы исеме.

ISBN 978-5-7477-5908-4

Йыйынтыҡта Бөйөк Ватан һуғышы темаһына арналған материалдар тупланды.

Конференция материалдары ғилми хеҙмәткәрҙәргә, аспиранттарға, магистранттарға, студенттарға, белем биреү учреждениелары уҡытыусыларына һәм гуманитар фәндәр менән ҡыҙыҡһыныусыларға тәғәйенләнә.

УДК 821.512.141.09(470.57)+821.161.1.09
ББК 83.3 (2Рос. Баш)+83.3 (2Рос. Рус)

ISBN 978-5-7477-5908-4
` Өфө университеты, 2024

УДК 821.51 2.141.09

Абдрахманова А.Р.,
студентка 4 курса ФБФВиЖ
Гареева Г.Н.,
д-р филол. наук, проф.
УУНиТ, г. Уфа

ТЕМА ПАТРИОТИЗМА И ГЕРОИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ С. ПОВАРИСОВА, Ш. БИККУЛА, Р. УМЕТБАЕВА

Великая Отечественная война отражена в литературе глубоко и всесторонне, во всех своих проявлениях: армия и тыл, партизанское движение и подполье, трагическое начало войны, отдельные битвы, героизм и предательство, величие и драматизм Победы. Авторы военной прозы, как правило, фронтовики, в своих произведениях они опираются на реальные события, на свой собственный боевой опыт. В книгах о войне писателей-фронтовиков главной линией проходит солдатская дружба, тяжесть походной жизни, геройство и иногда предательство, дезертирство. Писатели-фронтовики – это целое поколение мужественных, совестливых, многое испытавших, одаренных личностей, перенесших военные и послевоенные невзгоды. Писатели-фронтовики являются теми авторами, которые в своих произведениях выражают точку зрения, что исход войны решает герой, сознающий себя частицей воюющего народа, несущий свой крест и общую ношу.

Одним из наиболее заметных башкирских писателей-фронтовиков является Суфиян Поварисов. После окончания семилетней школы он работал в колхозе, а летом 1942 года был призван в ряды Красной Армии и зачислен в 469-й отдельный минометный полк Ставки Верховного главнокомандования. Личная война командира расчета минометного полка С. Поварисова началась на Курской дуге в пылающем 1943 году. Со своим полком Суфиян прошел с боями через Украину, Белоруссию, Румынию, Венгрию, Чехословакию, Германию. Памятный май 1945-го он встретил в Дрездене. За ратные подвиги награжден орденами Славы и Отечественной войны, медалями. После войны Суфиян Поварисов окончил Казанский пединститут, начал писать стихи, прозу.

Военная проза Суфияна Шамсутдиновича разнообразна. Хроника «От Уфы до Праги» повествует о боевых товарищах и военных дорогах. Книги «Не бросай меня», «Мы еще встретимся» основаны на реальных событиях, рассказывают о легендарной летчице Герое Советского Союза Магубе Сыртлановой, Владимире Ферапонтове. Повесть «Верю тебе»

знакомит с судьбой девушек-добровольцев из Башкирии. Незамысловатый, но насыщенный событиями роман «Судьбы отверженных» увидел свет в 1996 году и потряс читателей. В нем писатель рассказывает о жизни обычного человека на войне, нескольких месяцах фронтовой жизни. Роман этот о фронтовиках, мучимых войною, но сохранивших свое человеческое лицо даже в предельных ситуациях. Это правдивый рассказ о великой победе, складывавшейся из тысяч маленьких, неприметных приобретений боевого опыта и морально-политического превосходства наших воинов задолго до того, как она, победа, прозвучала на весь мир.

Роман детально описывает сражение у станции Прохоровка, освобождение Белгорода, Харькова, Полтавы. Лишенная внешне сюжетных, фабульных приманок, книга тем не менее прочитывается на одном дыхании. Большая достоверность описания тяжелых и кровопролитных дней борьбы накануне «великого перелома», простота и отчетливость повествования, драгоценные детали окопного быта – всё это качества, предваряющие несомненный успех книги у читателя. «Окопная правда» – так говорят про подобные произведения. А какой ей быть, если автор сам рыл, сам лежал в тех окопах, сам опален тем огнем?

В 2005 году вышло продолжение романа «Судьбы отверженных» – книга «Любовь в пекле войны». Произведение рассказывает о героическом форсировании Днепра и кровопролитных сражениях за город Кременчуг. Кременчуг был важным узлом коммуникаций на Днепре. Левофланговые соединения 5-й гвардейской армии 28 сентября подошли к Кременчугу, охватив его с северо-востока. Весь день враг вел сильный огонь по боевым порядкам 5-й гвардейской и 53-й армий. Это осложняло подготовку войск к боям за город. Много было сделано в ночь на 29 сентября 1943-го. Наступательные действия советских танков и пехоты поддерживали артиллерия и авиация. В полдень бои шли уже на улицах города. За героизм 469-му полку было присвоено звание гвардейского и почетное наименование Кременчугский. В 2008 году вышла третья часть большого труда – книга «Кровавое счастье». 9 мая полк, находящийся в составе 1-го Украинского фронта, поднимают по тревоге и бросают в бой на шоссе Берлин – Прага, по которому пробивались на Запад не подчинившиеся капитуляции немецкие части и власовцы. Суфиян Поварисов описывает ожесточенные бои в районе Праги, продолжавшиеся и после подписания капитуляции. 11 мая войска 1-го и 2-го Украинских фронтов ликвидировали окруженную группировку противника. В полосе наступления 1-го Украинского

фронта, в районах городов Карловы Вары и Клатови войска вошли в соприкосновение с 3-й американской армией.

Завершилась Пражская операция, проходившая с 6 по 11 мая. Войска 1, 2 и 4-го Украинских фронтов ликвидировали последнюю крупную группировку немецких войск, полностью освободили территорию Чехословакии, вышли на линию Хемниц – Карловы Вары – Пльзень и вошли в соприкосновение с американскими частями. Завершилась война и для главного героя. К 65-летию Победы в журнале «Агидель» напечатана заключительная книга С. Поварисова «Когда возвращались с фронта», повествующая о послевоенной жизни фронтовиков, которые не сдаются под тяжестью современной жизни.

Произведения Суфияна Поварисова – это не просто правдивая проза о войне, это живые свидетельства о времени, о долге, чести и верности, это мучительные раздумья героев после тяжелых годин. Для его произведений характерна точность датировки событий, их географическая и топографическая привязка. Автор был там, где прошли его герои. Его проза – свидетельство очевидца, ее можно рассматривать как важный исторический источник, вместе с тем она написана по всем канонам художественного произведения.

Другой башкирский поэт-фронтовик Шариф Биккул тоже прошел через суровые испытания войны. В различных жанрах литературы ярко проявил себя поэт, драматург, прозаик, автор тридцати поэтических сборников пьес на башкирском и русском языках, воспевающих любовь к Родине. Во время войны пушки гремели, но музы не молчали. Друг Шарифа Биккула - известный поэт Газим Шафиков отмечал: «Как у многих фронтовых поэтов, военные стихи Шарифа носят своеобразный дневниковый характер, что вполне закономерно. После очередного боя измученный боец склоняется над своим заветным, обтрепанным блокнотом. Он погружен в смятенный, кипящий омут своих мыслей и чувств, спешит выплеснуть поскорее все это на бумагу... Но внизу не забывает записать: «Восточный фронт. 1943, август». «Полевой госпиталь, 1944», «Неман-Алитус, 1944» ...Может быть, он делает это механически, почти бессознательно. Но каким важным документом становится это потом, по прошествии многих лет!».

Автобиографический роман Ш.Биккула «Мы еще поживем» посвящен трагедийно-драматическим событиям Великой Отечественной войны, раскрытию величия подвига советского солдата. Повествование ведется от лица старшего лейтенанта Иршата Салимгареева. демобилизованного после тяжелой контузии. По пути

домой Иршат сталкивается с самыми разными людьми. Одни сразу привлекают его внимание, другие остаются для него чужими. Большинству людей, встретившихся на пути Иршата, присущи беззаветная преданность Отечеству, готовность отдать все силы победе над врагом.

Еще один писатель-фронтовик Рамазан Уметбаев в литературу пришел в 80-е годы. Работал в жанрах публицистики, прозы. Первое крупное публицистическое произведение Рамазана Уметбаева - воспоминания о целинной эпопее - появилось в периодической печати в 1984 году. В газетах и журналах начали публиковаться его очерки и рассказы. В 1987 году вышла в свет его первая книга - сборник рассказов «Старуха Хылыубика», вызвавший большой интерес у читателей. Писатель часто выступал по радио, телевидению и в газетах на злободневные социально-политические темы. Широкий читательский отклик получил его очерк «Башкирская лошадь». Рассказ Р.Уметбаева «Желтоухий» был признан лучшим рассказом года, по нему создан одноименный двухсерийный художественный телефильм.

Очередная книга Рамазана Уметбаева «Генерал Кусимов» стала призером конкурса произведений, посвященных 50-летию Великой Победы. Позже книга была переведена на русский язык. В 1993 году в издательстве «Китап» вышел в свет первый роман писателя «От росы клонится ковыль», повествующий о трагической судьбе башкирского крестьянства в период гражданской войны и в 20-е годы прошлого века.

В 1995 году выходит его новая книга «Баймакский медьзавод на перекрестках истории», посвященная истории бывшего медеплавильного, а ныне Баймакского литейно-механического завода. Издается сборник публицистики «Встречи и утраты», куда вошли воспоминания о видных людях республики, размышления автора о судьбе народа, родной земли.

В республике многое сделано для увековечения памяти Рамазана Уметбаева. В Уфе, Баймаке и Сибае установлены мемориальные доски на зданиях, где он жил и работал. В ряде населенных пунктов Зауралья именем писателя названы улицы. Школа в селе Альмухаметово, а также башкирский лицей города Сибая носят его имя. В Сибае утверждена ежегодная литературная премия имени Рамазана Уметбаева, которая вручается в День республики.

Таким образом, тема патриотизма и героизма в творчестве Суфияна Поварисова, Шарифа Биккула и Рамазана Уметбаева является одной из ключевых в их произведениях. Эти писатели и поэты затрагивают

важные аспекты национальной идентичности, любви к Родине и уважения к её истории. Этих писателей объединяет общая тема патриотизма и героизма, которая находит своё яркое отражение в их произведениях.

Список литературы:

1. Биккул Ш. Мы ещё поживем. Роман. Уфа, Башкнигоиздат, 1977, 264с. (на баш.яз.); М., «Советский писатель», 1981.

2. История башкирской литературы в 7-ми томах. Т.4. - Уфа: Китап, 1993.

3. Поварисов С. Любовь в пекле войны: Роман-воспоминание. Уфа: Китап, 2005. – 320 с.

4. Уметбаев Р. Генерал Кусимов: документальная повесть. – Уфа: Китап, 2010. – 224 с.

© Абдрахманова А.Р., Гареева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141

Абдуллина И.С.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гэрэева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө к.

БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕНДӘ ҺУҒЫШ ЙЫЛДАРЫНДА ХИКӘЙӘ, НОВЕЛЛА ҺӘМ ОЧЕРКТАРҘЫҢ ИДЕЯ-ТЕМАТИК ҮҘЕНСӘЛЕКТӘРЕ

Ғилми мәҡәләлә XX быуаттың Бөйөк Ватан һуғышы йылдары прозаһында жанр-ара бәйләнештәр (хикәйә, новелла, очерк) өйрәнелә.

Башҡорт әҙәбиәтендә һуғыш хаҡындағы хикәйә һәм очерктар, новеллалар тора-бара тематик циклдарга теҙелә, айырым китап булып ойоша. С.Ҡудаштың «Дон далаларында» (1942), С. Агиштың «Фронт өсөн» (1943), Кирәй Мәргәндең «Башҡорттар» (1943), «Егеттәр» (1944), Ғ. Ғүмәрҙең «Тыуган ил өсөн» (1944), Ә. Бикчәнтәевтың «Урыҫ һалдаты тураһында новеллалар» (1946) шулай барлыҡҡа килә.

С. Агиштың «Ташҡын», «Яҙға табан», «Счетоводтар», «Ҡунаҡ һәм намыҫ», Ф. Иҫәнғоловтың «Ҡотлоәхмәт бабай», «Тәүге һынау», Д. Исламовтың «Ураҡ өҫтө» кеүек күп һанлы хикәйәләрҙә сәнғәтсә ижади хеҙмәт, намыҫлы тормош, кешелекле мөнәсәбәттәр данланһа, Ш. Насыровтың «Ярғанат»ында, киреһенсә, мещанлыҡты, үҙ кеҫәһен генә

ҡайғыртыусы, шул маҡсатта яҡтылыҡтан – кешеләрҙән ҡасып йәшәүсе «Ярғанаттар» фаш ителә.

Бөйөк Ватан һуғышы ваҡиғалары, совет армияһының Европаға азатлыҡ миссияһы Ә. Бикчәнтәевтың «Рус һалдаты тураһында новеллалар» (1946) тигән йыйынтыҡтарында ҙур сағылыш таба [1, 83].

«Рус һалдаты тураһында новеллалар» йыйынтығының төп идеяһын ундағы «һалдат бункер ишеген асты» тигән новелла билдәләй. Европа илдәренең береһендә рус һалдаты ер аҫтындағы ҡараңғы бункер ишеген асып, бомбежкаларҙан ҡасып, ҡото алынып ятҡан кешеләрҙе яҡтылыҡҡа алып сыға.

1946 йылда сыҡҡан «Рус һалдаты тураһында новелла лар» китабында яугир һалдат батырлығын күрһәтеү генә түгел, азатлыҡ һаҡсыһының индивидуаль образын асырға ла ынтылыш бар.

«Ерән Яноштың зары», «Ян Гус майҙанындағы сәғәт», «Һалдат бункер ишеген асты» һ.б. хикәйә һәм новеллаларында совет һалдаттарының Европа илдәренә азатлыҡ алып килеүе сағылдырыла.

Шулай уҡ автор совет һалдатына, азат итеүсегә Европа халыҡтарының төрлө уйҙа, төрлө ҡарашта булыуын да бирә. «Зәңгәр күҙҙәр», «Алҡа» хикәйәләрендә яугир – азат итеүсегә европалыларҙың ҡаршылыҡ күрһәтеүе бирелһә, «Чардаш»та, киреһенсә, ҡарт скрипкасы мадьяр Шандор үҙ ғүмерен ҡурҡыныс аҫтына ҡуйып, совет һалдаттарына ярҙам күрһәтә.

1941 йылда Али Карнай күп һанлы очерктарында автор халыҡтың фиҙакәр хеҙмәтен, Ватан азатлығын яҡлап яу һәм хеҙмәт фронтына баҫыуын сағылдыра. «Ул көндө», «Йырланып бөтмәгән йыр», «Бала» хикәйәләрендә халыҡтың фашист илбаҫарҙарына ҡаршы нәфрәте күрһәтелә, үткәндәге данлы яу традициялары иҫкә алына, геройҙарҙың фронтҡа атлығыуы һүрәтләнә.

Али Карнай тылдағы көсөргәнешле хеҙмәт барышын, совет кешеләренең героик эштәрен, патриотик тойғоларын сағылдырған Башҡорт атлы дивизияһының яу юлы тураһында «Дошман тылында» исемле ҙур очерк өҫтөндә эшләй [2, 37].

Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында С.Агиш ижадында очерк һәм публицистик әҫәрҙәр өҫтөнлөк итә. Был осорҙа «Фронтҡа» исемле күләмле йыйынтыгы донъя күрә. Унда башлыса халыҡ ҡаһарманлығы, еңелмәҫ рух, башҡорт батырҙарының ҡыйыулығы киң яҡтыртыла. Бында ла ошо аяныслы, шул уҡ ваҡытта героик күренештәрҙе һүрәтләгәндә лә юмор һәм сатираға ла ҙур урын бирелә. «Атлы Илмырҙа», «Әхмәҙулла» исемле йыйынтыҡтарына ингән хикәйәләренең

геройҙары Ватанына оло һөйөүе, физаҡәр хеҙмәттә батырлығы, дошманға көслө нәфрәте менән айырылып тора. «Оло ағайҙыц уйҙары» хикәйәһенән Әптрәфиҡ, «Һин тыныс булһын өсөн»дән Зөбәйҙә, «Атлы Илмырҙа»нан Илмырҙа, «Ҡала ҡыҙы Бибинур»ҙан Бибинур шундайҙар. Мәçәлән, «Атлы Илмырҙа» әçәрендә быға тнклем граждандар һуғышында ҡаһарманлыҡ күрһәткән Илмырҙаның илгә яу килгән ваҡытта үҙен-үҙе аямай яуга ынтылыуы һүрәтләнә. Әçәрҙә Илмырҙаның төрлө ҡаршылыҡтарга ҡарамайынса һуғышҡа ынтылыуы ошо ваҡыттағы барлыҡ ил граждандарының дөйөм бер образын кәүҙәләндерә.

С.Агиштыц һуғыш осоронда ижад ителгән әçәрҙәре фронт геройҙарын, шул уҡ ваҡытта, тылдағы тормошто ла, ауыл, ҡала халҡының физаҡәр эштәрен дә һүрәтләй. Тыл һәм фронт берҙәмлеге, окоптағы батырҙарҙың да, тылдағыларҙың да бер уй менән йәшәүе бирелә. Мәçәлән, «Ҡала ҡыҙы Бибинур» әçәрендә ҡалала тыуып үçеп ауыл еренә эшкә ебәрелеүсе ҡыҙ хаҡында бәйән ителә. Бибинур ҡала ҡыҙы булыуына ҡарамаçтан ил алдында яуап тойоп, ауылдағы ауыр эштән ҡурҡмай, һынатмай.

С. Агиш һуғыш осоро хикәйәләрендә халыҡтар дуçлығы кеүек тәрән тойғоларға һәм мөһим темаларға ла мөрәжәғәт итә. Төрлө халыҡтарҙың уй-тойғолар берлеген, ихласлығын йырлай. «Хушлашыу» хикәйәһендә Смоленскиҙән Башҡортостанға эвакуацияланып килгән Марфа әбей менән Иван ҡарт һәм Ҡотлобай менән һәбиләләр араһындағы дуçлыҡ йылы буяуҙарҙа һүрәтләнә. С. Агиштың һуғыштан һуңғы осорҙа ижад иткән әçәрҙәре үҙҙәренең характерҙарҙы бар тулылығында һүрәтләүе, образдар байлығы, халыҡсан булыуы менән айырылып тора. «Ташҡын», «Юлда», «Ҡунаҡ һәм намыç», «Ябай кеше», «Дан», «Сафура йылмайҙы», «Ҡарт таусы йөрәге», «Суфия ханым» хикәйәләре шундай. Сәғит Агиштың һәр хикәйәһендә тиерлек бер герой характерын, унын психологик портретын уртаға ҡуйып, шул герой аша тотош халыҡҡа хас һыҙаттарҙы сағылдырыу хас.

Һуғыш осоронда Б. Бикбай очерк кеүек бәләкәй жанрҙа эшләй. «Самолет алган Хәбирйән», «Өс геройҙы тәрбиәләгән колхоз» тигән очерктарында совет халҡына хас героик һыҙаттарҙы, физаҡәрлекте, шәхси ынтылыштарҙан дөйөм мәнфәғәттәрҙе өçтөн ҡуйыуҙы һүрәтләй.

Әкрәм Вәли башҡорт әҙәбиәтенә поэтик әçәрҙәре менән килеп инә. Һуғышҡа тиклем лирик шағир булараҡ таныла. Унын «Көс», «Башҡортостан, һине йырлайым» тигән йыйынтыҡтары донъя күрә.

«Алыҫ Көнсығыш яҙмалары» тигән очерктар йыйынтыгында яҙыусының ижади ҡараштарының киңәйә барыуы асыҡтан-асыҡ күренә.

Ә. Кирәев очерктарҙа яҙыусы ил азатлыгы осөн йәндәрен фиҙа ҡылған башҡорт егеттәренең милли һәм тарихи ҡаһарманлыҡ сығанаҡтары тураһында уйлана. «Журналист», «Ауылдаш», «Иҫәнгилде» кеүек тәүге очерктарында мажаралыҡ, бравада, «еңел еңеү» мотивтары күберәк урын алһа, «Ҡурайсы үлеме» (1943), «Артиллерист» (1943), «Егеттәр» (1944), «Уғыҙ батыр ҡалҡыулығы» (1945), «Бейеүсе ат» әҫәрҙәрендә иһә тормошсан ситуациялар, фронт көнкүрешен сағылдырған деталь дөрөҫлөгө, психологизм өҫтөнлөк итә. Һалдаттан генералға тиклем барсаһын Тыуган ил яҙмышы борсой. «Егеттәр» очеркының төп геройҙарының береһе, Башҡорт атлы дивизияһы командиры Шайморатов, автор менән әңгәмәһендә – дөйөм массаларҙың ҡаһарманлығы күренә. Кирәй Мәргәндең хәрби темаға яҙылған хикәйәләре һәм очерктары, шулай уҡ Башҡорт атлы дивизияларында йыйылған фронт фольклоры ошо уҡ йылдарҙа айырым китап булып та баҫылып сыға [6, 73].

Шулай итеп, һуғыш йылдарында бәләкәй прозаның күп һанлы формалары, уларҙың төрлөлөгөнә ҡарамаҫтан, классификациялана. Тәү сиратта, уларҙа тышҡы күренештәр булыу-булмауына ҡарап, ә дөрөҫөрәге, уларҙа фабула функцияһы буйынса ҡарала. Был күҙлектән ҡарағанда фабулаһыҙ лирик шиғырҙарға яҡыныраҡ була, ә фабула бәләкәй, ҡыҫҡа хикәйәләр даирәһенә текст индерә. Һуғыш йылдары әҙәбиәтенең төп темаһы – Тыуған илгә мөхәббәт, дошманға ҡаршы көрәштә халыҡтар дуҫлығы, Ватан хаҡына фронттағы һәм тылдағы бар халыҡ ҡаһарманлығы булып тора. Бәләкәй жанрҙар амплитудаһы йөкмәткеһе яғынан ғәйәт ҙур – фәлсәфәүи, юмористик, лирик, драматик текстар, көндәлектәргә, афоризмдарға яҡын текстар. Ҡайһы бер авторҙар үҙ әҫәрҙәрен биҙәү өсөн график мөмкинлектәрҙе лә ҡуллана.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Амиров Р.К. Башкирский советский очерк (1917–1971 гг.): Автореф. – М., 1967. – 20 с.

2. Амиров Р.К. Летопись современности: Литературно-критические статьи. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1985. – 272 с.

3. Башҡорт әҙәбиәте тарихы. Икенсе том / яуаплы ред . Хөсәйенов Ғ.Б., Байымов Р.Н., Бикбаев Р.Т. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1990. -582 бит.

4. Башҡорт совет әҙәбиәте: тәнҡит-библиографик күҙәтеүҙәр / К. Мәргән менән Ә. Харисов редакцияһында. - Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1966. – 272 бит.
5. Вахитов А.Х. Жанр и стиль в башкирской прозе. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1982. – 346 с.
6. Юнысова Ф.Б. Хәҙерге башгкорт очеркының жанр үҙенсәлектәре (1980 – 1990) / РФА ӨҒҮ-нең Тарих, тел һәм әҙәбиәт институты. – Өфө: Ғилем, Башҡ. энцкл., 2014. – 124 бит.
© Абдуллина И.С., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.161.1

Абзалилова Г.Р.,
студент УУНиТ, г. Уфа
Кульсарина И.Г.,
канд. филол. наук, доц.,
УУНиТ, г. Уфа

КОНЦЕПЦИЯ ГЕРОЯ В ВОЕННОЙ ПРОЗЕ В.П. АСТАФЬЕВА

В творчестве В.П. Астафьева (1924–2001) важное место занимает тема войны. Как отметили исследователи, «… для него и Отечественная война – это прежде всего война, то есть некое противоестественное состояние мира, концентрированное воплощение хаоса, наглядное воплощение тех сил и условий, которые противоположны человеческой натуре по определению и способны только разрушать душу» [5, с. 120].

Главной характерной чертой героев военной прозы В.П. Астафьева является их самоотверженность при выполнении своего долга перед Родиной и патриотизм. В галерее персонажей писателя выделяются рядовые солдаты и офицеры, которые верят в торжество справедливости и всегда стоят на стороне правды [4].

Для произведений В.П. Астафьева характерен философский подтекст. Особенно ярко проявилась такая авторская интенция в повести «Пастух и пастушка», в которой важное место занимает герой с мятущимся характером. Впервые с Костяевым читатель знакомится в эпизоде боя, когда его взвод отбивает атаки фашистов. Писатель подчеркивает сложную, необычную обстановку ночного боя: «Просекая тучи снега, с треском полосуя тьму, мелькали вспышки орудий, под ногами качалась, дрожала, шевелилась растревоженная земля вместе со снегом, с людьми, приникшими к ней грудью <…>. Пронзительней

завыли мины, намазано заскрежетали эрэсы, озарились окопы грозными всполохами» [1, с. 9]. Растерявшемуся в данной сложной ситуации Костяеву на помощь приходит старшина Мохнаков, под влиянием которого лейтенант начинает видеть обстановку и отчетливее понимать, что от его собранности зависит судьба остальных. Автор особое внимание уделяет физическим ощущениям персонажа, что позволяет читателю наблюдать за его действиями, как ему в таких нечеловеческих условиях удается сохранять мужество и стойкость. Так, состояние лейтенанта во время поединка с немецким танком описано с помощью глаголов движения психологически тонко и достоверно: «Борис приподнялся, встал на одно колено и, ровно в чику играя, метнул под сизый выхлоп машины гранату. Жахнуло, обдало лейтенанта снегом и пламенем, ударило комками земли в лицо, забило рот, катануло по траншее точно зайчонка» [1, с. 15].

В раскрытии характера Бориса Костяева писатель использовал и прием сновидения. Сон как бы предсказывает трагический исход судьбы героя, перекликаясь со сценой смерти Бориса. Особый смысл автор вкладывает в имена и фамилии своих героев. Так, имя главного героя повести носит символическое, реквиемное звучание. Оно связано с именем православного святого Бориса, принявшего мученическую смерть по воле брата. В фамилии старшины Мохнакова содержится что-то «тёмное». Он храбрый воин, для него «лучше смерть, чем неволя», нетерпим к доносчикам и способен на совершенное против него зло ответить добром. Но именно он после боя мародерствует, обирая убитых. Он истратил в себе все человеческое, что ярко выражено в его признании Борису: «Я весь истратился на войну, все сердце истратил, не жаль мне никого» [1, с. 81]. Исчерпал все душевные силы на войне и Борис Костяев. В повести есть такая фраза: «Нести свою душу Борису сделалось еще тяжелее» [1, с. 141]. В произведении ряд батальных сцен, а также описание душевных терзаний героев создают апокалипсический мотив. По верному утверждению литературоведов, «…апокалиптические обстоятельства страшны даже не физическими мучениями и физической смертью, а смертью души – тем, что из нее выветриваются те понятия, которыми человек отделил себя от скота, – сострадание, любовь, доброта, сердечность, чуткость, бережливое отношение к жизни других людей» [1, с. 122].

В повести «Пастух и пастушка» пасторальная любовь посреди войны дала возможность автору ярче показать сущностные свойства и

войны, и любви как совершенно противоположных феноменов человеческой жизни.

В создании образа героя писатель часто обращается к приему психологизма, что помогает глубже выразить душевное состояние бойца во время кровопролитной войны. Так, переживания Бориса Костяева переданы следующим образом: «Поле в язвах воронок, старик и старуха возле картофельной ямы, огромный человек в пламени, хрип танков и людей, лязг осколков, огненные вспышки – все это скомкалось, отлегло. Борис ощупал грудь. Дергающееся сердце сжалось, постояло на мертвой точке и опало» [1, с. 122].

Повествование от первого лица встречается и в создании образа молодого, веселого, чувствительного, робкого «солдатика» Мишки Ерофеева из повести «Звездопад». Запоминается этот герой читателю своей сострадательностью к чужой беде и заботливостью по отношению к окружающим. Особенно четко проявилась эта черта его характера в диалоге с Женей, когда из разговора с девушкой он узнал о её сиротской судьбе.

Война в изображении В.П. Астафьева показана как испытание для народа, для человека. Становление характера молодого героя в ожесточенной битве показано автором психологически достоверно и тонко. В повести «Обертон» Виктор Астафьев анализирует последствия войны не только на физическое и психическое состояние героев, но и на общество в целом. Главный герой Сергей Слесарев является олицетворением многих советских солдат, которые пережили ужасы войны, но столкнулись с трудностями и равнодушием после ее окончания. Смена буквы в фамилии Сергея символизирует его постепенную потерю индивидуальности и самоопределения (настоящая фамилия героя – Слюсарев). Он становится просто звеном в большой бюрократической машине, лишает себя возможности выделиться и противостоять системе. При этом, Астафьев подчеркивает, что изменение фамилии – это не главная проблема, а просто символ того, каким образом герой потерял свою личность и самобытность [5]. Герои Астафьева отличаются своими моральными принципами и совестливостью. Они несут на себе ответственность за свои поступки и всегда стремятся быть правильными, справедливыми и честными. Они не ищут личной выгоды и славы, а действуют во имя высоких ценностей.

Таким образом, в репрезентации образов воинов в произведениях В.П. Астафьева отразились как личный опыт писателя, так и его повышенная требовательность к воплощению военной темы, высокое

мастерство в создании психологии воюющего человека во всей полноте и сложности.

Список литературы:

1. Астафьев В. П. Пастух и пастушка: повести / В.П. Астафьев. – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 752 с.

2. Залыгин С. Повести Виктора Астафьева, предисловие/ Астафьев В.П. Повести / С. Залыгин. – М.: Советская Россия, 1977. – С. 3 – 6.

3. Камянов В. Мера обобщения: [о книге В.П. Астафьева «Пастух и пастушка. Современная пастораль»] / В. Камянов // Новый мир. – 1972. – № 1. – С. 255–260.

4. Лейдерман Н.Л. Крик сердца: Творческий облик Виктора Астафьева / Н.Л. Лейдерман. – Екатеринбург: Издательство АМБ, 2001. – 36 с.

5. Лейдерман Н.Л., Липовецкий М.Н. Русская литература XX века (1950–1990-е годы): учеб.пособие для студентов высших учебных заведений; в 2 т. Т. 2. 1968–1990 / Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 688 с.

6. Яновский Н.Н. Виктор Астафьев: очерк творчества / Н.Н. Яновский. – М.: Советский писатель, 1982. – 272 с.

© Абзалилова Г.Р., Кульсарина И.Г., 2024

УДК 008.2

Агаев Д.,
аспирант, Институт языка, литературы и национальных рукописей им. Махтумкули АН Туркменистана.

РАЗВИТИЕ ЗНАНИЙ И КУЛЬТУРЫ В ПЕРИОД ТУРКМЕНСКОГО ДИНАСТИЯ РЕСУЛОГУЛЛАРЫ

Ресулогуллары — туркменская династия, правившая на территории Йемена в 1229-1454 годах. По сравнению с соседними странами, этой династии удалось в определенной степени сохранить политическую стабильность и мир в Йемене. Такая ситуация создала условия для быстрого развития культуры. Одновременно с развитием культуры наука и образование стали достигать высокого уровня.

При разборе рукописи истории Абу Хасана Хазраджа XVIII века, написанной на арабском языке, мы видим развитие науки, знаний и культуры в Йемене во времена Ресулогуллары. В этой статье мы широко использовали информацию из этих литератур: Хазраджа «Акдул Фахир», Малика Ашрафа Исмаила «Аль-Асджедул Месбук»

(«Правители, которые правили в Йемене»), Хазраджа «Тираз аглам аз-земан фи тераджими аянил-Йемен» ("Биографии выдающихся личностей Йемена"). Эти информации историки Востока считают достоверной.

Правители Ресулогуллары высоко ценили науку и понимали ее значение. Они уважали ученых и повышали их звание. Сами правители государства Ресулогуллары вышли на уровень студентов[1]и брали уроки у некоторых выдающихся шейхов[2] и ученых того времени в научном центре. Они также оказали влияние на различные области науки.

В то время большой размах приняло создание научных очагов и центров с целью распространения науки и знаний во многих городах Йемена. Султаны соревновались друг с другом в строительстве мечетей и медресе и демонстрировали свое мастерство. В этих священных мечетях и медресе они готовили учителей и учеников. Они взяли на себя расходы ученых, чтобы те могли полностью сосредоточиться на науке и расширить свои знания. Для этой цели были созданы специальные фонды. Работы фондов, которые увеличились размахом, организованы на высоком уровне. Среди этих знаменитых зданий невозможно не упомянуть Джами аль-Музаффар (XIII век) и Ашрафию (XIV век). Потому что эти здания имели архитектурные отличия от Египта и Сирии. К этим очагам приезжали учиться студенты из разных мест. Таким образом, Йемен стал очагом науки. Насколько нам известно, шариатские науки преимущественно преподавали в учебных заведениях. Уделялось внимание фикху[3], усулу[4], тефсиру[5], научной

---

[1] Здесь учитывается в исследованиях науки.

[2] Наставник или учитель

[3] Фикх – исламское богослужение и юриспруденция.

[4] Усул – наука, изучающая фундаментальные принципы ислама.

[5] Тафсир – наука, которая описывает и интерпретирует смыслы аятов Священного Корана в пределах человеческих возможностей.

кырагат[6], фараизе[7], хадису[8]. Кроме того, изучались языковые науки: нахув[9], сарф[10] и литература. Арифметика, алгебра, история, история человечества, астрономия, геометрия, медицина и практические науки также считались важными. В этом отношении заслуживают внимания работы султана Мелика Ашрафа в области медицины, фармацевтике, астрономии, сельского хозяйства, истории и генеологии.

Начиная со второго правителя Мелика Музаффара Юсуфа (XIII век) династии Несилшалык, наука в Йемене развивалась более быстрыми темпами. Его подвиги в области науки считаются самым продвинутым периодом в истории Йемена. В этот период появилось много учёных. Фикхы занимали видные позиции в государстве Ресулогуллары. Государство возложило на них особые религиозные обязанности. Султан Нуреддин очень уважал выдающегося ученого Абу Абдиллу Мухаммада Мадмуна. Ученый родился в четверг, 17-го Байрама 557/1161 года. Он изучал фикху у имама Сейфусинны. Султан Нуреддин, после завершения строительства медресе Везирие в районе Маграба, расположенном к западу от крепости [11]Таиз, послал к ученому человека и умолял его покинуть свою страну. «Я хочу учиться у вас», – сказал султан Нуреддин. «И мне, и вам, и народу будет трудно, если я буду посещать медресе каждый день. Если хочешь, [12]ракипдар может приехать к тебе на муле, отвезти тебя в замок на муле и индивидуально преподать мне урок». Однако он отказался ехать на муле и сказал: «Я пойду в замок в сопровождении одного из своих друзей по учёбе». После этого он каждый день ходил в замок с одним другом по учёбе, чтобы преподавать султана Нуреддина.

---

[6] Научные знания- 1) Чтение Корана, декламация 2) Чтения, связанные с учеными Корана и смежными науками. 3) Это один из способов изучения хадисов в том смысле, что ученик имеет право читать легенды своего учителя после сдачи экзамена своего учителя, заставляя его читать их самому себе или поручая их читать кому-то другому.

[7] Фараиз – это наука исламского права наследования

[8] Хадис – высказывания Пророка Мухаммеда.

[9] Нахув – арабская грамматика.

[10] Сарф - синтаксис арабского языка.

[11] Тайз – город в Йемене.

[12] Соперник – противник, конкурент.

Абу Аббас Ахмет ибн Абдулла ибн Эсгад ибн Ибрагим также был очень популярен во время правления султана Нуреддина. Он родился в городе Везире, недалеко от Тайза. Он научился фикху у своего отца, известного ученого Абдиллы ибн Эсгата. После Ибн Мазмуна он преподавал студентам в медресе Вазирия. Название, данное этому медресе, связано с тем, что он и его двоюродные братья долгое время преподавали там.

Султан Нуреддин приложил большие усилия в области религиозной науки и оставил после себя добрые дела. Одним из оставшихся памятников является медресе в священной Мекке. Ученый основал два медресе в городе Таиз, Везирие и Гурабие. Он также построил медресе: одно в городе[13] Адене и три в городе Зебите. Кроме того, он построил медресе в Менсекие в долине Сехам и назначил в медресе учителя, помощника учителя, имама, призывателя к молитве и воспитателя.

Султан Нуреддин построил мечеть в каждой деревне района Техам и заложил для этого достойные фонды. По информации, между городами [14] Хейс и [15] Зебид располагалась большая пустыня под названием «Нурий». Однажды проходящие мимо люди попали в большую аварию. Султан Нуреддин построил на месте происшествия мечеть, назначил двух имамов и дал возможность людям, которые будут жить рядом с ним, сажать урожай.

Султан Мелик Музаффер продолжил прежний путь развития и процветания страны Йемен и за время своего 47-летнего правления оказал большую поддержку ученым. Он всегда ходил на встречи с учеными и делился с ними своими радостями и горестями.

Товаши Таджеддин Бадр ибн Абдилла Музаффари занимался наукой, а также был верным послом во время правления султана Нуреддина. Помимо своих добрых дел учёного, он был также известен как храбрый и активный руководитель. Кроме того, у него были знаменитые произведения. Одним из его похвальных достижений во времена Ресулогуллары является основание известной школы под

---

[13] Аден – известный город с древних времен. Он считается одним из главных портов Йемена. Этот порт ведет к Аравийскому морю и Индийскому океану.

[14] Хейс – город и район в области Зебит в Йемене. Это в дне пути от Зебита.

[15] Зебид – долина в Йемене.

названием «Таджие» в Зебите. В этом медресе преподавалась специальная наука фикх. Можно также упомянуть знаменитое медресе «Кура», которое построил в Зебите. Там приведены все семь способов чтения Священного Корана. Также существовало специальное медресе, где преподавали хадисы Пророка Мухаммада (мир ему и благословение Аллаха). Султан Нуреддин, в свою очередь, обеспечивал медресе достаточным количеством средств. Кроме того, он открыл там специальные столов.

Султан Музаффар (XIII век) не хотел оставаться позади своего отца, он совершил достаточно фондов почти во всех частях города Зебид и даже построил на горе несколько медресе.

Один из учёных тех времен Малика Музаффера является, правовед-фикх Ягши ибн Ибрагим ибн Ягши ибн Али ибн Ахмет Асери. Он работает судьей в Тихаме. Он также управлял мечетью Музаффери в Меджеме. У него было чистое сердце и хорошие качества, а его щедрость вошла в поговорку. У него было более 100 студентов и учеников. Согласно историческим источникам, в середине месяца [16]мерет он собрал множество сладких благ и раздал их сиротам, безпомощным, своим близким товарищам и всем ученым. Его щедрость была безмерной.

Султан Малик Музаффер выразил почтение за благочестивость правоведу-фикх Ягши Абу Аббасу Ахмету ибн Мухаммаду ибн Ахмету ибн Асгаду (XIII век) и даже посетил его дом в Сехфене. Правовед-фикх Ягши Абу Аббас Ахмет ибн Мухаммад ибн Ахмет ибн Эсгад был религиозным, благочестивым человеком и родился в начале 610 года по сообщению хиджры. Он был святым и построил знаменитые здания.

Одним из уважаемых ученых султана Малика Музаффара был правовед-фикх Сираджеддин Абу Бакр ибн Омар ибн Ибрагим ибн Дегас (XIII век). Он был образованным, красноречивым, щедрым и поэтичным человеком. Султан Малик Музаффар оказал ему особые почести. Правовед-фикх построил в городе Зебид специальное медресе. Султан Малик Музаффар проявлял большое уважение к учёному правоведу-фикх Абдулле ибн Яхйе ибн Ахмету ибн Абдулле ибн Ахмету ибн Лабибе (XIII век), родом из Хамедана.

Знаменитые поэты также занимали престижные должности в государстве Ресулогуллары и восхволяли султанов и их произведения. Один из них – поэт Мухаммед ибн Хумайр (XIII век). Он жил в начале

[16] Мерет – месяц по мусульманскому календарю.

правления султана Музаффера. Он выделялся среди всех своим творчеством и красноречивостью. Поэт составил лучшие хвалебные стихи, про времена правления султана Музаффера.

Поэт изучал фикху у кази Бахаэддина Мухаммеда ибн Эсгада ибн Мухаммеда ибн Мусы Имрана Хасана ибн Рашида (XIII век) и имел крепкие дружеские отношения с султаном Маликом Музаффером. В конце концов султан назначил его визирем и главным судьей. Он был поэтом, оратором, красноречивым рассказчиком. Кази Бахауддин находился на службе у знатных людей во время правления султана Малика Муджахида.

Сами султаны работали вместе с учёными и занимались научными исследованиями. Султаны привезли из других стран некоторые рукописи и книги и и давали пользоваться ими. Поддержка султанов учёным побудила их приехать в Йемен. Среди ученых, приехавших в Йемен и живших там, были Мухибиддин ат-Табайри (умер в 1294 г.), Али ибн Хасан аль-Хазрадж (умер в 816 г. согласно сообщению хиджры), Алидулбиль ибн Абдилмеджид аль-Йемени, Ибн Хатим (1302 г.) Мухаммад ибн Юсуф аль-Джанеди (умер в 732 г. согласно сообщению хиджры), Ибн аль-Ахдель (умер в 855 г. согласно сообщению хиджры) и Ибн аль-Мукри аль-Йемен пользовались большим уважением.

Султан Мелик Музаффар привез из других стран нехватающие экземпляры книг и создал прекрасные условия для исследований. На самом деле было много раз, когда он отправлял посла в Хорасан на поиски экземпляров книг, не найденных в Египте. Сам султан считается автором многих книг. Среди его произведений наиболее популярный «Сорок хадисов». В период правления султана Малика Музаффера медресе, во времена Нуреддина Омара, построенные медресе были переполнены, и их число еще больше увеличилось.

Правители Расулогуллары дарили подарки учёным. Они также поощряли ученых и они вручали специальные ценные премии за творчество и изобретения в различных областях науки и образования, назначали на высокие должности. Основываясь на этих возможностях, учёные создавали ценные произведения и дарили их правителям Расулогуллары. Среди этих ученых был персидский правовед-фикх Абу Абдулла Мухаммад ибн Абу Бакр ибн Тайми (XIII век). Ученый султан Музаффар положил перед Расулом сборник научных трудов. Среди них была книга по астрономии под названием «аз-Зиджул-Музаффари» («Астрономический календарь Музаффара»). Еще одна из работ ученого – книга по науке ветеринарии под названием «Ат-Табсире фи йнамил-

Байтара» («Понимание ветеринарной науки»). Султан Музаффар щедро награждал его за эту работу. Таким образом, достоинство учёного возросло.

Во времена Расулогуллары, правовед-фикх и хадисовед Абу Аббас Мухабеддин Ахмет ибн Абдуллах Табари Макки (умер в 1294 году) написал сборник научных трудов и вручил их султану Малику Муаффару. Среди этих работ – книги «Мехаррер фи иламил хадис» («О науке хадисов») и «ат-Тиразуль-музеххабул-мухаббар фи телхисил-мажеб лил-меликил-Музаффар» («Краткое золотое описание мазхаба для Малик Музаффара»).

По имеющимся данным, Табари часто посещал Йемен с научными лекциями. Он также преподовал султана Музаффара. Музаффар очень уважал его и оказал ему много услуг. Ученый решил платить ему каждый месяц по 50 динаров за обучение в медресе Мансурия в Мекке.

Султан Малик Музаффар Расулли уважал-почитал науку и учёных и любил приходить к ним спрашивать об их благополучии. Он делился с ними своими радостями и печалями. Малик Музаффар ездил в дом учёного правоведа-фикха Абу Аббаса Ахмета ибн Асгада (1268 г.) и они вместе ели и пили.. Кроме того, он оказывал финансовую поддержку многим учёным и внимательно интересовался их делами.

Кстати, нельзя не упомянуть в этом месте нашей статьи правоведа-фикха Омара ибн Ису Хермидира. Потому что учёный Султан Ашраф был наставником Омара ибн Юсуфа ибн Расула и долгое время обучал его. Он пользовался большим почетом перед султаном Ашрафом. Ученый написал книгу под названием «Мухаррер фи наху» («Комментарий к науке Наху»). Он умер в 1300 году.

Правовед-фикх Ахмет ибн Абдидайм Меймун написал книгу о политическом праве под названием «Тебру месбук фи сифатил мулук» («Золото, отлитое в атрибутах правителей») и вручил ее султану Ашрафу Омару Расулу. Учёные организовали некоторые научные работы Султану Муайе. Султан Муайед поощрял их выпуск книг и щедро награждал их большими подарками. Он поднимал их научный уровень.

Правовед-фикх Абу Хаттаб Омар ибн Али Альви (ум. XIII 03) дал султану Муайет Расулу книгу под названием «Табр Месбук Хизане Сейид Мулюк» («Золото в сокровищнице правителей»). А султан Муайет Расул в ответ наградил его многими наградами. Также эмир Имамаддин Идрис ибн Али Хамзи (умер в 1314 году) написал историческую книгу «Кетрул эхьяр фи магрифет сейр вель эхбар» и вручилил её Малику Муайету Расулу. Малик Муайет подарил ему много

имущества и приятные подарки. Он завоевал доверие Малик Муайеда и был одним из его самых близких людей.

Многие народы получали огромную поддержку под правлением Расулогуллары. Например, небольшое количество евреев сделали своей родиной Джент, Сану, Аден и другие города и деревни Йемена. Мусульмане в Йемене хорошо ладили с ними, поскольку они не отклонялись от морали исламского шариата, которым управляет их государство, и без сопротивления платили джизью и другие налоги, налагаемые на них. Исходя из этого, евреи основали для себя религиозные учреждения в таких городах, как Таиз и Аден. Они соблюдали свои религиозные обычаи. Они установляли отношения с мусульманами и занимали должности в правительстве и других местах.

В целом в результате анализа рукописей мы видим, что Расулогуллары уделяли много внимания науке, образованию и культуре, сделали большую работу. Учитывая нужды народа, Расулогуллары основали множество фондов. В результате этого появились учёные. Сами султаны не оставались в стороне от науки и находились в поиске учёных-мастеров. Судя по сказанному, Расулогуллары проделали большую работу в области науки, образования и культуры.

©Агаев Д., 2024

УДК 821.512.141

Азаматов Ғ.Ф.,
2 курс, БФШҺЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ҒӘЛИМ ХИСАМОВТЫҢ “ШАҠАЙ БУРАНЫ” РОМАН-ХРОНИКАҺЫ ТУРАҺЫНДА

Ғәлим Хисамовтың Башҡортостан Республикаһының 100 йыллығына арналған “Шаҡай бураны” роман-хроникаһы атамаһы тәрән символик мәғәнәле. Шаҡай, йәғни февраль бураны – ул Февраль революцияһының башланыуын, үҙ аллылыҡ яулауға көс туплаған Зәки Вәлиди һм унын көрәштәштәренең, арҙаҡлы шәхестәрҙең батырлығын сағылдыра. “Шаҡай бураны” әҫәре ил тарихында һәм халыҡ хәтерендә уйылып ҡалған н оло ваҡиғаларҙы тасуирлай. Әҙәбиәткә бай тормош тәжрибәһе менән килгән Ғәлим Хисамов әҫәр йөкмәткеһенә индерелгән

бөтә ваҡиғаларҙы ҡатмарлы хәрәкәт булараҡ системалаштырырға, үткән замандар булһынмы, бөгөнгө көнмө, бер нисә күренеште генә түгел, ә ысынбарлыҡты дөйөм планда алып, объектив анализ яһарға ынтыла.

Башҡорт әҙәбиәтендә роман-хроника – ул бер кешенең ғүмере киҫентеһенең йәки тотош йәмғиәттең бер-нисә йылдар һуҙымындағы тарихының, эҙмә-эҙлекле ваҡиғалар ағышының һүрәтләнеше. Хроника, ғәҙәттә, кешенең тыуған көнөнән алып һуңғы көндәренә тиклем булған хәлдәрҙе, үҙгәрештәрҙе үҙ эсенә ала. Уның маҡсаты – тарихи ваҡиғаларҙың үҫешен күрһәтеү, анализ яһау, дөйөм һөҙөмтәгә килтереү.

Әҙәбиәттә роман-хроника жанрында оҫта ижад иткән яҙыусылар бик күп, улар араһында Ғәлим Хисамов ижады айырылып тора. Ул хәҙерге әҙәби процеста ҙур күләмле проза әҫәрҙәре авторы булараҡ киң билдәлелек яулай. Яҙыусының “Шаҡай бураны” - роман-хроникаһында Башҡортостан Автономияһын булдырыуҙа ҡатнашҡан ҡаһармандар – тарихи шәхестәр тураһында һүҙ бара. Һуңғы ике тиҫтә йылда байтаҡ роман яҙа, уларҙа башҡорт халҡының бер нисә быуатҡа һыйырлыҡ тарихы ла, хәҙерге көнкүренештәре лә һүрәтләнә.

Яҙыусының ижади эҙләнеүҙәре һәм табыштары баҫылып сыҡҡан әҫәрҙәренең жанр формаларында ап-асыҡ күренә: фантастик хикәйә, детектив повесть, фәнни-фантастик пьеса, повесть-хроника, сәйәси детектив, роман-хроника, тарихи фараз, роман-фараз һ.б. Шул ваҡиғаларҙың үҙәгендә бөйөк юлбашсы Зәки Вәлиди образы тора. Ваҡиғалар Николай батшаның тәхеттән түңкәрелеүен, Февраль революцияһы башланыуын, Ырымбурҙа һәм Петроградта барған хәлдәрҙең киҫкенләшеүе һ.б. – барыһы ла романда бер-бер артлы тулыһынса һүрәтләнә. Мәҫәлән, 1917 йылдың көҙөндә Рәсәйҙең үҙәгендә сәйәси ситуациялар ҡырҡа үҙгәреп китеүе, Петроградта большевиктарҙың, Ваҡытлы хөкүмәтте ҡолатып, власты үҙ ҡулына алыуы Зәки Вәлидиҙең һәм уның дуҫтарының маҡсатын һындырмай. Улар большевиктарҙың власын танымай, киреһенсә, сәйәсәтенә ҡаршы сыға. Башҡорт үҙәк шураһы илдә башланған боларыш мәлендә башҡорт халҡы үҙ яҙмышын үҙ ҡулына алырға тейеш тигән аныҡ фекергә килә.

Роман-хроника геройы Юлдаш Йәғәфәровтың уй-маҡсаттары әҫәрҙең идея-тематикаһын асырға ярҙам итә: “Халыҡ: “Башҡортостандың мөхтәриәте кәрәкме?”– тигәнде ишетеү менән “гөж” итеп һикереп тора. Азатлыҡҡа, үҙенсә йәшәргә шул тиклем һыуһаған, аҙналар буйы ҡояшта кибеп ятҡан бесән кеүек, шырпы ғына сый, хәҙер ҡабынып китәсәк. Боҙолмай ятҡан аҡтамыр үлән һымаҡ. Уны ла бит күпме ҡаҙаһың, төбө-тамырын ҡороторға тырышып йолҡаһың, ә ул,

бәләкәй генә бер киҫәге ҡалһа ла, уңайлы мәле еткәс, тағы ла шыта, тағы йәйелеп үҫә һәм бар тирәне баҫа. Халҡыбыҙ ҙа шулай. Уның күңелендә ойоп ятҡан азатлыҡҡа ынтылыш уянды, инде хәҙер уны дөрләтеп яндырып, дөрөҫ йүнәлеш бирер кәрәк”. [4, 45].

Оҙайлы һәм киҫкен ваҡиғалар эсендә, Зәки Вәлиди, Юлдаш Йәғәфәров, шағир Нурсалих, Нәжип, Ғабдуллатиф кеүек ҡаһармандар ярҙамында Башҡортостан Автономияһын төҙөү маҡсаты тормошҡа ашырыла. Ырымбурҙа Карауанһарай образы ла башҡорт халҡының үҙенең милли-территориаль автономияһын төҙөүе процесының башланғысын күрһәтә. Роман-хроникала Тәфтиләү тарихы, французлар һуғышы ваҡиғалары, ирек һәм азатлыҡ идеялары урынлы һүрәтләнә.

Башҡортостан хөкүмәте Рәсәйҙә бына-бына граждандар һуғышы ҡабынып китергә торған иң киҫкен осорҙа төҙөлә. Ырымбур, Өфө губерналарында власть әлегә большевиктар ҡулында, әммә Ырымбур тирәһендә, Урал буйҙарында генерал Дутов казактары хакимлыҡ итә. Бындай ҡапма-ҡаршы ике көс араһында Башҡортостан хөкүмәте башта һәр тарафҡа ла битараф (нейтраль) ҡалырға ынтыла.

Туған халҡын үҙ ирке, үҙ иле өсөн көрәшкә күтәргән һәм уны етәкләгән Әхмәтзәки Вәлидиҙе юҡ итеү йә абруйын төшөрөү өсөн дошмандары уға күпме золом һәм яуыҙлыҡтар ҡыла. Колчак атып үлтерергә бойороҡ бирә, большевиктар үҙ ҡулдарына төшөрөргә тырыша, төрлө яҡлап ялалар яуа. Ҡыҙылдар яғына Советтарға күскәс, аҡтар уны һатлыҡ йән тип халыҡтың башын бутарға маташа. Яу юлында, һәр аҙымда үлем ҡурҡынысы янай.

Халҡы менән ике ут араһында ҡалғанда Әхмәтзәки Вәлидиҙең һәм уның көрәштәштәренең тоғро, намыҫлы зат икәнен яҡлап, юлбашсының арҡаҙашы һәм хөкүмәт ағзаһы мәшһүр шағир Шәйехзада Бабич, йәғни Нурсалих шиғырҙар менән яуап бирә.

Ғәлим Хисамов Ә. Вәлидиҙең “Хәтирәләр” китабына йыш мөрәжәғәт итә. Унда Ә.Вәлиди Ш.Бабичҡа бәйле аяныслы ҡанлы ваҡиғаны әрнеп иҫкә ала һәм һөйөклө милли шағир тураһында баһа һүҙендә: “Улар (йәғни ҡыҙылдар) бер нисә татар һәм башҡорт мөнәүерҙәрен тотоп үлтерҙе. Иң башта милли шағирыбыҙ Шәйехзада Бабич менән мөхәрриребеҙ Ғәбделхай Иркәбай иҫкә төшә. Темәстән хөкүмәт, Колчак һөжүменән һаҡланып, Стәрлетамаҡҡа күсерелергә тейеш ине. Шәйехзада арҡадаштары менән бергә бик яҡшы ойошторолған матбуғатыбыҙ менән Хөкүмәт архивын күсерә ине. Уларҙы ҡыҙылдар, Йылайыр заводында тотоп, вәхшиҙәрсә үлтерҙе” [6, 34].

Ғәлим Хисамовтың “Шаҡай бураны” роман-хроникаһы башҡорт әҙәбиәтендә ҙур яңылыҡ булды. Республиканың йөҙ йыллығына арналған әҫәрҙә башҡорт халҡының үткәне, ҡанлы тарихы, ваҡиғалар ағышы урын алған. Реаль шәхестәрҙең азатлыҡ, ирек өсөн көрәшеү юлдары эҙмә-эҙлекле бирелә. Шулай уҡ тарихи урындар, документаллек һыҙаттары Ғ. Хисамовтың ил тарихын яҡшы белеүен һәм ҡыҙыҡһыныуын күрһәтә.

Ғәлим Хисамов – заман уҡыусыһы менән бергә, уның эстетик зауығын иҫәпкә алып, дөйөм әҙәби үҫеш тенденцияларын яҡшы тойомлап ижад итеүсе әҙип. Уның ижади эҙләнеүҙәре һәм табыштары баҫылып сыҡҡан әҫәрҙәренең жанр формаларында ап-асыҡ күренә: фантастик хикәйә, детектив повесть, фәнни-фантастик пьеса, повесть-хроника, сәйәси детектив, роман-хроника, тарихи фараз, роман-фараз һ.б. Яҙыусының әҫәрҙәрендә милләт проблемаһы, башҡортлоҡ асылы урын алған. Бигерәк тә яҙыусы “Шаҡай бураны” роман-хроникаһында тарихи шәхестәрҙе документаль дөрөҫлөктә һүрәтләү, уларға ваҡиғалар ағышында объектив баһа биреү һәм ил тарихы масштабында күтәрәмләү буйынса ҙур эш башҡара.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәте тарихы. Дүртенсе том / яуаплы ред. Хөсәйенов Ғ.Б. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1993. – 544 бит.
2. Заман талабы. Әҙип яуабы. (Хәҙерге башҡорт әҙәбиәтендә художестволы эҙләнеүҙәр). – Өфө, 1990. – 246 бит.
3. Нәжми, Н. Кем уйлаған (әҙәби тәнҡит мәҡәләләре). – Өфө, 1983. – 268 бит.
4. Хисамов, Ғ.А. Шаҡай бураны / Ғ.А. Хисамов // Ағиҙел. – 2017. – № 7. –12-77-се биттәр.
5. Хисамов, Ғ.А.Шаҡай бураны / Ғ.А. Хисамов // Ағиҙел. – 2017. – № 8 – 5-70-се биттәр.
6. Хисамов, Ғ.А.Шаҡай бураны / Ғ.А. Хисамов // Ағиҙел. – 2017. – № 9. – 13-73-сө биттәр.
7. Хисамов, Ғ.А. Шаҡай бураны / Ғ.А. Хисамов // Ағиҙел. – 2017. – № 10. – 14-55-се биттәр.

© Азаматов Ғ.Ф., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 355.47

Аннамырадова Н.Д.,
препод-ль, кафедра романо-германских языков и литературы, с методикой их преподавания,
Таганова Х.Д.,
препод-ль, кафедра романо-германских языков и литературы, с методикой их преподавания,
ТГПИ им. Сейитназара Сейди, г. Туркменабат, Туркменистан

СЛАВНЫЙ ПУТЬ ВОЙНЫ

Своими вдохновляющими романами глубокоуважаемый Аркадаг вписал новую золотую страницу в историю интерпретации темы войны в туркменской литературе. В романах «Имя доброе нетленно», «Птица счастья» наряду с совершенным образом воина, воина-патриота мы сталкиваемся лицом к лицу с народом, показавшим высокий пример своего трудолюбия и неукротимого духа, не поддавшимся при этом тяготам войны.

Яркий образ деда Бердымухамеда стал примерным образом настоящего воина-патриота в туркменской литературе. Этот художественный персонаж своими гуманными качествами и благородными поступками стал близким спутником читателя.

В романах нашего уважаемого Аркадага очень деликатно и красноречиво комментируется тема войны. Влияние войны на психологию людей, те раны, которые она наносит душам людей на фронте и в тылу, искусно прослеживаются. В результате у читателя, читающего эти произведения, возникает ощущение, будто он побывал в тех годах, дышит воздухом тех лет и живёт с близкими его сердцу героями.

Чувство радости по поводу поднятия темы войны в художественных творениях нашего дорогого Аркадага побуждает нас взглянуть на славный путь вдохновения, сложившийся в XX веке в истории нашей литературы…

Отечественная война была самой страшной войной, вошедшей в историю.

Туркменскому народу наряду со многими народами мира, живущими на Земле, пришлось нести на плечах ужасное бремя войны. Наши дорогие бабушки, мамы с большой надеждой отправили воевать за Родину своих сыновей и мужей. Наши храбрые мужчины сражались

и отдали свои жизни, чтобы защитить свою честную землю и страну от врага. И так они приблизили заветную Победу.

Война – это суровая беда. Она, являясь страшным смертельным войском, в мгновение ока уничтожила тысячи невинных жизней. Увеличилось число матерей, потерявших своих детей и любимых. Война оставила несчастными многих наших отцов, забрав у них любимых сыновей. Увеличилось число сирот. Однако те времена не давали повода грустить и сидеть, падая духом, наоборот, это время словно испытывало людей, нужно было, сохраняя приподнятое настроение, крепко подпоясывая пояса, работать и бороться за двоих-троих людей, не оставляя пустыми места ушедших на фронт.

С первых дней войны стало активным боевое творчество наших писателей-поэтов. Защита Родины стала главной темой художественной литературы. Все туркменские писатели-поэты преданно придерживались художественного изображения свирепой битвы на фронтах Великой Отечественной войны в своих произведениях , создавая произведения, связанные с событиями войны, сочиняя стихи.

В то время громко прозвучали поэтические голоса Р. Сеидова, А. Кекилова, Г. Сеитлиева, А. Салиха, Н. Аннаклычева, Дурды Клычева, Атакопек Мергена, Б. Сейтакова и других, которым пришлось остаться в тылу.

В произведениях Г. Сеитлиева «Народ», «Клятва поэта», Ата Салиха «Сегодня я отправляю вас на фронт», «Страна в большой опасности», «Приказываю вам быть на передовой», Р. Сеидова «Отправить», «Другу», Нуры Аннаклыча «Заставим покаяться», «Твой день» и в других некоторых стихотворениях народ и наши храбрецы были призваны на поле боя. Народный поэт Дурды Клыч одним из первых умело выразив своё патриотическое воодушевление и нескончаемый гнев к врагу, создал стихотворение «Не останавливайте меня», вдохновив тем самым народ на борьбу и великую победу.

В эти годы Б. Кербабаев помимо своих многочисленных рассказов и стихотворений создал поэму «Айлар» и одноимённую документальную повесть, посвящённую первому туркменскому герою Гурбану Дурде.

В рассказе «Сын отца», написанном Б. Кербабаевым, показаны изменения духовного мира юного патриота Мурада в результате влияния военной эпохи и окружающей среды, умело раскрыта глубокая любовь юноши к его Родине.

В стихотворении Ч. Аширова «Армянка» очень тонко и красочно изображен момент борьбы со смертью тяжелораненого солдата. Образ армянской девушки, выхаживающей и залечивающей рану туркменского солдата, истекающего кровью, лежащего на белом снегу под ливнем стрел, вспоминается со всей своей оригинальностью и естественностью. Это стихотворение, комментируя конкретное фронтовое событие, вызывает чувство безграничной любви и глубокой благодарности к армянской девушке.

А. Кекилов в начале войны написал свое стихотворение «Горбатый совратится, правый обгонит», в котором нашел художественное отражение глубокая и твердая вера в то, что трудолюбивый народ победит фашизм.

В поэме «Из лап смерти», написанном автором в 1942 году, рассказывается о героизме в жестоких боях Героя Советского Союза Гурбана Дурды и его товарищей.

Роман поэта «Любовь» также тесно связан с войной. Жестокая война разлучает молодых людей. Бегенч отправляется на защиту Родины. В его письмах к Огулнабаду любовь к ней сочетается с любовью к Родине.

П. Нурбердиев с 1942 до 1945 годы прошел тропу войны от Волги до Берлина. Написанное им в то время произведение «Путь моих сапог» (1946) стало одной из самых ярких страниц художественной истории Отечественной войны в туркменской литературе. Солдат видит пройденный путь войны, рассматривая каждый слой своего сапога, вбитые в него гвозди.

В романе А. Коушудова «Мяхри-Вепа» нашли свое отражение героизм и храбрость, связанный с трудом и фронтом, целостность фронта и тыла. В произведении открывается разговор с детских лет до героизма главного героя Вепы, показанного в годы Великой Отечественной войны.

Роман «Мяхри-Вепа» - одно из самых удачных произведений туркменской литературы, в котором описывается события из тыла и фронта во время Великой Отечественной войны.

Наши писатели-поэты неоднократно обращались в теме войны даже в послевоенные годы. Работы более поздних лет имели большой успех, чем написанные наспех во время войны. Это потому, что в последние годы появилась возможность оценить, измерить тяжелое бремя войны. В результате большинство созданных произведений

заняло значимое место в золотой сокровищнице туркменской литературы.

Среди произведений, созданных о войне, выделяются поэмы Керима Курбаннепесова «Горькие дни, сладкие дни», «Сердце, найденное в песке».

В «Горьких днях, сладких днях» стойкость двух молодых людей к тяшотам войны, их благородная человечность и настоящий патриотизм оставляют хорошее впечатление у читателя. В «Сердцу, найденном в песке» описаны события, произошедшие в деревнях на песке во время войны. На войну идут молодые парни, мужчины, умеющие держать оружие в руках. Вместо этого женщинам и молодым девушкам приходится с одиночку пастись посреди песчаных дюн в середине жаркого лета и в середине суровых зим. Ночью вяжут перчатки и отправляют на фронт за помощью. Деревенские люди в песках мужественно переносят эти трудности; их патриотизм, трудолюбие, вера в победу, рана войны в сердцах человечества художественно отражены в поэме через жизненные события, яркие характеры, поэтические эмоции. В поэме через образ Гульназ увековечены святые образы людей, не вернувшихся с войны.

Гурбанназар Эзизов на тему Великой Отчественной войны создал множество уникальных стихотворений таких, как «Баллада», «Война», «Грубый солдат», «Рана на ноге, пот на лбу…», «Война продолжалась…», «Обращение в войне», «Солдатское сердце», «Асатур ага». В стихотворениях поэта, написанных на тему войны, оживают запоминающиеся образы матери, отправившей своего сына на войну; невестки, не веря, что её муж погиб на войне, верившей в его возвращение с победой; очереди у пекарни в годы голодания; ребёнок, у которого забрали хлеб; сердце солдата, оставшееся под землей на фронтовых дорогах; не участвовавшего на войне, но знающего, что такое война.

Поэма А. Агабаева «Голоса Освенсима» напоминает о тех бедствиях, которые фашизм принес человечеству со всем своим ужасом. В нем рассказывается история жестокой казни миллионов людей в Освенсиме, концентрационном лагере, построенном нацистами в Польше во время Великой Отечественной войны.

Во всех рассказах Атаджана Тагана показываются герои с внутренним огнём войны. Героиня рассказа «Когда война закончится?» тётя Мамур ждёт своего сына Нурджана с войны. Она не верит даже, что война закончилась. Потому что Нурджан не вернулся. Поэтому для неё

война не закончилась. Она все еще воюет с кровавой войной, отнявшей у него сына и пытающейся лишить её веры в будущее.

В нашей литературе создано немало других произведений об Отечественной войне. Об этом в ближайшее время будет много написано. Будут созданы множество произведений, десятки совершенных художественных образов. Потому что эта тема вечная, еще не окультуренная, не до конца проработанная. Сколько бы ни делалось, кажется, что нужно создать что-то еще. В своих романах Дорогой Аркадаг открыл новый, более тонкий и действенный подход к этой теме. Теперь перед нашими писателями стоит задача увековечить факты храбрости на поле боя на основе нового художественного подхода, заново проанализировать горе войны и её страшный ущерб человечеству. Всему свое время и место. Какой бы ужасной ни была война, она осталась в прошлом. Но рана, которую она нанесла сердцам, еще далека от заживления. Что ж, эти раны никогда не заживут.

Каждый человек, который помнит ужасы войны, помнит ее жертв, ценит наше мирное и счастливое время, искренне радуется ему и испытывает гордость.

Список литаратуры:

1. Гурбангулы Бердымухамедов. «Имя доброе нетленно». Ашхабад, 2011.
2. Гурбангулы Бердымухамедов. «Птица счастья». Ашхабад, 2014.

© Аннамырадова Н.Д., Таганова Х.Д., 2024

УДК-811.512.142

Ахматова М.А.,
д-р филол.наук, проф.,
Кабардино-Балкарский государственный университет
им. Х.М. Бербекова
Кабардино-Балкарская республика, г. Нальчик

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РЯДЫ ОДНОКОРЕННЫХ СИНОНИМИЧНЫХ СЛОВ В КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКОМ ЯЗЫКЕ

В карачаево-балкарском языке довольно много неоднородных в семантическом, стилистическом и словообразовательном отношениях однокоренных слов, которые создают многоступенчатую иерархию в

данном языке, что и позволяет интерпретировать их по-разному. Это такие языковые образования как паронимы (слова, имеющие разные аффиксы и обозначающие различные понятия, хотя генетически и родственные – *жауун* «дождь» – *жауум* «осадки», варианты слов (слова с тождественным значением, но с вариантными аффиксами – *айланчук* – *айланжук* «юла»), омонимы (слова, у которых совпадает вся морфологическая структура, т.е. корни и аффиксы: *жашлыкъ* «молодость» – *жашлыкъ* «пасынок», *жазыу* «письмена; письменность, графика» – *жазыу* «судьба, жребий, предначертание»), однокоренные синонимы (слова с тождественным значением, но имеющие разные аффиксы – *эшме* – *эшим* «коса»). Так, наличие в карачаево-балкарском языке однокоренных синонимов обусловлено как внутренними причинами, связанными с системой языка, его структурными особенностями, так и внешними причинами, которые характеризуются межъязыковыми контактами, стилистическими и региональными особенностями данного языка (наличие в нем карачаевского и балкарского литературных вариантов слов). Вышеизложенное представлено и в специальной научно-теоретической работе М.А. Ахматовой [1]. Некоторые аспекты рассматриваемого пласта лексики также нашли отражение как в собственно лексикологических исследованиях [2; 3; 4], так и в трудах по фразеосемантике [5; 6].

Внутренние причины возникновения однокоренных синонимов в карачаево-балкарском языке:

1. Закон материальной экономии (язык стремится к экономии времени, к экономии усилий). Говорящий или пишущий усекает одну из морфем в слове лишь в том случае, когда это не влияет на его смысл: *уручу – уру* «вор», *огъурлулукъ – огъурлукъ* «доброта», *кирлендир – кирле* «запачкать, загрязнить что» и т.д.

2. Действие закона аналогии выражается в уподоблении одной формы языкового выражения другой, соотносящейся с первой в формальном и смысловом плане. Аффиксы *-лы* и *-чы*, присоединяясь к различным группам слов, образуют синонимы: *австриялы – австриячы* «австриец, житель Австрии», *дагъыстанлы – дагъыстанчы* «дагестанец, житель Дагестана», *гынттылы – гынттычы* «высокомерный, надменный».

3. Десемантизация аффиксов или одного из компонентов сложных слов, образующих синонимическую пару. В синонимической паре *бугъун – букъ* «прятаться, скрываться» слово *бугъун* имеет аффикс *-ун*, но в результате десемантизации данного аффикса значение глагола

бугъун полностью совпало со значением безаффиксального глагола *букъ*: *– Кимден бугъаса? Кесингденми?!* / «– От кого прячешься? От себя, что ли?!». *Кюнден бугъунур жер табылмайды* / «Некуда спрятаться от солнца». В синонимической паре *олсагъат – олсагъатдан* «в тот же час» аффикс *-дан* лишился своего значения: *Олсагъат жауун жаууп башлады* / «В тот же час начался дождь». *Олсагъатдан мен алайдан кетдим* / «В тот же час я ушел оттуда».

4. На основании субстантивации имена действия *кечиу* (от *кеч* «прощать кого»), *байлау* (от *байла* «связывать что»), *къоркъуу* (от *къоркъ* «бояться, трусить, пугаться») стали синонимами существительных *кечим* «пощада, прощение», *байлам* «союз (грам.)», *къоркъунч* «опасность, угроза»: *Къады адамны къыйынын унутханлагъа кечим болмазын излеген къартладан эди* / «Кады не прощал людей, забывших, сделанную им доброту». *Аллай ишни кечиу къоркъакълыкъды* / «Прощение такого – есть трусость».

5. Некоторые однокоренные синонимы образованы присоединением к корню следующих аффиксов: *-ил, -лен, -лю, -гюр, -из/-ыз, -дир/-дыр*: *ётлю – ётгюр* «храбрый, смелый, отважный», *тамыз – тамдыр* (разг.) «капать, наливать чего (чуть, немного)»: *Алан, тамыз муну, суусапдан ёлебиз* / «Слушай, налей скорее, умираем от жажды». *Къалмукъ биягъы банкадан бирер рюмка тамдырды* / «Калмук из этой банки еще раз налил по рюмке».

6. Окказионализмы типа *базынңгыч* «смелый, уверенный в себе», *ачыусун* «злиться, сердиться», *къанңгысыз* «неутомимый, ненасытный», *къошумлу* «примесь» и др. образованы по существующему в языке аффиксальному способу словообразования и их значения идентичны со значениями литературных слов *базымлы, базгъын, ачыулан, къаныусуз, къошакъ*: *Сен асыры базгъын адамса* / «Ты уверенный в себе человек». *«Немец капут!» – дейди Башир базынңгыч болгъан заманнында* / «Немец капут!» – говорит Башир, когда уверен в себе». *Бош ачыулана эдинг сен анга* / «Зря ты на него злился». «*– Жибер! – деди Каракай, Мухтарны алай уллу, кесини уа гитче болгъанына ачыусуну*п / «– Отпусти! – сказал Каракай, разозлившись за то, что он такой маленький, а Мухтар большой».

К внешним причинам возникновения однокоренных синонимов в карачаево-балкарском языке относятся межъязыковые контакты. В результате чего возникли два типа синонимов. Первый тип синонимов объясняется заимствованиями в разные периоды развития карачаево-балкарского языка: устным (до перехода письменности на русскую

графическую основу) и письменным (после перехода письменности на русскую графическую основу): *пурустоп – пристав, кампет – конфет* «конфета». Второй тип – это однокоренные синонимы, в которых один компонент имеет исконно русский суффикс, другой имеет аффикс родного языка: *тракторист – тракторчу, гардеробщик – гардеробчу*. Количество подобных однокоренных синонимов заметно убывает. Этому способствует, во-первых, архаизация и постепенное исчезновение из языка слов, заимствованных устным путем: *ийнарал* «генерал», *пурустоп* «пристав» и др. Также идет тенденция к сокращению синонимов типа *тракторист – тракторчу, фокусник – фокусчу, футболист – футболчу, разведчик – разведкачы, монтажник – монтажчы*. Объясняется это тем, что в языке из таких параллелей закрепляются формы с аффиксами родного языка.

Однокоренные синонимы *тилчи – тилтаппа* (разг.) «ябедник», *бош – бошдан – бошунакъгъа – бошунагъа* «зря, напрасно, попусту», *къурулай – къурулайына* «бесплатно, даром» и др. вызваны влиянием обиходно-разговорной речи на письменную, нейтральную форму языка: *Букъгъуч сабийлени сюйген оюнларыды*/ «Прятки – любимая игра детей». *Эсимдеди бугъумуч ойнаучу насыплы заманыбыз* / «Помню наше счастливое время, когда играли в прятки».

Синонимы типа *базгъын – базгъынч* (ц. диал.) «уверенный в себе», *жырмач – жырманч* (ц. диал.) «разрез, прорезь, прореха», *бугъумуч – букъгъуч* (ц. диал.) «прятки», *тилкъау – тилтя* (ц. диал.) «заика» обусловлены взаимодействием литературного языка с диалектами. Также синонимы образуются взаимодействием самих диалектов или же говоров внутри данного диалекта: *серряй* (ц. диал.) – *сергуна* (ч. диал.) «избалованный, рассеянный», *тиллиу* (ц. диал.) – *тилляй* (ц. диал.) «ябедник, доносчик» и т.д.: *Сен серряй а не этесе мында?* / «А ты, доносчик, что тут делаешь?». *Ол тилляй адамды* / «Он доносчик».

Наличие большого количества синонимов типа *ачытхы* (балк.) – *ачытхыч* (кар.) «закваска (для теста), дрожжи», *алгъадан* (балк.) – *алгъатын* (кар.) «сначала, сперва», амалчы (балк.) – *амалчакъ* (кар.) «ловкий, изворотливый» объясняются региональными особенностями: *Жангы ачытхы бла басылгъан ётмек терк кёбеди* / «Тесто, замещенное новыми дрожжами, быстро поднимается». *Фатимат, ачытхыч салып, тылы басды* / «Фатимат, замесила тесто, добавив дрожжи».

Анализ однокоренных синонимов в карачаево-балкарском языке показывает, что они имеют неодинаковую продолжительность. Одни из них уже исчезли или имеют тенденцию к прекращению, другие

возникают вновь и сосуществуют, конкурируя друг с другом. Более устойчивыми являются внутриязыковые синонимы. Их количество в данном языке в целом возрастает. Об этом свидетельствует появление в последние годы новых синонимичных пар путем окказионального образования слов (*ачыулан – ачыусун* «злиться, сердиться», *сёлешиу – сёлешим* «речь» и др.), а также путем субстантивации формы имени действия глагола (*келишим – келишиу* «договор, соглашение» и др.). Из синонимичных пар, возникших внешними причинами, наиболее устойчивы региональные, один из членов которых употребляется балкарцами, а другой – карачаевцами: *ачытхы – ачытхыч, алгъадан – алгъатын* и др.

Исследованный нами фактический материал об однокоренных синонимах в карачаево-балкарском языке свидетельствует о существовании в нём словообразовательной модели – «корень слова плюс ряд синонимичных аффиксов». По этой модели образуются различные ряды, насчитывающие в своём составе от двух до семи членов.

1. Двучленные ряды встречаются во всех частях речи карачаево-балкарского языка: *биттир – биттиркоч* «летучая мышь» (существительные); *амалчакъ – амалчы* «ловкий, изворотливый; хитрый» (прилагательные); *битеу – битеулей* «весь» (местоимения); *бирде – бир-бирде* «иногда» (наречия); *экеу – экеулен* «двое, два человека» (числительные); *букъ – бугъун* «прятаться, скрываться» (глаголы); *бир аллах – аллах бир* «ей-богу» (междометия); *ючюн - ючюнге* «за кого-что, из-за кого-чего, для, ради кого-чего» (послелоги); *бютюн - бютюнда* «особенно, очень, сильно» (частицы); *эм – эмда* «и, да» (союзы); *айхай – айхай да* «конечно, несомненно» (модальные слова).

2. Трёхчленные ряды также широко употребительны и встречаются во всех частях речи: *сабий-сюбюй – сабий-балий – сабий-балыкъ* «дети» (существительные); *азгъын – азгъынлы – азгъынды* «худой, исхудалый; худосочный, истощённый, хилый» (прилагательные); *бары – барысы – бары да* «все» (местоимения)»; *ючюшер – ючюшерден – ючден* «по три» (числительные); *байын – байыкъ – байыкълан* «обогатиться» (глаголы); *битеу – битеулей – битеуюнлей* «целиком, полностью» (наречия); *артыкъда – артыкъсызда – артыгъыракъда* «особенно» (частицы); *неда – не – не уа* «или» (союзы); *мени акъылыма кёре – мени акъылым бла – мен акъыл этгенден* «по-моему, на мой взгляд» (модальные слова); *ала – алада – алагъа* «к, под» (послелоги); асто! – астофируллах! – тобасто! «ах!, о боже!, ой-ой!» (междометия).

3. Четырёхчленных рядов из частей речи не образуют лишь местоимения и частицы: *алыш-бериш – алым-берим – алыу-бериу – бериу-алыу* «купля-продажа; спекуляция; обмен» (существительные); *озгъун – озгъунлу – озгъур – озгъурлу* «развязный, наглый, нескромный» (прилагательные); *бир талай – бир бёлек – бир къаум – бир ненча* «несколько» (числительные), *бусагъат – бусагъатдан – бусагъатлай – бусагъатчыкъда* «только что, вот-вот» (наречия); *ойла – ойлаш- – оюмла – оюмлаш* «думать, размышлять» (глаголы); *дери – деричи – деричиге – деричиннге* «до, вплоть до» (послелоги); *болсада – алай болсада – алай болгъанлыкъгъа – алай болгъаны ючюн* «но, однако» (союзы); *асто! – астофируллах! – тобасто! – тобастофируллах!* «ах!, о боже!, ой-ой!» (междометия); *мени сартын – мен акъыл этгенге кёре – мен акъыл этгенден – мени акъылым бла* «по–моему, на мой взгляд» (модальные слова).

4. Пятичленный ряд составляют только противительные союзы: *алай – алай а – алай болгъанлыкъгъа – алай болсада – алай болгъаны ючюн* «но, однако».

5. Шестичленный ряд составляют только следующие наречия меры и степени: *бош – бошха – бош алай – бошнакъгъа – бошуна – бошунагъа* «зря, попусту, незачем, просто так».

6. Семичленный ряд образуют лишь эти прилагательные: *телибаш – суубаш – гаккыбаш – жекбаш – хыярбаш – сылхырбаш – миябаш* «недалёкий; безмозглый, тупоголовый, бестолковый».

Таким образом, наличие в карачаево-балкарском языке однокоренных синонимов обусловлено причинами внутреннего и внешнего характера (законом материальной экономии; законом аналогии; десемантизацией аффиксов или одного из компонентов синонимической пары; субстантивацией; появлением в языке окказионализмов; влиянием диалектов, разговорных и просторечных слов на литературный язык, а также региональными особенностями данного языка, заключающимися в наличии в нем двух (карачаевского и балкарского) литературных вариантов слов). Прекращение синонимичности в одном из звеньев языковой системы сопровождается возникновением ее на другом участке, т.е. она не убывает. А также двучленные и трёхчленные ряды однокоренных синонимов образуют все части речи карачаево-балкарского языка, четырёхчленные ряды – абсолютное их большинство, а пятичленные и семичленные ряды – лишь некоторые из них.

Список литературы:

1. Ахматова М.А. Однокоренные синонимы в карачаево-балкарском языке / М.А. Ахматова: автореф. дисс. … канд. филол. наук. – Махачкала, 1997. – 19 с.

2. Ахматова М.А., Салчак А.Я., Чертыкова М.Д. Средства выражения эмоции страха в тюркских языках (на примере тувинского, карачаево-балкарского и хакасского языков) / М.А. Ахматова, А.Я. Салчак, М.Д. Чертыкова // Новые исследования Тувы. – 2022. – № 2. – С. 224-238.

3. Кетенчиев М.Б., Ахматова М.А., Додуева А.Т. Архаическая лексика в карачаево-балкарских паремиях / М.Б. Кетенчиев, М.А. Ахматова, А.Т. Додуева // Полилингвиальность и транскультурные практики. – 2022. – Т. 19. – № 2. – С. 297-307.

4. Кетенчиев М.Б., Додуева А.Т., Ахматова М.А. Полиаспектный анализ названий дней недели в карачаево-балкарском языке / М.Б. Кетенчиев, А.Т. Додуева, М.А. Ахматова // Балтийский гуманитарный журнал. – 2019. – Т. 8. – № 2 (27). – С. 248-251.

5. Улаков М.З., Хуболов С.М. Полупредикативные конструкции как облигаторные компоненты фразеологизированных предложений в карачаево-балкарском языке / М.З. Улаков, С.М. Хуболов // Вестник ВЭГУ. – 2013. – № 1 (63). – С. 140-145.

6. Хуболов С.М. Фразеологизированные конструкции с предикатами движения в карачаево-балкарском языке / С.М. Хуболов // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. – 2010. – № 12. – С. 320-322.

© Ахматова М.А., 2024

УДК 821.512.145

Байбулов И.И.,
ассистент, ФБФВиЖ
Абдуллина Г.Р.,
д-р филол.наук, проф.
УУНиТ, г. Уфа

ТАНЦЕВАЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ДВИЖЕНИЙ БАШКИРСКОГО НАРОДНОГО ТАНЦА (СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТЫ)

Аннотация: статья посвящена исследованию названий танцевальных движений башкирского народного танца с точки зрения словообразования и функционального аспекта. Актуальность данной темы определяется тем, что до настоящего времени лексика танцев рассматривалась только с фольклорной, этнографической позиции, а языковедческих работ на башкирском языке по этой теме отсутствует. Значительное количество терминов, оборотов речи отображают эмоциональность, динамику, темп танца. Основное обозначение пляски на башкирском языке – бейеү.

Ключевые слова: танец, башкирский народный танец, лексика танца, танцевальная терминология, словообразовательный аспект, функциональный аспект.

Башкирский народный танец является неотъемлемой частью башкирской культуры и представлен лексикой широкого спектра. Кроме известных научных работ о классическом танце, имеются немногочисленные исследования и о национальных танцах народов. Башкирская этнохореография характеризуется работами И.И. Лепехина, З.Я. Рахматуллиной, Л.И. Нагаевой, Ф.А. Гаскарова, Р.А. Султангареевой [3]. Однако данные исследования являются больше фольклорного, этнографического характера, нежели языкового. Танцевальная терминология помогает лучше понять образы танца, эстетическое мышление того или иного народа, создавшего пластические рассказы об окружающей природе, о своей истории, жизни и быте. Как отмечают исследователи, названия танцевальных движений 51 подчеркивают подражательный или игровой характер танца. Значительное количество терминов, оборотов речи отображают эмоциональность, динамику, темп танца [3; 14-15].

Основным обозначением пляски на башкирском языке, как правило, является бейеү (образован от корня бейе и аффикса ү: бейе+ү). В толковом словаре башкирского языка даются следующие значения этого слова: 1) бейеү (бейе-) ҡ. Көй ыңғайына кәүҙә, аяҡ-ҡулдар менән матур, нәфис хәрәкәттәр яһау. Ҡурайға бейеү. Бейергә төшөү; 2) бейеү и. Көй ыңғайына башҡарылған матур, нәфис хәрәкәт. Күмәк бейеү. Һалмаҡ бейеү. Яңғыз бейеү. Бейеү ансамбле. Бейеү оҫтаһы. Бейеү сәнғәте [4; 34]. К примеру, в башкирском народном творчестве можно найти множество танцевальных песен (частушек), связанных с этим словом: Бейе, бейе, бейе, Дәүләт, Бейеүҙәрең ни дәүләт? Яңғыҙ бейеү ҡыйын булһа, Әйҙә бейейек икәүләп или Бейе, бейе, еңгәкәй, Бейеүеңә – бер бәрән. Бейей белмәй бейениһәң, Сығарам да ебәрәм [2; 361]. В башкирском языке в значении танцевать, плясать используется и слово баҫыу: Баҫ, баҫ, баҫ әле, Баҫҡаныңды күрәйек. Баҫҡандарыңды күрәйек, Һинең өсөн үләйек [2; 361]. Термин баҫыу имеет еще значение приглашения на танец «след в след». Например: Баҫ, баҫ, баҫ әле Баҫҡан эҙенә генә. Матур ҡыҙҙар ҡарап торһон Һинең күҙеңә генә [2; 361]. Баҫ баҫҡан эҙенә здесь употребляется в значении танцевать не отставая, танцевать так же красиво, перенимая все движения, не уступая в мастерстве. От слов бейеү, баҫыу образованы различные танцевальные термины, обозначающие начало танца (бейей башлау), приглашение на танец (бейеүгә төшөрөү), выход на танец, в круг (бейеүгә төшөү), неожиданно начать танцевать (бейеп китеү), заставить кого-либо плясать (бейетеү), завершение танца (бейеп бөтөү), танцевать на месте или желание выйти на танец (бейеп тороу), немного потанцевать и неожиданно завершить танец (бейеп алыу) и многие другие. Некоторые 52 из этих терминов зафиксированы в плясовых песнях и такмаках (частушках). Например: Баҫ, баҫ, өҙә баҫ, Иҙәндәре һелкенһен. Бейемәгәндәр бейеп китһен, Бейегәндәргә дәрт керһен [2; 361]. Танцор или танцовщица в башкирском языке обозначается, как правило, словом бейеүсе. В толковом словаре бейеүсе отмечается как существительное (исем), бейей белгән кеше; бейеү оҫтаһы. Оҫта бейеүсе. Бейеүсе хәрәкәттәре [6; 34]. Пример: Бейеүсенең итәгенә Алма биҙәге төшкән. Бейеүсегә һүҙ әйтмәгеҙ, Тәүләп бейергә төшкән [2; 362].

Умение танцевать, исполнять движения плавно, грациозно высоко ценилось в народе. Об этом свидетельствуют такие термины, как бейеүгә оҫта, бейеү оҫтаһы, бейеп оҫтарыу, ойотоп ҡына бейеү. Например: Бейеүсенең итәге Бейей, бейей ҡыҫҡара. Бейеүсегә һүҙ әйтмәгеҙ, Бейей, бейей оҫтара [2; 362]. Большое количество терминов обозначает

движение ног. Среди них наиболее распространенный тыпырлау. Данный термин образно передает конную езду, топот и представлен следующими диалектными вариантами: тыпырҙау дөбөрләтеү (Ишимбайский район), дөбөрҙәү, дөбөрҙәтеү, дөпөлдәү (Альшеевский, Давлекановский, Буздякский районы), тыпырсыныу (Абзелиловский район), тыбырҙыныу, тыпырсыныу (Белорецкий район), тыпырлатыу, тыпыр-тыпыр бейеү (Зилаирский район), тыпырҙатыу (Дуванский, Чишминский районы), тыпыр-тыпыр бейеү, тыпыҫтау (Аргаяшский район Челябинской области), тыпырҙатып тороу (Благовещенский район) [1; 224]. Например: Баҫам, баҫам дөпөлдәтеп, Аяҡтарым төҙ генә. Аяғымды йәлләмәйем, Иҙәне түҙһен генә [2; 360] или Бибикамал, Гөльямал, Миңлебикә, Миңьямал. Әйҙә бергә дүртәү-бишәү, Дөбөрҙәтеп бейеп ал [2; 363]. 53 Заметим, что дробные движения ног, притопы могут называться и по-другому: төйөү, тарһылҙатыу, туҡытыу, дөңкөлдәтеү и др. Движения ног в башкирских танцах отличаются особой выразительностью: это могут быть и простые шаги (атлау), маршевый широкий шаг, шаги на полуплие (приседание), шаги в сторону с ударом ступней друг о друга (аяҡ ҡағыу), удары пятки одной ноги о пятку другой (үксә ҡағыу) [1]. Танцевальные термины йүгереп бейеү (танцевать бегом), ырғып бейеү (прыгать в танце), ырғып китеү (подпрыгнуть резко) характеризуют танцы северо-восточных и северо-западных башкир, исполняющихся в быстром темпе [3].

Национальное своеобразие башкирского танца подчеркивают и различные движения рук, исполняющиеся в более медленном темпе, чем движения ног. В целом руки в сольных танцах могут свободно принимать самые различные положения: они могут быть подняты наверх, раскрыты в стороны (ҡул йәйеп бейеү, ҡолас йәйеп бейеү), одна рука может быть поднята вверх, другая вытянута вперед (при исполнении движения «скачки»), руки могут лежать тыльной стороной кисти на поясе (бөйөргә таяныу). Танцевальные термины, обозначающие движения рук, могут говорить о подражании крыльям птиц (ҡағыныу, ҡанат елпетеү), различных трудовых процессах (еп иләү, урау, тетеү, сиратыу, тегеү, сигеү, һуғыу, ҡымыҙ бешеү, май бешеү и т.д.). Таким образом, танцевальные термины башкирского танца многообразны и характеризуются различными диалектными вариантами названий. Наряду с простыми корневыми словами (бейеү, баҫ) встречаются и сложные слова-термины (тыпыр-тыпыр, бейеү оҫтаһы).

Список литературы:

1. Башҡорт теленең диалекттары һүҙлеге. – Өфө: Китап, 2002. – 432 б.

2. Башҡорт халыҡ ижады: бәйеттәр, йырҙар, таҡмаҡтар. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1981. – 391 б.

3. Нагаева Л.И. Башкирская народная хореография. – Уфа: Китап, 1995. – 144 с.

4. Суфьянова Н.Ф., Сиразитдинов З.Ә., Ураҡсин З.Ғ. Башҡорт теленең аңлатмалы һүҙлеге. – Өфө: Китап, 2011. – 336 б.

© Байбулов И.И., Абдуллина Г.Р., 2024

УДК 821.512.141.09

Байгужин И.Г.,
научный сотрудник,
Национальная библиотека им. Ахметзаки Валиди,
ассистент, ФБФВиЖ УУНиТ, г. Уфа

ПОЭТ-ФРОНТОВИК ТУХВАТ МУРАТ

Аннотация. Великая Отечественная война стала большой трагедией для всего советского народа. Огромная страна встала единым лагерем против ненавистных захватчиков. Литература и искусство также служили делу победы. Тухват Мурат относится к той плеяде талантливых поэтов и писателей, которые как Хай Мухамедьяров, Бадруш Мукамай, Сабир Киньякай и многие другие, погибли на фронте и не смогли реализовать свой богатый творческий потенциал. Творчество молодого поэта Тухвата Мурата относится к малоизученным страницам истории башкирской литературы. В статье представлены основные вехи биографии Тухвата Мурата. В статье также отражается воспоминания его современников. В статье рассмотрены фронтовая деятельность и художественное творчество поэта, показано, как верность советской Родине Тухвата Мурата, его патриотизм, мужество в борьбе с фашизмом способствовали активизации гражданской, нравственно-эстетической составляющей литературного процесса. Особое внимание автор уделяет идейно-тематической направленности поэзии военных лет Тухвата Мурата.

Ключевые слова: Тухват Мурат, поэт, поэзия, фронт, творчество, Великая Отечественная война.

Annotation. The Great Patriotic War became a great tragedy for the entire Soviet people. The huge country has formed a united camp against the hated invaders. Literature and art also served the cause of victory. Tukhvat Murat belongs to that galaxy of talented poets and writers who, like Hai Mukhamedyarov, Badrush Mukamai, Sabir Kinyakay and many others, died at the front and were unable to realize their rich creative potential. The work of the young poet Tukhvat Murat belongs to the little-studied pages of the history of Bashkir literature. The article presents the main milestones in the biography of Tukhvat Murat. The article also reflects the memories of his contemporaries. The article examines the front-line activities and artistic creativity of the poet, shows how Tukhvat Murat's loyalty to the Soviet Motherland, his patriotism, courage in the fight against fascism contributed to the activation of the civil, moral and aesthetic component of the literary process. The author pays special attention to the ideological and thematic orientation of the poetry of the war years by Tukhvat Murat.

Keywords: Tukhvat Murat, poet, poetry, front, creativity, Great Patriotic War.

В радостное майское утро 1945 года, в День Победы, малочисленный отряд писателей Башкортостана недосчитал 13 активных своих бойцов. Одна третья часть писателей и поэтов, ушедших защищать родную землю от фашистских поработителей, пала на поле брани смертью храбрых, до конца выполнив свой долг воина и поэта.

Велик подвиг Тухватуллы Фаттахетдиновича Муратова, больше известного как Тухват Мурат – башкирского поэта и участника Великой Отечественной войны. Родился 24 января 1906 г. в семье царского офицера, полного кавалера Георгиевских крестов Фаттаха Аллагуватовича Муратова, верующего и образованного человека, преподавателя медресе д.Ишимбетово. Начальное образование получил в медресе родной деревни.Ишембетово Орского уезда Оренбургской области. [3, с.272-275; 29].Младший брат Тухвата — Амир Фаттахетдинович Муратов (1926 – 2003) был известным учителем и журналистом, автором нескольких книг, участником Великой Отечественной войны.

С малых лет Тухват стремился к знаниям. После окончания в 1922 году начальной школы он поступил в Темясовское фабрично-заводское училище, где обучался ремеслу кузнеца и плотника. Затем продолжил учебу в очень престижном по тем временам Башкирском педагогическом техникуме в Оренбурге.

Творческая деятельность Тухвата Мурата началась в середине 1920-х годов, во время учебы в техникуме. Здесь он состоялся как начинающий поэт, учился в одно время и тесно общался с Сагитом Агишем, Баязитом Бикбаем, Зайнаб Биишевой и другими будущими классиками башкирской литературы.

С теплотой в душе вспоминала о Тухвате Мурате и известная башкирская писательница Зайнаб Биишева, которая дружила с ним в молодые годы. Впоследствии она посвятила Т.Ф. Муратову одно из своих лучших стихотворений под названием «Сердце» [1, с. 315]. Она говорила: «Он был безмерно внимательным к окружающим, наверное, поэтому он во мне, молчаливой, дикой девочке, увидел любовь к литературе и научил быть общительной…». Позже писательница сделала Тухвата Мурата прототипом образа Хурмата в своей знаменитой книге «Емеш». Он был одним из ее любимых книжных героев.

С 1927 года Тухват Мурат трудился редактором в Уфимском издательстве «Башкнига», затем перешел в редакцию журнала «Сэсэн». В 1936 году он уехал в родной район, работал там инспектором Хайбуллинского РОНО, учителем Акьярской средней школы. Одним из его учеников был будущий ученый-геолог с мировым именем Сагдий Султанов, который на всю жизнь сохранил самые теплые воспоминания о своем учителе.

С 1927 года поэтические произведения Тухвата Мурата начали печататься в журнале «Сэсэн», к нему приходит первая известность. В своих стихах он показывал новые черты советского человека, процессы обновления действительности, отражал динамику развития города и деревни, активно пользовался новыми для башкирской поэзии изобразительными методами и приемами.

На начальном этапе своего творчества, как и многие поэты того времени, Тухват Мурат увлекался романтизмом. Позже обратился к истории, пытался ввести в литературу героические образы из народных эпосов. Является автором исторической повести "Шәрәфи ҡасҡын" "Шарафи-беглец" в ней поэт показал героическую борьбу башкирского народа против эксплуататоров — тарханов и баев, которая была создана по мотивам башкирской народной песни "Аргужа".

К сожалению, произведение не сохранилось, отдельные главы опубликованы в 1930 и 1935 в журнале "Сэсэн".

С началом Великой Отечественной войны Тухват Мурат создал глубоко патриотическую лирику, раскрыл высокие духовные качества советских солдат — защитников Родины. В них переполнена любовь к

Родине, и ненависть к врагам. Написанные стихи «Хуш бул», «Оран», «Әсә һүҙе» после начала войны несут агитационный характер. В них он напрямую обращается к народу, призывая их к защите Родины. В произведении «Хуш бул» Т. Мурат дает клятву родной земле, своему народу и что вернутся они с бесценной радостью и победой.

Эйе, беҙ ҡайтырбыҙ
Тиңһеҙ шатлыҡ,
Еңеү алып,
Бөйөк дан менән.
Мин ант иттем
Киң ҡояшлы илем
Һәм азатлыҡ һөйгән халҡыма! [2]

В лирике военных лет часто используется образ матери и Родины-матери. Поэты через эти образы обращаются советскому солдату, желая им мужества и храбрости, и возвратиться с победой к родным краям. Стих «Әсә һүҙе» Тухвата Мурата из ряда таких произведений. Поэтическое произведение состоящие из монолога матери, в которой описывается наставления сыну:

Улым!
Әсәң күҙҙәренә ҡарап,
Ҡайғыра тип һистә уйлама!..
Мин посыңа һине шатлыҡ менән,
Ҙур ғорурлыҡ менән оҙатам. [2]

Лирика Т. Мурата, как и у других поэтов, претерпевает эволюцию роста: от агитационных стихотворений переходит к чести перед Родиной и голосу совести. В стихотворении «Ватан өсөн» не только про долг советского гражданина перед Отчизной, а преимущественно идет речь, о том насколько близка, дорога и свята Родина.

Бер ус тупрағы ла был ерҙең,
Туҙаны ла, әсе әреме лә,
Беҙҙең өсөн бик-бик ҡәҙерле.
Ватан өсөн! – тибеҙ, ғәйрәтләнеп,
Тиңһеҙ атакаға барғанда. [2]

В этом произведение чувства поэта, любовь к Родине и ненависть к врагам полностью раскрыта.

Стихотворения «Һинең карточкаң», «Көт мине» переполнена чувствами тоски и разлуки. Т. Мурат в стихе «Һинең карточкаң» дал глубокий смысл «простой» фотокарточки символизировав ее. Она –

семья, дети лирического героя. Любовь к семье, предает силы, призывает к новым подвигам и служит напоминанием о долге и клятве.

Был карточкаң, мине рухландырып,
Баһадирлыҡ бирә, көс бирә;
Подвигтарға саҡыра, бурысымды
Һәм антымды иҫкә төшөрә. [2]

В творчестве военных лет он образно и мастерски передал идейную глубину, его поэтический язык прост и лаконичен, подтексты и сравнения несут большую эмоциональную нагрузку.

Тухват Мурат, конечно, мог бы дорасти до классика башкирской литературы, стать крупным ученым. На его стихи написаны песни композитором И. И. Дильмухаметовым, отдельные поэтические произведения были использованы в опере Д. Д. Хасаншина "Бөйөк рядовой" 1975; "Великий рядовой". Тухватом Муратом были осуществлён перевод на башкирский язык повести В. Г. Короленко "В дурном обществе" "Йүнһеззәр йәмғиәтендә", 1935. Кроме того занимался сбором и изучением памятников башкирского фольклора, интересовался и научными проблемами в области методики преподавания, педагогики, языкознания. Поэт одним из первых приступил к разработке "Толкового словаря башкирского языка", которая, к сожалению, была сорвана начавшейся войной. Рукопись его словаря, хранящаяся в Институте истории, литературы и языка УНЦ РАН, сегодня является одним из важных источников для языковедов, легла в основу современных изданий "Толкового словаря башкирского языка".

В ряды Красной Армии Тухват Мурат был призван в начале 1942 года. Окончив краткосрочные курсы младших командиров, в мае 1942 года был отправлен на фронт. «Бесстрашно действуя под огнем врага, он обеспечивает командира надежной телефонной связью. Затем, со свойственной ему настойчивостью, без отрыва от боя Тухват изучает артиллерийское дело и за короткое время выдвигается командиром расчета. Участвует в боях по освобождению северной части Белоруссии и Латвии» – вспоминают о герое современники [1, с. 312].

За героизм, проявленный в боях, Тухват Мурат награжден орденом Красной Звезды. Об этом командование отмечало: «19.10.1944 г. в боях под д.Науссерден Клайпедской области, под сильном артиллерийско-минометным огнем противника красноармеец Муратов быстро протянул телефонную связь с огневой позиции на наблюдательный пункт, чем содействовал своевременному открытию огня по пехоте противника.

20.10.1944 г. на передовом наблюдательном пункте, будучи щинейным надсмотрщиком, под сильным вражеским обстрелом им исправлено было 15 прорывов телефонной линии. За два дня боевых Действий красноармеец Муратов исправил 12 случаев прорыва телефонного кабеля» [5].

«Отважный воин и поэт-писатель Тухват Мурат погиб в боях за освобождение Латвии 27 декабря 1944 г. В Книге памяти о нем говорится: Муратов Тухват Фаттахович, 1908 г.р., 224 АП, 16 СД, ст. сержант, 27.12.44 г., похоронен: Латвийская ССР, Приекульский р-н, х. Будашино». [4, с.392].

К сожалению, многие письма Муратова не дошли до нас. Но сохранившиеся письма очень четко передают переживания героя, его непрерывную скуку по любимой семье: «… Эх, вернуться бы домой! Посидеть бы на праздничном застолье. В полном составе родственников и друзей… Пока могу только мечтать» – писал он в ноябре 1943 года [1, с. 307].

Незадолго до своей гибели, словно чувствуя надвигающуюся смерть, Тухват Мурат написал домой письмо со следующими строками (перевод Роберта Паля):

«О, наша жизнь! Мне жить хотелось очень
И мстить хотелось до конца врагу.
Но не подняться и не встать, короче
Вторую жизнь прожить я не могу.
А если б смог! Опять месил бы глину,
За Родину б поруганную мстил.
Ворваться бы на улицы Берлина!
Единственной мечтой дышал и жил...»

Список литературы:

1. Вахитов Ф.Н. Письма огненных лет. Кн. 2. Уфа: Китап, 2005. – 376 с

2. Йыр сафта ҡала. / Сафуанов С.Ғ.— Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1960. — 184 бит.

3. Сулейманов Ф.М., Сулейманова Л.Р. Зәйнәб Биишеванын һабаҡташы, дуҫы, шағир һәм тикшеренеүсе Төхфәт Морат хаҡында // Филологические науки: современность и перспективы (II Биишевские чтения): Сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященной Году Учителя в РФ, 70-летию СГПА имени Зайнаб Биишевой: В 2 ч. Ч.1: Актуальные проблемы развития литературы и фольклора. Стерлитамак, 2010. С. 272 - 275.

4. Память. Списки погибших в Великой Отечественной войне 1941 - 1945 гг. Книга десятая. Уфа: Китап, 1996. – 450с.

5.URL: http://www.podvig naroda.ru./?#id=45808119&tab=navDetail ManAward (дата обращения; 05.04.2024).

© Байгужин И.Г., 2024

УДК 81-26

Баймырадова Б.,
препод-ль, Туркменский государственный педагогический институт им. С. Сейди,
Джумаева Б.А.,
ст. препод-ль, Туркменский государственный педагогический институт им. С. Сейди,
г. Туркменабат, Туркменистан

NUMERALS IN ENGLISH AND TURKMEN LANGUAGES

Numerals represent a very particular field of the lexicon. Numerals have functions of stylistic devices such as metonymy, synecdoche, metaphor, periphrasis or hyperbola.

Metaphor is the transference of the name from one object to another on the basis of a common feature. Metaphor is present, in one form or other, in every bit of speech or writing we care to look at. It is present as:

1. Historical metaphors are the etymological histories of words. Most words have derived from other words via metaphoric or metonymic extension over time, but few people are aware of these word histories. Therefore, although fascinating, historical metaphor does not play a significant role in meaning making in everyday communication.

2. Dead metaphors are metaphors which are so conventionalized that we are no longer aware of their original literal sense, although we have a sense that there must have been one, e.g. loggerheads or tenterhooks.

3. Conventional metaphors are metaphoric expressions which have become accepted as part of the corpus of a language. They are established expressions, reported in dictionaries, e.g. spill the beans, go bananas; but unlike dead metaphors, we know the meaning of their elements, i.e. beans, bananas.

4. Novel metaphors are metaphoric expressions which are not part of the corpus of the language now, and may never become so. Randomly combining words (and phrases) would quickly give us a whole array of novel metaphors,

e.g. My blouse is an airship, Ice-cream is a frigate, Wealth is posterity, Love is an untidy living room [1, p. 33].

There are some phraseological units with numerals which are used as metaphor:

Play second fiddle – ikinji derejeli iş etmek [2, p. 379].

At first blush or at the first face – birinji garaýyş. For example: "…the thing, at the first blush, was undiscoverable" (R. Stevenson, "The Wrecker") – на первый взгляд казалось что нельзя было выяснить в чём дело [2, p. 389].

Between two fires – çykgynsyz ýagdaýda bolmak [2, p. 386].

Gentleman of the three outs – ýönekeý, garyp geýinen adam [2, p. 431].

Kill two birds with one stone – iki bähbitli işi birbada ýerine ýetirmek [2, p. 99].

Hyperbole is a deliberate overstatement or exaggeration, the aim of which is to intensify one of the features of the object in question to such a degree as to show its utter absurdity. Like many stylistic devices, hyperbole may lose its quality as a stylistic device through frequent repetition and become a unit of the language as a system, reproduced in speech in its unaltered form, for example: A thousand pardons; scared to death; immensely obliged.

Hyperbole is a device which sharpens the reader's ability to make a logical assessment of the utterance. Numerals as hyperbole is often used in Magtymguly's poetry:

Aklym haýran bolup çaşdym,
Ahyr bir äre sataşdym,
Altmyş atly dagdan aşdym,
Geçdim *on iki derýany* ("Iki dünýäniň soltany").

Müň söwdam bar, bir başym,
Goýdum ilim, gardaşym,
Aglamakdan gözýaşym,
Joşgunly çaýa döndi ("Aýa döndi").

Şeýtan ýolun bek eýlär,
Gara ýüzün ak eýlär,
Ýüz müň günä ýok eýlär,
Säher gözden ýaş gitmek ("Diş gitmek") [3, p. 208].

Haryň işi hardyr, dostlar,

Müň magtasyň, atça bolmaz.
Bedasyla emel ýetse,
Biliň, asylzatça bolmaz (“Atça bolmaz”).

Bu eýýamda betkärler,
Ýüz dil bile aldarlar,
Hany niçe dildarlar –
Geçdi diýip aglaryn (“Aglaryn”).

Magtymguly, Rumystana,
Çaldy gylyç Hindistana,
Badahşana, Türküstana,
Ýedi yklyma han oldy (“Rowan oldy”).

Aý, garaz her zülpüne, *ýetmiş müň är* tussagydyr,
Kaddy-kamaty belent, zybaýa aşyk bolmuşam (“Aşyk bolmuşam”).

Bilbilleri ýesir eden gül-handan,
Ýa, Rep, habar bilerinmi, ýar, senden.
Ýedi yklym maňa görüner zyndan,
Ýa, Rep, habar bilerinmi, ýar, senden.

Magtymguly, aşyklaryň mestinde,
Nerkes gözi haýran eder destinde,
Ýedi ýerde, dokuz pelek üstünde,
Ýa, Rep, habar bilerinmi, ýar, senden (“Ýar, senden”) [3, p. 57].

Numerals used in poems as “altmyş alty dagdan aşmak” – climb sixty six mountains, “geçdim on iki derýany” – crossed twelve rivers are exaggerated.

Literature:

1. Dirven, R., R. Parings. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002.
2. Koonin A.V. English-Russian Phraseological Dictionary. Moscow, 1984.
3. Magtymguly. Goşgular. – A.:TDNG, 2014.

© Баймырадова Б., Джумаева Б.А., 2024

УДК 811.221.18’271.2

Бекоева И.Д.,
доц. кафедры английского языка Юго-Осетинского государственного университета им. А.А. Тибилова
Республика Южная Осетия, Цхинвал

ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ГЕОРТОНИМЫ В ТРАНСЛИНГВАЛЬНОМ МЕДИАДИСКУРСЕ: ПЕРЕВОДЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Особенность перевода транслингвального медиатекста состоит в том, что текст отражает определенную действительность, связанную с историей, культурой, повседневной жизнью, традициями конкретного народа, вербализуемую средствами из разных языковых систем. Перевод на английский язык геортонимов, объективируемых в осетино-русских транслингвальных текстах представляет особую сложность, чем и обусловлена актуальность исследования, состоящая в необходимости 1) описания и анализа переводческих соответствий геортонимов и способов их формирования; 2) выработки единообразного подхода к определению принципов и способов перевода геортонимной лексики. Цель данного исследования – выявить базовые способы формирования переводческих соответствий при передаче транслингвального текста средствами переводящих языков. Объект исследования представлен геортонимами, репрезентированными в транслингвальных медиатекстах. Предмет исследования составляют: 1) семантические, структурные характеристики этномаркированных геортонимов; 2) экстралингвистические факторы межъязыковой коммуникации, определяющие способ формирования переводческого соответствия. Геортонимы, названия праздников и праздничных дат составляют достаточно большую группу онимной лексики, отмеченную внутригрупповым делением на названия светских и национально-религиозных, традиционных праздников. В ходе проведения исследования анализировались геортонимы, извлеченные методом сплошной выборки из материалов, представленных на сайтах новостных агентств Южной Осетии («Спутник», «РЕС»), газет «Южная Осетия», «Республика», других интернет-ресурсов. Выбор медиатекстов в качестве эмпирического материала обусловлен тем, что в медиатекстах наиболее очевидно фиксируются би- и транслингвальные признаки югоосетинской общественно-политической коммуникации, проявляемые в регулярных переключениях с одного языка на другой.

Национальный колорит текста на исходном языке и проблема сохранения этномаркированности – задача сложная как в теоретическом аспекте (теоретический анализ, знания принципов и методов перевода, функционально верное восприятие, теоретический анализ текстов на ИЯ и ПЯ), так и в практическом отношении. Возможность практического решения данной задачи связана с наличием у переводчика, равно как и у потенциального реципиента переводного текста, фоновых знаний о жизни, отраженной в тексте оригинала [8, с. 316].

При переводе на третий язык, в данном случае, английский, переводчик неизбежно столкнется со необходимостью понимания и адекватной переводческой интерпретации онимной лексики объективируемой в транслингвальных текстах на двух исходных языках, осетинском и русском, которые мы условно обозначим как первый исходный язык (далее – ИЯ1) и второй исходный язык (далее – ИЯ2). Английский язык, или язык перевода, условно будет обозначен как ПЯ. Рассмотрим несколько фрагментов медиатекстов, в которых этномаркированные геортонимы реализуются сразу на двух исходных языках (осетинском и русском), что создает потенциальную сложность для переводчика на английский язык.

Перевод выявленных транслингвальных текстов на английский язык представляет значительную сложность: 1) в переводе задействовано одновременно три языка, относящихся к разных языковым группам (осетинский – северо-восточная подгруппа иранской группы; русский язык – восточнославянская группа, славянская ветвь индоевропейской семьи языков; английский язык – англо-фризская подгруппа, западногерманская группа, германская ветвь индоевропейской семьи языков); 2) типологически все три языка разные (осетинский – агглютинативный, флективный; русский – флективный; английский – аналитический); 3) три направления перевода (осетинский→русский; осетинский→английский; русский→английский); 4) три пары языков (осетинский-русский; осетинский-английский; русский-английский).

Материалом исследования послужили фрагменты медиатекстов, содержащих этномаркированные геортонимы. Всего выявлено 374 репрезентации осетинских геортонимов, из них 86 (23%) геортонимов на русском языке, 229 (89,1%) – на осетинском языке, 57 (15,2%) – на английском языке. Выбор данной онимной группы обусловлен значимостью традиционно-религиозных праздников для осетинского общества. В лингвокультурном сознании осетин народные верования и

принципы христианской веры настолько тесно переплетены, что подчас весьма сложно бывает их разграничить.

Переводческая составляющая проблемы передачи онимов средствами ПЯ предполагает актуализацию этно- и социокультурной информации, что, в свою очередь, требует точной передачи смысловых пластов онимов, являющихся культурно-историческими доминантами. Рассмотрим на примере фрагментов текстов, извлеченных методом сплошной выборки из Интернет-ресурсов, способы формирования переводческих соответствий, применяемые при переводе геортонимов – обозначений праздничных дней, дат [5].

Один из наиболее значимых праздников в традиционном календаре осетин – это *Джеоргуыба* праздник в честь божества *Уастырджи*, который приходится на конец ноября, когда закончены все осенние работы и урожай собран. В последние годы празднование приобрело наибольший размах, став национальным праздником [2]. *Джиоргуыба/ Джеоргуба/ Джеоргуыба/ Джиуаргуыба/ Giorguba/ Gewærgoba* ‘праздник святого Георгия в ноябре’ (из грузинского *Giorgoba* ‘праздник святого Георгия’) считается одним из наиболее значимых праздников в традиционном религиозном календаре осетин [1, с. 519]. Геортоним *Джиоргуыба/ Джеоргуыба.* входит в ономастическое пространство теонима *Уастырджи*, главного божества сонма осетинских богов. В религиозной картине мира осетин *Уастырджи* считается покровителем мужчин, путников, всех обездоленных и слабых.

Дни с 20 по 28 ноября – ***Джиуаргуыба*** *– Неделя почитания* ***покровителя Алании Уастырджи****. Этот праздник имеет тысячелетнюю историю и отмечается осетинами независимо от места, где они живут на данный момент* *<…>* [4].

Геортоним *Джиуаргуыба* в анализируемом фрагменте передан способом транскрипции *Джиуæргуыба* ‘Джиуаргуыба’. Всем фонемам на ИЯ найдены пофонемные соответствия в ПЯ. Осетинская гласная среднего ряда [æ] передается средствами русского языка как [а] – открытая гласная заднего ряда.

*Этот праздник, по мнению ряда авторов <…> получил название «****Джеоргуыба****». В то же время христианская церковь церковь отмечает один из почитаемых дней поминовения –* ***колесование Святого Георгия****. <…> в грузинском церковном календаре 23 ноября именуется <…>* ***Георгоба****. <…> Вместе с тем, в традиционном календаре осетин дни почитания* ***Уастырджы*** *– это летний период.*

*<…> название «**Джеоргуыба**» в соответствии с происхождением слова следует применять к обозначению на осетинском языке христианского праздника в честь **св. Георгия «Джеоргуыба»** <…> для наименования же осетинского национального праздника в честь **Уастырджы** целесообразно употреблять выражение «**Уастырджийы бонтæ**» и отмечать его в другое время* [7].

Обращает на себя внимание то, что теоним *Уастырджы* транслитерирован двумя способами – 1) *Уастырдж**ы*** (твердый знак передает твердый приступ конечной гласной); 2) *Уастырдж**и**.* В передаче геортонима *Джиуæргуыба* средствами как ИЯ, так и ПЯ, так же выявлена варитивность – *Джиуæргуыба* ‘Джиуаргуыба’, *Джеоргуыба/ Джеоргуба/ Джиоргуыба* ‘ Джеоргуыба’/ ‘Джеоргуба’/ ‘Джиоргуыба’. Анализируемый фрагмент содержит экспликацию различий между геортонимами *Джеоргуыба* и *Уастырджийы бонтæ* досл. ‘дни Уастырджи’, поясняющую темпоральную соотнесенность обоих праздников, что может влиять на выбор переводческого соответствия. В тексте находит отражение и специфика праздничного календаря осетин, сочетающего как канонические православные, так и традиционно-религиозные праздники.

Celebration of ***Djeorgub** among Ossetians is dedicated to the saint **Uastyrdzhi.** <…>He <…> protects the dispossessed and can guide the true path of those who have lost their way. And the fact that **Georhoub holiday** among Ossetians is still celebrated with great scope and observance of national traditions and rituals is a direct confirmation of this*. ‘Праздник Джиоргуба у осетин посвящен святому Уастырджи. <…> Он <…> защищает обездоленных и может указать на истинный путь сбившимся с пути <…> И то, что праздник Джеоргуб среди осетин до сих пор отмечается с большим размахом и соблюдением национальных традиций и обрядов, является прямым подтверждением этому’ (здесь и далее перевод с английского языка – Бекоева) [9].

Выявленные фрагменты текста на английском языке содержат сразу несколько вариантов транскрипции осетинского геортонима – *Dzhiorguyba/ Djeorgub/ Georhuba/ Georhouba/ Georhoub.* Упоминания национального праздника сопровождаются экспликацией, пояснениями, касающимися: 1) временной и региональной соотнесенностью празднования (праздник, посвященный святому Уастырджи; праздник, отмечаемый в ноябре; праздничная неделя, знаменующая окончание сельскохозяйственных работ; праздник, отмечаемый как в Северной, так и Южной Осетии; 2) функциональными

признаками божества (*защищает обездоленных и может указать на истинный путь сбившимся с пути*).

В честь праздника ***Уастырджи****, называемого* ***Джеоргуба****, традиционно закалывают жертвенного быка. <…> указанная дата совпадает с* ***Днем Святого Георгия*** *у христиан* [3]. Средствами ПЯ этномаркированный теоним *Уастырджи* во многих случаях транспонируется как агионим *Святой Георгий.*

Транспозиция *Уастырджи-святой Георгий* отражает особенности лингвокультурной и традиционно-религиозной картины мира осетин. На разных этапах исторического развития образ канонического православного святого то искажался, обретая этномаркированные признаки, то восстанавливал соотнесенность с церковным каноном, тем не менее, отождествляясь с *Уастырджи* [6, с. 9].

<…> the holiday of ***Djeorgub*** *<…> is dedicated to one of the saints of this nation/ This is the great* ***Uastyrji*** *<…>. He is often compared with* ***St. George****, who appears in Christian writings. He is* ***the patron saint of men, travelers and warriors*** ‘<…> праздник Джеоргуба <…> посвящен одному из святых этого народа/ Это великий Уастырджи <…>. Его часто сравнивают со святым Георгием, фигурирующим в христианских писаниях. Он является покровителем мужчин, путешественников и воинов’ [9].

При передаче этноспецифических онимов и онимных реалий средствами ПЯ главная переводческая задача состоит в сохранении исторического и этнического колорита. В транслингвальных медиатекстах задача сохранения этномаркированности осложняется двумя исходными языками и постоянным переключением с ИЯ1 на ИЯ2. При передаче подобного текста средствами третьего языка, или ПЯ, переводчик сталкивается с проблемой владения обоими исходными языками (ИЯ1 и ИЯ2).

Важным аспектом, способствующим обеспечению эффективной реализации межкультурной коммуникации и обеспечению максимальной адекватности перевода является понимание переводчиком лексико-семантических характеристик, этимологии онимов, являющихся опорной точкой межязыковой и межкультурной коммуникации.

Базовые приемы и способы перевода осетинских геортонимов, хрононимов, теонимов представлены транскрипцией, транслитерацией, экспликацией, транспозицией. В ряде случаев применяются комбинированные способы перевода, направленные на сохранение

этнокультурной специфики при передаче геортонимов средствами переводящих языков.

Список литературы:

1. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка : [в 4 томах] / В.И. Абаев. – Москва-Ленинград: Издательство АН СССР. 1958. – Т. 1. А-К. – 656 с.
2. Бекоев В.И. Христианизированное божество Уастырджи в образной системе мифологической поэзии осетин. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/hristianizirovannoe-bozhestvo-uastyrdzhi-v-obraznoy-sisteme-mifologicheskoy-poezii-osetin (дата обращения 24.05.2024)
3. Джеоргуыба в Южной Осетии. URL: https://www.calend.ru/holidays/0/0/2576/ (дата обращения 19.05.2024)
4. Календарь традиционных празднеств. Особенности исчисления или насколько правильно мы выбираем день празднования определенного осетинского дзуара, отталкиваясь от христианского календаря? URL: https://respublikarso.org/elections/809-kalendar-tradicionnyh-prazdnestv-osobennosti-ischisleniya-ili-naskolko-pravilno-my-vybiraem-den-prazdnovaniya-opredelennogo-osetinskogo-dzuara-ottalkivayas-ot-hristianskogo-kalendarya.html (дата обращения 19.05.2024)
5. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1978. – 198 с.
6. Святой великомученик Георгий Победоносец-Уастырджи. – Владикавказ: Веста, 2010. –108 с.
7. Традиционные верования как инструмент самоидентификации народа или к полемике вопроса отождествления Уастырджы и св. Георгия. URL: https://respublikarso.org/culture/891-tradicionnye-verovaniya-kak-instrument-samoidentifikacii-naroda-ili-k-polemike-voprosa-otozhdestvleniya-uastyrdzhy-i-sv-georgiya.html (дата обращения 19.05.2024)
8. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М.: ФИЛОЛОГИЯ ТРИ, 2002. – 416 с.
9. Celebration of Georhub at Ossetians. History of the holiday, customs. https://trendexmexico.com/novosti-i-obschestvo/75761-prazdnik-dzheorguba-u-osetin-istoriya-prazdnika-obychai.html (дата обращения 19.05.2024)

© Бекоева И.Д., 2024

УДК 821.512.141.09

Буранбаева З.И.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Янбаев И.К.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

Ш. БИКҠОЛ ИЖАДЫНДА ПАТРИОТИЗМ ТЕМАҺЫ

Шәриф Бикҡол – башҡорт әҙәбиәте үҫешенә ҙур өлөш индергән фронтовик шағирҙарыбыҙҙың береһе. Уның барлыҡ тормош һәм ижад юлы илебеҙ тарихының данлы ла, көсөргәнешле лә булған осоро менән бәйле. Уның быуыны донъялағы ҡеүәтле совет иленең, уның батыр халҡының социализм төҙөү, коммунистик йәмғиәт нигеҙҙәрен һалыу идеялары менән һуғарылып, шуны тормошҡа ашырыу юлында янып йәшәй. Илебеҙ ҙә, халҡыбыҙ ҙа бөйөк, данлы тигән баһалау һүҙҙәре менән атап йөрөтөлә ул дәүерҙә. Илһөйәрлек рухы, киләсәккә яҡты хыялдар биләй йөҙҙән ашыу милләт кешеһен.

1942 йылдан 1945 йылға тиклем Шәриф Бикҡол Бөйөк Ватан һуғышының утлы юлдары буйлап йөрөй, ауыр контузия ала. Уның хәрби ҡаҙаныштары I дәрәжә Ватан һуғышы һәм Ҡыҙыл Йондоҙ ордендары, күп миҙалдар менән билдәләнә.

Авторҙың шиғырҙары ваҡытлы матбуғатта үткән быуаттың 40-сы йылдарында баҫыла башлай. Уның 1947 йылда сыҡҡан «Ынтылыу» исемле тәүге йыйынтығына һуғыш йылдарында яҙылған һәм фашизмға ҡаршы көрәш пафосы, Ватандың бойондороҡһоҙлоғон яҡлаған һәм тыныс төҙөлөш башлаған героик совет халҡы өсөн ғорурлыҡ менән берләштерелгән шиғырҙары инә. Шәриф Бикҡол да шул заман рухында тәрбиәләнә. Илебеҙ, халҡыбыҙ кисергән барлыҡ һынауҙарҙың әсеһен ул да татый, еңеүҙәр, уңыштар ҡыуанысын ул да кисерә. Шул осор теле менән әйткәндә, шағир актив гражданлыҡ позицияһы алып бара. Әҙиптең ижадын тикшереүселәр Ш. Бикҡол исеме алдынан яугир шағир, шағир-гражданин, комсомол шағиры, йырсы шағир, балалар яҙыусыһы тигән билдәләмәләрҙе юҡҡа ғына ҡуймайҙарҙыр. Шағирҙың барлыҡ ижад гәүһәрҙәре үҙҙәре үк ошо хаҡта ярып әйтеп тора. Уның 1957 йылда яҙылған бер шиғырында ошондай юлдар бар:

Тоҡомом –
бәһлеүән ишле,
сыныҡып үҫкән Тоҡом;
Иле өсөн

йән аямай,
ут аша үткән Тоҡом!
Үлемде
Йөрәге менән
томалап ҡуйған Тоҡом!
…Исемен
Дан һәйкәленә
мәңгегә уйған Тоҡом!

Шағирҙың һәр бер шиғырынан патриотик хистәр урғыла. Ата-бабаларыбыҙҙың яугирлыҡ традицияларының, ир-егетлек, ҡыйыулыҡ сифаттарының замандаштары тарафынан дауам ителеше шағирҙы һоҡландыра. Шиғырҙарҙағы лирик герой – төшөнкөлөккә бирелеүсе, баҙап ҡалыусы түгел, ә киләсәккә ҡыйыу юлдар ярыусы, яҡтыға, яҡшыға өмөтләнеүсе, үҙ эшенең хаҡлығына инаныусы, оптимист рухлы шәхес. Шуға ла ҡотосҡос дәһшәтле яу яландарында ла ул тәрән ышаныс менән былай ти:

Беҙ ҡайтырбыҙ –
дошман онталыр,
Еңеү таңы нурын һибәсәк!

Әммә лирик геройҙы таш күңелле, ҡаты бәғерле бер йән эйәһе тип булмай. Уның күңелендә һөйөү, мөхәббәт хистәре лә ташып тора. Нәҡ ана шул тойғолар ауырлыҡтарҙы еңергә, йәшәү юлының йүнәлештәрен билдәләргә көс бирә. Үткән эшкә салауат тип, тынысланып ҡына ҡуйыу яғында түгел лирик герой. Ул үткәндәрҙән һабаҡ алырға, бүтән ғәрәсәттәргә юл ҡуймаҫҡа, тигән фекер үткәрә. Тик үткән һуғыштар шаңдауын тиҙ генә иҫтән сығарып булмауы көн кеүек асыҡ. Шуға күрә лә шағирҙың шиғырҙарында яу яландарында ятып ҡалған улдарын көткән әсәләр, ирҙәренең үлеменә һис ышанмаған, бына-бына ҡайтыр тип көтөп, төштәрендә күреп йыуанған, ғүмерлеккә тол ҡалған ҡатындар, етем ҡалып, атай ҡурсалауын татый алмай үҫкән балалар образдарының урын алыуы тиктән генә түгел.

Төштө
Юлдаш эҙләп торманы,
Айға ымланы ла:
– Оҙатаһыңмы?- тип һораны.
Ай ни, бик шат,
Уға серҙәш кәрәк.
Ул ғүмергә яңғыҙ бойоға...
Ҡуҙғалдылар:

Егет ерҙән оса,
Ә ай
Күктән йөҙә яй ғына...

Был юлдар иһә тыуған илен һағынып ҡайтып килеүсе һалдаттың тимер юлы разъезына төндә генә килеп төшөүен һүрәтләй, унын тойғоларға бай эске донъяһын асып һала.

Шағир – донъяның әсеһен-сөсөһөн етерлек татыған аҡһаҡал булып бөгөн дә ижады аша беҙҙең хәтеребеҙ түрендә йәшәй. Уның аҡылы, тәжрибәһе, кәңәштәре тулы шиғри әҫәрҙәре бөгөнгө көн уҡыусыһы өсөн дә ҡиммәт.

Әйҙә туңдырһындар ыжғыр елдәр,
Ҡырыҫ көндәр әйҙә үтһендәр.
Һинең хатыңдағы йәйғор һүҙҙәр,
Ошо көндә ярҙам итһендәр.

Һуңғы туптың гөрһөлдәүе тынғас,
Һиңә тартып йәнем елкенер.
Дошман ҡаршылығы тамам һынғас,
Мин ҡайтыр көн, иркәм, бер килер.

Күңел ташыр шат көрешеү татып,
Ирендәргә ирен ҡушылыр.
Ә хәҙергә аҡ хәбәрле хатым,
Китә торһон ҡыйғыр ҡош булып.

Ил, Ватан тойғоһо бөгөн дә юҡҡа сыҡмаған, осһоҙланмаған. Ир-егетлек сифаттарының да әле көслө булыуын бер кем инҡар итә алмаҫ. Ерҙә тормош дауам итә икән, улар – мәңгелек. Шул күҙлектән ҡараһаң, Ш. Бикҡолдоң уҙған быуатта ижад ителгән һәр бер әҫәре бөгөнгө заман юғарылығында ла тормош дәреслеге ролен ныҡлы үтәп килә.

Әҙип үҙе фани донъяларҙа булмаһа ла, йырҙары эфир тулҡындарында яңғырап тора, шиғырҙары, поэмалары халҡы күңелендә йәшәй. Шағирҙар исеме, улар иҫтәлеге мәңгелек. Фронтовик-шағир Шәриф Бикҡол да һаман тормоштоң алғы сафтарында бара һымаҡ…

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Биккул Ш. Мы ещё поживем. Роман. Уфа: Башкнигоиздат, 1977. 264с. (на баш. яз).

2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.

3. Баимов Р.Н. Судьба жанра. Литературоведческая монография. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1984. – 320 с.
© Буранбаева З.И., Янбаев И.К., 2024

УДК 811.512.157=512.161

Васильев И.Ю.,
ст. препод-ль, СВФУ им. М.К. Аммосова,
Кириллина К.Т.,
учитель якутского языка и литературы,
МОБУ ЯГНГ им. А.Г. и Н.К. Чиряевых,
Республика Саха (Якутия), г. Якутск

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ АТМОСФЕРНЫХ ЯВЛЕНИЙ И ОСАДКОВ В ТУРЕЦКОМ И ЯКУТСКОМ ЯЗЫКАХ (В СРАВНЕНИИ С ДРЕВНЕТЮРКСКИМ ЯЗЫКОМ)

В данной статье рассматриваются связи структурно-семантических соответствий турецкого и якутского языков с древнетюркским языком. Анализируется количественное соотношение турецкого и якутского языков, а также их репрезентации в древнетюркском языке, проводится сравнительный анализ семантической устойчивости и изменчивости соответствий в отношении турецкого, якутского и древнетюркского языков. Семантическая характеристика лексических единиц дается раздельно по структурным типам.

В сопоставляемых языках обнаружено 13 параллелей, которые обозначают атмосферные явления и осадки, имеющие аналогичные формы в якутском языке. Также все они представлены и в древнетюркском языке [1].

Используемые сокращения: V – для гласного, C – для согласного, ср. – сравни, як. – якутский язык, тур. – турецкий язык, осм. – османский язык, диал. – диалект, др.-тюрк. – древнетюркский язык.

Односложные основы

VC: тур. **öl** ‘*1) сырость земли; влажность почвы; 2) сырая земля, влажная почва*’ [12, с. 700], **höl** ‘*влага, сырость; влажность*’ [12, с. 412] // як. **üöl** ‘*сырой, влажный; жизнеспособный; сырость, влажность*’ [4, с. 3138], ср. осм. **öl** ‘*1) мокрый, сырой, влажный; 2) маленькое озеро, пруд*’ [9, с. 524], др.-тюрк. **öl** ‘*влажный, мокрый*’ [2, с. 383].

CVC: 1) тур. **čij** ‘*роса*’ [12, с. 194] // як. **siik** ‘*сырость, влажность, влага, роса*’ [4, с. 2208], ср. др.-тюрк. **či** ‘*1) роса; 2) сырой, влажный*’ [2,

с. 145], **čïq-** ‘отсыревать, намокать’ [2, с. 150]; 2) тур. **kar** ‘*снег*’ [12, с. 511] // як. **qaar** ‘*снег*’ [4, с. 3329], ср. тур. диал. **gar** ‘*снег*’ [8, с. 284], др.-тюрк. **qar**, **qaγar** ‘*снег*’ [2, с. 422, 405]; 3) тур. **buz** ‘*лед*’ [12, с. 137] // як. **muus**, **buus** ‘*лед, град*’ [4, с. 1640], ср. осм. **buz** ‘*лед*’ [5, с. 238], др.-тюрк. **buz** ‘*лед*’ [2, с. 130; 3, с. 375; 11, с. 121], **muz** ‘*лед*’ [2, с. 352]; 4) тур. **jut** ‘*[сильный] снегопад*’ [7, с. 256-257] // як. **sut** ‘*голод, бескормица, бессенница, скотский падеж и голодовка; бедствие, невзгода*’ [4, с. 2373], ср. др.-тюрк. **jut** ‘*гололедица, вызывающая гибель животных*’ [2, с. 282; 11, с. 818], ‘*несчастие*’ [3, с. 390]; 5) тур. **tan** ‘*рассвет, утренняя заря, наступление утра*’ [12, с. 825] // як. **tïŋ** ‘*денница, утренняя заря*’ [4, с. 2951], ср. тур. диал. **daŋ**, **dan**, **daan**, осм. **dan**, **tan** ‘*1) заря (утренняя), рассвет; 2) утро*’ [6, с. 144], др.-тюрк. **taŋ** ‘*рассвет; заря*’ [2, с. 532], ‘*заря*’ [3, с. 426], **čaŋ** ‘*утренняя заря*’ [2, с. 139].

Двусложные основы

VCVC: тур. диал. **inir**, **ïγïrγïk**, **ïhïrγïk**, **ïkïrγïk**, **inirik**, **ïγrïk**, **ïnrïk** ‘*1) вечер; вечерние сумерки, вечерняя заря, вечерняя темнота; 2) предрассветные сумерки; заря; рассвет*’ [9, с. 354-355] // як. **im** ‘*вечерняя (потухающая) заря, вечерний полусвет, вечерние сумерки, сутиски*’ [4, с. 931], ср. др.-тюрк. **iŋir** ‘*рассвет, предрассветные сумерки*’ [2, с. 211; 11, с. 233], др.-тюрк. **inir** ‘*сумерки*’ [11, с. 231].

CVCV: 1) тур. **dolu** ‘*град*’ [12, с. 242] // як. **tolon** ‘*неясное состояние воздуха, при сильном дожде или снеге, градина, град*’ [4, с. 2716], ср. тур. диал. **tolu** ‘*1) град, градина; дробь; 2) дождь с сильной бурей, сильный ливень; вихрь*’ [6, с. 260-261], др.-тюрк. **tolï** ‘*град*’ [2, с. 573]; 2) тур. **buγu** ‘*(водяной) пар*’ [12, с. 132] // як. **buruo** ‘*дым; пар, дым, чад; дым, жилая юрта*’ [4, с. 570], ср. тур. диал. **buhu**, **boγu**, **buγum**, **buγ**, **buu**, **boγ**, **bog**, осм. **buγu** ‘*1) пар; 2) испарение; 3) туманная пасмурная погода; 4) о густых клубах пара*’ [5, с. 229-230], др.-тюрк. **bu** ‘*пар*’ [2, с. 119].

CVCVC: тур. **bulut** ‘*облако, туча*’ [12, с. 134] // як. **bïlït** ‘*облако, туча, морок; облачная погода*’ [4, с. 614], ср. др.-тюрк. **bulït**, **bulut** ‘*облако, туча*’ [2, с. 123, 124].

CVCCVC: 1) тур. **jaγmur** ‘*дождь*’ [12, с. 904] // як. **samïïr**, **sabïïr** ‘*дождь*’ [4, с. 2066), ср. тур. диал. **jamïr** ‘*дождь; осадки*’ [8, с. 57], др.-тюрк. **jaγmur** ‘*дождь*’ [2, с. 225]; 2) тур. **kürtün** ‘*сугроб*’ [12, с. 582] // як. **kürǯük** ‘*в сторону сгребенная лопатою куча снега, мусора и т.д., снежный сугроб, вал; снежный суметь около дома*’ [4, с. 1331], ср. тур. диал. **kürt**, **kürtük**, **kürdük**, **gürtük**, **hürtük**, **kürtün** ‘*1) сугроб; куча снега или песка, скопившаяся в укромном месте; 2) куча снега, собранная на одном месте ветром; снежная лавина; 3) сугроб; куча*

снега, которым ветер наполняет ямы; куча снега или песка, скопившаяся в укромном месте; 4) свежевыпавший мягкий снег; 5) затвердевший, заледеневший снег' [8, с. 149-150], др.-тюрк. **körtük** '*снежная лавина, сугроб*' [2, с. 318].

Слово **jaүmur** образовано от основы **jaү-** '*идти, падать (об атмосферных осадках)*', встречаемой почти во всех тюркских языках, но не сохранившейся в якутском языке [7, с. 57]. Слово **kürtün** образовано от несохранившейся глагольной основы **kürt-** '*сгребать*', сохранившейся в якутском языке со значением '*сгребать, отгребать, выгребать (лопатой)*' [8, с. 150].

Трехсложные основы

CVCVCV: тур. **kïraүï** '*иней, изморозь*' [12, с. 540] // як. **kïrïa** '*кружевина, кружак, иней, изморозь, влажность, замерзшая на стенах, деревьях и проч. в сырые холодные дни*' [4, с. 1421], ср. тур. диал. **gïra**, **gïraү**, **gïrawu**, **gïravï**, **gïra** '*иней; изморозь; роса*' [10, с. 36], др.-тюрк. **qïraүu** '*иней, изморозь*' [2, с. 445].

Из выявленных 13 якутско-турецких соответствий односложные формы представлены структурными типами VC и CVC, двусложные – VCVC, CVCV, CVCVC, CVCCVC, трехсложные – CVCVCV. Из 7 фонетических структур наибольшее число соответствий выявлено в структуре CVC. По количеству входящих в них лексических единиц они образуют следующую убывающую последовательность: CVC – 5 (38,4%), CVCV – 2 (15,3%), CVCCVC – 2 (15,3%), VC, VCVC, CVCVC, CVCVCV – по 1 (7,6%).

В односложных корнях некоторые незначительные изменения выявляются у следующих соответствий: тур. **öl** '*сырость земли; влажность почвы; сырая земля, влажная почва*' // як. **üöl** '*сырой, влажный; жизнеспособный; сырость, влажность*'; тур. **jut** '*[сильный] снегопад*' // як. **sut** '*голод, бескормица, бессенница, скотский падеж и голодовка; бедствие, невзгода*'.

В форме тур. **öl, höl** // як. **üöl** // др.-тюрк. **öl** наблюдаются семантические изменения. Если в турецком корне данное слово используется в форме имени существительного и имеет значение '*влага, сырость; влажность*', то в якутском языке имеет форму как имени существительного, так и имени прилагательного '*сырой, влажный; жизнеспособный; сырость, влажность*'.

В двусложных основах частичные семантические изменения наблюдаются в следующих соответствиях: тур. **buүu** '*(водяной) пар*' // як. **buruo** '*дым; пар, дым, чад; дым, жилая юрта*'; тур. **kürtün** '*сугроб*'

// як. **kürʒük** ‘*в сторону сгребенная лопатою куча снега, мусора и т.д., снежный сугроб, вал; снежный суметь около дома*’.

Таким образом, семантический анализ выявил чуть более близкое отношение лексем турецкого и древнетюркского языков. В лексемах якутского и древнетюркского языков наблюдается заметное семантическое изменение по отношению к тур. **jut** ‘*[сильный] снегопад*’ // як. **sut** ‘*голод, бескормица, бессенница, скотский падеж и голодовка; бедствие, невзгода*’ // др.-тюрк. **jut** ‘*гололедица, вызывающая гибель животных*’; ‘*несчастие*’.

Структурный анализ семантических изменений показывает, что в якутском языке, по отношению к турецкому, семантические сдвиги произошли в структурах VC, CVC, CVCV, CVCCVC.

Следует отметить, что изменение семантики наблюдается по 33,3% как у односложных, так и у двусложных основ. У трехсложных основ изменений семантики не наблюдается, что свидетельствует об их устойчивости в этой подгруппе.

Список литературы:

1. Васильев Ю.И., Васильев И.Ю. Огузский компонент в якутском языке (фонетический и лексико-семантический аспект). – Якутск: ИД СВФУ 2012. – 357 с.
2. Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – 677 с.
3. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – М. – Л., 1951. – 452 с.
4. Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. Т. I-III. 2-е изд. – М., 1959. – 3858 с.
5. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву ‘Б’. – М.: «Наука», 1978. – 349 с.
6. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на букву ‘В’, ‘Г’ и ‘Д’. – М.: «Наука», 1980. – 395 с.
7. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы ‘Җ’, ‘Ж’, ‘Й’. – М.: Наука, 1989. – 292 с.
8. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы ‘К’, ‘Қ’. – М.: «Языки русской культуры», 1997. – 368 с.

9. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на гласные. – М.: «Наука», 1974. – 768 с.

10. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика / Э.Р. Тенишев [и др.]. – М.: Наука, 2001. – 823 с.

11. Besim Atalay. Divanü Lügat-it-Türk Dizini: Endeks. – Ankara, 1943. – 885 s.

12. Türkçe-Rusça Sözlük. – Moskova: Russkiy Yazık, 1977. – 966 s.

© Васильев И.Ю., Кириллина К.Т., 2024

УДК 811.111-26

Велиева А.А.,
Мавлянова М.Х.,
препод-ли,
Туркменский Государственный Педагогический
Институт имени Сейитназара Сейди,
Туркменистан, город Туркменабат

МЕТОДЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Словообразование – раздел языкознания, изучающий строение слов и законы их образования. Словообразование происходит в результате соединения корня слова с суффиксом или без суффикса, образующего новые слова различными способами. Оно возникает по внутренним законам каждого языка. Хотя словообразование связано со всеми частями языка (морфологией, фонетикой, синтаксисом), его действием является процесс образования новых слов. Это непосредственный предмет лексикологии, постоянно меняющийся процесс, неразрывно связанный с историей языка. На протяжении всего исторического развития языка словообразование совершенствуется, обеспечивает создание новых слов, обеспечивает обогащение словарного запаса языка. В английском языке существует 3 различных способа образования слов:

1. Способ словообразования с помощью союзов;
2. Способ словообразования путем соединения слов;
3. Способ словообразования с помощью конверсии [1. с.45]

В английском языке образование новых слов путем добавления суффиксов или префиксов является распространенным методом словообразования. Например: суффиксы существительных: через

суффикс *“-dom”*: *kingdom - царство, freedom - свобода*. С суффиксом *“-ent”*: *student - студент*. С помощью суффикса *“-er”*: *writer - писатель, driver - водитель*. Суффиксы прилагательных: С суффиксом *“-able”: readable - читаемый, understandable - понятный*. В английском языке с помощью суффикса *“-ly”* образуется наречие. Например: *shortly – коротко, slowly – медленно.* С суффиксом *“-ate”*: образуется глаголы: *nominate - номинировать, fascinate - очаровывать, appreciate - ценить.* В английском языке слова также могут образовываться с помощью префиксов. Основная функция префиксов в английском языке – изменение лексического значения слов, принадлежащих к одной части речи. Например, противоположное значение слова или значение отсутствия, повторения действия, связи со временем можно объяснить добавлением приставок. С префиксом *“un-“: unhappy - несчастный, unknown – неизвестный.*

Еще один распространенный способ образования слов в английском языке – это соединение слов. Таким образом, слова принадлежащие к разным частям речи соединяются и образуется слово. Например: *armchair - кресло* (arm - рука, chair - стул) *bluebottle – колокольчик, название цветка* (blue - сине-голубой цвет, bottle - бутылка) *blackboard – классная доска* (black - черный цвет, board - доска)

Еще одним методом словообразования в английском языке является метод конверсии. Конверсия – словообразовательное явление, заключающееся в изменении значения и функции слова или лексической единицы, принадлежащих к определенной части речи. Этот метод также известен как словообразование без префиксов и суффиксов. Этот способ словообразования характерен для английского языка. В древнеанглийском языке методом конверсии слова образовывались с помощью суффиксов или префиксов. В современном английском языке утрата суффиксов упрощает процесс словообразования. Например: в древнеанглийском *lufian* (любить) и *lufu* (любовь), *andswarian* (отвечать) и *andswaru* (ответ) в современном английском языке будет *love – to love, answer – to answer*. Многие ученые изучали метод конверсии в английском языке. В качестве примера можно привести таких лингвистов, как А.И.Смирницкий, В.Н.Ярцева, А.Маршан, Ю.М.Бизе. Как отмечал известный учёный Ю. М. Биес, в английском языке более 30 тысяч слов, составленных методами конверсии. Термин «конверсия» впервые появляется в «Новой английской грамматике» Генри Свита в 1891 году. Метод конверсии определяется разными учеными по-разному [2. с.78]. Например: профессор А.И. Смирницкий: - Конверсия - это

морфологический способ словообразования, и он означает образование слов, принадлежащих к другой части речи, из слов, принадлежащих к одной части речи, то есть изменение парадигмы (системы) слова. Например: *Give me your hand*. (Дай мне руку). *She has small hands*. (У нее маленькие руки). Если проанализировать существительную парадигму слова *рука: hand – hand's – hands'*. Если превратить это слово в глагол методом конверсии и проанализировать глагольную парадигму: *Hand me that book*. (Передай мне эту книгу). *He handed me that letter*. (Он вручил мне письмо). А вот А. Маршан в своей книге «Категории и типы современного английского языка» называет метод конверсии морфолого-синтаксическим способом словообразования, поскольку меняется не только морфологический строй слова, но и функция, которую оно выполняет в предложении.

I need some help. (Мне нужна помощь – *help* является дополнением предложения)

He helped me with my homework. (Он помог мне с домашним заданием – *helped* – это глагол и сказуемое)

В отличие от других способов словообразования, в этом процессе слово, принадлежащее одной части речи, переносится в другой части речи. Например:

Please, fill in the **blanks**. (Заполнить бланки) *blank* (существительное, дополнение предложения)

*Beautiful flowers **blanked** the ground of the Kopetdag*. (Красивые цветы покрывают поля Копетдага) *blanked* (выполняет функцию глагола, сказуемое предложения)

*We went for **a walk** in the evening*. (Мы пошли гулять вечером) *walk* (существительное, дополнение предложения)

*He **walked** several miles to school*. (Он идет несколько километров до школы) *walked* (выполняет функцию глагола, сказуемое предложения)

В наших научных исследованиях мы анализируем содержание конверсионного способа словообразования и выделяем следующие виды конверсионного метода в английском языке:

1. Полное преобразования. (complete conversion)

Метод полного преобразования — это когда слово полностью принимает характер слово другой части речи. Морфологическая структура слова не меняется, то есть не добавляется суффикс, не меняются звуки внутри слова, но меняется лексическое значение и синтаксическая функция, которую оно выполняет в предложении. Например, если методом преобразования превратить существительные

в глаголы, существительные обозначают службу, выполняемую глаголом, то есть движение, и становятся подлежащим предложения [3. с.23].

2. Частичная преобразования. (partial conversion)

Метод частичного преобразования – слова приобретают определенные свойства другой части речи, не изменяясь по сравнению с соответствующей группой слов. Они относятся к обеим группам слов одновременно.

1.Первым типом конверсионного способа словообразования является образование глаголов из именной группы. Это наиболее распространенный тип метода преобразования, используемый в английском языке. Между исходным словом и формой, полученной путем преобразования, существуют различные синтаксические и семантические отношения.

(N > V): doctor n. (врач) > to doctor v. (лечить), nurse n. (медсестра) > to nurse v. (лечить), face n. (лицо) > to face v. (встречать), breakfast n. (завтрак) > to breakfast v. (завтракать).

2. Второй тип конверсионного способа словообразования – образование существительных от глаголов. В методе преобразования глаголы преобразуются в существительных.

(V > N): find v. (найти) > find n. (находка), cut v.(вырезать) > cut n. (крой), fly v. (летать) > fly n. (муха)

В английском языке существительные могут образовываться как от модальных глаголов, так и от модальных словосочетаний. Например: must m.v > должен. (Это обязательно). Education is must have (Образование обязательно) [2. с.63].

3.Менее часто используемой формой преобразования словообразования является образование глаголов от прилагательных.

(Adj > V) yellow adj. (желтый цвет) > to yellow v. (желтеть), dim adj. (темный) > to dim v. (темнеть).

В нашем исследовании мы специально проанализировали конверсионный метод образования английских слов, поскольку метод конверсии очень важен при обучении студентов английскому языку. Однако исследования в этой области редки. Конверсионный способ словообразования – важная особенность английского языка, с помощью которой расширяется словарный запас языка. Изучение и преподавание конверсионного метода образования английских слов станет отличным подспорьем в изучении искусства языка, словарного запаса, словоупотребления и совершенной разговорной речи.

Список литературы:
1. A.I. Smirnitsky, English Lexicology. – Moscow, 1956. – 45 c.
2. Y.M. Biese, Origins and Development of Conversions in English, Helsinki: Annales Acadeiae Scientiarum Fennicae, 1941. – 78 c.
3. N.Ş. Şammaýewa, English Lexicology. – Aşgabat, 2010. – 23 c.
© Велиева А.А., Мавлянова М.М., 2024

УДК 821.512.141.09

Вәлиева Р.И.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ӘХИӘР ХӘКИМОВТЫҢ “ӨЙӨРМӘ” РОМАНЫНЫҢ ИДЕЯ-ТЕМАТИКАҺЫ ҺӘМ ПРОБЛЕМАТИКАҺЫ

Башҡортостандың халыҡ яҙыусыһы, Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһы лауреаты, күренекле яҙыусы, ғалим, тәнҡитсе, журналист Әхиәр Хәсән улы Хәкимов үҙенең повестары, романдары менән башҡорт әҙәбиәте тарихында юйылмаҫ эҙ ҡалдырҙы. Уның төрлө йылдарҙа донъя күргән "Өйөрмә", "Дауылдан ҡотолоу юҡ", "Думбыра сыңы", "Һауыр ҡумта", "Ҡуштирәк", "Ҡош юлы" башҡорт әҙәбиәте өсөн оло яңылыҡ булды, өр-яңы темаларҙы башлап ебәрҙе, өр-яңы проблемаларҙы күтәрҙе, герой концепцияһына яҡын килеүҙә өр-яңы асыштар яһаны.

XX быуаттың 70-се йылдары башынан Әхиәр Хәкимов проза өлкәһендә ең һыҙғанып эшләй башлай. Сағыштырмаса тиҙ арала уның төрлө тематикалы тиҫтәләгән повестары, хикәйәләре, романдары донъяға килә. "Өйөрмә", "Дауылдан ҡотолоу юҡ", "Ҡош юлы" романдары совет осорондағы халыҡ тарихынан драматик ваҡиғаларға бағышлана. Был әҫәрҙәр, әлбиттә, һуғышҡа мөнәсәбәтле әҫәрҙәре менән дә ауаздаш, сюжет үҫтерелеше, шәхес яҙмыштары, фронт ваҡиғалары менән тығыҙ бәйле. Шулай ҙа был әҫәрҙәрҙең проблематик йүнәлештәре яңы, үҙенсәлекле: хәҙер инде һуғыш ҡаһарманлыҡ күрһәтеү майҙаны ғына түгел, ә йыш ҡына ошо осор ижтимағи атмосфераһы, тоталитар система шарттарындағы шәхес фәжиғәһе.

Әхиәр Хәкимовтың роман жанрына хас үҙәк темаларының береһе - интеллигенция темаһы, төрлө тарихи боролоштар, тоталитар, деспотизм режимы дәүерендә ижади кешенең, шәхестәрҙең яҙмышы һәм шуның

менән бәйле сәнғәт, шиғриәт, уларҙың кеше һәм йәмғиәт тормошондағы роле темаһы.

XX быуаттың икенсе яртыһынан алып ил үҫешендә бик ҙур үҙгәрештәр урын ала, үҙ сиратында, әҙәбиәткә лә өр-яңы тема-проблемалар, яңы геройҙар алып килә, быҒаса тыйылған тарихи факттарҙы, халыҡ иңенә төшкән фәжиғәләрҙе тарихи дөрөҫлөгөндә яҡтыртыу мөмкинлеген тыуҙыра. Башҡорт әҙәбиәтенә һәр ваҡыт үҙенең йөкмәтке йәһәтенән дә, форма-стиль яғынан да оригиналь әҫәрҙәре менән яңы рух өргән, яңы йүнәлештәргә юл ярған арҙаҡлы яҙыусы Әхиәр Хәким был йәһәттән дә өлгөрлөк, егәрлелек күрһәтә.

Ә. Хәкимовтың “Өйөрмә” романының сюжетын революциянан һуңғы, торғонлоҡ йылдарындағы һәм хәҙерге осорҙағы ил үҫешендәге күренештәрҙе күп планлы, эпик ҡоласлы яҡтыртыу тәшкил итә. Был романда 20 - 30-сы йылдарҙағы яңы йәмғиәт төҙөүгә бәйле киҫкен тарихи боролошло мәлдәр, колхозлашыу осороноң крәҫтиән яҙмышында тетрәнеүҙәр менән оҙатылыуы, ирекһеҙләү, шәхес хоҡуҡтарын тупаҫ боҙоуҙарҙың утыҙ етенсе йылда айырыуса киҫкен төҫ алыуы, унан һуңғы фәжиғәле хәл-ваҡиғаларҙың, рухты быуыусы атмосфераның дауам итеүен һүрәтләү үҙәккә ҡуйыла. Яҙыусы был ваҡиғаларҙы үткән тарих итеп кенә ҡарамай, ә бөгөнгө көндәге эҙемтәләрен дә, үткән менән хәҙергенең тығыҙ бәйләнешен дә күрһәтә. “Өйөрмә” романының тәүге өлөштәрендәге төп геройы ун алты йәшлек Искәндәр Мораҙымов - алсаҡ күңелле, романтик тәбиғәтле, ҡаһарманлыҡтар, баш китерлек шәп эштәр атҡарырға атлығып тороусы йәш үҫмер. Яҙыусы Искәндәр образын ғәҙеллек тантана итһен өсөн ғүмерен тиңһеҙ көрәшкә арнаған, халҡына тоғро хеҙмәт итеүҙе маҡсат иткән оло йөрәкле шәхес юғарылығына күтәреп, шул осор башҡорт зыялылары өсөн хас типик һыҙаттарҙа һүрәтләй.

Әхиәр Хәкимовтың "Өйөрмә" романының образдар системаһы тарихи роман һүрәтләгән осор - үткән быуаттың 20 - 30-сы йылдарының иң сағыу типик вәкилдәрен үҙендә туплаған. Роман эсендә зыялылар образын да, дәүләт вәкилен дә, ябай халыҡ кешеләрен дә, хатта совет власынан ҡасыусыларҙы ла осратабыҙ. Былдай образдар системаһы шул замандың ҡаршылыҡлы торошон үҙе үк сағылдыра.

С. Сафуанов яҙыуынса, Искәндәр геройы әҫәрҙәге ваҡиғаларға ун алты йәшлек егет булып килеп инә. Яҙыусы уға тәүҙән үк шаҡтай тулы характеристика бирә. Уҡыусы ҡаршыһында беренсе күренеү менән үк уны “алсаҡ тәбиғәтле, кыҡыш холоҡло, зирәк егет” тип тәҡдим итә, артабан унық ошо шәхси сифаттарының нисек үҫә барыуын һәм үҙ

тормошонда, ижтимағи ҡараш мөнәсәбәттәрендә ниндәй һөҙөмтәләргә килтереүен күрһәтә [4, 156-сы бит]. Унының киләсәктә ҡыҫыр ғәмәлдәре күбеһенсә ошо сифаттарына - ашҡыныусан романтик тәбиғәтенә, оло эштәр башҡарырға ынтылышына, күпте белергә теләп, ҡыҙыҡһыныуҙарын китаптар ярҙамында ҡандырырға тырышыуы аша, шул уҡ ваҡытта ғәҙеллекте бөтә нәмәнән өҫтөн ҡуйыуы хәсиәтенә нигеҙләнә.

Автор унының аңы, донъяға ҡарашы формалашыуға мөхиттең, социаль-сәйәси ысынбарлыҡтың, оло тормош тәжрибәһенә эйә булған өлкәндәрҙең йоғонтоһон күрһәтеүгә лә ҙур ғына урын бирә. Герой, күпселек тиҫтәрҙәре кеүек, революциянан һуңғы “үҙе ҡатмарлы, үҙе мауыҡтырғыс замандың дыуамал еле” тәьҫирендә формалаша башлай. Революция ҡаһарманлары, Граждандар һуғышының ҡыйыу яугирҙары тураһында китаптар унының да ярһыу күңеленә рухи аҙыҡ була. Айырыуса тәүҙәрәк, әле ысынбарлыҡтың ҡатмарлы, ҡаршылыҡлы хәлдәре, ил күләмендә йәйелдергән сәйәси ялған менән йөҙгә-йөҙ осрашмаҫ борон. Баштараҡ яңы тормош идеяһы менән рухланған йәш егет: “Әй, юҡһылдар, ҡулға ҡорал тотоп, күтәрелегеҙ яуға! Инҡилап әләмен күтәреп, атлағыҙ алға!” - кеүегерәк шиғырҙар ҙа сығара. Әммә күпте белергә ынтылып, китаптар донъяһына тәрәнерәк сумған һайын, унының күңелендә ҡаршылыҡлы һорауҙар ҙа ҡуйырғандан-ҡуйыра бара.

Әйтергә кәрәк, Ә. Хәкимов үҙенең әҫәрҙәрендә, үткән заманға ҡарағанда бигерәк тә, ваҡиғаларҙың конкрет датаһын күрһәтергә ярата. “Өйөрмә”ләге күренештәрен һүрәтләүҙе автор 1926 йылдан башлап алып китә. Шуның менән бергә, айырым геройҙар яҙмышын сағылдырыуҙа, ғәҙәтенсә, ҙур-ҙур сигенеүҙәр яһап, романдың ваҡыт һыйҙырышын шаҡтай киңәйтә. “Өйөрмә” романы төп геройҙың уйҙарын унының аяныслы яҙмышы менән бәйләй. НКВД тарафынан ҡулға алынған һәм хыялдары емерелгән тағы ла бер совет кешеһенең яҙмышы ул. Нигеҙҙә роман киләсәккә ҡарата яҡты хыялдар менән йәшәгән кешенең йәмғиәт ҡыҫаһында хыялдары емерелеүен тасуирлай.

Романының тасуирлау масштабы, ҡуйылған проблемалары ла, сағыштырмаса киң. Хикәйәләү барышында сюжет һыҙыҡтары ла тармаҡлана, вәҡиғалар бер үк ваҡытты йә ауылда, йә ҡалала, юғары уҡыу йорттарында, әҙәби, мәҙәни учреждениеларҙа, төрлө социаль ҡатлам мөхитендә бара. Төрлө юҫыҡтағы ваҡиғалар, үткән һәм бөгөнгө көн, аралышып, алмаш-тилмәш бәйән ителә. Ғәрәсәтле дауыл-өйөрмә, йүгәнһеҙ стихия кеүек үк, үҙ эсенә яҙмыштарҙы, мөнәсәбәттәрҙе, - бөтә

илде һурып ала, өйрөлтә, бәргәләй, ҡанға батыра, унан тырым - тырағай төрлө тарафҡа илтеп ырғыта.

Шуның менән бергә романдың төп һыҙығы, оҙайлы тарихи хроника ла асыҡ һыҙатлана: егерменсе йылдар аҙағында ҡырҡыуланып киткән сәйәси алыш, унан колхозлашыуға бәйле репрессиялар, кулаҡты синыф булыу яғынан юҡ итеү.

Был әҫәрҙең үҙенсәлеге шунда: 20-30-сы йылдарҙағы, унан һуңғы ваҡиғалар бөгөнгө көндәргә алып килеп тоташтырыла. Ә. Хәкимовтың "Өйөрмә" романының сюжетын революциянан һуңғы, торғонлоҡ йылдарындағы һәм хәҙерге осорҙағы ил үҫешендәге күренештәрҙе күп һыҙыҡлы, күп планлы, эпик ҡоласлы яҡтыртыу тәшкил итә. [2, 356-сы бит] Был романда 20-30-сы йылдарҙағы яңы йәмғиәт төҙөүгә бәйле киҫкен тарихи боролошло мәлдәр, колхозлашыу осороноң крәҫтиән яҙмышында тетрәнеүҙәр менән оҙатылыуы, ирекһеҙләү, щәхес хоҡуҡтарын тупаҫ боҙоуҙарҙың утыҙ етенсе йылда айырыуса ғәрип төҫ алыуы, унан һуңғы осорҙарҙа ла фәжиғәле хәл-ваҡиғаларҙың, рухты быуыусы атмосфераның дауам итеүен һүрәтләү үҙәккә ҡуйыла. Яҙыусы был ваҡиғаларҙы үткән тарих итеп кенә ҡарамай, уларҙың бөгөнгө көндәге эҙемтәләрен дә, үткән менән хәҙергенең тығыҙ бәйләнешен дә күрһәтә.

Шулай итеп, Әхиәр Хәкимов беренселәрҙән булып башҡорт әҙәбиәтендә совет осоро репрессиялары темаһын күтәреп сыҡты. Яҙыусының "Өйөрмә" романында совет йәмғиәтенә хас кире күренештәр һәм революциянан һуңғы ил тормошо ҡуйы буяуҙарҙа күрһәтелде. Яҙыусы үҙ халҡының зыялаларының меңәрләп репрессиялар ҡорбандары булыуын, һәләкәтле яҙмышын сағыу характерҙарҙа һүрәтләп биреүгә өлгәште. Ә. Хәким тәүгеләрҙән булып "Өйөрмә" романында 1937 йылғы репрессиялар осоронда нахаҡҡа хөкөм ителгән башҡорт зыялыларының дөйөмләштерелгән образдарын һүрәтләй.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәтендә жанрҙар системаһы. — Өфө: СССР ФА БФ ТТӘИ, 1980. — 324 бит.

2. Башҡорт әҙәбиәте тарихы: 6 томда: 6-сы том. Хәҙерге әҙәбиәт / Яуаплы ред. Р.Н.Байымов. – Өфө: Китап, 1996. — 712 бит.

3. Бикбаев Р. Писатель - воин // Пионер. – 1979. – № 8 (на баш. яз.)

4. Сафуанов С. Йыһан буйлап каруан кисте (Ә. Хәкимов ижады тураһында). – Өфө, Китап, 2009 – 192 бит.

5. Хәкимов Ә. Әҙәбиәт һәм заман. (уйланыуҙар, анализдар) — Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1967. — 184 бит.

6. Хакимов А. Х. Ураган: Роман / пер. С башк. Авт. — Уфа: Башк. изд-во “Китап”, 1996. — 301 с.

© Вәлиева Р.И., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141

Вәлиева С.Р.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

РӘЛИС УРАҘҒОЛОВТЫҢ “ДАҒА” ХИКӘЙӘҺЕНДӘ АТ ОБРАЗЫ

Рәлис Ураҙғоловтың “Даға” хикәйәһе һуғыш йылдары шаңдауында уралған ваҡиғаларҙы үҙ эсенә алған әҫәр. Хикәйәнең исеме лә “Даға” булыуы юҡҡа түгел. Башҡорттарҙың изге йорт хайуаны – атҡа бәйле ырым-йолаларҙың халыҡ күңелендә быуындан-быуынға күсеп, йәшәп килеүе күренә.

Әҫәрҙе бер-нисә өлөшкә бүлеп ҡарау дөрөҫ булыр. Һәр бер өлөшөндә һуғыш, коллективизация, кулак ҡорбандары, ветерандар тормошо һәм киләсәк быуын һүрәтләнгән. Әҫәрҙә Ишбулды ҡарттың түшәктә ятыуы һәм улынан ишек башына ҡағылып ҡуйылған дағаны һорап, күкрәгенә һалып ятыуы бәйән ителә. “Осҡоном, осҡоном” тип ыңғырашҡан ҡарттың һүҙҙәренә барыһы ла сәйер ҡарай. “Ғәфү ит, Осҡоном”, тигән һүҙҙәр менән баҡыйлыҡҡа күскән ҡарт дағаны ҡәҙерләп йөрөтә. Еңеү көнөндә генә ишек башынан алынған даға, ҡарт үлгәс, тағы ла бер тапҡыр алына. Улы Ишдәүләт һәм Миләш был дағала ниндәй хәтирәләр һаҡланыуын һәм ҡәҙерле булыуын белмәй, улының нисәмә йылдар үткәс кенә ошо дағаға ҡарата һөйөүе уяна.

Ишбулды ҡарт был серҙе һаҡлап ҡына йөрөтә, унан башҡа тағы ла ауылда иҫән-һау, әммә һуғыш яраларын алып ҡайтҡан кәкре Фәснәүи һәм сулаҡ Ислам ғына белә. Еңеү көнө етеү менән сүмескә араҡы ҡойоп, шуға “боевой” тип аталған наградаларын һалып, шулай тутығып бөткән дағаны һалып, ҡулдан-ҡулға йөрөтөп эсер булғандар. Тик еңеү байрамында ғына дағаны алып ҡарт оҙаҡ ваҡыт уйланып ултырған хәлдә ҡала. Бәләкәй Ишдәүләт һәр ваҡыт уларҙы күҙәтеп йөрөр булған. Әммә яуҙаш дуҫтары үлеп, Ишбулды ҡарт бер үҙе генә ҡалғас, автор һүрәтләгәнсә шулай характерлана: “*эсенә дағаны алып, шифоньерҙа*

эленеп торған пинжәгенән Ҡыҙыл Йондоҙ орденын, “Батырлыҡ өсөн” миҙалын, “Гвардия” значогын ысҡындырып ала ла, ошо үк сүмес эсенә һала. Һуңынан бер шешә араҡыны тулыһынса ҡойоп бөтә. Атаһы берҙе уртлай. Өҫтәлдән семтем генә икмәк алып ҡаба. Өндәшмәй. Тик әсәһе генә: “Ай, Аллам, ашап ултыр, исмаһам, тип – бөтөрөлә. – Иҫерерһең дә инде...” Шунда атаһы тәүге тапҡыр былай тип һорай: “Ә Фәснәүи менән Исламдың стакандары ҡайҙа?” Өс тапҡыр ҡырлы стаканға тағы араҡы ҡойола. “Бәхил булығыҙ дуҫтарым, яуҙа баштарын һалған башҡалар. Сүместе йөрөтөп кенә эсер инек тә бит...”

Шулай итеп, Ишбулды ҡарт төнө буйы ултырып, ғүмерендә лә тартмаған “махорка”ны тарта. “Осҡоном, ғәфү ит”, - тип әйтеүҙән туҡтамай. Ул ваҡытта Ишдәүләт атаһын аңламай, эскәнгә һөйләнәлер, тип уйлай. Ошо һүҙҙәрҙән һуң ҡатыны иренең һәр ваҡыт тәртиптә йөрөгән әллә ҡасанғы “кирза” итектәрен сисеп, “гәлифе салбарын систереп, һала. Әммә сүмесенә һәм дағаға теймәй, иртән генә шул даға кире ишек башына ҡуйыла. Ветеран Ишбулды ҡарттың бөтә ғүмере ошо дағаға бәйле, шуға ла автор шул “символ” аша ҡарттың һәм унын улының киләсәген ошоға бәйләй.

Ишдәүләттең ҡартатаһы хәлле кеше була, коллективизация осоро башланғас, уларҙы кулак итеп Себергә һөрәләр. Малдарын таратып, аттарын бергә ҡыуып алып китәләр. Юлда яңы ғына ҡолонлаған бейәнең ҡолоно ҡыуып етмәй, сөнки ат ҡыуыусы йән көскә аттарын ҡыуып, ғаиләне Себергә ашыҡтыра. Атта ултырған халыҡ, ҡолондо ҡалдырма, исмаһам Ишбулдыны ҡалдыр инде, тип ун өс йәшлек малайҙы ҡалдырыуҙы үтенәләр. Улар тимерсе нәҫеленән булыуы ла сәбәп була, сөнки ауылда тимерселәр бик кәрәкле: һәр кем уларға мөрәжәғәт итә, ярҙам һорай. Шулай итеп, малай ҡолон менән тороп ҡала. Уға “Осҡон” тип исем ҡуша. Бибиәсмә тигән ҡыҙға өйләнә, һәм Осҡон да үҫеп етә. Тик һуғыш башлана.

Ошо урында автор Рәлис Ураҙғолов Осҡон менән Ишбулды ҡарттың Ватанды һаҡлап, ғәйрәтле һәм ҡаһарман һуғышыуын дауам итә. Фашист снарядына һәм атыуына бирешмәй, ил һаҡлай. Хатта ҡатынына яҙған хатында Осҡондо маҡтай. Әммә бер алышта Осҡон һәм Ишбулды ғүмерен фашист снаряды йыға. Һыуыҡ, буран, бер туҡтауһыҙ ҡар яуғанда уларҙы хохол малайы, бер оло йәштәге бабай һәм ҡатын табып ала. Яраланып, туңып ятҡан Ишбулдыны ҡотҡаралар. Унан алда мәйеттәр араһында, тере ҡалмаған йәндәр араһында Осҡон һуңғы һулышында кешнәп, уларҙың иғтибарын үҙ яғына йүнәлтә. Шулай итеп, Ишбулдыны табып алалар. Һушһыҙ ятҡандада ул күп тапҡырҙар Осҡон

исемен ҡабатлай. Уны саҡыра, әммә ярҙамға килгән малай һәм оло йәштәге бабай Осҡондоң һуңғы тапҡыр кешнәп, үлеүен әйтә. Оҙаҡ ауырыу хәлендә ятҡан Ишбулды уянғас, Осҡон тураһында һөйләп бирәләр. Бик ҡаты алыш була, фашистар пулемет менән аттарҙы һәм һуғышсыларҙы дөмөктөрәләр. Ул яланда еңел яраланғандарҙың да бик күптәре туңып үлә. Ә Осҡон барлыҡ снаряд ярсыҡтарын үҙенә алып, хужаһын ҡаплап, һәләк була. Шул рәүешле генә Ишбулды тере ҡала. Ул өйҙә тағы ла бер һалдатты күрә, уның яралары уға ҡарағанда ауыр була. Шул ваҡыт йорт хужаһы, Ишбулдынан һорап ҡына, Осҡондоң артҡы өлөштәрен алып, уны дауалай. Эс майҙарын һөртә, һурпа эсерә, төрөп һала. Тимәк, Осҡон уны ҡотҡара, яңынан һулыш бирә:

“- Сынок, - тине баяғы ҡарт. – Әйтеүе лә әллә нисек инде, атыңды төнөн барыбер эттәр, бүреләр ашап бөтәр... Һинең рөхсәттән тип әйтәйемме, күпмеһендер алып ҡайтайыҡ... үҙеңә хәҙер һауығырға һурпаһы ла, яраларыңды йүнәтергә эс майы ла кәрәк. Рәнйемә шулай тигәнгә. Атыңдың һуңғы ярҙамы ошо булһын”.

Ошо һүҙҙәр әҫәрҙең йөрәккә үтеп ингән урыны, ысынлап та, бала саҡтан күҙ алдында үҫкән малҡайының үлемен ишетеүе һәм тағы ла ауырағы – ошо һүҙҙәр. Иҫен юғалтҡан Ишбулды уянғас ҡына барыһын аңлай.

Уянғас та Ишбулды аттың дағаһын алып килергә ҡуша, һәм һөйәктәрен ҡәҙерләп күмәләр. Һуғышта үҙе ҡыҙҙырып кейҙергән дағаны иҫтәлеккә алып ҡала. Осҡондоң үлемен ауыр кисерә... Йылдар үтһә лә һуңғы һүҙҙәре лә ҡарттың Осҡон була.

Был хәтирәне яҡшы белгән улы Ишдәүләт яңынан “иномарка” ала. “Иномарка” тигәне ул ат була. “Кәритә” алып, ат егеп, урман-тауҙарҙы байҡай, кеше аптырауына иҫе китмәй, ат ҡарай. Күптәр уға иҫәрләнгәндер, тип уйлай. Бер көн уның өйөнә матур кейенгән Әмир исемле егет килеп инә. Ул атаһын ошо атына ғына ултыртып, алып йөрөп, дағаны күрһәтеп, күңелен күреүен һорай. Шулай итеп, Ишдәүләт атын егеп, дағаны кире ҡағып алып, Абдулла ҡартҡа йүнәлә. Ауырып ятҡан ҡарт дағаны күреп ҡыуана, һиҙмәҫтән тороп атта ҡыуаларға аяҡтарына баҫа. Бына шулай автор дағаның ниндәй көскә эйә булыуын күрһәтә.

Иң һуңғы өлөштә Ишдәүләткә акт төҙөргә бер ир һәм ҡатын килеп инә. “Шабашкина контора” тип мыҫҡыллы йылмайып, дағаны “эмблема” тип атаған әҙәмдәр атты һәм “кәритә”не күреп һушы китә. Ишдәүләт уларҙы ултыртып, тауҙарҙы һәм урмандарҙы гиҙә. Матурлыҡҡа иҫе киткән ҡатындың тупаҫ һүҙҙәре “Ой, какой кайф, какой

адреналин” һүҙҙәренә алмашына. Киреһенсә, Ишдәүләткә рәхмәт әйтеп, ғәфү үтенәләр:

“Егет папкаһын асты ла бынан алда яҙылған барлыҡ ҡағыҙҙарҙы Ишдәүләткә тотторҙо.

1.Рәхмәт, ағай, шулай кешеләргә шатлыҡ өләшеп, ярҙам итеп кенә йәшә! – тине.

2.Ишдәүләт шаҡ ҡатты. Тик ҡапҡанан сығып барыусыларҙан былай тип кенә һорап алды.

3.Ә мин быларҙы нимә эшләтәйем?

4.Мунса яғып ебәрерһең. Еңгәйҙе матур итеп ҡайын миндеге менән сабырһың... тигәнде генә ишетә алды хужа”.

Рәлис Ураҙғоловтың “Дағa” әҫәрендә Ишбулды һәм Осҡон образдары аша Бөйөк Ватан һуғышында башҡорт халҡының ҡаһарманлығы асыҡ һүрәтләнә. Һуғыш башланыу менән башҡорт атлы кавалерия дивизияһы төҙөлә. Уның етәксеһе генерал Миңлеғәле Шайморатов була. Фашист танктарына, пулеметына, снарядтарына ҡаршы атлылар күп юғалтыуҙар кисерә, әсиргә төшә, еңеүҙәр яулай. Фронттың иң алғы һыҙыҡтарында алыша. Ошо реаль ваҡиғаның бер өлөшө “Дағa” әҫәрендә нигеҙләнә.

“Дағa” әҫәрендә образдарҙы һәм ваҡиғаларҙы оҫта һүрәтләнеүе тел-стиль сараларының өҫтөнлөк алыуында сағыла. Литота, эпитет, гротеск, ҡабатлауҙар, гипербола, жаргондар һәм диалектизмдар, архаизмдар һ.б. автор урынлы ҡуллана. Мәҫәлән,

Сағыштырыуҙар: “- *Да-ға-а, тип ярылып киткән ирендәре аша* ***ҡурғаштай теле*** *ҡыбырланы.*

Уй йомоу: *Етеһен укытыуға ... дағa ҡабат урынына ҡағылды.*

Ишбулды уны үҙе менән алып китте...

Архаизмдар һәм аргондар: махорка, гәлифе, кирза, конвой, рейд, “боевой”, винтовка, полицай

Ҡабатлауҙар: “*Осҡоном, ғәфү ит Осҡоном”*

Түҙ, балам, түҙ, сабырлыҡ бир, Хоҙайым”

Йорт хужалары, әй, бөтөрөндө, әй, бөтөрөндө...

- *Беҙ башҡорттар,, отец. Башҡорттар – Уралдан, - Ишбулды бер аҙ тын торҙо.*

Гипербола: *Осҡон шул тиклем ҡыйыуланды: бер ниндәй шартлауҙан да, боҙҙан да, тәрән ҡарҙан да ҡурҡмай. Ике ҡолаө араһына ҡуйып винтовканан атам – уйламай ҙа дошман өҫтөнә ташлана. Күкрәген ҡуйып, мине һаҡлап бара.*

Һепертмә буран битен һырый. Өшөтә. Дер ҡалтырата. Һаташтыра. Бик нык һыуһата.

Йәнләндереү: Әллә йәне сығып осто инде. Ҡайҙа ята ул, Осҡоно ҡайҙа?

Риторик һорау: Ә атым ҡайҙа һуң? Ҡылысым? һ.б.[1]

Автор аттың исемен дә юҡҡа Осҡон тип һайламаған, Ишбулды ҡарттың ейәнен дә Ишбулды тип атамаған, сөнки Ишбулды ҡарт ғүмерен һаҡлап алып ҡалған Осҡондоң дағаһы Ишдәүләт улының улына күсеп, изге ҡомартҡы булараҡ һаҡланып килә. Башҡорт халҡының изге хайуаны аттың йортҡа ҡот килтереүенә ышаныу борон-борондан килә. Шуға ла әҫәр исеме "Даға" булыуы әҫәрҙең төп нигеҙен тәшкил итә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. "Даға"Рәлис Ураҙғолов (agideljurn.ru) (дата обращения: 24.04.2024)
2. Гәрәева Г.Н. Башҡорт прозаиктары. – Өфө: БашДУ, 2012. – 495 бит.
3. Гәрәева Г.Н. Заман көҙгөһө: геройҙың рухи донъяһы. – Өфө: БашДУ, 2003. – 128 бит.

© Вәлиева С.Р, Салауатова Ф.Р., 2024

УДК 82-14

Гареева Г.Н.,

д-р филол. наук, проф., УУНиТ, г. Уфа

ОСОБЕННОСТИ ВОЕННОЙ ЛИРИКИ ВЕЛИКОГО ГРАЖДАНИНА-ПОЭТА, ГУМАНИСТА МУСТАЯ КАРИМА

Лирика Народного поэта Башкортостана Мустая Карима отличается самобытностью поэтических образов, высоким накалом чувств, глубиной философского мышления. Широко известные стихи поэта «Цветы на камне», «Возвращение», «Мой край возлюбленный навеки», «Здравствуй, завтра!», «Берега остаются», «О березовом листе», «Карусель», «И горы как люди», «Разговаривают реки», «Огненные берега», «Вослед годам», «Птиц выпускаю из своей груди»,

«Четыре времени любви», «Души нашей искры», «Мгновения жизни», циклы стихов «Европа-Азия», «Монологи Прометея», стихи о Вьетнаме, Болгарии, поэмы «Декабрьская песня», «Ульмасбай», «Черные воды» и др., вошедшие в сборники «Возвращение» (Уфа, 1947), «В полдень» (Казань, 1954), «Голос с Урала» (Тбилиси, 1960), «И горы как люди» (Баку, 1963), «Березовый лист» (Махачкала, 1963), «Чуть за полдень» (Алма-Ата, 1972), «Огненные берега» (Уфа, 1974), «Годам вослед» (М., 1975), «Птиц выпускаю из своей груди» (Чебоксары, 1976), «Стихи и поэмы» (Казань, 1977), «Разговаривают реки» (Якутск, 1977), «Четыре времени любви» (Уфа, 1978), «Души нашей искры» (Таллин, 1978), «Мгновения жизни» (Уфа, 1992; 2002), «Долгая дорога» (Уфа, 2004), «В песне думы» (Уфа, 2006), «Тяжелый снег» (Уфа, 2015), стали вершинными явлениями в башкирской поэзии.

В лирике Мустая Карима нашли отражение вечное движение жизни, непреходящие нравственные ценности. Дорог ему отчий дом, память о родителях. Родина – это «домик неприметный на тихом дальнем берегу». В традициях великого русского поэта XX века Сергея Есенина звучат строки М.Карима, пропитанные любовью и верой к родной стороне, к малой родине:

И пусть немного
В нем огней, –
Нет в мире
Домика светлей!
Его черемуха накрыла,
Склоняется за гроздью гроздь…
А он из четырех окошек
Как будто видит мир насквозь.

Необходимо подчеркнуть, что поэтический талант М.Карима полнее раскрылся в годы Великой Отечественной войны. Тема Великой Отечественной войны нашла отражение в сборниках его стихов «Мой конь» (1943), «Стихотворения» (1945), поэмах «Декабрьская песня» (1942), «Ульмасбай» (1942-1944), «Черные воды» (1961). В них писатель отразил трагизм войны, героизм наших солдат, гуманистическую миссию Красной Армии.

Поэт, находившийся с самого начала и до конца войны на фронте, сумел передать мысли и чувства советских воинов в ярких, глубоко лиричных картинах. Его стихотворение "Я ухожу на фронт", написанное перед отъездом на войну, прозвучало клятвой миллионов советских людей, уходящих на фронт, рвущихся на священную битву за свободу

Родины, горящих ненавистью к фашистам. В большинстве стихотворений, написанных на фронте, поэт воспевает духовную силу, мужество бойцов. В стихотворении «Снег идет» ("Ҡарҙар яуа") отражается весь фронтовой путь поэта, как и миллионов других его сверстников-солдат, как он прошел войну, как выжил, как победил. В большинстве стихотворений из книги "Мой конь" (1943), написанных на фронте, отводится значительное место показу физической и духовной силы, мужества бойцов-кавалеристов. Близкое общение с бойцами разных подразделений помогло поэту глубже раскрыть характер советского человека на войне.

Его военная поэзия раздумчива, лирична, сильна своим тихим, спокойным, некрикливым тоном. Постоянно находясь на передовой, поэт улавливает даже среди оглушительного грохота пение птиц, смех детей, тихий людской шепот. В стихах и циклах военных лет "Чужие огни", "Идет май в Европу", "Фашизм ждет расплаты" и др. М. Карим ярко отразил великую гуманистическую миссию Советской Армии, освободившей народы Европы от фашистского ига. Своеобразие и значение поэм М.Карима военных лет "Декабрьская песня" и "Ульмясбай" заключается в дальнейшем углублении характерных черт его поэзии, особенно в возвышении военной героики до сказочного богатырства, в выразительном воплощении эпического образа советского солдата. В первой поэме воспевается духовное величие и сила ровесников поэта, воспитанных на героических традициях прошлого, а вторая - "Ульмясбай" - показывает конкретные подвиги советских людей.

Одну из своих послевоенных книг М. Карим назвал "Возвращение" (1947). В нем поэт-фронтовик, прошедший через ураган войны, герой – освободитель своей страны и всей Европы от ига фашизма, с радостью возвещал о своем возвращении на Родину, к любимой, к песне, по которым стосковался, о восстановлении мира на земле и о счастье, вернувшемся в людские сердца. Молодой поэт в этих произведениях стремится осмыслить философскую сущность и подлинную красоту жизни, и извечные проблемы, такие, как счастье, смысл и цель жизни, любовь и честь, природа и человек, которые становятся лейтмотивом его поэзии, освещаются с высот духовно-нравственного идеала.

Послевоенная поэзия Мустая Карима переживает качественное обновление. Оно выражается не столько в расширении тематики, сколько в стремлении поэта, прошедшего сквозь огонь войны и

обогащенного жизненным опытом, философски осмыслить сущность и подлинную красоту жизни. Жанровое многообразие произведений Мустая Карима свидетельствует о богатейших возможностях его таланта. Как мыслитель он поднял серьезные морально-общественные проблемы, с иронией и мудростью показал суть человеческих идеалов. Все его произведения объединяет доброта и вера в людей, в возможность лучшего будущего.

Пафос утверждения добра и отрицания зла реалистически сурово и романтически возвышенно проходит красной нитью через всю поэзию Мустая Карима. В стихотворении «Три дня подряд» («Өсөнсө көн тоташ ҡар яуа», 1955), например, осколок мины, оставшийся в теле с Великой Отечественной войны, будоражит в ненастные дни зарубцевавшиеся раны, напоминая о поле битвы, о старом горе солдата, о погибших друзьях. Ноющая рана призывает героя решительнее выступать против поджигателей войны. Драматическое содержание стихотворения усиливается многократным повторением фразы «три дня подряд» [1, с. 101].

Мустай Карим в своих стихах, наполненных добротой, светом, человечностью, мужеством, отстаивал веру в людей, воспевал изобретательный ум и золотые руки современников, создающих чудеса, украшающих мир.

Поэтическое звучание в произведениях достигается не риторикой, а параллельным сопоставлением высоких материй – Вселенной, планет, и эпохи – с теми ценностями, которые участвуют в созидательном труде: человеческий ум, руки, глаза. Космическая масштабность сравнений и метафор подчиняется выявлению связи человека со всем миром, Вселенной, его величия и ответственности за судьбы мира.

Творчество Мустая Карима – это чистейший образец искусства слова, богатейший мир познания художественных тайн, это школа окрыляющих переживаний и очищающих мучений, верности и преданности, житейской мудрости и непоколебимости духа.

© Гареева Г.Н., 2024

УДК 004.41

Гафаров А.В.,
Институт нефтепереработки и нефтехимии ФГБОУ ВО УГНТУ, г. Салават
Вороширин Е.А.,
ООО «Газпром нефтехим Салават», г. Салават

КОНВЕРТАЦИИ ДАННЫХ ДЕТАЛИЗАЦИИ ТЕЛЕФОННЫХ ВЫЗОВОВ

В современном мире сфера телекоммуникаций и информационных технологий сталкивается с необходимостью эффективного управления и обработки большого объема данных, включая информацию о телефонных вызовах. В рамках повседневной работы специалисты по телекоммуникациям и биллингу часто сталкиваются с задачей конвертации данных детализации телефонных вызовов из различных форматов для обеспечения их совместимости между различными системами[1].

На сегодняшний день существует необходимость в разработке программного решения, способного автоматизировать процесс конвертации данных детализации телефонных вызовов. Подобное программное приложение поможет значительно упростить и ускорить обработку данных, а также обеспечить их совместимость между различными биллинговыми системами и телекоммуникационными платформами[2].

Основной целью данного проекта является создание программного приложения, способного автоматически конвертировать данные CDR файлов из различных форматов.

Программный приложение будет выполнять следующие функции:

- возможность загрузки данных CDR файлов из различных источников.

- автоматическая обработка данных CDR файлов, включая их конвертацию из одного формата в другой.

- создание отчетов о выполненных операциях и статистики по обработанным данным.

- обеспечение совместимости результатов конвертации с различными биллинговыми системами и телекоммуникационными платформами.

Использование разработанного программного модуля позволит значительно повысить эффективность и качество процесса обработки данных детализации телефонных вызовов. Автоматизация данного процесса позволит сэкономить время и ресурсы специалистов, а также обеспечить более высокую точность и надежность обработки данных.

Таким образом, разработка программного решения для конвертации данных детализации телефонных вызовов является актуальной и востребованной задачей в сфере телекоммуникаций и биллинга. Создание такого приложения позволит компаниям повысить свою конкурентоспособность на рынке и обеспечить более эффективное управление данными.

Список литературы:

1. Норенков И.П., Трудоношин В.А. Телекоммуникационные технологии и сети, М.: МГТУ имени Н.Э. Баумана; Издание 2-е, испр. и доп. – Москва, 2018.
2. Шелухин О.И., Осин А.В., Смольский С.М. Самоподобие и фракталы. Телекоммуникационные приложения; ФИЗМАТЛИТ – Москва, 2008. – 368 с.

© Гафаров А.В., Вороширин Е.А., 2024

УДК 821.512.141.09

Ғәлиева Д.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ТИМЕРҒӘЛЕ КИЛМӨХӘМӘТОВ ИЖАДЫНДА ҺУҒЫШ ТЕМАҺЫ

Тимерғәле Килмөхәмәтов әҫәрҙәрендә тормошсан йөкмәткеле образдары, уңышлы тормош күренештәрен һайлау, геройҙарҙың яһалмалыҡтан бигерәк йәнлелеге, киңкен заман проблемаларының ҡуйылышы менән иғтибарҙы йәлеп итә. Күләме буйынса ҡыҫҡа ғына әҫәрҙәрендә автор бер-ике образ тормошо нигеҙендә идея-проблематик конфликт тыуҙырыуға өлгәшә.

Тимерғәле Килмөхәмәтов әҫәрҙәрендәге геройҙар кешегә бирелгән ҡыҫҡа ғына ғүмерҙе үҙеңә лә, йәмғиәткә лә файҙалы эштәр ҡылып, лайыҡлы итеп үткәрергә кәрәк тигән девиз менән йәшәйҙәр. Бигерәк тә пулялар һыҙғырыуын, снарядтар шартлауын, бомбалар ярылыуын, яуҙаштарының күҙ алдында йән биреүен күргән, шуларҙан ҡалған тойғоларҙы онота алмайынса күңелдәрендә йөрөткән фронтовикҡа тыныслыҡ, йәшәү, ғүмер тигән төшөнсәләр үтә яҡын һәм ҡәҙерле. Шуға күрәлер ҙә Т. Килмөхәмәтов әҫәрҙәрендәге яугирҙәрҙең барыһы ла ғүмер ике килмәй тигән әйтемде алға ҡуйып, ғүмерҙәренең ахырынаса шуға тоғро ҡалалар. Ғөмүмән, ил хәстәре тип яныып йәшәүсе сағыу образдар тәшкил итә [2, 116].

Т. Килмөхәмәтовтың «Атайымдың йондоҙо» хикәйәһендә барыһына ла тиерлек хас булған художество үҙенсәлектәренең береһе һуғыш һәм тыл ҡаһармандарының башҡарған эшенә, холоҡ-ҡылығына хәҙерге заман кешеләренең күҙлегенән сығып баһа биреүгә ҡайтып ҡала. Йәнә шуныһы: элегерәк яҙылған әҫәрҙәрҙә һалдат образын, окоп тормошон картиналы сағылдырыу өҫтөнлөк алһа, хәҙерге хикәйәләрҙә геройҙарҙың характерын милли ерлектә асыуға, уларҙың милли менталитет үҙенсәлектәрен күрһәтеүгә нығыраҡ иғтибар бирелә.

Т. Килмөхәмәтовтың «Атайымдың йондоҙо» хикәйәһенең геройы Ғәбдрәшит снаряд менән бомбаларҙан теткеләнеп бөткән баҫыуҡырҙар, урмандар аша үткәндә, үҙенең тыуған яғының тәбиғәтен күҙ алдына баҫтырып, бына нимә ти: «Рамаҙан, ҡара әле, хас беҙҙең Урал буйы ла баһа?! Йылғаһы Ағиҙелгә, тауҙар беҙҙең ҡаршылағы Нәрешкә оҡшаған, ә бына был баҫыу хас беҙҙең Ҡарағай баҫыуы. Эх, хәҙер беҙҙә лә яҙҙыр инде... Ҡарағай баҫыуынында ошо рәүешле боҫо борҡоп яталыр... Ҡара тиренде ағыҙып, уның ҡыртышын аҡтарып, иген сәсер ваҡыт та бит...» Был юлдарҙа геройҙың тирә-яҡҡа, тыуған яғының тәбиғәтенә мөнәсәбәтен күрһәтеү аша автор образды тағы ла тәрәнерәк асыуға өлгәшә, һөҙөмтәлә, Ғәбдрәшит бик иғтибарлы, нескә күңелле, ер эшен һағынған, тыуған ерен, тимәк, Тыуған илен йәне-тәне менән яратҡан, уның азатлығын яҡлап ут-һыуҙар кискән яугир һалдат булып күҙ алдына баҫа.

Шулай итеп, яҙыусы тыуҙырған образ һәм персонаждарының телмәре – халыҡсан, йәнле телмәр. Улар хикәйәне йәнлерәк итеп ебәрә, уҡыусының ҡыҙыҡһыныуын бермә-бер арттыра. Яҙыусы ваҡиғалар барған төбәккә хас һөйләш үҙенсәлектәрен дә, мәҡәл-әйтем кеүек тапҡыр һүҙбәйләнештәрҙе лә бик урынлы ҡуллана. Шул арҡала теге йәки был әҫәрҙең ышандырыу ҡеүәһе көсәйә.

Яҙыусы тарафынан тыуҙырылған образдар – батыр, еңеүсе, ысын совет яугирҙәре. «Турайғыр» хикәйәһендәге Ғәйзулла әсирлек шарттарында ла нисек тә был тамуҡтан ҡотолоу әмәлен эҙләй, дошман алдында ғорурлығын юғалтмай, һынмай. Тәүәкәллек үҙенекен итә: Ғәйзулла әсирлектән ҡотола.

Ә бына «Ағайымдың йондоҙо» хикәйәһендәге Ғәбдрәшит һуғыш тамамланған айҙарҙа һәләк була. Яуҙаш дуҫы Рамазан уның пилоткаһындағы йондоҙҙо иҫтәлек итеп Халикҡа (хикәйә уның исеменән алып барыла) тапшыра. Бында символик мәғәнә ярылып ята: яуҙа һәләк булғандар иҫтәлеге киләсәк быуындар тарафынан ҡәҙерләп һаҡланырға тейеш, сөнки тыныс тормош миллиондарса яугирҙәр ғүмере менән яуланған.

Һуғыш осоронда Курск дуғаһы янында ҡаты алыштарҙа ҡатнашҡан ҡыйыу офицер Ислам Насиров («Ғүмер бирәү, тормош мәңгелек» повесы) һуғыштан һуң колхоз рәйесе булып та намыҫлы эшләй. Ғәҙел, кәрәк саҡта ҡаты ҡуллы, ялҡауҙарға аяуһыҙ ул. Тирә - яғында теләктәштәр менән бергә күрә алмаусылар ҙа юҡ түгел. Нисек тә эшенә аяҡ салырға, үс алырға ынтылыусылар (бигерәк тә Рәхмәй) менән еңел түгел Исламға. Яу яландарынан яраланып та иҫән ҡайтҡан яугир йөрәгенең ваҡытһыҙ тибеүҙән туҡтауы аяныслы.

«Айсыуаҡ» повесында ла колхоз рәйесе Хажиәхмәт Мостафин – элекке фронтовик, ә агроном Айсыуаҡ Аҡъюлов һуғыш осоронда кескәй малай көйөнсә эшкә егелә. Һуғыш уны атаһынан да, ағаларынан да айыра.

Һуғыш һөҙөмтәһендә ир-ат кәмей, шул арҡала тол ҡатындар, ултырып ҡалған ҡыҙҙар күбәйә. Был – фажиғә. Ә йәшәргә кәрәк. Шуға ла гонаһлы аҙымдарға ла барырға мәжбүрҙәр кейәүһеҙ ҡалған ҡыҙҙар («Йәнкиҫәк» хикәйәһе).

Украин ҡыҙы Олесяның яҙмышын алыҫ Башҡортостан менән бәйләп, Әлисә булып китеүенә лә һуғыш ғәйепле. Яу яландарында аяҡһыҙ ҡалған Аҡбирҙегә ҡатын-ҡыҙ тәрбиәһе кәрәк, шуға күрә медсестра Олеся башҡорт һалдатының ҡатыны булып китә. Аҡбирҙе үҙ тормошон Әлисәнән башҡа күҙ алддына ла килтерә алмай. Һуғыш фажиғәһе һөҙөмтәһендә бөрөләнгән мөхәббәт ныҡлы була икән («Аҡбирҙе алмалары» хикәйәһе).

«Һуңғы фронтовик» хикәйәһе яҙылған ваҡытта ветерандар инде ныҡлап кәмегән. Сөнки тормош үҙенекен итә - яугирҙәр берәм-берәм арабыҙҙан китә тора. Хикәйәнең атамаһын да автор юҡтан ғына «Һуңғы фронтовик» тип ҡуймаған.

«Һуңғы фронтовик» төшөнсәһе сираттағы һорауҙарын килтереп ҡуя: фронтовиктарға үҙҙәре иҫән саҡта тейешле иғтибар бирелеп бөттөмө, баҡыйлыҡҡа үпкәләтеп екүсмәнеләрме? Т. Килмөхәмәтов әҙәбиәттә беренселәрҙән булып ошондай фәлсәфәүи һорауҙарға мөрәжәғәт итә [1, 191].

Т. Килмөхәмәтов үҙ әҫәрҙәрендә илгә, халыҡҡа һуғыш килтергән ғазаптарҙың һис кенә лә онотолмауын, тағы ла әллә күпме йылдар уның шаңдауы әленән - әле үҙен һиҙҙереп тороуын иҫкәртә. Һуғышҡа ҡарата автор нәфрәте – ил, халыҡ нәфрәте лә ул.

Анализ нигеҙендә тағы шуны асыҡланыҡ: Т. Килмөхәмәтов күпселек әҫәрҙәрендә Бөйөк Ватан һуғышы темаһына әйләнеп ҡайтыусан. Яҙыусы әҫәрҙәрендәге геройҙар һуғыш яландарында сынығыу алып, тыуған яҡтарына имен-аман ҡайтҡас та ең һыҙғанып хеҙмәт итеүсе тура һүҙле, үҙҙәрен һаман да яугир рухлы итеп тойоусы ир-уҙамандар («Ғүмер бирәү, тормош мәңгелек» повесы, «Күк тояҡҡай», «Аҡбирҙе алмалары», «Турайғыр», «Һуңғы фронтовик» хикәйәләре), яуҙарҙа баштарын һалған ирҙәренең иҫтәлегенә мәңге тоғро ҡалыусы, ҡайғыларын, илгә төшкән ауырлыҡтарға бирешмәйенсә, еңеү хаҡына фиҙакәр хеҙмәт менән баҫырға тырышыусы ҡатындар («Буденовка», «Ағайым йондоҙо» хикәйәләре), аталарын, ағаларын тилмереп көтөүсе, өлкәндәр менән тиңләшеп донъя ауырлығын күтәрешеүсе балалар һәм үҫмерҙәр (һәр әҫәрҙә тиерлек).

«Йәнкиҫәк» хикәйәһендә Т. Килмөхәмәтов кеше кисерештәренә тәрән үтеп инә. Төп герой Миңйыһандың психологик торошон асып, уның менән бергә ҡайғыра, халыҡсан яҙмышлы геройҙы уҡыусы күңеленә яҡын итеп һүрәтләй. Шулай уҡ «Ташҡын» хикәйәһендә төп герой Нәжметдиндең һуғышта контузия алып тауышы сыҡмауы булып һынлана. Был хикәйәләрҙә бер сюжет һыҙығы үтә, ул да булһа, һуғыш темаһы. Автор шул ҡот осҡос ваҡиғалар араһында ябай ауыл кешеһенең кешелек сифаттарын һаҡлап алып ҡалыуы, халыҡҡа хас сабырлыҡ, мал йәнле булыу, тырышлыҡ, ауыр шарттарҙа юғалып ҡалмауы һүрәтләнә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Аҙнағолов Р.Ғ. Әҙиптәр ижады – рухи көс сығанағы (Т. Килмөхәмәтовтың «Әҙәбиәттең сағыу биҙәктәре» китабы тураһында) // Йәйғор төҫтәре. Ижади портреттар). Өфө: Китап, 2011. 190-195-се биттәр.

2. Гәрәева Г. Бәҫле ижад (Тимерғәле Килмөхәмәтов прозаһы тураһында) // Ватандаш, 2011, № 12. 116-119-сы биттәр.

3. Гәрәева Г.Н. Заман көҙгөһө: геройҙың рухи донъяһы: монография. Өфө: БашДУ РБҮ, 2003. 127 б.

4. Килмөхәмәтов Т. Йәнкиҫәк. Повестар, хикәйәләр. Өфө: Китап, 2001. – 463 бит.

5. Килмөхәмәтов Т. Йондоҙ төҫө. Хикәйәләр. Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1968. – 87 бит.

© Ғәлиева Д., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141.09

Даутова Х.И.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

М. КӘРИМДЕҢ “БЕҘҘЕҢ ӨЙҘӨҢ ЙӘМЕ” ПОВЕСЫНЫҢ ТӘРБИӘҮИ ӘҺӘМИӘТЕ

М. Кәрим балалар әҙәбиәтенә “Беҙҙең өйҙөң йәме” повесы менән килеп инә. “Өс таған”, “Әлфиә хикәйәләре”, “Мылтыҡтан атмаҫҡа” кеүек әҫәрҙәрен балалар яратып уҡыйҙар. Әҙип иһә тормошта ла, ижадта ла балалылығын юғалтмай. Ижадының нигеҙе лә шул сабый сағындалыр шикелле. Шулай булмаһа, “Оҙон–оҙаҡ бала саҡ” кеүек талантлы әҫәр яҙылмаҫ та ине. Шағир үҙенен ижадында бала саҡҡа әленән-әле әйләнә лә ҡайта, инде олоғайып бөткәс, кескәйҙәр өсөн экиәттәр, хикәйәләр яҙырға тотона.

М. Кәримдең ун, егерме, утыҙ йыл элек яҙылған әҫәрҙәре хәҙерге көндөң проблемаларын күтәрә. Ғаилә, бала, тыныслыҡ һәм һуғыш, экология мәсьәләләре бөгөн дә беренсе урында тора. “Айгөл иле”ндәге Ябағаев әйтмешләй: “Бөтәһен дә үҙебеҙ ҡоротабыҙ. Ҡош–ҡорт күрһәк, атабыҙ, ағас күрһәк, ҡырҡабыҙ, сәскә күрһәк, өҙәбеҙ. Кәрәкме, кәрәкмәйме – атабыҙ, ҡырҡабыҙ, өҙәбеҙ. Тауҙар кейекһеҙ, йылғалар балыҡһыҙ, урмандар һайрар ҡошһоҙ ҡалыр, тип бошонмайбыҙ. Ҡорота бирәбеҙ. Сөнки беҙ, йәнәһе,тәбиғәттән мәрхәмәт көтмәйбеҙ, ә унын менән көрәшәбеҙ. Талайбыҙ уны. Ә үҙебеҙ ерҙе, етмәһә, әсәйебеҙ тигән булабыҙ. Әсәне шулай аяуһыҙ йәберләргә яраймы ни?!”. Элек үтеп булмаҫлыҡ урмандар хәҙер үтәнән–үтә күренеп торалар, дингеҙҙәй тәрән, киң йылғалар тауыҡ кисерлек булып ҡалғандар. Эсәр һыуыбыҙ, һулар һауабыҙ ағыулана. Кеше нимә өсөн йәшәгәнен аңламай, араҡы менән ҡайғыһын йыуа, төпһөҙ өмөтһөҙлөк һаҙлығына бата, уйламай эш

итеп, ултырған ботағын быса”. Ошо кешеләрҙе ҡотҡарыр өсөн Мостай Кәрим әҫәрҙәре кәрәк тә инде.

Мостай Кәримдең “Өс таған” повесы бик ҡыҙыҡлы, мажаралы әҫәр. Был әҫәр менән уҡыусылар урта кластарҙа танышалар. Ваҡиғалар Урал тауҙары ҡуйынында урынлашҡан бик матур тәбиғәтле Бөркөтлө ауылында, 1950 йылдарҙа, йәй башында бара. Бөркөтлө ауылынын тәбиғәтен һүрәтләү аша автор тәбиғәткә һөйөү тәрбиәләй. Уны бер ниндәй ҙә матур сит илдәргә алмаштырмаҫлыҡ итеп күрһәтә. Ошонда уҡ ул тыуған яҡҡа һөйөү тәрбиәләй башлай.

Повестың төп геройҙары – ябай ауыл малайҙары: Ғабдулла, Айҙар, Вәзир, Яҡуп. Уларҙың тышҡы ҡиәфәте һәр береһенеке үҙенсәлекле итеп асыҡ һүрәтләнә һәм малайҙарҙың характерҙарын билдәләй. Улар төрлө кәүҙәле, йөҙлө, төрлө холоҡло. Тәбиғәт биргән һыҙаттарҙан тыш, уларҙын холҡон ғаилә тәрбиәһе лә билдәләй. Ғабдулланың уйсан, етди булыуын өләсәһе тәрбиәләүе билдәләһә. Айҙарҙың отҡорлоғо, эшкә әрһеҙлеге күп балалы ғаиләнән булыуынан, Вәзирҙен бошмаҫлығы әсәһенән. Яҡуптың өлгөлө булыуы ата–әсәһенең уны ныҡ ҡәҙерләүенән килә.

Бөтә ун ике йәшлек малайҙар кеүек, беҙҙең геройҙар үҙаллы кешеләр булырға тырышалар. Уларҙың үҙ тормоштары. Ата–әсәнән йәшерер серҙәре, эштәре бар. Ләкин уларҙы кемдеңдер артынан эйәргән алама төркөм тип булмай. Был малайҙар – тәрбиәле егеттәр. Ололарҙан алған тәрбиәне тормошта ҡулланырға тырышалар. Бәлки, был ололар өсөн ҡыҙыҡ тәжрибә генәлер, ә улар өсөн - бик мөһим. Мәҫәлән, башлыҡ һайлағанда улар ғәҙеллек һаҡлайҙар. Сабый саҡтан һеңдерелгән йолаларҙы тоталар. Балалыҡ көнләшеүе, үсәү булғанда ла саманан сыҡмайҙар, әҙәп һаҡлайҙар. Шул уҡ ваҡытта мәкерҙе ҡабул итмәйҙәр, балалыҡ ихласлығы менән туранан–тура үҙ мөнәсәбәттәрен белдерәләр. Мәҫәлән, уғрылыҡтың насар икәнен белгәнгә, бер ниндәй алама уйһыҙ, холоҡ–ҡылығына ярашлы, насар ятҡанды алған Вәзиргә: “Урланыңмы? Һин ҡараҡ! Ҡараҡҡа - мәсхәрә!”, – тип тураһын әйтәләр. Йәмәғәт фекерен белдерәләр, был фекерҙе ҡабул итәләр.

Мостай Кәримден “Өс таған” повесында ун ике йәшлек малайҙар тулы тормош менән йәшәйҙәр. Уларҙың күңелендә яҡты идеялар, тормошҡа ашырыр хыялдар бар. Улар ауырлыҡтарға, ҡаршылыҡтарға ҡарамай, шул хыялдарҙы ғәҙел тормошҡа ашырырға ынтылалар.

М. Кәримден “Оҙон–оҙаҡ бала саҡ” әҫәре көлдөрә лә, илата ла, йөрәкте һыҙландыра ла. Әҫәрҙең күп һүҙҙәре йөрәккә утлы тамға булып баҫыла. Ҡайһы бер ерҙәре балаларса ихласлыҡ, ҡайһы бер ерҙәре

ололарса хәүефләнеү менән яҙылған был әҫәр тәрән уйҙарға һала. Эйе, кеше ысын мәғәнәһендә кеше булһын тиһәң, бала саҡтан уның күңеленә ныҡлы нигеҙ һалынырға тейеш. М.Кәрим әйтмешләй: “Бар тормош, һәммәһе бала саҡтан башлана. Тәүге ғүмер миҙгелендә бала ни алған, шул ғүмер буйы китә”. Был әҫәрҙе укығас, Кендек менән бергә Оло инәйҙән – кешелеклелек, кеселеклелек, Әсғәттән – эскерһеҙлек, ихласлылыҡ сифаттарын үҙ итәһең. “Күпме ултырғанмындыр, белмәйем, әммә ошо ваҡыт эсендә Оло инәйем менән бергә үткән һуҡмаҡтарҙы, яландарҙы, урмандарҙы йөрөп сыҡтым. Сыҡтым, сығып бөтә атманым. Уның менән бергә эскән шишмәләрҙән ятып һыуҙар эстем. Эстем, эсеп туя алманым. Ун атты йәшемә тиклем бына уның ышығында йәшәйем. Йәшәйем, ә балалыҡтан уҙа алмайым. Ул төйәген атмаштырырға, мәңгелек йортона күсергә йыйына. Беләм, ул киткәс, мин илармын. Илармын, ләкин бер ваҡытта ла илап бөтөрә алмам... тамағыма төйөр килеп тығылды бына”.

Шулай итеп, Мостай Кәримдең әҫәрҙәре башҡорт балалар әҙәбиәтен тематик–проблематик йәһәттән байыта һәм тәрәнәйтә, үҫтерә барыуҙа ҙур роль уйнай.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәте тарихы. 7 томда. – Т.5.: Башҡортостан китап нәшриәте, 1993. – 213-264-се биттәр.

© Даутова Х.И., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 37.013.78

Джепбарова А.,
преп-ль, Туркменский государственный педагогический институт им. С. Сейди,
г. Туркменабат, Туркменистан

HOW TO MOTIVATE STUDENTS IN THE CLASSROOM

Nowadays learning language is very important. Language is a tool of communication that is used to inform or ask other human certain things, to express feelings, emotions, ideas or share knowledge or experiences. Definitely, language has a great importance since it serves for linguistic communication, which is a basic need for society. In addition, learning a new

foreign language gives the individual an excellent opportunity in today's reality. Having knowledge of German multiplies your chances of getting a good job not only in your country, but also even abroad in international companies. German has become the language of many fields of today's world, such as science, aviation, technology, diplomacy, tourism and many others. Learning foreign language serves for not only work, but also it is crucial as well on socializing and entertainment, since it is also the language of many social Medias nowadays. It has been written a lot by academics and teachers about the advantages of employing games in the language class for numerous years.

A "game" is considered a framed and organized play, that is usually initiated for amusement and often serving as an educational tool. There are times when they are played simply for fun, for achievement or reward, and for education purposes as well. Games can be played often in groups or teams, but they can also be played alone. "A language-game is a philosophical concept developed by Ludwig Wittgenstein, referring to simple examples of language use and the actions into which the language is woven. Wittgenstein argued that a word or even a sentence has meaning only as a result of the 'rule' of the 'game' being played" [6, p. 42].

Language itself is involved inside an activity to gain its meaning. Educative games are the ones that are specifically constructed with the aim of being educational and transmitting certain knowledge to the participants. They are constructed to provide people a simple and easy environment to learn about certain subjects, or assist them in improving their skills. Since educators, parents and the society are realizing the psychological need of the games, they are being used more and more in educative centers. Games are a reciprocal tool that represent not only fun and amusement, but teach many social skills, motivation, boost confidence and bring many emotions.

As students actively use the language arts, they engage in three kinds of language learning:

- Students learn language: Language learning is a social process that begins in infancy and continues through life. Language-rich environments enhance and accelerate the learning process.
- Students learn through language: As students listen, read, play educational games, or view, they focus primarily on making meaning. Students use language to increase their knowledge of the world.
- Students learn about language: Knowledge of how language works is a subject and a discipline in itself and is fundamental to effective communication.

These three kinds of language learning are integrated in the classroom. Students may engage in learning tasks principally to make sense of the world. In the process of learning through language, however, their facility with language and their knowledge about language increases.

According to Tyson, games should meet some criteria in order to achieve their purposes. Some of these criteria are as follows:

- A game must be more than just fun;
- A game should involve "friendly" competition;
- A game should keep all of the students involved and interested;
- A game should encourage students to focus on the use of language rather than on the language itself;
- A game should give students a chance to learn, practice, or review specific language material [5, p. 13].

Let's look through some advantages of using educational games during language learning:

1) Teachers can improve student motivation and engagement and they are perhaps the clearest and most powerful reasons for integrating digital games in the classroom. The games use images, sounds, and colors to foster responsiveness in players; further, the games are structured to obtain maximum user attention.

2) Personal computers have become increasingly prevalent in the past few decades. Nowadays, almost all students can afford a tablet or a laptop in class, thereby enabling the employment of widespread digital game-based learning [1, p. 3].

The advancement of Internet technologies has also afforded the integration of devices in institutions, allowing teachers to remotely control students' devices. This has enabled teachers to assign complex games to groups of students in which the students can work together over an online medium to solve the problems and puzzles in question.

3) Technology used for educational purposes can also provide important education for student progress throughout the game.

4) The best example of games that foster such decision-making is sandbox games, in which the player controls an avatar that can freely explore a virtual world and make decisions [2, p. 4]. These games build a sense of adventure in the game and allow the player to make independent decisions; thus, players can learn from bad decisions and avoid repeating them in the future.

5) Learning through computer-simulated worlds allows students to envision the real-world feasibility of certain choices, ideas, and structures.

For instance, some computer-simulation software allows users to create bridges, houses, and other structures. Such environments allow students to take risks when designing these simulated structures, as there is no danger of incurring significant negative effects.

6) Computer knowledge and computer literacy have gradually become fundamental requirements for many jobs. To be able to successfully perform such roles, students must be trained in the use of technology [3, p. 109].

Moreover, providing students with good technological knowledge can have a positive influence on the likelihood of future technological advancement. Providing students with access to technology can allow them to work, study, and research whenever they need to.

The Internet has made high-quality resources available to everyone with the knowledge and ability to access them. This can help students maintain their curiosity in technology-related ideas as they advance through learning institutions into college and, finally, into the professional world.

Literature:

1. Dichev, C., Dicheva, D. Gamifying education: What is known, what is believed and what remains uncertain: A critical review? International Journal of Education Technology in Higher Education, 14 (1), 2017. https://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5 (дата обращения: 01.04.2024).
2. Hwang, G. Effects of an augmented reality-based, educational game on students' learning achievements and attitudes in real-world observations. Interactive Learning Environments, 24 (8), 2016. https://doi.org/10.1080/10494820.2015.1057747 (дата обращения: 01.04.2024).
3. Li, C. Attitudes towards digital game-based learning of Chinese primary school English teachers. British Council, 2017.
4. Marti-Parreno, J., Segui-Mas, D., & Segui-Mas, D. (2016). Teachers' attitude towards and actual use of gamification. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 228, 682 – 688. http://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.07.104 Mozelius, P., & Hettiarachchi, E., 2017.
5. Tyson, A. How to Choose Games. The internet TESL Journal, Vol. VII, No.5, 13, 2000.
6. Wittgenstein, L. Philosophical Investigations. Berlin, 1953.

© Джепбарова А., 2024

УДК 81-26

Jorayeva Z.K.,
the teacher of English, TSPI named after S.Seydi Turkmenabat, Lebap Province, Turkmenistan

FUNCTIONS OF RHETORICAL AND SUGGESTIVE QUESTIONS

A rhetorical question is a figure of speech in the form of a question that is asked in order to make a point. A suggestive question is one that implies that a certain answer should be given in response, or falsely presents a presupposition in the question as accepted fact. Such a question distorts the memory thereby tricking the person into answering in a specific way that might or might not be true or consistent with their actual feelings, and can be deliberate or unintentional [1,p.162]. For example, the phrasing "Don't you think this was wrong?" is more suggestive than "Do you think this was wrong?" despite the difference of only one word. The former may subtly pressure the respondent into responding "yes," whereas the latter is far more direct.

Rhetorical questions can make people think their first answer is wrong and lead them to change their answer, or it can cause people to continuously answer until the interrogator gets the exact response that they desire. The diction used by the interviewer can also be an influencing factor to the response given by the interrogated individual. The question, a rhetorical device, is posed not to elicit a specific answer, but rather to encourage the listener to consider a message or viewpoint. They are not used for seeking information as typical questions do, but they are used to make some rhetorical effect on the listener thus they are used for many purposes like chide, command, stirring emotions. Examples:

Have I to pass the acid test? Has she given him the bullet of mercy?

Did they do it once in a blue moon? Has not he destroyed his plastic toy? Excellent, did you give her an inch of cold iron and she passed away!

Though classically stated as a proper question, such a device may be posed declaratively by implying a question, and therefore may not always require a question mark when written. Though a rhetorical question does not require a direct answer, in many cases it may be intended to start a discussion or at least draw an acknowledgement that the listener understands the intended message. Both general and pronominal questions may serve as rhetorical questions. A rhetorical question contains a statement disguised as a question. Usually it is a positive question hiding a negative statement. No answer is expected [4, p. 95].

Can anyone say what truth is? (No one can say what it is.)

Do we always act as we ought to? (We do not always act as we ought to.)

What else could I do? (I could do nothing.)

Who would have thought to meet you here? (Nobody would.)

In their form and intonation rhetorical questions do not differ from standard question types. The difference lies in their communicative aim. A rhetorical question does not ask for any new information. It implies a statement and is always emotionally colored. Besides, it is employed to attract the listener's attention. Since rhetorical questions do not require an answer, they are not followed by a response. The speaker may give an answer himself to clarify his idea. Rhetorical questions are employed in monological speech, especially in

oratory, and poetry in the writer's digressions [2, p.134].

To me what is wealth? -it may pass in an hour.

To me what is title? -the phantom of power;

Tome what is fashion ? -I seek but renown. (Byron)

Whether a question is rhetorical or typical and what function such a question has all depend on the context. For example:

John didn't know that Rad had bought a new car. John's question to Rad: Did you buy a new car? is a typical question. John really needs to know if Rad had bought a new car!

However, if John already knew that Rad had bought a new car, his question would be rather rhetorical. I mean it'd sound more like "Did you buy a NEW car?" Just like saying: why on earth do you need to buy a new car? or where did you get the money for a new from?"

It is also common to use a rhetorical question to bring an end to a debate or to finalize a decision. For example, when internally deciding whether to perform an action, one may shove aside the dialogue with a simple, "Eh, why not?" or "What the heck?"

By their communicative function suggestive questions resemble sentences with tag questions; they are asked for the sake of confirmation. The speaker is all but sure what the answer will be (positive or negative), and by asking the question expects confirmation on the part of the addressee.

You are familiar with the town?

-I spent winter here many years ago.

You still don't believe me, Aunt Nora?

No,I don't.

The answer is sometimes unexpected.

A child like you talking of “we women”! What next? You’re not in earnest?

-Yes, I am.

Unlike ordinary “yes-no” questions, suggestive questions may contain independent elements, such as interjections, modal words or phrases, the conjunction so, parenthetical clauses, etc., as in:

You are joking, eh?

Surely you are not offended?

So you knew about it before?

Suggestive questions, also called Declarative questions, form a peculiar kind of "yes-no" questions. They keep the word order of statements but serve as questions owing to the rising tone in speaking and a question mark in writing, as in:

-You really want to go now, to-night?

- Yes, nothing could make me stay.

Suggestive questions are frequently used as question responses with various kinds of emotional coloring, most often that of surprise or incredulity [3, p.345].

He said you were a very good ski-teacher.

- He said that? (You sound surprised.)

It is clear that everyone is affected by suggestive questioning, and it comes from environmental factors instead of innate factors, meaning that everyone is affected by suggestive questioning. Rhetorical and suggestive questions have great influence on both monologues and audience.

References:

1. Douglas W. What is interrogative mood ? – Cambridge, 2002. – p.162

2. Han G.V. Disjunctive Semantics of Interrogative Complexes. Alma-Ata: 2005. – P.134.

3. Cotton K. Classroom questioning. Illinois university Press, 1997. – p.345.

4. Scott T. How to teach speaking. Cambridge, 1995. – P. 95.

© Jorayeva Z.K., 2024

УДК 811.11-112

Jumayeva S.J.,
teacher of the S.Seydi Turkmen State Pedagogical Institute,
Turkmenabat city, Turkmenistan

SEMANTIC OPPOSITION "ALWAYS-NEVER" THROUGH PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING OF TIME IN ENGLISH AND TURKMEN

An important role in expressing time relations is played by phraseological units which are actively used in various texts. In literary texts they occupy a special place, that they are able to convey the semantic relations of time most vividly, figuratively and expressively.

By temporal phraseological units we mean "semantically and grammatical correlated with a word, separately formed, stable, reproducible units denoting time in the broadest sense".

The semantic group "always" includes temporal qualitative-adverbial phraseological units that name a sign of an action with the general meaning "at all times, constantly". Moreover, each phraseological unit has its own individual meaning, distinguishing it from synonymous units by shades of meaning. And yet, in fairness, we note that in the dictionaries of each language, when interpreting phraseological units, in most majority of cases one of the semes is the seme "always", taking the place of either the main or secondary seme.

Phraseological units with the meaning "always" in the English language are *all along, at all times (hours), endlessly, in all times, round the clock, world without end, for term of life, till the cows come home, all the while, to the end of time, in all one's born days, the whole time.* Example: "She'd known *all along* she'd be made to stay and watch." (The first of midnight. Darke, Marjorie. London: John Murray (Publishers) Ltd, 1989, pp. 5–132. 3682 s-units, 40327 words). "The manager *at all times* believed that the stolen cheques were genuine." (The Weekly Law Reports 1992 Volume 3. u.p., n.d., pp. ??. 878 s-units, 25490 words). "A new sense of harmony is unlikely to be developed if bored parents have to wait *endlessly* in long queues to see teachers." (Marketing your primary school. Sullivan, Mike. Harlow: Longman Group UK Ltd, 1991, pp. 1–104. 1748 s-units, 34583 words). "You never saw such a rusty Prince *in all your born days* as he was. Like old iron! (Ch. Dickens David Copperfield ch XXII). In Turkmen these phraseological units are expressed through *gije-gündiz, gyşyn-ýazyn, haçan seretseň, ömür baky (boýy), eneden dogulaly bäri, gündiz-küýi, gije-düýşi, özümi bilip.*

«*...Güňdiz-küýi, gije-düýşi* diýen ýaly, hatda bir kürüm gurdanyň gymmat tohumlara baka dyzaýany onuň öten agşam düýşüne-de girdi (A. Gowşudow). *Ömür baky* azat ömür sürmäge, Turar bütin dünýä adamzat nesli! (D. Haldurdy).

Opposing to the "always" we have also studied phraseological units with the meaning "never" in English *God only knows*, *when hell freezes over, when pigs fly, never in one's life, not (never) in a lifetime, not (never) in a million years, not for all the money in the world, not for a moment, not for all the tea in China, not for anything (in the world (on earth)), not for love or money, not once, when two Sundays come together* and so on. For example: "I've a right to think", said Alice sharply… "Just about as much right", said the Duchess, *"as pigs have to fly".* (Alice's Adventures in Wonderland. Levis Carol, 1865). *Not for a moment,* had she thought that she would ever be given a lift in the Mercedes again. (West of Bohemia. Steele, Jessica. Richmond, Surrey: Mills & Boon, 1993). *'God only knows'* I added sarcastically. (The poisoned chalice. Clynes, Michael. London: Headline Book Publishing plc, 1993, pp. 1–144. 3204 s-units, 40221 words). "The general was as warmly received as if New York had been I state of siege and no other general was to be got *for love or money."* (Ch. Dickens, Martin Chuzzlewit" ch XVII). In examples like *"as pigs have to fly", "not for a moment", "God only knows", "for love or money."* the impossible action was shown through the phraseological units. [3, 672]. Comparing with the phraseological expressions in Turkmen language: *Eşegiň guýrugy ýere ýetende, Daşa gurt düşende, Kesek güllände, Gyzyl gar ýaganda* we may say that they have characteristic features of hyperboles in stylistics. Hyperbole can be defined as a deliberate overstatement or exaggeration of a feature essential to the object or phenomenon. For example: Seniň içýakgyç ertekiň meniň ýüregimi bulaýar. Meniň soragyma sen haçan jogap berjek?—*Eşegiň guýrugy ýere ýetende* (B. Kerbabaýew). Siz biziň deňimize ýetjek bolsaňyz *eşegiň guýrugy ýere ýetse* gerek (B. Gulow).

Analysis of linguistic material showed that phraseological units with the meaning of time representing the semantic opposition "always-never", represent a fairly large subsystem of the phraseological fund of the English and Turkmen languages. A distinctive feature of phraseological units of each language is that phraseological units, while denoting time, still do not give its exact temporal orientation, that is, phraseological units do not indicate a specific time. Phraseological units with a common categorical meaning "always", "never" are synonymous in each of the languages, have a common

seme “always” or “never”, but at the same time their individual meaning differ in shades of meaning.

Literature:

1. Türkmen diliniň frazeologik sözlügi. Ylym neşirýaty. Aşgabat, 2013.
2. Türkmen diliniň frazeologik sözlügi. Ylym neşirýaty. Aşgabat, 1976.
3. А.В. Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. Государственное издательство иностранных и словарей: Москва, 1956.

© Jumayeva S.J., 2024

УДК 37.013.32

Джумаева З.М.,
преп-ль, кафедра романо-германских языков и литературы, Туркменский Государственный педагогический институт имени Сейитназара Сейди
г. Туркменабад, Туркменистан
Джумаева Г.К.,
учитель начальных классов, средняя школа №26
г. Туркменабад, Туркменистан

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ УСПЕШНОГО ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

На современном этапе развития общества знание английского языка становится очень важным. Нет необходимости убеждать кого-либо в необходимости изучать иностранный язык, сама жизнь свидетельствует об этом. На английском языке ведутся телепередачи, издается научная литература, звучат современные песни и демонстрируются иностранные фильмы, кроме того на английском языке написаны инструкции к различным бытовым приборам и т. д. В большинстве случаев, если и бывает перевод, то он не всегда корректен и поэтому изучение английского языка является очень актуальным. Современная наука об образовании приблизилась к такому моменту, когда возникла потребность в создании педагогических технологий, которые обеспечивают самое главное в образовательном процессе – развитие личности каждого учащегося, его активности. Необходимо создавать такие условия обучения, чтобы учащийся стремился получить новые результаты своей работы и в дальнейшем успешно применить их

в практической деятельности. Но чтобы сделать процесс освоения языка более эффективным, вам необходимо использовать интерактивные методы обучения. Внедрение интерактивных форм обучения является одним из важнейших направлений улучшения подготовки студентов в современных вузах. Для преподавателя нового времени недостаточно быть компетентным в своей области знаний, необходимо в образовательном процессе использовать методические инновации, которые на сегодняшний день связаны с применением интерактивных методов обучения.

Интерактивное обучение – это специальная форма организации образовательного процесса, суть которой состоит в совместной деятельности учащихся над освоением учебного материала по решению общих, но значимых для каждого проблем, в обмене знаниями, идеями, способами деятельности. Процесс обучения с включенными элементами интерактивности пробуждает у обучающихся интерес к освоению иноязычного пространства и мотивирует их на дальнейшее совершенствование иноязычной речевой деятельности. Цель интерактивного обучения – повышение эффективности учебного процесса, в котором все обучающиеся достигают высоких результатов в обучении. Рассмотрим данную проблему на примере обучения студентов иностранному языку, в частности, английскому. Интерактивное обучение предполагает погружение студентов в реальную среду делового сотрудничества для решения проблем с целью развития необходимых качеств будущего специалиста. Все участники образовательного процесса взаимодействуют друг с другом, обмениваются информацией, совместно решают проблемы и моделируют ситуацию.

Использование интерактивных форм обучения при работе со студентами имеет ряд преимуществ, а именно:

• вовлечение студентов в процесс обучения уже не как пассивных слушателей, а как активных участников;

• повышение мотивации данной категории обучаемых к изучению предмета;

• освоение современных технических средств обучения;

• формирование и развитие навыков самостоятельной работы по поиску информации и продуктивному использованию полученных знаний на практике. Следует отметить, что образовательный процесс основанный на использовании интерактивных технологий, имеет своей целью вовлечь всех обучающихся в учебный процесс независимо от их

уровня подготовки по языку. Совместная деятельность означает, что все участники обмениваются информацией и идеями. На таком занятии создается атмосфера свободного общения, которая характеризуется сотрудничеством между участниками образовательного процесса, равенством аргументов, накоплением общих знаний, справедливой оценкой и взаимоконтролем. Рассмотрим ряд интерактивных методов обучения, внедрение которых поможет достичь этой цели – повышения эффективности образовательного процесса и достижения результатов у всех обучающихся.

1. Обсуждение в группах. Обсуждение в группах проводится, как правило, на конкретную тему и нацелено на нахождение правильного решения и достижение лучшего взаимопонимания. Групповые дискуссии способствуют лучшему усвоению изучаемого материала. На первом этапе группового обсуждения студентам дается задание на определенное время, в течение которого они должны подготовить обоснованный, подробный ответ. Преподаватель может установить конкретные правила проведения групповых дискуссий:

• внедрение алгоритма выявления единого мнения;

• назначение лидера для осуществления руководства групповым обсуждением. На втором этапе подобные дискуссии с преподавателем приводят к групповым решениям. Разновидностью группового обсуждения является «Круглый стол», целью которого является обмен информацией о проблемах и собственном понимании данного вопроса с целью ознакомления с опытом и достижениями в этой области.

2. Тренинг. Тренинг – это форма интерактивного обучения, целью которой является развитие навыков межличностного общения и профессионального поведения в общении. Преимущество тренинга в том, что все участники активно вовлечены в процесс обучения.

Требования к обучению:

• оптимальное количество участников – 15-20 человек, по количеству участников в аудитории, что способствует активному сотрудничеству его членов;

• ознакомление участников с целями этого занятия еще в начале тренинга;

• проведение на первом занятии тренинга-упражнения «знакомство» и принятие «соглашения», то есть правил работы группы;

• создание дружеской атмосферы доверия и поддерживание ее на протяжении всего обучения;

• включение всех участников в активную работу во время тренинга;

• уважение чувств и мнения каждого участника;

• техническое обеспечение учебного процесса;

• эффективное сочетание теории и интерактивных упражнений;

• обязательное подведение итогов обучения после завершения тренинга. Преподаватель, проводящий тренинг, должен обладать психолого-педагогическими знаниями и уметь умело использовать их в процессе обучения, знать методы получения информации, собирать и представлять ее участникам, влиять на их поведение и их отношения.

3. Дискуссия. В процессе дискуссии участники должны обсуждать проблемы публично или свободно обмениваться знаниями, мнениями, идеями по спорным вопросам. Ее существенной особенностью является сочетание диалога-обсуждения и спора-столкновения разных точек зрения и позиций. Дискуссия – это личностно-ориентированное обучение. Оно характеризуется активным взаимодействием студентов друг с другом и интенсивным, личностно-направленным обучением со стороны преподавателя. Достоинство дискуссии в том, что она показывает, насколько хорошо группа разбирается в данной проблеме. Любое обсуждение, как правило, проходит в три этапа:

1. Постановка проблемы;

2. Решение этой проблемы;

3. Подведение итогов. Первый этап – это адаптация участников друг к другу, посредством чего можно сформулировать проблему, цели встречи, регламент и правила дебатов. Второй этап предполагает выступление участников, их ответы на вопросы, сбор как можно большего количества идей, предложений, подавление преподавателем личных амбиций участников дискуссии и отклонений от обсуждения тем. И третий этап – это анализ результатов обсуждения, согласование мнений и взглядов, совместная формулировка решений и их принятие. Во время обсуждения студенты могут либо дополнять друг друга, либо противостоять друг другу. Тип обсуждения, выбранный преподавателем, в зависимости от поставленной им задачи, может быть сочетанием различных типов дискуссий (классическая дискуссия, экспресс-дискуссия, текстовая дискуссия, обсуждение проблемы, ролевая игра, «круглый стол»). Достоинство дискуссии состоит в том, что обсуждение в течение короткого периода времени дает возможность

преподавателю моделировать реальные проблемы, развивать у студентов способность слушать и делиться с другими участниками своими мыслями, взаимодействовать и анализировать реальную ситуацию, отделять важное от неважного. Таким образом, дискуссия дает возможность понять и оценить многообразие существующих взглядов на какую-либо проблему, провести всесторонний анализ каждого из них, заслушав индивидуальное мнение каждого участника дискуссии по данной теме. Такая форма работы со студентами является очень важной и продуктивной, так как в ходе дискуссии они приобретают коммуникативные навыки, необходимые им для дальнейшего профессионального становления.

4. Метод «мозгового штурма». Это достаточно популярный метод решения проблем путем стимулирования творческой активности. Согласно данной методике преподаватель предлагает группе студентов дать как можно больше ответов на вопрос. «Мозговой штурм» происходит в три этапа. На первом этапе перед группой ставится проблема. Участники друг за другом делают предположения в точной и лаконичной форме, учитель записывает их идеи на доске или плакате без каких-либо комментариев. На втором этапе проходит обсуждение этих идей и обмен точками зрения. На данном этапе группе нужно найти способ использовать или улучшить свои идеи. На третьем этапе группа представляет презентацию результатов работы. Для «Мозгового штурма» можно разделить участников на несколько групп:

• генераторы идей, которые формулируют различные предложения для решения проблемы;

• критики, которые пытаются найти негатив в предложенных идеях;

• аналитики, связывающие выработанные предложения с реальными условиями, с учетом критических комментариев и т. д.

5. Проблемное обучение. В контексте проблемного обучения важна не только проблема образования или проблемная задача, но и умелое изложение вопросов преподавателем. Вопросы в процессе организации деятельности студентов помогут научить их воспроизводить по памяти полученную информацию и выполнять репродуктивные действия. В итоге, это будет стимулировать творческое мышление обучаемых, позволяя им открывать и приобретать новые знания, навыки и умения. Вопросы могут быть следующими: • Какова реальная идея? Какой смысл? Дай определение ... Опиши ... Расскажи ... Объясни ... Какая разница? Приведите примеры ... Подведите итог ... Классифицируйте. •

Как можно решить по-другому? Каковы причины? Вы согласны с этим утверждением? Дать контраргумент? Каковы недостатки? Какой у тебя прогноз?

Основные принципы работы на интерактивном уроке:

• все участники одинаковы независимо от уровня знания;

• каждый участник имеет право высказать свое мнение по каждому вопросу;

• нет места для прямой критики личности (можно критиковать только саму идею). Таким образом, рассмотренные методы направлены на повышение эффективности освоения материала, изучаемого студентами, и стимулирование их к изучению и освоению новых знаний.

Опираясь на приведенные выше определения, мы можем сделать вывод, что любая педагогическая технология имеет:

– четкую и логически обоснованную систему предписаний этапов и целей обучения;

– характеристику способов взаимодействия и деятельности участников образовательного процесса;

– возможность переноса на новые условия;

– наличие системы диагностики, которая обеспечивает достижение поставленных целей.

Стоит отметить, что использование интерактивных форм и методов работы не только помогло нам усовершенствовать иноязычную коммуникативную компетенцию, но и повысило мотивацию многих участников.

Список литературы:

1. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. М.: Знание, 1989.

2. Коротаева Е.В. Основы педагогики взаимодействий : теория и практика: монография. Екатеринбург: Изд. УрГПУ, 2013.

© Джумаева З.М., Джумаева Г.К., 2024

УДК 070

Жалканова А.Ю.,
студентка,
Киселева Я.Н.,
ассистент,
УУНиТ, г. Уфа

ПОЭТИКА ГАЗЕТНОГО ФЕЛЬЕТОНА

Газетный фельетон – это жанр публицистики, который отличается остроумием, иронией, сарказмом и легкостью изложения. В нем автор выражает свое мнение по тому или иному вопросу, используя яркие образы, шутки, аллегории и другие художественные приемы.

Главной задачей газетного фельетона является привлечение внимания читателя, вызов у него улыбки или раздумий. Автор часто обращается к различным событиям из жизни, политики, культуры, общества, показывая их с неожиданной стороны или подчеркивая противоречия.

Поэтика газетного фельетона заключается в том, что автор стремится к тому, чтобы его текст был легким, понятным и занимательным. Он играет словами, создает занимательные ассоциации, использует юмор и иронию для того, чтобы донести свою мысль до читателя.

Газетные фельетоны обычно имеют определенный тон и стиль, который узнаваем и привлекает внимание читателей. Авторы этого жанра часто используют сарказм и иронию, чтобы выразить свое мнение по различным темам. Они могут критиковать политические решения, обсуждать социальные проблемы или просто развлекать читателей своими забавными историями.

Кроме того, газетный фельетон часто содержит элементы пародии и карикатуры, что делает его особенно занимательным. Авторы ищут необычные подходы к изложению своих мыслей, чтобы заинтересовать и удивить аудиторию. Они могут использовать игру слов, неожиданные ассоциации и занимательные сравнения, чтобы сделать свои тексты запоминающимися и оригинальными.

Важным аспектом поэтики газетного фельетона является также его актуальность и релевантность для современного читателя. Авторы стремятся к тому, чтобы их тексты были интересными и понятными не только сегодня, но и через долгие годы. Они анализируют текущие

события и тенденции, чтобы подать их в свете своего уникального видения и юмора.

Таким образом, газетный фельетон – это не только искусство хорошо подобранных слов и ярких образов, но и способность подавать информацию таким образом, что читатели будут не только улыбаться, но и задумываться. Этот жанр публицистики остается популярным благодаря своей остроумной и легкой форме изложения, которая способна завоевать сердца широкой аудитории.

Газетные фельетоны являются важной частью медийного пространства, так как они позволяют авторам выражать свои мысли и чувства по поводу различных событий и явлений в обществе. Благодаря своей своеобразной манере изложения, фельетоны могут привлечь внимание к важным проблемам, а также помочь аудитории по-новому взглянуть на уже знакомые вещи.

Одной из ключевых особенностей газетных фельетонов является их способность провоцировать дискуссии и заставлять читателей задуматься. Часто авторы используют вызывающие вопросы и риторические приемы, чтобы стимулировать обсуждение темы, выдвигаемой ими. Это помогает создать дополнительную ценность для читателей и поддерживает интерес к тексту.

Не менее важным является искусство подбора темы для фельетона. Авторы стараются выбирать актуальные и заинтересовавшие их самих события, которые способны вызвать отклик у широкой аудитории. Это помогает сделать текст более доступным и понятным для читателей, что увеличивает его привлекательность и значимость.

В целом, газетные фельетоны являются важным инструментом формирования общественного мнения и культурного диалога. Они способны развлечь, удивить и заставить задуматься, делая свой вклад в обогащение медийного пространства и донесение информации до аудитории. Критический взгляд на окружающую действительность, остроумное изложение и оригинальный стиль делают газетные фельетоны неотъемлемой частью современной журналистики.

Итак, поэтика газетного фельетона – это искусство краткости и ясности изложения, остроумия и остроты мысли, способность видеть вещи с необычной стороны и подавать их в оригинальной форме. Газетный фельетон – это жанр, который способен не только развлечь и порадовать, но и заставить задуматься и по-новому взглянуть на окружающую действительность.

Газетные фельетоны играют также важную роль в формировании критического мышления у читателей. Они часто высмеивают стереотипы и предубеждения, вызывая рефлексию и помогая людям видеть ситуацию с разных сторон. Благодаря своей ироничной и сатирической составляющей, фельетоны могут быть эффективным инструментом для выявления проблем и недостатков в обществе, что способствует их дальнейшему обсуждению и решению.

Кроме того, газетные фельетоны способствуют развитию творческого мышления у авторов и читателей. В процессе написания и чтения фельетонов люди учатся анализировать информацию, находить нестандартные решения и вырабатывать свое собственное мнение. Это помогает им стать более креативными и самостоятельными в своих мыслях и действиях.

В заключение, газетные фельетоны являются важным элементом культурного наследия и источником вдохновения для многих людей. Они способны вызывать эмоции, пробуждать интерес к искусству слова и помогать читателям расслабиться и насладиться хорошим письмом. В современном медийном мире, где информация летит со скоростью света, газетные фельетоны предлагают своеобразный оазис размышлений и расслабления, который остается неотъемлемой частью нашей культуры.

Список литературы:

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров // Собр.соч. Т 5: Работы 1940 - 1960 гг.. − М.: Русские словари, 1996. С.159 – 206.

2. Борев Ю.Б. Космическое, или о том, как смех казнит несовершенства мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия. – М.: Искусство, 1979. – 272 с.

3. Гоголь Н.В. Мертвые души. Собрание сочинений в девяти томах. Т. 5. – М.: Русская книга, 1994.

4. Гоголь Н.В. Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем. Собрание сочинений в девяти томах. Т.2. – М.: Русская книга, 1994.

5. Ершов Л.Ф. Сатирические жанры русской советской литературы (от эпиграммы до романа). – Л.: Наука, 1977.-282 с.

© Жалканова А.Ю., Киселева Я.Н., 2024

УДК 070

Жалканова А.Ю.,
студентка,
Киселева Я.Н.,
ассистент,
УУНиТ, г. Уфа

ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ ДОСТИЖЕНИЙ МИРОВОЙ НАУКИ НА СТРАНИЦАХ РУССКОЙ ГАЗЕТЫ: ЦЕЛЬ, ПРОБЛЕМАТИКА, ОТРАСЛЬ ЗНАНИЯ, ЯЗЫК

Популяризация достижений мировой науки на страницах русской газеты играет важную роль в обществе. Целью таких публикаций является распространение актуальной информации о новейших открытиях и исследованиях ученых, а также повышение общего уровня научной грамотности среди читателей. Проблематика данной темы связана с необходимостью корректного и доступного изложения сложных научных концепций для широкой аудитории, а также с поиском баланса между научной точностью и популярностью текстов.

Отраслью знания, затрагиваемой такой публикацией, может быть любая область науки - от физики и биологии до социологии и экономики. Важно, чтобы материалы были максимально интересными и доступными для читателей различного уровня подготовки. При этом необходимо учитывать особенности русского языка и передавать информацию в ясной и лаконичной форме, сохраняя при этом научную точность и правильность изложения фактов.

Такие публикации также способствуют укреплению научного мышления и критического мышления у читателей. Распространение новейших открытий и исследований помогает людям понимать, как быстро меняется мир вокруг нас благодаря научному прогрессу. Это может вдохновить молодое поколение на интерес к науке и поиск своего пути в ней.

Важным аспектом является также обеспечение достоверности и достаточного объема информации в публикациях. При передаче сложных научных концепций необходимо учитывать, что аудитория может быть разной, и поэтому тексты должны быть понятными как для специалистов, так и для обычных читателей. Это требует обширных знаний и опыта со стороны авторов, чтобы правильно интерпретировать результаты исследований и передать их в доступной форме.

Кроме того, важно подчеркнуть значение междисциплинарного подхода при публикации научных материалов в газете. Ведь многие открытия и проблемы в современной науке требуют комплексного рассмотрения с учетом различных научных направлений. Такой подход позволяет читателям получить более полное представление о мире науки и его влиянии на жизнь общества.

Для того чтобы убедительно представить научный материал в газете, необходимо также использовать разнообразные методы и форматы. Например, визуализация данных, графики и диаграммы могут помочь читателям лучше понять сложные концепции и результаты исследований. Также важно использовать ясный и лаконичный язык, избегая излишней терминологии и сложных формулировок, чтобы сделать материал более доступным для широкой аудитории.

Важно обратить внимание на актуальность и значимость выбранных тем для публикации. Новости о последних научных открытиях или технологических достижениях всегда привлекают внимание читателей, поэтому важно выбирать материалы, которые будут интересны и понятны широкой аудитории. Это также позволит поддерживать интерес к науке и повышать ее престиж в обществе. И наконец, необходимо уделять внимание и критическому мышлению при работе над научными публикациями. Важно не только представлять факты и результаты исследований, но и анализировать их, задавать вопросы и развивать дальнейшие гипотезы. Это поможет не только читателям лучше понять научные материалы, но и стимулировать обсуждение и развитие научных идей в обществе.

Для того чтобы дополнить научный материал в газете, также полезно обращаться к мнению экспертов и специалистов в соответствующей области. Их мнение и анализ могут дать более глубокое понимание и интересные точки зрения на представленные в статье материалы. Учитывать разнообразные точки зрения, чтобы представить полную картину исследования или проблемы не менее важный факт. Дополнительно, важно помнить о читателях и их уровне знаний по теме. Необходимо избегать излишне сложных терминов и обращаться к широкой аудитории с помощью доступного и понятного языка. Главным элементом научной публикации является ее структура и логическое построение. Четкое представление информации и последовательное изложение аргументов и фактов помогут читателям легче усвоить материал и следовать развитию идей. Следовательно, такой подход повысит доверие к авторам исследования и позволит

читателям более глубоко вникнуть в суть представленной информации. И, наконец, для того чтобы убедительно представить научный материал в газете, необходимо следить за актуальностью и достоверностью информации. Обязательно проводить проверку фактов и источников, чтобы представленные данные были корректными и достоверными. Только так можно обеспечить качественную и убедительную публикацию, которая вызовет интерес у широкой аудитории и способствует развитию научного мышления в обществе.

Таким образом, публикации на тему популяризации мировой науки на страницах русской газеты играют важную роль в образовании и информировании общества. Это помогает расширить кругозор читателей и привлечь их внимание к значимым научным достижениям и проблемам современности.

Список литературы:

1. Кордонский С. Кризисы науки и научная мифология. Журнал «Отечественные записки» № 7, 2002.

2. Фортов В. Отечественная наука в переходный период. Журнал «Отечественные записки» № 7, 2002.

3. Яковенко И. Рынок научно-популярных журналов. Аналитический обзор. М.: 2012.

© Жалканова А.Ю., Киселева Я.Н., 2024

УДК 8.81-2

Жумадилова Г.А.,
ассоц. проф.,
Амандык А.,
студентка группы РЯЛ-202
Надеина Н.,
студентка группы РЯЛ-302
Университет имени Шакарима города Семей, Казахстан

УРБАНОНИМЫ КАК ВИД ТОПОНИМОВ: ПОЛИЛИНГВАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

В современной лингвистике последних десятилетий находит отражение изучение сферы искусственной номинации, в частности внутригородской ономастической лексики, т.е. урбанонимов, имеющих коммерческий характер. Создаваемые наименования отражают процесс той речемыслительной деятельности, который протекает внутри современного креативного общества.

Актуальность исследования обусловлена, во-первых, необходимостью описания комплекса урбанонимов современного города как важной части его ономастикона и, во-вторых, общим интересом к современной коммуникации в поликультурном пространстве конкретного города.

Урбаноним (урбóним) (от лат. urbanus - «городской») – вид топонима. Собственное имя любого внутригородского топографического объекта, в том числе: агорóним - название городских площадей и рынков, годóним - название улиц, хорóним - название отдельного здания [2].

Агороним (от др.-греч. ἀγορά «площадь» + ὄνομα «имя, название») – вид урбанонима, топоним для обозначения названий площадей и других открытых пространств в городах.

Агоронимия – совокупность агоронимов - «составная часть исторического и лингвистического портрета города» Термин разработан и представлен в Словаре русской ономастической терминологии Н. В. Подольской в 1988 году [2].

Годоним или *одоним* (от др.-греч. ὁδός hodós «улица, дорога» + ὄνυμα ónuma (= ὄνομα ónoma) «имя, название») – вид урбанонима - топоним для обозначения названий улиц, в том числе проспектов, бульваров, аллей, набережных, проездов, переулков, линий (один из типов улиц), шоссе (в черте города), тупиков. Широко используются в почтовых адресах для кодификации и нахождения объекта, расположенного в наземном пространстве.

Большинство годонимов в русском языке имеют двучленную номинацию, одной составляющей является номенклатурное слово, которое пишется со строчной буквы, а второй - атрибутивный компонент годонима, который, как правило, следует за номенклатурным и пишется с заглавной буквы, например улица Некрасова, проспект Шакарима, набережная Иртыша, аллея Афганцев.

Хороним (от др.-греч. όρος - межевой знак, граница, рубеж + ὄνομα -имя, название) – собственное имя любой территории, имеющей определенные границы: небольшого пространства (луг, лес, городской район или микрорайон), исторической области, административного района или страны. Внутригородской хороним – собственное имя части территории города: района, квартала, парка и т.д.

По традиции внутригородские объекты долгое время изучались лишь краеведами-любителями или отдельными историками, которые использовали отдельные описательные обороты, поскольку не было

специальных терминов. Так, в сборнике «Микротопонимия» [7], основная часть статей которого посвящена исследованию названий улиц, в названиях публикаций встречаются следующие терминологические сочетания: названия географических объектов, названия улиц и географические названия. Помимо указанных, в работах1960—1970-х годов можно встретить описательный оборот *«городские топонимы»* или термин *«микротопоним»*.

Первые научные исследования названий внутригородских объектов привели к появлению группы собственных имен, обозначающих специальные термины. Авторство данным терминам относят А.В. Суперанской и Н.В. Подольской, в чьих работах они и были впервые использованы. Изначально термин был представлен как «урбоним» в тезисах «Урбонимия Центра» Н.В. Подольской [3], а также в библиографическом справочнике по ономастике 1976 года. Термины «урбоним», «урбонимическая система», «урбонимия» были включены в раздел «Указатель основных терминов и понятий» названного справочника» [6, с. 159]. Вариант «урбаноним» использован взамен «урбоним» в 1973 году в монографии А.В. Суперанской «Общая теория имени собственного» [5, с. 187, 363].

Наиболее известные (как минимум в пределах рассматриваемого города) урбанонимы широко используются населением для ориентиров по городу, а также нередки при именовании маршрутов городского транспорта. Коммерческие компании, сервисные предприятия и различные офисы часто дополняют ими адреса их местонахождения, если фактическое название улицы в адресе компании не так широко известно (ср. «Офис расположен в районе «Восхода», «завод находится возле «Таймаса», «салон находится рядом с кафе «Loft».

В контексте исследований языка города, интерес к которому не ослабевает в течение последних двух десятилетий, большое внимание уделяется функционированию в речи горожан урбанонимов, в том числе вторичных (неофициальных, народных) наименований» [1, 4].

Активное изучение в современной лингвистике коммерческих урбанонимов последних десятилетий способствовало развитию внутригородской ономастической лексики в плане ее языкового разнообразия с учетом ее полилингвального аспекта.

Таким образом, своеобразие урбанонимов городов обусловлено национально-культурной спецификой региона и демонстрирует характерную для полиязычного пространства актуализацию

национально-культурных компонентов значения и прецедентных имен, а также смешение кодов.

Исследования урбанонимов проводятся по традиции на материале определенного региона. Нами исследованы урбанонимы города Семей области Абай Республики Казахстан.

В Казахстане город Семей принято считать культурной столицей, так как многие его выходцы являются основоположниками казахской культуры и творчества. Семей обладает особым статусом «исторического центра Казахстана». Поэтому урбанонимия города обладает большим разнообразием и имеет традиционные исторические этнолингвистические корни, также и современную поликультурную и полилингвальную ономастическую базу.

Урбанонимы города Семей включают агоронимы, годонимы, хоронимы, а также можно выделить и гидронимы как объекты, находящиеся внутри города.

Исследование наименований агоронимов показало наличие 4 площадей, 4 скверов, 203 торговых центра из них 4 крупных, 9 рынков. Названия представлены на разных языках и даны в честь известных людей (Площадь Абая-Абай алаңы), по местонахождению (Центральный рынок-Орталық базар), по историческим событиям Сквер Победы-Жеңіс алаңы), по времени года (Апрель, Коктем, Наурыз). Есть названия, имеющие рекламирующий, прогнозирующий характер, вызывающий интерес (Торговый дом Акшын -"Ақшын" сауда үйі, Торговый центр «Қазына» Құлагер, Арғымақ и др.), представляющий интерес не только для клиентов, но и для предпринимателей [8, 9].

Анализ названий *кафе, ресторанов, столовых* и т.д. в полилингвальном аспекте показал, что преобладает английский язык с небольшим отрывом. Это может быть связано с маркетинговым ходом, с привлечением клиентов с помощью необычного, иноязычного названия. Из 99 названий кафе, ресторанов, столовых на английском языке 38 (38,38%), на русском - 32 (32,32%), на казахском – 29 (29,29%). В целом по количеству они однородны.

В городе насчитывается 238 *салонов красоты*. Анализ данных показал, что в названиях салонов красоты города Семей преобладает английский язык (56,12%), на русском языке в два раза меньше (26,53%) и в три раза меньше наименований на казахском языке (17,34%) и незначительную часть составляют иные названия типа: А-трио, МК, АиЯ, VIPelite, AziA, Ai&Bi, NB, 7sky.

Использование английских названий в салонах красоты может быть связано с желанием создать более модный и стильный образ, а также привлечь внимание англоговорящей аудитории, включая туристов и иностранных жителей. Кроме того, английский язык ассоциируется с мировыми стандартами красоты и ухода за собой, что может усилить привлекательность салона для потенциальных клиентов.

Усиление коммерческого характера деятельности организации с целью повышения конкурентного преимущества продукта компании может, вероятно, способствовать росту тенденции искать разноязычные, составные оригинальные наименования. В городе Семей уделяется большое внимание спортивному воспитанию и формированию здорового образа жизни. Такие качества вырабатываются, в частности, в спортивных залах и фитнес-клубах города. Общее количество *спортивных залов и фитнес-клубов*, рассмотренных нами, составляет 24. Анализ названий фитнес-залов показал, подавляющее большинство их на английском языке 20 (83,33%). А также значительная часть названий иноязычного происхождения (графа «Другое). При этом на русском языке нами выделено всего 2 названия (2%), на казахском 5 (4%).

Всего использовано в нашей работе 387 урбанонимов. Из них 264 составляют агоронимы. Это: Площади (3) + Скверы, аллеи (8), + Отдельно Стоящие здания (7) +Рынки (9) + Проспекты (4) + Кафе, рестораны, столовые (99) + Салоны красоты (98) + Спортивные залы и фитнес клубы (36)=264. Годонимы представлены улицами и проездами =84. Хоронимы – это Кварталы (15) + Районы (14) + Микрорайоны (6) + Парки (4)=39.

Таким образом, комплексное исследование урбанонимов как внутригородских объектов в полилингвальном аспекте дает основание говорить, что в современном поликультурном пространстве они обладают способностью внедряться в сознание носителей языка и тем самым участвовать в формировании полиязыковой картины мира.

Урбанонимы играют важную роль в лингвистике, которая изучает язык и его использование людьми. Они предоставляют информацию о географическом положении и структуре местности, помогают людям ориентироваться и находить нужные им места. Например, названия магазинов, кафе указывают место, его принадлежность к определенному району города.

Урбанонимы могут сохранять историческую и культурную информацию. Они могут быть связаны с историческими событиями,

легендами или образами, отражающими особенности региона или его жителей, с чем могут быть связаны и разноязычные названия. Например, «Жоламановка» от имени купца Жоламана, «Святой ключ» – от чудотворного явления, произошедшего с родником, название «Тайвань» - песчаные сопки, связано с переселенцами из Китая.

Урбанонимы также оказывают влияние на развитие лингвистических явлений, таких как фонетика, морфология и синтаксис. Например, местные названия могут влиять на произношение определенных звуков и на формирование разных диалектов (Комсомольский поселок//Компоселок//Компос).

Урбанонимы города Семей оказались очень разнообразными и сложными в полилингвальном аспекте. Большинство рассмотренных нами объектов оказались на английском языке, что связано с современными реалиями. Названий на русском языке в большем количестве было у улиц города, что связано с их именованием в советское время.

В целом рассмотренный материал показал, что урбанонимы, являясь одним из рекламных средств, могут быть представлены ярко и образно в языковом плане. Это функциональная единица языка и ее появление связано с социальными явлениями в обществе и вследствие этого, с тенденциями, возникающими в языке. Они носят прагматический характер, возникают в процессе коммуникации и обозначают предметы, практически значимые в его жизнедеятельности.

Таким образом, урбанонимы города Семей, рассмотренные в полилингвальном аспекте, показали важность их роли в лингвистике, предоставляя информацию о географической, исторической и культурной сторонах менталитета и языка народа.

В перспективе внедрение результатов исследования или изучение данной проблемы возможно в школьном курсе русского (казахского, английского) языков и в организации научно-исследовательской деятельности обучающихся.

Список литературы:

1. Ахметова М.В. Прецедентные онимы в неофициальной ойконимии / М.В. Ахметова // Вопросы ономастики. – 2013. – № 1 (14). – С. 41–57.

2. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. Изд. 2-е, перераб. и доп. / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

3. Подольская Н.В. Урбанонимия центральных областей РСФСР // Топонимия Центральной России. - М.: Мысль, 1974. – С. 123-129. https://dl.booksee.org/genesis/234000/8419c717462fb75525413215d62cefe2/_as/[Podolskaya_Natalya_Vladimirovna]_Slovar_russkoi_o(BookSee.org).pdf (дата обращения: 17.04.24).
4. Подюков И.А. Современное городское топонимическое творчество (на материале неофициальной урбанонимики Перми) / И. А. Подюков //Современный городской фольклор. – М.: РГГУ, 2003. – С. 460-467.
5. Селищев А.М. Из старой и новой топонимии. - В кн.: Селищев А.М. Избранные труды. – М., 1968.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. [Текст]. - Москва: Наука, 1973. – 366 с.
7. https://books.google.ru/books?id=snc_AAAAIAAJ&hl=ru&source=gbs_book_other_versions_r&cad=4 (дата обращения: 17.04.24).
8. https://semei.spravker.ru/torgovye-centry / (дата обращения: 17.04.24).
9. https://semei.spravker.ru/kafe/#google_vignette (дата обращения: 17.04.24).
10. https://infolesson.kz/statya-po-kraevedeniyu-narodnaya toponimika-semipalatinska-2098986.html (дата обращения: 17.04.24).
© Жумадилова Г.А., Амандык А., Надеина Н., 2024.
УДК 025.173
Ибрагимова А.В.,
2 курс, магистратура,
высшая школа журналистики и массовых коммуникаций, СпбГУ
Глинтерник Э.М.,
проф., д-р искусствоведения

РАЗВИТИЕ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ В БАШКОРТОСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС

Аннотация: выбор данной темы обусловлен тем, что в современных условиях журналистика продолжает развиваться стремительными темпами. Это объясняется потребностью россиян в качественном информационном обмене, налаживанию коммуникационных связей в обществе и т.д. журналистика - одно из важнейших социальных явлений современной жизни, вид массово-информационной деятельности, обеспечивающей бесперебойное взаимодействие между личностью, группой людей и обществом в целом, а также между различными

общественными сферами и даже между поколениями. Процесс журналистской деятельности состоит из сбора, обработки, хранения и периодического распространения актуальной общественно-значимой информации.

Ключевые слова : национальные СМИ, этнос, трансформация, глобализация, развитие печати

В начале XX века на территории Башкортостана произошло зарождение периодической национальной прессы. У таких наций, как крымские татары, узбеки, азербайджанцы, национальная пресса зародилась во второй половине 19-ого века, а в Российской империи периодические издания начали появляться уже в 18-ом веке, еще при правлении Петра Первого.

Отсутствие печатных изданий среди этих народов до тех пор можно объяснить историческими и политическими обстоятельствами, в частности, многовековой политикой императорского царизма, запрещавшей национальным меньшинствам создавать собственные СМИ. Ситуация изменилась после революции 1905-1907 годов, когда в результате прогрессивных изменений появилась легальная возможность основывать национальные издания. Благодаря легальной возможности башкиры и татары начали создавать общенациональную печать и особенно ее формирование было заметно в период, который совпал с концом Февральской и Октябрьской революции, когда появилась возможность создавать публикации на разных языках, что в свою очередь способствовало началу собственного издательства отдельно в каждой республике.

Кроме того, в процессе анализа мотивации прочно закрепился узкоугольный классово-политический подход, продиктованный коммунистическим восприятием. Это привело к игнорированию или недооценке исторической и национально-культурной значимости многих работ. Следовательно, существует острая необходимость в объективном исследовании местной печатной продукции, оценивая ее через призму современных реалий. Не менее важно прояснить разнообразные вопросы и отшелушить ограниченные субъективные взгляды, связанные с ними. В этом контексте первоочередная задача состоит в разработке строгих научных принципов и концепции для определения национальной прессы. Приведем некоторые из этих принципов.

Определить национальную принадлежность периодической печати возможно по непосредственному языку публикаций, а также по

определению нации, как например на практике существует огромное количество изданий коренных народов на их государственных языках.

Важно понимать, что определить национальную принадлежность печати по языку не всегда будет правильно, так как данный критерий не является точным и исключительным. Можно привести примеры таких изданий, как: «Правда», «Труд», «Известия» и некоторые другие, которые издаются на русском языке, но при этом не являются и не относятся только к русскоязычной печати на сегодняшний день.

Это центральные издания, обращенные к гражданам различных национальностей бывшего СССР. В их определении главенствующую роль играет не лингвистический, а государственный и территориальный принцип.

В настоящее время можно наблюдать такую тенденцию, как национальные периодические издания плавно переходят в общенациональные и международные, стирая национальные рамки во благо общей культуры.

Большую роль играет место, где печатаются издания, сам издатель, который и определяет учредителя, редактора, журналистов, аудиторию, платформу для публикаций.

Приведем пример единения наций, которые использовали при общении единый литературный язык, исповедуя единую веру. Так, в 1917 году, во время революции татарский литератор Ибрагимов Гамильян отметил в своей работе, изданной на страницах печати в Уфе, что практически все народы, населяющие территорию от Урала до Балтийского моря и от Кавказа до Северного Ледовитого океана, имеют одну сущность, единую веру, общий литературный язык: башкиры, тюменцы, ногайцы, казанские татары, алатыры и другие.

Такого рода единство было отмечено и другими журналистами, которые также подтверждали факт общего интереса к одним и тем же спектаклям, стихотворениям, проявление интереса к одним и тем же авторам, но при этом особо можно было выделить долю башкир в мире литературы и театра.

Как известно в любые времена национальная периодическая печать точно отражала жизнь, культуру, религию нации и по этой причине большую роль играет полученная информация из периодической печати, касающаяся духовного роста людей. По этой причине важен анализ возникновения печати, история возникновения, сущность и основные ее характеристики в рамках получения обширной необходимой информации.

Так, например еще в середине 19-ого века можно было заметить в Башкортостане активное развитие просветительства, что выражалось в большой потребности людей в духовном и культурном развитии, что и явилось причиной зарождения национальной печати. В 1881 году в ходе заседания уездного земства Уфы председателем было внесено предложение по необходимости своих национальных изданий: газет, учебников, художественной литературы на своем языке. Но необходимо отметить, что данное предложение Уметбаева было отклонено и проект национальной газеты не состоялся.

Большое событие в этом направлении произошло также в 1908 году, когда стирая национальные границы, изданный журнал «Шура» по инициативе Рамиевых и редактора на тот момент Фахретдинова, стал региональным изданием.

В этот период важно отметить, что наблюдалось значительное улучшение жизни российских народов, что проявлялось в свободе слова и в связи с этим в возможности печатных изданий на национальном языке, начали издаваться также литературные произведения на своем языке.

Можно сделать вывод о том, что конец прошлого столетия способствовал появлению новых периодических изданий на разных языках этноса в регионе, которые едины языком, культурой и традициями. В связи с этим редакции изданий нацелены на этнокультурный контент и сохранение национального самосознание.

Тексты изданий можно объединить между собой по общим лексемам национальной самобытности, например танцам, песням, ценностям. Издания также помогают людям сохранять этнического самосознание, более серьёзно относится к своему прошлому и традициям. СМИ способствуют также созданию этнической идентичности в республики и формируют определённые рамки для каждого из народов региона.

Список литературы:

1. «Китап»: Родословная духовности / авт.-сост. Д.Г. Мурзакаева. Уфа, 2009. Там же. С. 32, 33.

2. История Уфы. Краткий очерк. – Уфа, 1976. С. 380-381.

3. Ахунзянов Т.И. Очерки по истории печати Советской Башкирии. – Уфа, 1979. Там же. С. 49-50.

4. Худайбердин Ш. На ветрах революции. Публицистические воспоминания. Художественные произведения. – Уфа, 1986. 235 с.

5. Очерки истории Башкирской организации КПСС. – Уфа, 1973. 728 с.
6. Галиев Ф.Х. Великий Октябрь и становление местной печати в Башкирии // Вопросы культурного строительства в Башкирской АССР (1917-1985 гг.): межвуз. науч. сб. – Уфа, 1989. С. 13-17.
© Ибрагимова А.В., Глинтерник Э.М., 2024.

УДК 821.512.141.09

Кадырова А.Р.,
студентка ФБФВиЖ
Гареева Г.Н.,
д-р филол. наук, проф.
УУНиТ, г. Уфа

ТЕМА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В БАШКИРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Великая Отечественная война – страшный и кровавый период в истории нашей Родины. Разворачивающиеся трагические военные действия отразились на судьбах миллионов людей, лишив их крова и семьи.

Тема Великой Отечественной войны имеет особое значение в литературе и является одной из самых значимых тем XX века. Война стала испытанием не только для народа в целом, но и для каждого отдельного человека, и литература стала ярким выразителем этого трагического времени.

Многие писатели и поэты, участвовавшие в войне или оставшиеся в тылу, своими произведениями отразили различные аспекты войны: героизм, патриотизм, высокий гражданский накал, трагедии, жертвы, надежду, память о павших и выживших. Важным является то, что литература помогала не только сохранить память о том ужасном периоде жизни страны и отразить его в произведениях, но и воспитывала и мотивировала людей на подвиги. Многие произведения, созданные во время войны или воспевающие подвиги воинов после войны, до сих пор остаются важными для литературы и культуры. Произведения, написанные об этой войне, помогли людям понять и осознать важность мира, братства, гуманизма и солидарности.

Итак, тема Великой Отечественной войны в литературе является важной, так как она помогает сохранить память о войне, передать

историческую правду и уроки трагедии, а также воспитывает и вдохновляет людей к миру и согласию.

В центре башкирской поэзии военных лет стоял патриотизм. Произведения имели агитационный характер, так как писатели через свое творчество призывали народ защищать Родину. Стихотворения Р. Нигмати «Баҫыуға, туғандар!», «Күберәк нефть, иптәштәр!», «Үс ал! патриот!», С. Кудаша «Уяу, тор!», «Әйҙә, егет, сафҡа баҫ!», «Онотма һин!», Б. Бикбая «Ҡоралға, иптәштәр!», «Ҡалтыраһын ер шары!» вдохновлять как фронт, так и тыл бороться, работать ради победы.

Также в произведениях отображались переживания и чувства солдат, скучающих по своей семье и мирной жизни. Примерами к этому являются следующие стихотворения И. Гиззатуллина «Һалдат хаттары», М. Карима «Башҡорт халҡына яуап хаты», Р. Нигмати «Башҡортостан һүҙе».

В эти годы создавались и более крупные лиро-эпические произведения. Р. Нигмати в знаменитых поэмах «Һинең кәләшеңдең хаттары», «Егеттең яуаптары» вошедших впоследствии в золотой фонд, воспевает чистую и искреннюю любовь между юношей и девушкой, которая вдохновляет солдата на подвиги. Чем дальше они друг от друга, тем крепче их чувства.

В годы войны также сочинялись песни, отражавшие с разных сторон состояние фронта, народные настроения. Произведения Р. Нигмати «Еңеүселәргә дан», К. Даяна «Гөлсирәнең һөйгәне», Б. Бикбая «Башҡорт атлылары» полны героического пафоса, направленного на восхищение и почтение к герою.

В прозе во времена Великой Отечественной войны писатели преимущественно писали небольшие по объему прозаические произведения, т.е. очерки, новеллы, повести, рассказы. Героизм и бесстрашие народа отражались в сборниках очерков, рассказов и новелл таких писателей, как С. Агиша «Атлы Илмырҙа», «Оло ағайҙың уйҙары», А. Бикчентаева «Ҡыҙыл мәк сәскәләре», «Рус һалдаты тураһында новеллалар», И. Абдуллина «Ул Уралдан ине», А. Карная «Айлы төндә».

Рассказы также позволяют нам, читателям, представить жизнь на фронте и в тылу. Первые дни войны повествуются в рассказах И. Абдуллина «Ул Уралдан ине», «Шағирҙың үлеме», А. Чанышева «Сынбулатовтар», «Дала йыры», «Мөхәббәт», Б. Дима «Беренсе бәрелеш», «Разведчиктар», «Комиссар Лавров», «Беҙҙең ҡыҙ», «Ҡорос кешеләр», А. Харисова «Ҡыйыу пионер», «Ҡайғылы шатлыҡ», «Дошман тылында». Любовь к родным краям А. Чанышев показывает

через образ лейтенанта Абдуллина в рассказе «Дала йыры». Герой перед смертью запевает на поле башкирскую песню.

Таким образом, и в прозе акцент делается на героических подвигах военного времени, работу воинов и тружеников тыла.

В драматургии писатели освещали только самые важные события того времени. Писались только небольшие по объему произведения. Исходя из этого, можно выделить следующие тематические группы драматургических произведений: - картина фронта, подвиги героев (Б. Бикбай, «Урманда», К. Даян, «Башҡорттар», К. Мэрген, «Яу»); - судьба народа в военные годы (Б. Бикбай, «Ватан саҡыра», К.Мэргэн, «Бер ғаиләлә»); - партизанская борьба (Р. Нигмати, «Петька», «Урман шаулай», К.Мэргэн, «Бүрек»); - жизнь тыла (Б. Бикбаев, «Бер ата балалары», К.Мэргэн, «Минең ғаиләм»); - нравственность (С.Кулибай, «Дуҫтың өйөндә», Х. Ибрагимов, «Лодырь Сиражи», «Аҙашҡан ҡатын», «Фронттан бүләк»).

В целом, в башкирской литературе были созданы множество произведений, отражающие трагедию войны, героизм башкирских воинов, страдания мирного населения и множество других аспектов военных лет. Эти произведения имеют важное значение как для сохранения и передачи исторической памяти о периоде Великой Отечественной войны, так и для возрождения и укрепления национальной идентичности башкирского народа. Произведения башкирских писателей и поэтов о войне включают в себя повести, рассказы, новеллы. стихи, драмы и другие литературные жанры. Они рассказывают о подвигах башкирских воинов на фронтах, о героизме и смелости, о трагических событиях, которые происходили как на фронте, так и в тылу.

Таким образом, тема Великой Отечественной войны в башкирской литературе является важным компонентом культурного наследия и помогает башкирскому народу сохранить свои исторические и культурные корни, а также передать важные уроки мужества, памяти и солидарности будущим поколениям.

Список литературы:

1. Башкирская литература XX - XXI веков: учебник для студентов высших учебных заведений / Г.Н. Гареева [и др.]. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2017. – 648 с.

2. История башкирской литературы в 7-ми томах. – Т. 4. – Уфа: Китап, 1994. – 390 с.

© Кадырова А.Р., Гареева Г.Н., 2024

УДК 82-1/-9

Кайлиева Н.Н.,
препод-ль английского языка и литературы
института имени С.Сейди,
Туркменабат,Туркменистан

THE EPOS OF TURKIC PEOPLE: LANGUAGE, IMAGERY, AND INTERCONNECTIONS

Turkic epic poetry, known as the Epos of Turkic Peoples, is a captivating literary tradition that has been passed down through generations. This genre encompasses narratives, myths, and heroic tales reflecting the historical and cultural contexts of Turkic-speaking communities. The linguistic characteristics of Turkic epic poetry are influenced by various languages, such as Turkish, Turkmen, Kazakh, Uzbek, and Kyrgyz. Examining the historical and cultural context of Turkic epic poetry provides valuable insights into its origins and significance. The epics are deeply rooted in the traditions, values, and experiences of Turkic peoples throughout history. By exploring the historical context, including migrations, conquests, and interactions with neighboring cultures, we can better understand the themes and motifs found within the epics. Furthermore, the cultural context sheds light on the social structures, belief systems, and traditions that shape the narratives. Understanding the historical and cultural background of the Turkic epos allows us to appreciate the complexities and enduring relevance of this literary tradition.

The historical and cultural context of Turkic epic poetry plays a crucial role in understanding its origins, development, and significance within Turkic-speaking communities. These epics are deeply intertwined with the rich history and diverse cultural heritage of the Turkic people. The Turkic peoples have a complex historical background characterized by migrations, interactions, and cultural exchanges with various civilizations and Empires. References to historical events, such as the Turkic migrations across Central Asia, the establishment of Turkic states, and encounters with neighboring cultures, can be found in the narrative fabric of the epics. These historical events not only provide a backdrop for the epic narratives but also shape the themes, characters, and values portrayed within them. Culturally, Turkic epic poetry reflects the traditions, customs, and belief systems of the Turkic peoples. The epics often depict the codes of honor, bravery, loyalty, and kinship that are deeply valued within Turkic societies. Additionally, they incorporate elements of shamanism, and Islamic influences, showcasing the spiritual and religious practices of the Turkic peoples.

The linguistic characteristics of Turkic epic poetry are a significant aspect of this rich literary tradition. The linguistic analysis of Turkic epic poetry sheds light on the evolution of the Turkic languages, their regional variations, and the impact of historical and cultural factors on their development. Researchers have examined the syntax, vocabulary, and phonetics of the epic narratives, uncovering linguistic patterns and stylistic devices employed by the poets. Additionally, the study of linguistic characteristics offers insights into the morality of the Turkic epic tradition. The rhythmic structures, rhyme schemes, and narrative techniques employed by the bards demonstrate the skillful manipulation of language to engage and captivate audiences.

The Turkic epic narratives are replete with vivid imagery and symbolism, enriching the storytelling experience and adding depth to the themes and characters portrayed within the epics. The skilled use of imagery and symbolism by the poets enhances the aesthetic and emotional impact of the narratives. In Turkic epic poetry, imagery is employed to create visual representations that evoke sensory experiences and convey the essence of the events and landscapes depicted. Descriptions of nature, battles, heroic feats, and mythical creatures are brought to life through vivid and evocative imagery. Symbolism, on the other hand, allows for the representation of abstract concepts, cultural values, and universal themes within the narratives. Symbols such as the horse, sword, or the color white can carry deep cultural and historical meanings. The analysis of imagery and symbolism in Turkic epic poetry unveils the intricate layers of meaning embedded within the narratives. It provides insights into the cultural, social, and psychological dimensions of the epics, as well as the collective consciousness of the Turkic peoples.

The Turkic epic tradition exhibits fascinating interconnections with neighboring cultures, reflecting historical interactions, cultural exchanges, and shared narratives. Throughout history, Turkic-speaking communities have come into contact with various civilizations and ethnic groups, resulting in the blending and borrowing of ideas, themes, and motifs within their epic poetry. The interconnections with neighboring cultures can be observed in several aspects of Turkic epic narratives. For example, the influence of Persian and Arabic literature is evident in the use of poetic devices, storytelling techniques, and the incorporation of Islamic elements. Additionally, the encounters with Mongols, Greeks, Persians, and other neighboring cultures have contributed to the inclusion of diverse characters, settings, and historical events within the epics.

Studying the interconnections with neighboring cultures provides valuable insights into the cross-cultural influences on Turkic epic poetry. It highlights the interconnectedness of Turkic-speaking communities with the broader cultural and literary traditions of Eurasia, showcasing the dynamic nature of the epics and their ability to adapt and evolve over time. Turkic epic poetry is rich in mythological and folklore elements, incorporating ancient beliefs, legends, and supernatural entities that have been passed down through generations. These elements add depth, mystique, and cultural significance to the narratives, reflecting the spiritual worldview and collective imagination of the Turkic peoples.

Within the epics, mythological elements often revolve around heroic figures with divine or semi-divine origins, mythical creatures, and celestial realms. These elements intertwine with historical events and human experiences, blurring the lines between reality and the supernatural. Folklore elements, on the other hand, encompass folktales, proverbs, traditional customs, and rituals, grounding the epics in the everyday lives and traditions of the Turkic communities. The study of mythological and folklore elements in Turkic epic poetry offers insights into the cultural and spiritual beliefs, values, and traditions of the Turkic peoples. It sheds light on their cosmology, notions of heroism, concepts of good and evil, and the interplay between the natural and supernatural realms. Turkic epic poetry, with its rich tapestry of narratives and characters, encapsulates numerous themes and values that hold significant cultural and historical importance for the Turkic peoples. One prevalent theme found within these epics is heroism and bravery. The epic heroes, such as Gorogly and Manas, embody the ideals of courage, honor, and resilience, serving as role models for generations to come. Another prominent theme is the preservation of cultural identity and the defense of one's homeland. Turkic epic poetry often portrays the struggle against external invaders and emphasizes the importance of safeguarding traditional values, customs, and territories.

Turkmen literary traditions have made significant contributions to the rich tapestry of Turkic epic poetry. With a history dating back centuries, Turkmen literature encompasses a diverse range of genres, including epic narratives, folk poetry, and lyrical verses. The oral tradition plays a vital role in the preservation and transmission of Turkmen literary works, with master storytellers passing down tales from generation to generation. One notable contribution of Turkmen literary traditions is the epic poem called "Gorogly," which tells the story of a legendary hero who defends his homeland against foreign invaders. This epic narrative reflects the deeply entrenched values of

bravery, loyalty, and honor within Turkmen culture. Furthermore, Turkmen literature is characterized by its unique linguistic features and poetic devices. The language used in Turkmen epics, with its melodic rhythms and intricate wordplay, adds an enchanting quality to the narratives. The use of metaphors, similes, and allegorical elements enhances the imagery and symbolism, capturing the imagination of the audience.

One of the key aspects of the contemporary significance of Turkic epos lies in its role as a symbol of cultural heritage and historical continuity. The epos serves as a link to the past, connecting present generations with their ancestors, their language, and their traditions. It reinforces a sense of belonging and provides a shared cultural framework for Turkic peoples across different regions and countries. Moreover, the epos acts as a repository of wisdom, moral teachings, and societal values. Its portrayal of heroism, justice, loyalty, and bravery continues to resonate with individuals and communities, offering guidance and inspiration in navigating the challenges of the modern world.

In conclusion, the Turkic epos stands as a testament to the rich cultural heritage and enduring legacy of the Turkic peoples. From its linguistic characteristics to its imagery, symbolism, and interconnections with neighboring cultures, the epos encapsulates the essence of Turkic identity. It portrays themes of heroism, love, justice, and the preservation of cultural values, resonating with audiences across generations. The Turkic epos continues to hold contemporary significance, serving as a source of inspiration for artists, a bridge to the past, and a repository of wisdom and moral teachings. Its enduring legacy reinforces the cultural pride and collective identity of Turkic communities, ensuring its timeless relevance in a rapidly changing world.

Literature:

1. Aksoy O. The Cultural Context of the Turkic Epic Tradition: A Comparative Approach. Journal of Turkology Research, 2020.
2. Atabay N. The Evolution of Turkic Languages in Epic Poetry: A Diachronic Analysis. Studies in Turkic Languages and Literatures, 2020.
3. Bilgin E. Folklore Motifs in Turkic Epic Poetry: An Examination of Selected Epics. Journal of Folklore Research, 2022.
4. Dursun A. The Epic Tradition and Its Contemporary Reflections in Turkic Literatures. In The Oxford Handbook of Turkic Languages, Oxford University Press, 2020.
5. Ergin N. Mythological Elements in Turkic Epic Narratives: A Comparative Analysis. Journal of Turkic Studies, 2023.

6. Karahan L. Cultural Interactions in Turkic Epic Narratives: A Comparative Study. Journal of Comparative Literature, 2022.
7. Kultegin Y. Turkic Literature and Its Modern Interpretation, Sosyal Bilimler Dergisi, 2019.
8. Kurbanov R. Gorogly: The Turkmen National Epic. In Central Asian Cultures, Arts, and Architecture, Cambridge Scholars Publishing, 2019.
9. Öztopçu K. Turkic Epic Poetry and Its Linguistic Features, International Journal of Turkology, 2019.
10. Öztürk M. Visual Imagery and Symbolic Representation in Turkic Epic Poetry, Journal of Turkic Cultural Studies, 2021.
11. Tonga Y. The Turkic Epic Tradition: Continuity and Change. In The Oxford Handbook of Turkic Languages, Oxford University Press, 2021.

© Кайлиева Н.Н., 2024

УДК 811.512

Карюкова Г.Һ.,
башҡорт теле уҡытыусыһы,
25-се һанлы коррекцион мәктәп,
Стәрлетамаҡ ҡ., БР

Н. ҒӘЙЕТБАЕВТЫҢ «ТӨН» ДРАМАҺЫНДА ЭМОЦИОНАЛЬ-ЭКСПРЕССИВ ҺҮҘ ТӨРКӨМДӘРЕНЕҢ ҠУЛЛАНЫЛЫШЫ

Эмоциональ-экспрессив һүҙ төркөмдәре, башлыса, хис-тойғоларҙы, төрлө тауыштарҙы, өндәрҙе һ.б. сағылдыралар [1, 299-сы бит]. Уларға модаль һүҙҙәр, оҡшатыу һүҙҙәре һәм ымлыҡтар ҡарай.

«Төн»драмаһында модаль һүҙҙәр бик актив ҡулланыла. Модаль һүҙҙәр тип һөйләүсенең һөйләмдә әйтелгән фекер менәнобъектив ысынбарлыҡ араһындағы бәйләнешкә реаллек һәм реальтүгеллек күҙлегенән булған мөнәсәбәтен белдереүсе һүҙҙәргә әйтәләр [2, 325-се бит]. Улар араһындараҫлауҙы, дөрөҫләүҙе, кире ҡағыуҙы һәм инҡар итеүҙе, кәрәклекте һәм тейешлекте, саҡырыуҙы, өндәүҙе, үтенеүҙе, тәҡдим итеүҙе белдереүсе модаль һүҙҙәр йышыраҡ ҡулланылһа,

әмөмкинлекте һәм мөмкин түгеллекте, икеләнеүҙе, фараз итеүҙе белдергән модаль һүҙҙәр һирәгерәк осрай.

Раҫлауҙы, дөрөҫләүҙе белдереүсе модаль һүҙҙәргә шундай миҫалдар килтерергә була: *1. **Эйе**, танының. 2. Шагир, һиңәәйтер һүҙем <u>бар</u>... 3. **Әлбиттә**, ҡайһы бер нәмәләрҙе үҙгәртергә тура килде.* Кире ҡағыуҙы һәм инҡар итеүҙе белдергән модаль һүҙҙәргә миҫалдар: *1. Ишеткәнем **юҡ**. 2. Был бит дөрөҫ **түгел**!3. Ундағы геройҙар ҙа тулыһынса һеҙ **түгел**.* Кәрәклекте һәм тейешлекте белдереүсе модаль һүҙҙәргә миҫалдар: *1. Һин мине аңларға **тейешһең**. 2. Мин нисек тә китабымды сығарырға **тейеш**. 3. Миңә таң **кәрәк**, ҡояш **кәрәк**. Ләкин яҙырға **кәрәк**. 4. Истерика **кәрәкмәй**.* Саҡырыуҙы, өндәүҙе, үтенеүҙе, тәҡдим итеүҙе белдергән модаль һүҙҙәргә миҫалдар:*1. **Зинһар**, тиҙ бул, йыйын. 2. **Аңла**, шунһыҙ... 3. **Беләһеңме**, күптәр төрмәләге ғазаптарға түҙә алманы, үлде. 4. **Кит әле**, килеп сығырмы икән был?* Мөмкинлекте һәм мөмкин түгеллекте белдергән модальһүҙҙәргә миҫалдар:*1. Беҙҙең эштә улай булырға **ярамай**. 2. Кешене улай тәрбиәләргә **ярамай**.*Икеләнеүҙе, фараз итеүҙе белдергән модаль һүҙҙәргә миҫалдар: *1. **Бәлки**, һеҙ күргәнһегеҙҙер берәйһен?2. Ҡартая **ахыры**...*

Ымлыҡтар – төрлө хис-тойғоларҙы һәм әйтелгән фекергә ҡарата кешенең эмоциональ мөнәсәбәтен белдереүсе үҙенсәлекле һүҙ төркөмө [1, 405-се бит]. «Төн» драмаһында күберәк хис-тойғо ымлыҡтары ҡулланылған: *1. **Уф**, хәҙер күңелем тыныс, шағир.2. **Ә-ә**, шағир! 3. **А-а!** Ышанмайым! 4. **Тфү**, шағирлығың! 5. **Тфү**, улайһа, һинең хөкүмәтеңә! **Тфү** – партияңа! 6. **Әй**, һеҙ белмәйһегеҙ бит әле! 7. Улар ҡушҡанса яҙырға, <u>их</u> был ауырыу... 8. **Хоҙайым**! Ҡалай күп!*

Императив ымлыҡтар ҙа осрай: *1. **Ярай**, үҙеңә үпкәлә. 2. **Ярай, ярай,** улайһа. 3. **Әйҙә**, йөрөһөн. 4. **Әкрен**! Берәйһе ишетер!.. 5. **Эй,** һеҙ! Мунсаға! 6. **Эй**, кем бар унда? 7. **Йә**, илама инде...*

Оҡшатыу һүҙҙәре кеше тауышына, хайуандар һәм ҡош-ҡорттар сығарған өн-ауаздарға, әйберҙәрҙән, предметтарҙан, тәбиғәткүренештәренән хасил булған тауыштарға оҡшатыуҙы белдерә [2, 387-388-се бб.]. Улар ике төркөмгә бүленә: өноҡшаш һүҙҙәр һәм һыноҡшаш һүҙҙәр. Оҡшатыу һүҙҙәренән өноҡшаш һүҙҙәргә генә бер миҫал осрай: *Кем икенсе төрлө уйлай, уны шунда ук – **ҡыһ**!*

Шулай итеп, әҫәрҙең морфологик үҙенсәлектәрен билдәләгәндә, шундай һығымталар яһарға була: үҙ аллы һәм ярҙамсы һүҙ төркөмдәре лә, экспрессив-модаль һүҙҙәр ҙә драмала бик актив ҡулланыла.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт теле. Юғары уҡыу йорттарының филология факультеты студенттары өсөн дәреслек / Г.Р. Абдуллина, Г.Д. Вәлиева, К.Ғ. Ишбаев һ.б. – Өфө: Китап, 2012. – 616 бит.

2. Зәйнуллин М.В. Хәҙерге башҡорт әҙәби теле: Морфология / Юғары уҡыу йорттарының филология факультеты өсөн дәреслек. – Өфө: БДУ нәшриәте, 2002. – 388 б.

© Карюкова Г.Һ., 2024

УДК 82.0

Каюмова Г.Ф.,
доц. кафедры татарской литературы ИФМК КФУ,
г. Казань, Россия

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСОБЕННОСТИ ОЧЕРКОВ Ш.РАКИПОВА

Тема Великой Отечественной войны, которая занимала одно из центральных мест в литературе XX века, получила новое критическое осмысление. Важность военной тематики для сегодняшнего поколения заключается не только в ее исторической ценности, но и в ее огромном гуманистическом потенциале, утверждающем величие человеческого духа в трагические моменты истории, в ее эпическом размахе, позволяющем охватить жизненно важные вопросы для всего человечества на примере судеб миллионов людей. Современная научная мысль рассматривает художественное наследие ушедшего столетия с позиций общечеловеческих ценностей/

Шамиль Ракипов — (1929 -2004) известный татарский писатель, активно творивший на ниве художественной публицистики и внесший весомый вклад в развитие татарской военной эпопеи второй половины XX столетия. В произведениях Ш.Ракипова раскрываются образы реальных солдат, прошедших через огонь, лицом к лицу встречавших смерть; в них раскрывается красота человеческой души, истинный героизм, сильная воля и большое сердце бойца – защитника Родины. Писатель творил, глубоко осознавая необходимость выявления истинных предпосылок нашей Победы, роль личности в этой, не имеющей в истории человечества, войне.

Очерк – один из наиболее приближенных к реальной действительности жанров, идущий в ногу с современностью. Мы можем всегда с уверенностью говорить, что правда очерка - это правда факта,

правда жизни. Видимо, эта существенная особенность определила выбор жанра писателем, стремившемуся поведать своему читателю о конкретных людях и их конкретных судьбах.

Ш.Ракипов приходит к теме Великой Отечественной войны уже после военных событий. Несмотря на то, что злободневность и актуальность служат основными критериями выбора объекта и проблемы очерка, автор допускает и довольно широкое художественное обобщение событий и героев.

Именно очерк как один из наиболее популярных жанров художественно-документальной литературы давал возможность «охватить, понять, сохранить все то, что было пережито, прочувствовано, изведано душами людей, не вообще людей, а конкретных людей с именами и адресами» [1, с. 35]

Ш.Ракипов явился одним из тех писателей, чье творчество ощутимо обогатило жанр очерка в татарской литературе. В татарском литературоведении существует разделение очерков на множество видов: путевые заметки, очерк-портрет, публицистический очерк, научный и биографический очерк, проблемный очерк, очерк-обобщение и другие.

Однако нужно отметить, как в русском, так и в татарском литературоведении до сих пор нет единства в восприятии очерка как литературного жанра. Ф.Агзамов, как принципиальный сторонник того, что журналистика и литература развиваются, обогащая друг-друга, справедливо подразделил очерки на литературные и публицистические. [3, с. 21]

В «очерке органически слиты два начала – публицистика и художественность» [2, с. 84]

84). Одна из главных особенностей очерка его близость как к литературе, так и публицистике, возродившись на почве периодической печати, он с самого своего начала использовал богатый арсенал литературных приемов повествования.

В отличие от многих своих собратьев по перу, занятых производственными проблемами послевоенных пятилеток, Ш.Ракипов вкладывает всю свою творческую энергию в создание художественных образов своих земляков - участников Великой Отечественной войны, показавших в тяжелейших условиях несравненный героизм, мужество, удостоенных звания Героя Советского Союза и других высоких наград Отечества. Перед нами очерки о рядовом бойце – обыкновенном человеке, который обнаружил на войне необыкновенные духовные качества. Это героическая и трагическая судьба Гази Загидова –

советского солдата, первым водрузившего знамя Победы на купол Рейхстага, но имя которого, по идеологическим соображениям, кануло в безызвестность («Сохранить навсегда!»); очерк об удивительной встрече с Нургали Галиевым, с которым автора судьба свела случайно в очереди за билетом на фильм «Падение Берлина» («Батыр Гали»); это и печальный сказ об истинном Герое Советского Союза - Хасане Заманове, но, который, по досадной оплошности, допущенной в документе, так и умер официально не признанным героем («Возвращение»); это жизнь и подвиг «идеального» рядового Ахмета Аширбекова, показавшего несравненные подвиги в боях за освобождение родины («Слово джигита»); это и Герой Советского Союза Михаил Сергеев («Не подведите, ребята!») и совсем юный Николай Чунтонов, ушедший на фронт со школьной скамьи («Четыре встречи»); это и Михаил Гарнизов, который, истекая кровью, все же заставил свернуть вражеские танки, удерживая ценой жизни стратегически важную высоту, и многие другие славные сыны нашего отечества. В его очерках обычно освещается жизненный путь, духовная эволюция героя. Это не выглядит пересказом биографии, так как при создании образа автор отбирает только самые важные моменты из жизни героя («Любовь продолжается», «Сохранить навсегда!», «Слово джигита», «На возвышенности один богатырь» и др.).

Писателя больше всего привлекает духовный мир, место человека в жизни, его поступки. В отличие от героя художественного произведения к герою очерка предъявляются особые требования – он обязан быть образцовым (не считая героев проблемных очерков). Но, с другой стороны, очеркист, рассказывающий о реальных людях, должен хорошо знать глубинные переживания своих героев, уметь вместе с ними мыслить, прожить события их жизни. И в этом случае, хочет того или нет, для создания полноценного образа автор должен будет домыслить отдельные моменты, «довоссоздать» некоторые события. Ш.Ракипов умело использует целую палитру литературных приемов, создает действительно достоверные, истинно художественные образы.

Один из них, наиболее часто используемых образов (вещь, деталь) - это *образ вышитого платочка*. С большим мастерством он отображен в очерке «Сохранить навсегда!». Наряду со многими другими вещами, бережно хранящимися в солдатской котомке Гази, нет ничего более дорогого, чем платочек, подаренный на память любимой, который он всегда носит в кармане солдатской гимнастерки. Этот платочек является не тускнеющей частицей родимого края, в которой и сила, и таинство.

Провоевав четыре года, Гази ни разу не был ранен. «Не простой, а волшебный это платок у тебя», - говорили ему друзья. Но все же не смог Гази до конца сохранить при себе подарок любимой. Этим платком было привязано красное полотно к древку знамени, которое было водружено на купол Рейхстага. Платочек, олицетворявший душевную теплоту, любовь, становится орудием, силой, ведущей к победе. Образ платочка, воссозданный Ш.Ракиповым как символ любви, верности, придававший воинам силу и стойкость, вдохновение и отвагу, был особо дорогой вещью, связующей воинов с родиной. Этот образ получил высокохудожественное освещение во многих очерках Ш.Ракипова («Возвращение», «Солдатская котомка», «Любовь продолжается» и др.) Другой наиболее часто употребляемый образ в очерках Ш.Ракипова. – неотделимый элемент военной тематики – *образ боевого знамени, образ флага*. Как символ победы над фашизмом, над миром насилия и зла, он веет алыми переливами на куполе Рейхстага («Сохранить навсегда!»), вдохновляет своим величием советских бойцов на борьбу с захватчиком («Есть ивы на берегу Днепра»).

Многозначителен и *образ девичьей косы* в очерках Шамиля Ракипова. Отрезанные девичьи косы, что лежат на дне солдатских котомок, или остались храниться в сундучке, в родном доме девушки-бойца, предстают символом попранной красоты и разбитой светлой мечты. Как видим из очерков Ш.Ракипова, красота может статься источником ненависти и орудием борьбы, однако, в то же время *образ девичьей косы* - это всегда символ надежды, символ веры («Есть ивы на берегу Днепра»).

Ш.Ракипов, как и многие известные татарские писатели, пришел в большую литературу из журналистики. Но, в отличие от других, с начала и до конца творческого пути был верен одной тематике и посвятил свой талант творчество воспеванию доблестного подвига и славного имени героев - наших земляков. Эволюция Ш.Ракипова от журналиста до писателя, рост его художественного мастерства хорошо прослеживается на примере литературных очерков разных лет.

Список литературы:

1. Адамович А., Гранин Д. Главы из блокадной книги / А. Адамович, Д. Гранин // «Новый мир». – 1977. – № 2.

2. Алексеев В.А. Очерк. Спец. курс для студентов заочн. отд. / В.А. Алексеев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 84.

3. Әгъзәмов Ф.И. Узәктә - кеше. Очеркларыбыз турында / Ф.И. Әгъзәмов. – Казан: Татар.кит. нәшр.,1981.-. 153.

4. Рәкыйпов Ш.Җ. Геройлар үлмиләр / Ш.Җ.Рәкыйпов.- Казан: Татар.кит.нәшр., 1978. – 286 б.

© Каюмова Г.Ф., 2024

УДК 821.161.1

Кульсарина И.Г.,
канд. филол. наук, доц. УУНиТ,
г. Уфа

ОБРАЗ БАШКИРСКОГО ВОИНА В ТВОРЧЕСТВЕ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ XX ВЕКА

Героический подвиг башкирских воинов в годы Великой Отечественной войны многогранно воссоздан в отечественной литературе XX века. Значительный вклад в репрезентацию художественного образа башкирского бойца внесли и русские писатели. Особенно ярко был представлен башкирский национальный характер в очерках К. Симонова, И. Эренбурга и Братьев Тур, опубликованных в 1942 году в газете «Красная звезда». Если в очерке К. Симонова «В Башкирской дивизии» повествуется об истории создания и первых боевых операциях Башкирской дивизии, то И. Эренбург через образы Ахметгали Уразаева, Хафиза Мажитова, Хайруллы Кулимбетова, сражавшихся против немецких захватчиков в составе многонациональной армии воинов-освободителей, показывает самоотверженность и смелость башкирских воинов. В своем очерке «Башкиры» для показа национальных черт башкирского народа И. Эренбург обращается к песенному и афористическому жанрам башкирского фольклора. Бесстрашные бойцы показаны интернационалистами и продолжателями славных дел Салавата Юлаева. Автор в каждом абзаце своего очерка короткими и точными фразами выделяет духовные ценности и черты характера башкир. В первом из них читаем: «Башкиры мирный и добрый народ, но башкиры любят свободу» [2, с. 33]. За освобождение родной земли от немецких захватчиков они готовы бороться до последней своей крови. Как указывают исследователи, свобода является одним из главнейших ментальных характеристик башкир. Свобода для башкира имеет больше природную основу, чем социальную окрашенность, в ней мало общего с европейской тягой личности к абсолютной свободе [4, с. 78]. Во втором абзаце своего очерка И. Эренбург, отмечая умение башкир ненавидеть врага, обращается к старому башкирскому проклятию подлого врага. В

следующем абзаце способность башкир любить близких и друзей подтверждается русско-башкирской взаимопомощью и дружбой в самые сложные исторические времена. Автор, повествуя о храбрости башкир, обращается к песням-призывам национального героя Салавата Юлаева, воодушевлявшего воинов к новым подвигам. Основная идея очерка заключена в его финальных строчках: «Много в России разных имен и разных цветов. А Россия – одна, и за неё рядом с русскими сражаются бесстрашные башкиры» [2, с. 34]. В таком же ключе раскрыты образы башкир в романе И.В. Сотникова «Свет всему свету», повествующем о процессе освобождения народов Европы от фашистского ига. Его автор ярко продемонстрировал полиэтнический состав Советской армии, бойцы которой породнились не только духом патриотизма, но и кровью: русский Березин дал кровь воину-башкиру и спас ему жизнь, а Акрам Закиров побратался кровью с румынским партизаном [5, с. 417].

Отметим, что не осталась вне поля зрения русских писателей амбивалентность башкирского этностереотипа. За смелостью скрывается и мстительность башкир, что ярко отражено в очерке Братьев Тур «Тризна». В небольшом сюжете о ночной вылазке башкирских джигитов в тыл противника автор использовал различные приемы репрезентации инонациональных образов: с описания мужественной натуры героев до показа роли народных традиций в жизни башкир. Шесть искусных разведчиков были убиты и выброшены из немецких окопов на простреливаемую минометами поляну. Под губительным огнем смельчаки-друзья перетащили тела своих товарищей, чтобы предать честному воинскому погребению [2, с. 30]. В истории многих кочевых народов, в том числе и у башкир, сохранился обычай кровной мести, ответного удара – «барымта» и «карымта». Второй этап развития сюжета – «карымта» («кровная месть») – показан в очерке картинами жестокого уничтожения фашистов: «башкиры в безмолвии работали длинными охотничьими ножами», «они били их не как людей, а как баранов в степи – в сонную артерию» [2, с. 31]. Бойцы жестоко отомстили фашистам за надругательство над разведчиками: уничтожили тридцать восемь немцев, захватили пятьдесят шесть лошадей. Завершается очерк похоронами воинов по обычаю степняков: мстители закололи коней над могилами своих товарищей.

Образ отважного и мстительного башкира-воина встречается в нескольких рассказах Р.М. Брусиловского, эвакуированного в годы Великой Отечественной войны в Башкирию. Живя в Уфе, сотрудничая с

редакциями газет «Красная Башкирия» и «Кызыл Башкортостан», а также с Башкирским радиокомитетом, он тесно общался с башкирами и наблюдал за их жизнью, что ярко отразилось в произведениях, вошедших в его сборник «Сагадат». Так, в центре рассказа «Гайфи» (1944) – образ раненого фронтовика, отличившегося своей храбростью на поле боя и горевшего желанием отомстить врагу-захватчику. Достоверность описываемым событиям придает повествование от первого лица. Из предыстории знакомства героя с рассказчиком известно, что они встретились в Одессе, куда Гайфи Галиев приехал из своей родной Башкирии совсем еще молодым парнем, сначала работал грузчиком, потом слесарем. Русский автор, характеризуя неприхотливость и беззаботность башкира, сравнивает его с птицей небесной [2, с. 63]. Если учесть, что птица в народном сознании символизирует свободу и волю, то мы снова сталкивается с архетипом «свободолюбивого башкира». В финале рассказа появляется еще одна деталь, дополняющая образ Гайфи: раненый герой «поднял над головой здоровую руку и взмахнул ею, словно крылом» [2, с. 66].

В произведениях русских писателей символами мужества и воинской доблести, бесстрашия и любви к Родине стали образы Александра Матросова (Шакирьяна Мухамедьянова), Даяна Мурзина, Хакимьяна Ахметгалина, Тагира Кусимова и др. Например, подвигу легендарного героя, воспитанника уфимской детской колонии Александра Матросова (Шакирьяна Мухамедьянова) были посвящены повесть П. Журбы «Рядовой Александр Матросов», поэмы С. Кирсанова «Александр Матросов», Е. Евтушенко «В полный рост», стихи А. Твардовского, М. Исаковского и других поэтов. В повести П. Журбы герой изображен в критических ситуациях, когда требуется от него решительность и самоотверженность. Ярко показана внутренняя борьба в душе героя. С одной стороны, инстинкт самосохранения, с другой – сознание своего долга перед людьми, ненависть к фашистам. Автор акцентирует внимание читателя на том, как торжествующей отвагой зажглось сердце героя, неодолимой силой налились его мышцы: «И страха уже не было. Он готов, как и каждый из его друзей, лежащих на снегу, крушить врага чем только возможно, даже смертью своей» [3, с. 193]. Святое желание Александра – скорей и лучше исполнить свой воинский долг – заставляет закрыть собственным телом вражескую амбразуру. В раскрытии образа Матросова автор использовал разные приемы, среди которых выделяются ретроспекция и портретная характеристика. Герой в мыслях возвращается в уфимскую детскую

воспитательную колонию, с высоко зеленого холма обозревает ковыльные башкирские степи… В описаниях его облика встречаются следующие выражения: «не сходит с лица изумленная улыбка», «на душе так же чисто, как сейчас в этом снежном лесу», «перед совестью своей чистой, - думает он о прожитом», «самозабвенно любит этот сказочно разнообразный мир», «лицо его озарила богатырская решимость», «глаза его блеснули яростным вдохновением» и т.д. В поэме Е. Евтушенко «В полный рост» в образе Александра представлен отважный воин и истинный патриот: «Саша Матросов, Россия – это не разорвешь» [2, с. 109]. Потерявшего своих родителей Сашу воспитали в детдоме и, по словам поэта: «это не случай, не рок. Тот, кто народом не брошен, после не бросит народ…» [2, с. 110]. В поэме представлен образ Саши со строгими складками у рта на фотографии, смешливого и смуглявого, бойца с веснушками на снегу… В конце поэмы образ Матросова перерастает в символ смелости, совестливости и самоотверженности: «Тот поэт, в котором нет Матросова, - это невзправдашний поэт» [2, с. 114]. По мысли автора, Матросовы вовеки не иссякнуть, их можно встретить среди миллионоликого народа, невидимо идущих каждый день на доты.

Мужественность башкирского воина ярко репрезентирована и в документальной повести А. Бакалова и Д. Тимофеева «Высота бессмертных». Старший сержант Хакимьян Ахметгалин в составе группы из 11 человек оборонял высоту 144 около латышского поселка Рунданы. Противник численно превосходил во много раз, и Ахметгалин со своими товарищами оказался в окружении. Целый день бойцы не выпускали оружия из рук, хотя были не раз ранены. Ценой своей жизни они отстояли высоту до наступления батальона советских солдат [1]. О боевом пути на территории Чехословакии Даяна Мурзина, командира партизанского отряда имени Яна Жижки, повествует повесть Г. Гофмана «Чёрный генерал». Автор выделяет такие черты его характера, как дальновидность, бесстрашие, толерантность и беззаветную любовь к отчей земле.

Таким образом, ратные подвиги башкирских воинов, сражавшихся на всех фронтах, патриотизм, мужество и стойкость их в борьбе за независимость Отечества нашли широкое отражение в русской литературе о Великой Отечественной войне.

Список литературы:

1. Бакалов А.П., Тимофеев Д.Т. Высота бессмертных. Документальная повесть / А.П. Бакалов, Д.Т. Тимофеев. – Уфа: Башкнигоиздат, 1959. – 96 с.
2. Башкирия в русской литературе. В шести томах. Т. 5. Составление, предисловие, биографические справки и библиография М.Г. Рахимкулова и С.Г. Сафуанова. – Уфа: Китап, 2001. – 614 с.
3. Журба П.Т. Александр Матросов: повесть / П.Т. Журба. – М., 1951. – 252 с.
4. Рахматуллина З.Н. Менталитет башкир: сущность, характеристики. Монография / З.Н. Рахматуллина. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2007. – 126 с.
5. Сотников И.В. Свет всему свету. Роман / И.В. Сотников. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1980. – 488 с.

© Кульсарина И.Г., 2024

УДК 80

Кульсарина И.Г.,
канд. филол. наук, доц., УУНиТ,
Юсупова Г.А.,
студентка УУНиТ, г. Уфа

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНЕНИЙ В ПОЭЗИИ М. ЦВЕТАЕВОЙ И А. ТАГИРОВОЙ

В создании запоминающихся образов в лирике Марины Цветаевой и Анисы Тагировой особую роль играет прием сравнения, что объясняется его высоким художественно-выразительным и прагматическим потенциалом в стихотворном тексте. В лингвистическом плане творчество указанных авторов исследовано разнопланово, однако недостаточно изучено в сопоставительном аспекте [1; 3]. Между тем в их произведениях много общих тем и мотивов, в реализации которых огромна роль средств художественной выразительности.

Самой распространённой формой выражения сравнительных отношений в поэзии М. Цветаевой и А. Тагировой является простая союзная сравнительная конструкция. В поэтических текстах русской

поэтессы она представлена двумя разновидностями: конструкцией со сравнительным оборотом, конструкцией с компаративным предикатом. Самым частотным средством связи субъектной и знаменательной части в союзных сравнительных конструкциях является сравнительный союз *как*, формирующий план реальной компаративной модальности:

«О, дай мне умереть, покуда
Вся *жизнь, как книга для меня» (*«Молитва») [6, с. 14].

Как известно, сравнение включает в себя три составные части: субъект сравнения (то, что сравнивается), объект сравнения (то, с чем сравнивается) и признак (модуль) сравнения (общее у сравниваемых реалий). Как видим, М. Цветаева сравнивает жизнь с книгой. Отметим, что образ книги частый компонент сравнительных конструкций в её стихотворениях:

«Только ночью душе посылаются знаки оттуда,
Оттого *все ночное, как книгу*, от всех береги!» («Плохое оправданье») [6, с. 11].

В поэзии А.Тагировой сравнительные конструкции чаще создаются при помощи послелогов *«кеүек», «гүйә», «һымаҡ»:*

«Ниңә әле был күңелем,
Гүйә, сиселмәгән йомаҡ» (*«Ниңә әле был күңелем...»*) [4, с. 140].
«Тәгәрәй буш шешә, *камғаҡ һымаҡ,*
Уңға, һулға уны ел иләй» («Үткенсе ел ҡорбаны») [4, с. 58].
«Бар тирә-яҡ аҡ ҡарҙарға сумған,
Тәү ҡарашҡа донъя *ят кеүек*.
Тәүге ҡарҙар тәҙрәмә ҡуна
Йәшлегемдән килгән *хат кеүек»* («Тәүге ҡар яуғас» [4, с. 48].

В сравнительных конструкциях обеих поэтесс часто встречается образ птицы как символ свободы:

«В марте месяце родиться
– Господи, внемли хвале! –
Это значит быть как птица
На земле» («Его дочке») [6, с. 137].
«Он вылетает к нам, как птица,
И сам влетает в нашу сеть!» («Чародей») [6, с. 466].

А.Тагирова с небесной птицей сравнивает душевное состояние лирической героини, которая рвется к любимому:

«Шунан бирле *осар ҡош шикелле*
Гел талпына күңел, һағына» («Күрергә тип, белергә тип түгел») [4, с. 95].

С птицей на небе сопоставляется также состояние внутренней гармонии лирической героини, когда в ее душе зарождается песня:

«*Һауалағы ҡош кеүекмен,*

Йырым барҙа йәнем бөтөн!» («Ниңә әле был күңелем...») [4, с. 140].

В поэзии М. Цветаевой и А. Тагировой как олицетворение стихийной свободы и непокорности выступает образ моря.

«Ҡояш нурын йыйған *диңгеҙ һымаҡ*,

Бар күңелем китте яҡтырып» («Һинең менән бары бер күрештем...») [4, с. 158].

«Талҡаҫ, *диңгеҙ һымаҡ* ғорурһың һин,

Был шундайын күркәм ғорурлыҡ» («Талҡаҫ») [4, с. 54].

Как было отмечено исследователями, «…одно из важных мест в художественном мире поэтесс занимает образ рябины, символизирующий Родину» [2, с. 51]. Так, в своих стихах М. Цветаева связывает начало своей жизни с рябиной. Именно это дерево является для неё воплощением России:

«Сивилла! Зачем моему

Ребенку – такая судьбина?

Ведь русская доля – ему…

И век ей: Россия, рябина…» («И как под землею трава…) [6, с. 123].

В стихотворении А. Тагировой «Рябина на снегу...» образ рябины также соотносится с судьбой лирической героини:

«Ҡар өҫтөндә миләш ялҡынлана,

Һаман тере, һаман ул түҙем.

Ҡар тигәнем – тормош-даръя икән,

Аҡ ҡарҙағы миләш – мин үҙем» («Ҡар өҫтөндә миләш...») [4, с. 6].

Часто обращаются авторы к приему сравнения в портретной характеристике героев.

Так, в поэзии А. Тагировой внешняя красота девушек сравнивается с природными явлениями (волосы с темным шелком, а глаза – со спелой черемухой и бездонным озером):

«Һылыулығы Маҡар ҡыҙҙарының –

Ҡара ебәк төҫлө сәстәре!

Бешкән муйыл төҫлө ҡара күҙҙәр,

Өҫтәүенә, тиңһеҙ хәстәре...» («Дауаханала тыуған уйҙар»)
[4, с. 22].

«*Төпһөҙ күлдәй* серле күҙҙәреңә

Бағам бары алыҫ ярҙарҙан» («Төпһөҙ күлдәй серле күҙҙәреңә») [4, с. 159].

В репрезентации внешности своей героини М. Цветаева особое внимание уделяет её глазам:

«И чьи *глаза, как бриллианты,*

На сердце оставляли след…» («Генералам двенадцатого года») [6, с. 29].

«Как два костра, глаза твои я вижу,

Пылающие мне в могилу – в ад…» *(*«Тебе – через сто лет») [6, с. 143].

В сравнительных конструкциях, использованных в описании женской красоты, русская поэтесса также удачно использовала природные образы:

«Еврейская девушка – меж невест –

Что роза среди ракит!» [6, с. 111].

В поэзии М. Цветаевой и А.Тагировой нередко встречается бессоюзное сравнение.

Так, у М. Цветаевой в сравнительных конструкциях, основанных на творительной форме падежа, в качестве предмета сравнения выступают глаголы движения:

«Когда снежинку, что легко летает,

Как звездочка упавшая скользя,

Берешь рукой – она слезинкой тает,

И возвратить воздушность ей нельзя» («Ошибка») [6, 10].

В поэтических текстах А.Тагировой часто встречаются слитные формы сравнений, образованные с помощью аффиксов –дай/-дәй, -лай/-ләй:

«*Үрмә гөлдәй* үрелерҙәр

Һуҡмаҡтарым юлың менән» («Ишет мине») [4, с. 105].

«Йәнгә йәшәү биргән *Йәншишмәләй*,

Улар йыуҙы йөрәк ярамды» («Һин ярата инең шәмдәлдәрҙе... ») [4, с. 116].

Диңгеҙ төбөндәге ынйылай,

Күңелемдән сонет моң ала («Йорттар һала кеүек төҙөүсе») [4, с. 154].

Таким образом, прием сравнения в поэзии М. Цветаевой и А.Тагировой выполняет значительную эстетическую функцию, связанную с актуализацией образных, эмоциональных и экспрессивных характеристик реалии (субъекта сравнения).

Список литературы:

1. Зубова Л.В. Поэзия Марины Цветаевой. Лингвистический аспект / Л.В. Зубова. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 262 с.
2. Кульсарина И.Г. Межкультурный диалог в отечественной литературе: учебное пособие / И.Г. Кульсарина. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2021. – 112 с.
3. Сәйетбатталов Ғ.Ғ. Башҡорт теле. Стилистика. 9 т. / Ғ.Ғ. Сәйетбатталов. – Өфө, 2010. – 485 б.
4. Таһирова Ә.А. Алтын буран. Шиғырҙар, сонеттар, тәржемәләр, поэмалар / Ә.А. Таһирова. – Өфө: Китап, 2011. – 360 б.
5. Таһирова Ә. А. Аҡсарлағым минең. Шиғырҙар / Ә.А.Таһирова. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1974. – 187 б.
6. Цветаева М.И. Осыпались листья над вашей могилой: стихотворения, поэмы / М.И. Цветаева. – Казань: Татарское книжное издательство, 1990. – 542 с.

© Кульсарина И.Г., Юсупова Г.А., 2024

УДК 821.512.141.09

Ҡарабаева У.Р.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Янбаев И.К.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

МӨХӘМӘТЙӘРОВ ХӘЙ ШИҒРИӘТЕНЕҢ ЖАНР-СТИЛЬ ТӘБИҒӘТЕ

Үткән быуаттың егерменсе йылдарында башҡорт совет әҙәбиәтенең нигеҙен М. Ғафури, Д. Юлтый, С.Ҡудаш, Т. Йәнәби, Б.Ишемғол кеүек шағирҙарҙың ижадтары тәшкил итһә, Мөхәмәтйәров Хәй – утыҙынсы йылдар башҡорт шиғриәтенең йөҙөн билдәләүсе яҙыусыларҙан була. Был ун йыллыҡтың шиғриәтенең жанр-стиль йөкмәткеһен яңыртыуҙа һәм байытыуҙа унының ижады күренекле урын биләй. М. Хәй лирикаһы үҙенең фәлсәфәүи характеры менән айырылып тора.

Ҡыҫҡа ғүмерле булыуына ҡарамаҫтан, Мөхәмәтйәров Хәй әҙәбиәттә ялҡынлы шағир булараҡ урын ала. Ул 1937 йылда Башҡорт дәүләт педагогия институтының әҙәбиәт факультетын тамамлап, 1937-1938 йылдарҙа Мәскәүҙә редакторҙар һәм тәржемәселәр курсында уҡый. 1940 йылға тиклем М. Ғафури исемендәге Тарих, тел һәм әҙәбиәт ғилми-

тикшеренеү институтында эшләй. Бөйөк Ватан һуғышына М. Хәй тәүгеләрҙең береһе булып китә һәм 1942 йылда, үҙ һүҙҙәре менән әйткәндә, «яҙыласаҡ яҡшы шиғыр өсөн, яңы бәхет, яңы көн өсөн, беҙҙе үҫтергән Тыуған ил өсөн» изге яу ҡырында батырҙарса һәләк була. Ул«Барышта» (1931), «Икенсе тыуыу» (1934), «Шиғырҙар» (1935), «Лирика» (1939), «Өлгөрөү» (1940) кеүек шиғри китаптар авторы булараҡ танылла. Етемлектән турайып баҫып, совет рухлы гражданин булып етешеүе, шәхес һәм шағир булараҡ өлгөрөүе, балҡып китеүе уның әҫәрҙәрендә, хатта уларҙың исемдәрендә үк асыҡ күренә.Совет иленең гуманистик асылын һәм ижади,азат хеҙмәт тәмен тойоу, Ватан, йәшәү мәғәнәһе тураһында уйланыу шиғырҙарында һәр саҡ сағылыш таба;ул үҙ геройҙарына, геройҙары шағирҙың үҙенә бик тә оҡшаш. Мәҫәлән:

Бәхетен яңы тапҡан кеше кеүек,
Йәшәй башлауымды һиҙәм мин... («Йөрәк йыры»).

М. Хәй шиғырҙарында яңы тормош гүзәллеге һәм ғәме менән ихлас һоҡланыу унда йыш ҡына йәшәүгә сәм булып яңғырай: «Йәшәһен, тип тормош! – йыр башлайым, тормош тиңһеҙ матур булғанға», «Тормоштан да ҡиммәт нимә бар һуң тыуып үҫкән, һөйгән ҙур ерҙә?» («Йәшә, тормош!»).

М. Хәйҙең геройҙары – социаль типтар. Шәхестең тормош һөйөүсәнлеге, ижади теремеклеге тормоштоң социаль асылы менән туранан-тура бәйләнгән. Тик социалистик ерлектә генә йәшәүгә ихласлыҡ йәшәү теремеклеге менән тап килә, әүҙемлек ижади хеҙмәткә әүерелә.

Ватан тураһындағы одалары ла, йәшәү һәм үлем хаҡындағы бик күп шиғырҙары ла, «Өфө мотивтары» менән «Өлгөрөү» циклына ингән сонеттар серияһы ла М. Хәйҙең фәлсәфәүи ҡарашлы шағир булыуын дәлилләй. Уның әҫәрҙәрендә кеше аҡылына, ижади хеҙмәткә мәдхиә йырлаусы, йәшәүҙе оло маҡсат итергә, үлемде үлемһеҙлеккә әүерелдерергә саҡырыусы уйсан замандаш образы сағыла. М. Хәйҙең йәшәү һәм үлем, ижад һәм хеҙмәт, тормош тураһында уйланыуҙары туранан-тура шағир һәм шиғриәт проблемаһына ла ҡағыла.

М. Хәй шиғырҙары жанр формалары өлкәһендәге эҙләнеүҙәр, көнбайыш тәжрибәләрен үҙләштереү менән бергә шағирҙың ритмика, интонация һәм баҫым, рифма төрлөлөгөнә ынтылыуын, стиль йәһәтенән үҙаллылыҡҡа дәғүә итеүен раҫлай. М Хәй сәнғәтте тәрәнерәк төшөнә бара, уны яңылыҡлы ижад мауыҡтыра. «Уралға сәйәхәт» әҫәрендә, ижад мәсьәләһенә туҡтап, «Шағирға ике әйбер кәрәк, – ти, – йөрәкле аҡыл һәм

аҡыллы йөрәк». Күпте күргән данлы Ағиҙел исеменән һәм унын кимәленән шиғриәткә тағы ла етдирәк талаптар ҡуя.

Ҡыйыу ҡарашлы шағир заманының ҙур һәм кескәй ваҡиғаларына һәр саҡ үҙенең әүҙем мөнәсәбәтен белдерә килә. Ул тупланған тәжрибәһен ижадҡа һалып, ғүмерен ижадҡа бағышлап, шағирлыҡ хеҙмәте менән балҡырға теләй.

Башҡорт совет поэзияһына М. Хәй тәү башлап көнбайыш әҙәбиәттәренән үҙләштерелгән иң ҡатмарлы жанрҙарҙың береһе – сонет формаһын индерә.Сонет (итальянса sonetto – йыр) – 14 юллыҡ каноник шиғыр. Сонет дүрт юллыҡ ике катрен, өс юллы өс терцет тигән шиғри киҫәктәргә бүленә. Рифмалашыу тәртибе нигеҙҙә шундай: тәүге өлөшө дүртәр юллы ике строфанан (катрендар:а-б-а-б-а-б-а-б йәки а-б-б-а-а-б-б-а), икенсе өлөшө өсәр юллы ике строфанан (терцеттар: в-г-в-в-г-в йәки в-г-д-в-г-д) торорға тейеш. Дүртәр юллы строфаларҙа әйләнмә йәки аралаш рифма була; өсәр юллы һуңғы строфаларҙа йә беренсе юл менән икенсе юл рифмалаша һәм ул осраҡта беренсе терцеттың өсөнсө юлы ике терцеттың өсөнсө юлы менән рифмалашып килә; йә беренсе терцеттың өсөнсө юлы икенсеһенең икенсе юлы менән оҡшаша һәм был юлы уның беренсе һәм өсөнсө юлдары үҙ-ара ауаздаш була. Сонеттарҙың быйндай рифмалашыу тәртибе күпмелер үҙгәреүе лә мөмкин, быға мәғлүм бер ирекслелек ҡуйыла. Әммә шиғыр мотлаҡ 14 юллыҡ булырға тейеш. Сонеттың композицияһында һәм уй- фекер үҫешендә мәғлүм бер эҙмә- эҙлелек күҙәтелә: экспозиция, инеш өлөшө, төп теманың асылыуы, кульминацияһы һәм сиселеше, йомғағы.Уй фекерҙәр ағышын, фәнни тел менән әйткәндә, тезис – тезис үҫеше – антитезис – синтез тип тә атайҙар [4].

М. Хәйҙең«Бала саҡ» сонеты иң уңышлыларынан иҫәпләнә:

Утҡа ҡарап осҡан күбәләктәй,
Аҡ ҡағыҙҙай керһеҙ бала саҡ.
Уйҙарымда йәнле портрет булып:
Хәтеремдә балҡып барасаҡ.
Йүгереп тота инек турғайҙарҙы,
Һорай инек йондоҙ, ҡояшты.
Кисен түккән булһаҡ күҙ йәште,
Иртән онота инек ҡайғыларҙы.
Көҙгө артынан кеше эҙләй инек,
Беренсе ҡат күргән һәр әйберҙе
Яңы тыуғандыр, тип уйлай инек.
Хәтерләйем нәни ғүмеремде,

Күрһәм сабый көләс балаларҙы,

Ҡулға алып һөйәм мин уларҙы («Бала саҡ»).

М. Хәйҙең был әҫәре баштан-аяҡ бер генә теманы асыуға, гонаһһыҙ, «аҡ ҡағыҙҙай керһеҙ» бала саҡтың бер ҡатлы, ләкин бәхетле йылдарын һағыныуға арналған. «Бала саҡ» сонеты классик итальян вариантында яҙыла (4+4+3+3).

М.Хәйҙең 1939 йылда ижад иткән «Өлгөрөү» һәм «Өфө мотивтары» сонет шәлкемдәре айырым иғтибарға лайыҡ. Автор шағир булараҡ ҡына түгел, ә беҙҙең мөхит өсөн быға саҡлы ят, ҡатмарлы жанрға тотонорға «өлгөрөп еткән», тип һығымта яһарға мөмкин. Мәҫәлән, уның «Өлгөрөү» сонеттар шәлкеменә итальян вариантында («Бала саҡ», «Дуҫтарға», «Алға, йәшлек!», «Өлгөрөү», «Идеалға ынтылыу», «Һөйгән ҡыҙҙың үлеменә», «Уйҙар») һәм инглиз вариантында («Идеал», «Шиғырҙың тыуыуы», «Шағир», «Ғәйбәтсе») яҙылған классик сонет өлгөләре инә.

«Дуҫтарға» сонетында М. Хәй дуҫһыҙ кеше «ике тапҡыр бәхетһеҙ», «ике тапҡыр етем шул кеше», тип яҙа. Дуҫ-ишһеҙ йәшәү күңелһеҙ авторға, ә улар менән «донъя йәме арта, килә яҡты фекер, йылы һүҙ, һүҙ ырамлы, ял ләззәтле була, йыр ҙа ғорур яңғырай». Шуға күрә автор сонетын «Күп йәшәгеҙ гүзәл ғүмер менән, йөҙ йәшәгеҙ, минең дуҫ-иштәр!», – тип тамамлай.

«Өлгөрөү» сонеты итальян вариантында а-б-а-б, в-в-г рифмаһы менән яҙылып, сонеттар шәлкеменә атама ла бирә. Фәлсәфәүи темаға арналған был әҫәр авторҙың «тормош юлы», «донъяның ҡыҙығы», кешенең шәхес булып формалашыуы хаҡында тасуир итә. Кешенең өлгөрөп етеүе уның тормош һынауҙарын уңышлы үтеүенә бәйле, шуға күрә:

Эх, йәшәһен кеше өлгөрөүе,

Эх, йәшәһен тормош көлөүе

– тип яҙа шағир.

Бында ҡулланылған «татлы балдай», «йәшен һуҡҡан кеүек», «томан кеүек» ише сағыштырыуҙар, «тормош көлөүе», «хистәр ташып тула күңелемә» метафоралары әҫәрҙең һүрәтләү сараларына ла бай булыуын күрһәтә. «Өлгөрөү» сонетының йомғаҡлауы ла М.Хәйҙең тормош һәм ижад юлына эпиграф рәүешендә яңғырай:

Ҡарар итәм: ҡыҫҡа бер ғүмеремдә

Бер биш ғүмер йәшәп ҡалырға.

«Шиғырҙың тыуыуы», «Шағир» сонеттары иһә һүҙ көсөнә, шағирҙың шиғриәттә тотҡан урынын фәлсәфәүи яҡтан билдәләүгә

ҡайтып ҡала. Шуны билдәләргә кәрәк: шағирҙар быҡдай тематикаға йыш мөрәжәғәт итә, әммә тап сонет жанрында был тема ҡыҫҡа, шул уҡ ваҡытта сағыу, моңло яңғырай. Шағирҙың әҫәре «тәрән интегеүҙең емеше булып», «ҡәҙерле уйҙарҙы», төнгө йоҡоларҙы алып «тыуа». Ләкин шағир өсөн был ҡорбандар «бик кес кенә», сөнки «һин үҙең тыуаһың ҡыҫҡа ғына шиғыр юлында». Шиғыр ижад итеү процесы автор тарафынан ошолай күрһәтелә:

Яҙып бөткәс һуңғы шиғырҙы,
Ятҡа уҡып сығып китәм мин.
Икенсе көн ризаһыҙлыҡ менән
Ҡулға тағы ҡәләм алам мин.

Шағир сонеттың һуңғы ике юллығында, үҙ эшенә йомғаҡ яһағандай, фекерен белдерә:

Шиғырҙарым, һеҙҙең менән шулай
Мәңге ҡәнәғәтләнә алмам мин!

М. Хәйҙең «Шағир» сонеты а-б-а-б рифмаһы менән инглиз классикаһына барып ялғана. Был үҙенсәлекле сонет «шағирҙың ҙур донъяһы»на арналып, шиғырҙың мәғәнәһен фәлсәфәүи асыуға ҡоролған. Быҡың өсөн автор ҡылымдарҙы урынлы файҙалана – тап улар шиғырҙың фекер хәрәкәтен тойорға ярҙам итә: «йәшәргә өйрәтһен, донъяны тулҡынландырһын, асыу ҡайнатһын, утын яндырһын, көс бирһен, тормошто һөйҙөрһөн, илатһын да йыуатһын, боҙҙан, уттан үткәрһен, уйҙы уятһын, гимн булып яңғыраһын, дәүер менән тын алһын, яңылыкты асһын, яңырһын».

Шағирҙың «Уйҙар» исемле сонеты ла ҡапма-ҡаршылыҡҡа (антитезаға) ҡоролған, фәлсәфәүи тематикалы: халыҡтың ҙур этәргес көс булараҡ сығыш яһарға һәләтле булыуы тураһында. Контраст мәғәнәле исемдәр, ҡылымдар теҙеме лә быны дәлилләй: «күтәргән – тибәргән, һыуҙа батмаҫ, утта янмаҫ, йондоҙҙар көнләшә – йыландар ерәнә, нәфрәт яндыра – һөйөү ҡанатландыра». Аралаш а-б-а-б рифмалы, ике катрен, ике терцеттан торған был классик сонет кеше өсөн үҙ халҡының уны рухландырыусы көс сығанағы булып тороуын күрһәтә.

М. Хәйҙең «Өлгөрөү» шәлкеменең һуңғы сонеты мөхәббәт темаһын аса, ул «Һөйгән ҡыҙҙың үлеменә» тип исемләнгән. Итальян вариантында, а-б-а-б, в-г-в рифмаһы менән ижад ителгән был әҫәр авторҙың яратҡан ҡыҙын һәләкәттән һаҡлап ҡала алмауы өсөн үкенеүе хаҡында ла. «Ғүмеренең яңы асыла башлаған» мәлендә генә йәш ҡыҙҙың «майы бөткән шәм кеүек һүнде күҙе. Алма йөҙө нәҡ һығылған лимон кеүек», – тип яҙа автор.

Һаҡлай алманыҡ шул һине,
Һағындыра, күрге килә,
Бөгөн терелтергә ине.
Ҡайғыны ла еңер инем,
Ғүмеремде һораһаң да,

Әҙ һорайһың, тиер инем – әлеге ике терцет лирик геройҙың эске кисерештәрен тулы асып биреүгә ярҙам итә.

М. Хәйҙең «Өфө мотивтары» циклына (1939) ингән сонеттары ла, үрҙә телгә алынған шәлкем кеүек үк, инглиз һәм итальян варианттарында дүрт стопалы ямб менән ижад ителгән. Мәҫәлән, шағирҙың «Ағиҙелем» сонеты башҡорт халҡының иң «һыулы, көслө, ынйы, алтын» йылғаһына мәдхиә булып яңғырай.

Шулай итеп, М. Хәйҙең «Өлгөрөү» һәм «Өфө мотивтары» шәлкемдәренә ингән сонеттары фәлсәфәүи темалы булыуы, классик сонет формаһында, дүрт йәки биш стопалы ямбта яҙылыуы һәм, әлбиттә, милли ерлек биргән мөмкинлектәрҙе ҡулланып ижад ителеүе менән айырым иғтибарға лайыҡ. Башҡорт шиғриәтендә сонет жанрына нигеҙ һалыусы булараҡ та М. Хәй башҡорт әҙәбиәтенең сағыу йондоҙҙарының береһе булыуға лайыҡ. Шуныһы мөһим: шағир ижадына жанрҙар төрлөлөгө, формалар күплеге хас. Унда мәрҫиәләр ҙә, фәлсәфәүи сонеттар ҙа, лирика ла бар. М. Хәй өсөн тормош үҙе донъя йәмен күреү, көрәш мәғәнәһен тойоу, яңылыҡ табыу сараһы булып тора.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Ғәйнуллин М.Ф., Хөсәйенов Ғ.Б. Совет Башҡортостаны яҙыусылары. Библиографик белешмә. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1988. 400 б.
2. Останкович А.В. Жанровая специфика организации художественного времени-пространства в сонете // Восток – Запад: пространство русской литературы: Материалы Международной научной конференции (заочной). Волгоград: Волгоградское научное издательство, 2005. С. 448-457.
3. Хөсәйенов Ғ.Б. Әҙәбиәт теорияһы. – Өфө: Китап, 2010. 384 б.
4. Хөсәйенов Ғ.Б. Әҙәбиәт ғилеме һүҙлеге. – Өфө: Китап, 2006. 248 бит.

©Ҡарабаева У.Р., Янбаев И.К., 2024

УДК 821.512.141.09

Ҡәҙербаева А.И.,
2 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

БӨЙӨК ВАТАН ҺУҒЫШЫ ЙЫЛДАРЫНДА ФРОНТОВИКТЫҢ СОЦИАЛЬ-ПСИХОЛОГИК ПОРТРЕТЫ: Ш. БИҠҠОЛДОҢ «ӘЛЕ ЙӘШӘЙБЕҘ ИКӘН» РОМАНЫ МИҪАЛЫНДА

Бөйөк Ватан һуғышы шарттарында яҙыусыларҙың рухи донъяһында, ижтимағи-эстетик ҡараштарында билдәле ҡиммәтәрҙең формалашыуы һәм алғы планға сығыуы күҙәтелде. Ғәзиз Ватанға һөйөү, бала саҡтан уҡ тәрбиәләнгән патриотик тойғолар, ғәҙеллекте яҡлау тойғолары был йылдарҙа айырыуса ҡалҡыу булып һәр яҙыусының шәхесендә лә, конкрет эшт-ҡылыҡтарында, хәл-хәрәкәттәрендә лә, рухи булмыштарында ла сағылыш тапты.

XX быуаттың 70-80 йылдарҙағы прозала психологик анализдың тура формаһы актив ҡулланыла башлай. Былдай әҫәрҙәрҙә персонаждарҙың эске донъяһында барған бер-бер артлы, ентекле, ҡатмарлы фекер йөрөтөү процестары һүрәтләнә. Ш. Биҡҡолдоң «Әле йәшәйбеҙ икән» тигән билдәле автобиографик романы ла был рәткә инә.

Романда хикәйәләү төп герой – өлкән лейтенант Сәлимгәрәевтың эске хәтирәләре- монологтары аша алып барыла. Герой эске монологтары аша уҡыусыларға тормошоноң күп кенә өлөшөн һөйләп бирә. Шул уҡ ваҡытта лейтенанттың хәтирәләре ярҙамында уның тормошҡа шәхси ҡарашын, һуғыш шарттарында кешеләргә ҡарата мөнәсәбәтен дә белергә мөмкин. Һуғыш осороноң динамикаһы, шул дәүерҙең күренештәре Сәлимгәрәевтың шәхси аңы аша һүрәтләнә бара.

Төп геройҙың үҙ исеменән ваҡиғаларҙы хикәйәләүе уның ысынбарлыҡтағы тормошо киҫентеһенән башланып китә. Ул, һуғышта ҡаты яраланғандан һуң, тыуған ауылына юл тота. Артабан лейтенант үткәндәрҙе иҫенә төшөрә башлай: үҙенең Оморҙаҡ исемле юлдашы менән булған хәл-әхүәлдәренә, ә һуңынан инде, һуғыш хәтирәләренә бирелеп, фронтовик тормошоноң иң сағыу мәлдәренә күсеп китә. Бынан тыш, герой үҙенең һуғыш башланыр алдынан алып барған тормошон да йыш ҡына иҫкә ала.

Әйтеп үтергә кәрәк, төп герой хәҙергене эҙмә-эҙлекле итеп хәбәр итһә, үткәнде Сәлимгәрев үҙенең әлеге мәлдә булған эмоциональ

торошона сағыштырып күҙаллай, хәл-ваҡиғаларҙы күңел призмаһы аша үткәрә.

Психологик йәһәттән ҡарағанда, лейтенант Сәлимгәрәевты ихтыярлы, көслө рухлы ысын һалдат тип әйтергә мөмкин. Герой күпме генә ауырлыҡтар кисермәһен, бер ниндәй ҙә тормош михнәттәренә бирешмәй, киреһенсә, тик сынығына ғына. Фронтовик буларак, ул һәр бер яуҙашына бар күңеле менән ышана, уларға терәк-таяныс та була.

Өлкән лейтенанттың хәтирәле монологтары аша беҙ тағы ла яуҙа булған ир-егеттәрҙең үткән фронт юлын, уларҙың эске донъяһының асыҡланыуын, психологик ныҡлығын күҙәтә алабыҙ. Был төрлө һуғыш ғазаптарын түҙемле кисергән, тыныс тормош тураһында хыялланған Шлыков, күп юғалтыуҙар кисергән Мамед, физик һәм рухи ыҙаланыуҙарға дусар булған Интизар һәм дә үҙенең батырлығы менән һоҡландырған полковник Нежный образдарын миҫалға килтерергә була.

Был геройҙарҙың бөтәһен дә дошманға дөйөм нәфрәт, тыуған ергә һөйөү тойғолары һәм дә үҙ илең өсөн ғүмер бирергә әҙерлек берләштерә. Күп осраҡтарҙа актив булған персонаждар хәтирә тамамланыу менән әҫәр биттәренән юҡҡа сығалар, әммә, был осраҡта, роман дауамында һәр бер герой, бик оҙаҡ ваҡыт лейтенанттың хәтерендә әленән әле “терелеп”, уны ҡеүәтләп, ҡанатландыралар.

Һалдаттарҙың социаль-психологик торошон һүрәтләү өсөн романда иҫтәлектәр, уйланыуҙар ғына түгел, риторик һорауҙар ҙа мөһим роль уйнай. Мәҫәлән, Садрислам исемле юлдашының көтөлмәгән әхлаҡһыҙ ҡылығы геройҙы бик тетрәндерә: ул үҙ йәнен аяп, үҙ ғүмерен ҡотҡарыр өсөн төнгө хәтәр юлда үҙенең иптәшен ташлап ҡалдырып китә. Ауыр яралы, йөрәк һуғыуҙарынан ыҙаланған йәш лейтенант, ваҡыт үткәс кенә был ваҡиғаны анализлай, баһа бирә ала. Был көсөргәнешле психологик торошонда ул үҙенә күп кенә һорауҙар бирә: «Нисек инде ул минең бер үҙемде ҡалдырҙы? Ә бындай хәл фронтта булһа, әгәр? Әгәр разведкала?». Бындай яуапһыҙ һорауҙар аша герой ярһып хәҡиҡәтте эҙләй, изге һәм ҡырыҫ күңелле кешеләр тураһында, кешелеклек, хыянат һүм әхлаҡлылыҡ төшөнсәләре тураһында уйлана.

Төп герой Сәлимгәрәев, көслө рухлы булыуы арҡаһында, тормош һынауҙары алдында бер ҙә баш эймәй, артабан да лайыҡлы йәшәй: «Әле йәшәйбеҙ әле», - ти автор. Был һүҙҙәр тормош девизы кеүек яңғырап, әҙип тормошоноң да девизы кеүек үк булып яңғырай.

Әҫәрҙә хикәйәләү төп геройҙың эске хәтирәләре-монологы ярҙамында алып барылғанға күрә, Бөйөк Ватан һуғышы ветераны,

фронтовик-яҙыусының социаль-психологик портреты уҡыусылар өсөн бик асыҡ һүрәтләнгән.

Шулай итеп, социаль-психологик күҙлектән ҡарағанда, һәр кеше үҙенең рухи ныҡлығына бәйле һуғыш шарттарында үҙен төрлөсә тоторға мөмкин. Кемдер тормош ауырлыҡтарына ҡарамаҫтан, шундай уҡ яҡты, изге күңелле, көслө кеше булып ҡала ала, ә кемдер үҙ ғүмере өсөн ҡурҡыуҙанмы, шәхси көсһөҙлөктәнме, һынып ҡала, әхлаҡһыҙ ҡылыҡтар ҡыла. Быны беҙ Бөйөк Ватан һуғыш шаһиты, ҡатнашыусыһы киң билдәле яҙыусы-фронтовик Шәриф Биҡҡолдың «Әле йәшәйбеҙ әле» романы миҫалында ҡарап үттек.

Ғөмүмән, һуғыш йылдары һәр бер кеше күңелендә, һис шикһеҙ, билдәле бер эҙ ҡалдырған. Һуғыш тамамланыу менән дә ябай халыҡтың күңел яралары уңалмай, ҡот осҡоһоҙ фажиғәле, ҡанлы картиналар күҙ алдынан бер ҙә китмәй, күпме генә йылдар үтмәһен, улар мәңге йөрәктәрендә...

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Баимов Р.Н. Истоки и устья: Заметки о башкирской литературе. – Уфа: Китап, 1993. – 350 с.

2. Вахитов А.Х. Жанр и стиль в башкирской прозе. – Уфа: Башкирское книижное издательство, 1982. – 348 с.

3. Винокур Т.Г. О языке художественной литературы: учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1991. – 448 с.

5. Хализев Е.В. Теория литературы: учебник. 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2007. – 405 с.

6. Биҡҡол Ш. Әле йәшәйбеҙ икән. Роман. – Өфө, Башҡортостан китап нәшриәте, 1977. – 264 бит.

© Ҡәҙербаева А.И., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 811.512.164+811.111]’38

Маметниязова Г.Х.,
преп-ль, ТГПИ им. Сейитназара Сейди,
г. Туркменабат, Туркменистан

ЗНАЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ПРИ АНАЛИЗЕ МУЖЕСТВА ГЕРОЕВ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В настоящее время для достижения положительных результатов в сфере образования работа ведется с использованием новых передовых технологий и современных методов. Глубокоуважаемый Аркадаг

Гурбангулы Бердымухамедов сказал: «Сущность и главная цель политики нашего государства в области науки и техники заключается в повышении интеллектуального уровня нашего народа – в воспитании способных, широко мыслящих, конкурентоспособных поколений, любящих Святую Родину, Мать-Землю всем сердцем и душой» [1]. Это создание систем образования и науки, достижение гармоничного развития с передовыми мировыми технологиями. Как он указал, изучение и использование передового опыта зарубежных стран в повышении качества образования, предоставляемого студентам, имеет большое значение при внедрении мировых стандартов в систему образования нашей страны. Также следует отметить, что особое место в установлении современного развития системы образования в соответствии с мировыми стандартами занимает обучение языкам подрастающего поколения. Для обучения подрастающего поколения туркменскому, русскому и английскому языку необходимо сформировать у них интерес к изучаемому языку.

Также следует отметить, что особое место в установлении современного развития системы образования в соответствии с мировыми стандартами занимает обучение языкам подрастающего поколения. Чтобы обучить подрастающую поколению туркменскому, русскому и английскому языку, необходимо сформировать интерес к изучаемому языку.

Учителя должны воспитать у студентов такие качества как патриотизм, героизм, мужество. Читая героические произведения, студенты воспитывают в себе лучшие качества героев. Таких героических произведений немало как на русском, так и на туркменском. Из туркменских произведений можно привести в пример такие как: «Звезды не гаснут» Наримана Джумаева, «Уходя, оставьте свет!» Керима Курбаннепесова. А из русских рассказов: «Прокляты и убиты» Виктора Астафьева, «Горячий» Юрия Бондарева, «Жизнь и судьба» Василия Гроссмана. Эти произведения учат читателя защитить своё Отечество, свой дом, своих близких. Герои этих рассказов, не жалея сил и жизни защитили свою родину в Великой Отечественной Войне. Тяжёлые годы Великой Отечественной Войны никого не оставила в стороне. Объединённые общей бедой, люди помогали фронту чем могли – устраивали субботники и воскресники, отдавали финансовые средства, драгоценности. С первых дней войны туркменистанцы проявляли огромную заботу о семьях фронтовиков, об эвакуированных и раненых, поступавших в республику целыми эшелонами, что явилось ярким

свидетельством дружбы народов, патриотизма. Цель была священна для каждого – приближение Победы. Многие колхозы, испытывая острый недостаток рабочей силы, в 1944 году вырастили богатый урожай хлопка. Женщины Туркменистана, заменяя мужей и братьев, ушедших на фронт, овладевали «мужскими» профессиями. Они водили тракторы, комбайны и грузовые машины. Большой вклад в общенародное дело внесли туркменские женщины, массово сдавая в Фонд обороны сотни килограммов национальных серебряных украшений и другие ценности, представляющие семейные реликвии. В рядах защитников Отечества было немало туркменских воинов, которые защищали Москву, Ленинград, Сталинград, Севастополь, города Кавказа, Белоруссии, Украины, Прибалтики, освобождали Европу от фашизма и дошли до Берлина. Они стали примером отваги и храбрости. Война потребовала максимальной мобилизации внутренних ресурсов всех промышленных предприятий, часть которых была переведена на изготовление боеприпасов и вооружения.

Студентов следует поощрять к чтению литературных произведений для развития их художественного самовыражения. Им следует представить короткие, простые произведения искусства, написанные на английском языке, и попросить описать персонажей произведения. Следует также уточнить тему и смысл художественного произведения. Анализируя художественные образы произведения, мы прежде всего должны говорить о характере человека. Человеческие характеры делятся на благоприятные и неблагоприятные группы в соответствии с их характеристиками. Воспитатель должен воспитывать в воспитанниках стремление и целеустремленность, пробуждая чувства подражания любимым героям и видения себя в их образе.

В художественных произведениях используются различные способы изображения человеческих качеств. Разнообразие используемых методов дает прекрасную возможность в полной мере раскрыть особенности человека. Аллегория – один из особых видов художественной образности в литературных произведениях. [2], [3].

Личности делятся на две группы: позитивные (комфортные) и негативные (некомфортные). Положительные персонажи характеризуют примерного, искреннего, верного и разумного человека. Отрицательный персонаж используется для изображения морально испорченных, злых и замкнутых человеческих черт, которые бесполезны для общества. Урок достигнет своей цели, если для анализа характеристик человека будут использованы различные виды интерактивных методов, таких как

«Кластер», «Диаграмма Венна», «Т-схема», «6 шляп, 6 цветов», «Комната героев». [4]. Например: «Диаграмма Венна» будет использоваться для различения сходства и характеристик персонажей русского романа Василия Гроссмана «Жизнь и судьба» и туркменского романа Наримана Джумаева «Звезды не гаснут».

«Жизньи судьба» «Звезды не гаснут»

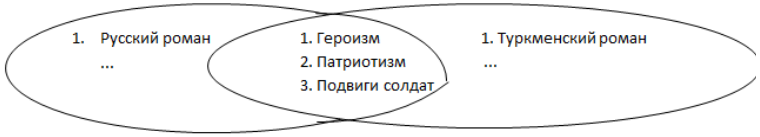

пр

2. Переводной ковер.
3. Дисциплина.
4. Мировоззрение.
5. Эмоции.
6. Любовь, язык.
7. Ценность и важность исследования. [3]

В выявлении характеристик человека будет целесообразно использовать интерактивный метод «6 цветов, 6 характер» с использованием инновационной технологии.

1) (красный) — предоставляет точную информацию о героях.

2) (зеленый) — описывает внешний вид персонажа.

3) (черный) – Нужно рассказать, что не понравилась в поведении людей с плохим характером

4) (белый) – Объясните, какой человек вам нравится.

5) (синий) – Анализировать художественные средства описания человеческих качеств.

6) (коричневый)-Как человек себя чувствует, изучая разные характеристики человека.

Студенты должны быть в состоянии выразить на английском языке решимость и преодоление препятствий своих любимых персонажей в произведениях искусства, которые они читают. Было бы уместно использовать следующую интерактивную технику, чтобы возбудить их интерес. Например: будет использоваться тип задания "Зал героев".

1. Сначала учитель выясняет с учащимися значение слова «герой» и какие качества свойственны героям. Затем он просит их назвать несколько героев и почему они герои.

2. Учитель объясняет своим студентам, что означает «настойчивость» на английском языке.

3. Попросите учащихся написать о своих любимых персонажах и подготовить презентацию. Они обязательно должны написать о том, как их персонаж показывает свою личность. Если учащиеся хотят, они могут нарисовать своего персонажа или разместить его на слайде.

4. Для творческой работы учащихся в парах или группах они обмениваются вопросами, чтобы составить рассказ о выбранных ими персонажах. После того, как учащиеся написали рассказ о своем персонаже, они вешают сочинение на специальную стену в комнате. Учитель исправляет грамматические и произносительные ошибки учащихся. (Это могут сделать сами студенты).

5. Затем учитель просит их назвать рассказы, которые они написали. Учащиеся могут читать рассказы друг друга и писать под ними вопросы или предложения (на английском языке). Или учитель готовит им вопросы вроде следующих:

Why did you select this hero?

What's your favouirte thing about your hero? …

Или вы можете попросить учащихся высказать свое мнение следующим образом:

I enjoyed reading about your hero. My favourite thing about your hero is ... .

Your hero is similar to my hero because … .

Your hero is different from mine because … .

Студенты могут выразить свои идеи, следуя этим предложениям.

Использование вышеперечисленных видов интерактивного метода обучения в значительной степени помогает учащимся раскрыть идеи изучаемых произведений, а также провести их стилистический анализ.

Список литературы:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Älem içre at gezer.- Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011. – 255 c.

2. Ýazymow O. Edebiýaty okatmak metodikasy. Aşgabat, “Magaryf”, 1993. – 210 с.
3. Abdullaýew Ö. Edebiýat teoriýasynyň esaslary. Aşgabat, “Magaryf”, 1985. – 110 с.
4. Пометун Е. Энциклопедия интерактивного обучения. Киев, 2007. – 200 с.

© Маметниязова Г.Х., 2024

УДК 821.512.141.09

Мирзина А.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

РАУИЛ БИКБАЕВ ШИҒРИӘТЕНДӘ ТӨП МОТИВТАР

Рауил Бикбаев поэзияһында шәхес яҙмышы, кешенең үҙ-ара мөнәсәбәттәре, заман – шәхес, заман – әхлаҡ мәсьәләләре күтәрелә. Талантлы яҙыусы башҡаларҙан айырылып торған, тик бер уға ғына хас булған үҙ тауышы бар. Шиғырҙарында тормоштоң эске ағышына үтеп инә, өр-яңы донъя аса, кеше эшмәкәрлеген, уның психологияһын бөтә ҡатмарлығында һынландыра. Бигерәк тәп ил тарихының яңы этабында Рауил Бикбаев халыҡ яҙмышы, уның киләсәге, милли телде һаҡлау һәм үҫтереү кеүек мәсьәләләргә айырыуса ҙур иғтибар бирә, сөнки бөтә донъяла бик йылдам барған глобалләштереү, компьютерлаштырыу процестары иң элек аҙ һанлы халыҡтарҙың киләсәгенә хәүеф тыуҙыра, уларҙың телен, аҙаҡ үҙҙәрен дә йотторою, юҡҡа сығарыу ҡурҡынысы менән янай. Ошондай актуаль мәсьәләләр буйынса саң ҡағыу, халыҡҡа еткереү йәһәтенән Рауил Бикбаев шиғырҙарына бик характерлы.

«Бураҙна» поэмаһы тыуған ер, тыуған тупраҡ темаһына арналған. Фәлсәфәүи аспектта юғалған кешеләр, юғалған быуынды эҙләүселәр менән шағир үҙенең бала һәм үҫмер саҡтарын эҙләй, хәтирәләрҙе яңырта. «Система», «Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ» поэмалары айырым урынды алып тора, сөнки шағирҙың фекерләү ҡеүәһе, фәлсәфәүи уйланыуҙар даирәһе, замандың иң актуаль мәсьәләләре, халыҡ яҙмышы бар асылында ошо әҫәрҙәрендә сағылыш таба.

«Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ!» поэмаһы Уралтауҙың, Башҡортостандың әле лә ғәжәйеп бай ер-һыуҙарҙы күркен йырҙарҙағыса һоҡланып тасуирлау менән асылып китә.

Ерҙең йыры бит ул бар йылғалар,
Таштар ҡуйынынан йыр аға.
Күкрәгенән һөҙөп сығара тау,
Әйтерһең дә, һүҙен һайлап һөйләр,
Көйөн һайлап һуҙыр ир-аға.

Шағир Иҙел башынан, Ирәмәл итәктәренән кескәй шишмәләрҙән һыу алған, йырғанаҡтан йылғаға әйләнгән Ағиҙел буйлап оҙон сәфәргә сыға. Тирә-яҡтың матурлығына һоҡланырға сыҡкан шағир тәбиғәттең, урман-туғайҙарҙың самаһыҙ тәләф итеп, ҡырып-емереп бөткән яҡтарын күреп хәүефләнә, йөрәге әрней.

Ағыуланған завод быуаһында
Сәсәй-сәсәй мин дә быуылдым.
Йылғам, йомғаҡ кеүек тағатылып,
Һаман алға әйҙәр юл булды.

Ҡаяларға менеп, тәбиғәттең матурлығы менән һоҡланыу урынына шағир тәбиғәткә килтерелгән зыян менән аҙым һайын тейерлек осраша: браконьерҙар балыҡ шартлата, ҡаялар емерелә, мәңгелек ҡара урмандар, шыршы-ҡарағайҙар киҫеп, ағыҙыла. Шағир ошоларҙы күреп уфтана.

Ҡарағайҙар,
Солоҡ ҡына тотор ҡарағайҙар!
Улар менән бергә ерегеп үҫкән
Халыҡтың да
Ай-вайына ҡарамайҙар,
Ҡарағайҙы ҡыра ағайҙар,
Әйтерһең дә, ҡырағайҙар!

Шулай уҡ урмандарҙағы кейектәрҙең дә ҡырылыуы авторҙы уйға һала.

Айыу тиреһе нимә?
Кәрәк икән,
Ерҙең тиреһен дә.
Тереләй һыҙырып алып,
Алдығыҙға килтереп һалырбыҙ [4, 56].

Ата-бабаларыбыҙ тарихын һаҡлаған Шүлгән мәмерйәһе төптәренә лә һөмһөҙ һәм ҡырағай холоҡло әҙәмдәр үтеп инә лә, боҙа, емерә башлай.

Сувенир тип, ватып алынып бөткән
Меңәр йылдар үҫкән таш һындар.

Ирек ҡуйһаң, улар Шүлгәнташтың
Һәр бер ташын өйөнә ташырҙар.
Ана күпме бәндә дан-шөһрәткә
Һыуһауҙарын бында ҡандырған.

Ундай Урал, Ер йөҙө тәбиғәтен талаған яуыз бәндәләргә ҡаршы Урал батырҙай, унын Аҡбуҙ атындай ҡаһармандар кәрәктер, тип иҫәпләй автор [4, 47]. Ҡараңғыны тик яҡтылыҡ менән генә еңеп була. Шуға ла кеше күңелендәге ҡара таптарҙы юйыу, авторса, шиғриәттең һәм йәмғиәттең иң беренсе бурысы.

Р. Бикбаевтың «Система» поэмаһында дауахана палатаһында ятҡан герой үҙ хәленән бигерәк, ил хәле өсөн әсенә:

Ил таланған, ер – һыу ағыуланған,
Йөҙ ҡарайған, танау алланған.

Шағир йәрәхәтле илдең ауырыуына, әллә система бысраҡлыҡтан, әллә дарыу килешмәгәнлектән булған үҙ биҙгәген бәйләп, киң дөйөмләштереүҙәргә килә [2].

«Каруанһарай» поэмаһы тарихи хәл-ваҡиғаларҙы бәйәнләүгә ҡоролған тармаҡлы сюжетлы лироэпик характерҙағы, траго-драмматик поэма. Поэма атамаһы ла тарихи урынды ҡылыҡһырлай. Ил, халыҡ, ер мәсьәләләре, тәбиғәт һәм кеше араһындағы мөнәсәбәт, рухи донъя, халыҡтың социаль ҡатламдарға бүлгеләнеүе, милләт, тел яҙмышы кеүек көнүҙәк мәсьәләләр күтәрелә, ҡатмарлы метафорик формала үҙгәртеп ҡороуҙарҙан һуң килеп тыуған ысынбарлыҡ реаль кәүҙәләнеш ала.

Поэмаларҙың һәр береһе айырым фекер әйтеүҙе талап итә. «Халҡыма хат» поэмаһы рус һәм башҡорт телдәрендә йоҡа ғына брошюра итеп баҫыла. Был хаттың яҙылыу сәбәбен дә инеш һүҙендә аңлатып бирә автор: «Быйыл йәмле июнь уртаһында Өфөлә Салауат һәйкәле янында батырыбыҙға арналған йыр –моң шиғриәт байрамы гөрләп торғанда миңә бер хат килтереп бирҙеләр. Байрам тамашаһы менән булып, мин ул кешенең төҫ-һынын ныҒытып хәтерләп тә ҡала алманым. Ләкин ошо хат күпме ваҡыт миңә тынғы бирмәй. Уны яҙған һеңлекәште борсоған уйҙар, күңеленә тынғылыҡ бирмәгән һорауҙар миңә генә түгел. Һәр беребеҙгә төбәлгән кеүек» [1, 4]

Шағир үткер поэтик фекер аша халҡының үткәнен барлай, бөгөнгөһөн күҙаллай, киләсәген һәр йәһәттән төҫмөрләй. Рауил Бикбаевтың «Халҡыма хат» әҫәре йәмәғәтселектә оло резонанс тыуҙыра, туған теленә, милли рухына, киләсәк яҙмышына битараф ҡалып барыусы халыҡты дәррәү уятып ебәрә. Әҫәр сюжеты ретроспекцияға, эпистоляр элементтар менән аралашып килгән хәтирәләргә ҡоролған.

Был хат аҙ һанлы милләттәр телен бөтөрөүгә йүнәлтелгән Рәсәй сәйәсәтенә ҡаршы протест кеүек ҡабул ителә. Рәсәй батшалығы яулап алыу, үҙ диненә суҡындырыу, көсләп руслаштырыу юлы менән бик күп телдәрҙе юҡҡа сығарған.

Туған тел – ул әсә теле генә түгел, туған халҡыңдың теле. Туған телдең меңәр йыллыҡ тарихы бар. Был тарихты киләсәк быуындарға еткерерҙәй батыр улдар, аҡыллы ҡыҙҙары бар илдең, ғәзиз туған телдәре бар.Әммә ҡайһы бер ата-әсәләр тормошта йәшәргә ҡыйын була тип балаларын рус теленә генә өйрәтәләр. Милләттең киләсәге сәңгелдәктә ятҡан сабыйҙан, әсәнең бишек йырынан башлана. Ләкин бөгөнгө тормоштоң аяныслы хәҡиҡәттәренең береһе шунда: күпме сабый әсәһенең сәңгелдәк йырын тыңлауҙан мәхрүм. Ошо йырҙан яҙыу баланың донъяла күргән иң тәүге ҡайғыһы, иң тәүге бәхетһеҙлеге. Кешенең рухи үҫешендә ни тиклем ҙур фажиғә!

Сит телгә балам маһир тиеп,
Шатлығынан берәү һикерә.
Тик ни мәғәнә үҙ әсәңдең теле
Үҙ балаңа үгәй булғас,
Сит телдән дә булғас ситерәк?

Шағирҙың «ни мәғәнә?» тигән һорауы намыҫ, выждан һүҙенә әйләнә.

Халҡын халыҡ итеп күтәргән, тыуған илен, ерен, иркен илбаҫарҙарҙан һаҡлаған милли геройыбыҙ Салауат Юлаев, Кинйә Арыҫланов, Муса Мортазин, Әхмәтзәки Вәлиди, Таһир Кусимов кеүек баһадирҙарын оло ихтирам менән иҫкә ала шағир.

Башҡорт илен тотош утҡа солғап,
Тәфтиләүҙәр ниҙәр ҡылмаған.
Тик батшалар телен киҫкәндә лә
Башҡортом бит телһеҙ булмаған?
Халҡым! Намыҫың ғорур булып ҡалған,
Ябырылһа ла золом, йәберҙәр,
Батырҙарҙың теле киҫелһә лә,
Киҫелмәгән моңоң йәнеңдә.

Элек батшалар ҙа башын эйҙерә алмаған башҡорт халҡын, хәҙерге руслаштырыу политикаһы үҙ ҡулдары менән теленән яҙҙыра, моңонан биҙҙерә тип көйәләнә шағир. Милли мәктәптәр ябылып, төрлө милләт балалары фәҡәт рус телендә генә уҡытыла. Шул сәбәптән тора-бара үҙ телен белмәгән, унан биҙҙерелгән, үҙ телен онотҡан бер нисә быуын үҫеп етә. Үҙ телен белмәгән кеше милли аңын, милли рухын юғалта. Әсә

телен белмәгән кешенең милләте лә бөтә, милләте бөткәндең иле лә бөтә.

Телле көйө телһеҙ башҡорттар бар,
Әсә телен белмәй үҫкәндәр…

Үҙ телебеҙҙе, халҡыбыҙ өсөн ғорурлығыбыҙҙы, кешелек бәҫебеҙҙе үҙебеҙ күтәрмәһәк ситтәр күтәрерме? Үҙебеҙҙе үҙебеҙҙе ҡәҙерләмәһәк, һаҡламаһаҡ, ситтәр быны эшләрме? Һәр халыҡтың иң оло хазинаһы – һүҙ. Үҙен һаҡлар өсөн халыҡ иң элек телен һаҡларға тейеш. Теле барҙың ғына иле бар.

Быуылдымы беҙҙә халыҡ рухы,
Намыҫыбыҙ юҡмы аҙыраҡ?
Ҡуйынында үҫкән сабыйҙарын
Тырышып-тырышып ата-әсәләре
Үҙ теленән үҙе яҙҙыра [1].

Киләсәк быуындарҙы рухлы итеп, телле итеп тәрбиәләү ата-әсәләрҙең бурысы, тип һанай шағир. Йәш быуындың туған телһеҙ, моңһоҙ, рухһыҙ булыуында уларҙың да ғәйебе бар тип иҫәпләй автор.

Беләм дә бит, илдең генә түгел,
Барлыҡ телдәрҙең дә баштарына
Бәлә булды башһыҙ башлыҡтар.
Ил яҙмышын түгел, тик үҙ йәнен
Ҡалтырынып һаҡлар башлыҡтар.

Телдең ҡороуы дарья ҡороуына ҡарағанда ла яманыраҡ булыуын телле көйө телһеҙ ырыуҙаш ына нисек аңлатырға тигән һорау ҡуя шағир.

Илде ил итеп һаҡлауҙа, моңдо, телде үҫтереүҙә, милләтте милләт итеп ҡалдырыуҙа, бөтә донъяла милләттең тотҡан урынын билдәләүҙә халыҡтың аң-белемгә ынтылышы, битарафлыҡты, ғәмһеҙлекте бөтөрөүе ҙур урын алып тора.

Маҡсаттарҙы бөгөн бергә ҡушһаҡ,
Офоғобоҙ алда киң әле.
Тыуған телдең шифа шишмәһенән
Килер быуын эсһен кинәнеп,-
ти шағир өмөтлө ҡараш менән.
Ҡасан бөтөр беҙҙә был моңһоҙлоҡ,
Был аңҡаулыҡ, ләғнәт ялҡаулыҡ?
Тупланығыҙ, йәштәр, изге сафҡа,
Иртәгеһен илдең һаҡларлыҡ!

Шағир илде һаҡларлыҡ, телде яҡларлыҡ көстө йәштәрҙә күрә. Уларҙы тупланырға, уяу булырға саҡыра.

Туған теле өсөн шағир йәнен-тәнен фиҙа ҡылырға әҙер:
Туған телем өсөн кәрәк икән -
Бар бәхетем, әйҙә, юҡ булһын,
Туған телем өсөн кәрәк икән -
Ауыҙымдағы телем ҡырҡылһын!
«Халҡыма хат» фәһемле саҡырыу һүҙҙәре менән тамамлана:
Туғанынан яҙған ярты йәтим,
Туған теленән яҙған - мең йәтим,
Телде тоҙаҡларлыҡ ғәмһеҙлектән
Уян, халҡым, ҡуҙғал, милләтем! [1, 35]

Рауил Бикбаевтың туған тел, халыҡтың яҙмышы, уның барлығы, намыҫы, ҡәҙере икәнлеге хаҡындағы борсолоулы уйҙары, халҡына хаты -халыҡ шағирының намыҫ һүҙе, йөрәк ауазы ул.

Шулай итеп, Рауил Бикбаевтың «Бураҙна», «Система», «Ҡарауанһарай», «Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ!», «Халҡыма хат» поэмаларында ил, тел, халыҡ яҙмышы, намыҫ төшөнсәләре, экологик проблемалар киң һүрәтләнеш ала. Поэмаларҙың төп идея-йөкмәткеһе халыҡ яҙмышын, илдең бөгөнгөһөн һәм киләсәген ҡурсалау нигеҙендә ҡоролған. Бигерәк тә замандың иң киҫкен һәм борсоулы хәлдәре хаҡында яҙылған поэмаларҙа шағир ғәзиз милләте һәм Башҡортостаны өсөн иң кәрәкле һүҙҙе иң тейешле ваҡытта әйтә белә. Поэмаларҙың ижтимағи яҡтан әһәмиәтле булыуы, стиль үҙенсәлектәре менән айырылып торған бындай яҙыусы халҡының рухи мәҙәниәтен байытыуға айырым өлөш индерә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Бикбаев Р.Т. Ай күргәндәй, ҡояш алғандай: һайланма әҫәрҙәр. – Өфө: Китап, 1998. – 544 бит.
2. Бикбаев Р.Т. Бураҙналар. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1985. – 224 бит.
3. Бикбаев Р.Т. Дала офоҡтары: шиғырҙар һәм поэма. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1964. – 76 бит.
4. Бикбаев Р.Т. Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ: поэма, шиғырҙар. – Өфө: Китап, 1991. – 158 бит.

© Мирзина А., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 812.521.141.09

Мостафина Р.Д.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө к.

ЯУГИР ӘҘИПТӘР ХӘТИРӘ ҺӘМ ЮЛЪЯҘМАЛАРЫНДА БӨЙӨК ВАТАН ҺУҒЫШЫ ТЕМАҺЫНЫҢ САҒЫЛЫШЫ

Мәҡәләбеҙҙә Бөйөк Ватан һуғышы һалдаттары, яҙыусы, шағир, журналист, йәмәғәт эшмәкәрҙәре Ғәли Ибраһимов һәм Зәйни Рафиҡовтарҙың төрлө йылдарҙа яҙылған хәтирә, очерк һәм юлъяҙмалар кеүек бәләкәй проза әҫәрҙәрендә яу ваҡиғаларының һәм ҡаһармандары образының сағылышыу өйрәнеү маҡсаты ҡуйылды.

Ғ.Ибраһимовтың “Дуҫтар ерендә” һәм Зәйни Рафиҡовтың “Үлемһеҙлеккә биш аҙым” китаптары 1941-1945 йылдарҙың героик һәм фажиғәле биттәренә алып ҡайта.

Ғ.Ибраһимовтың “Дуҫтар ерендә” Польша һәм Чехословакия ерҙәрендә булыу тәьҫиренән ижад ителгән юлъяҙмаларҙан тора. “Беҙҙең алда Висла”, “Тере таштар”, “Варшава яңы көрәштә”, “Краковта”, “Ер аҫты дворецы”, “Ленин исемендәге комбинат”, “Тауҙар араһында”, “Татр тауҙары итәгендә”, “Мөғжизәле йылға юлында”, “Онотолмаҫ осрашыу”, “Йөҙ башняле Прага”, “Сталинград тупрағы”, “Бер йорт бар Прагала”, “Яңы Лидице”, “Кладионан Прагаға”, “Ашхабадта йәшәгән ҡыҙ һөйләй”, “Карловы Варыла”, “Чехтар ожмахы” тигән ҡыҫҡа-ҡыҫҡа юлъяҙмалар эсенә поляк халҡының ҙур тарихы һыйған.

Китаптың төп лейтмотивы – халыҡтар араһындағы дуҫлыҡ, теләктәшлек хистәренән үрелгән эстетик йөкмәтке. Китап уҡыусы автор менән бергә Мәскәү– Варшава – Берлин поезы маршруты менән Варшава, Польша йылғаларының батшабикәһе Висла, һуғыш йылдарында йәһүдтәр яндырылған Гетто, Краков, Ново-Гута, Закопане, Чехословакияның Ружембарк, Прага, Кладно, 29 санаторий урынлашҡан минераль һыуҙар иле Карловы Вары, Яблонец, Железные Броды ҡалаларының матурлығы, чех ерҙәренең, ҡая ташлы тауҙарының хозурлығы, төрлө төр ағастарға бай урмандары, сылтырап ағып ятҡан йылғалары, ожмах баҡсалары менән танышып ҡына ҡалмай, фажиғәле тарихы менән дә осраша.

Һуғыш ғәрәсәттәрен, ауырлыҡтарын татыған авторҙың юлъяҙмаларында Бөйөк Ватан һуғышы йылдары хроникаһына, немец һалдаттарының вәхшилектәрен хәтерләткән ваҡиғалар сылбырына ҙур ғына урын бирелә. Польша ерҙәрендәге һуғыш эҙҙәре төрлө илдәрҙән

йыйылған төрлө милләт вәкилдәрен тетрәндермәй ҡалмай. Бына, мәҫәлән, немецтарҙың бөтә Варшаванан йыйып килтергән 500 мең йәһүд тереләй яндырылған гетто урыны. Унда ғазаплап үлтерелгән йәһүдтәргә ҡуйылған һәйкәл дә тарих һөйләй. Һәйкәл композицияһының уртаһында ҡурҡыу белмәҫ йәш егет. Уның эргәһендә йәш балалар, ҡатындар, ҡарттар, ғазапланған, хәлһеҙ яралылар. Гитлерҙың йәһүдтәргә ҡарата алып барған ҡот осҡос сәйәсәтен иҫләтеп тороусы һәйкәл ул.

Юлъяҙмаларҙағы ваҡиғаларҙы автор Европа илдәре буйлап сыҡҡан сәйәхәтселәрҙең күҙлеге, ҡабул итеүе аша бирә. Уларҙы поляктарҙың батырлығы, ҡаһарманлығы һоҡландыра. Яҙыусы Ф.Дзержинский етәкселегендә үҙенең азатлығын яҡлап көрәшкә күтәрелгән халыҡ, “Йәш көрәшселәр союзы” тигән ойошма төҙөп, немецтарға ҡаршы эштәр алып барған йәштәр хаҡында тарих теҙә. Мортхейн Анилебич, Ф.Дзержинский, Роза Люксембург, Нанна Савицкая, Ян Красицкий, Болеслав Берут кеүек реаль шәхестәр исемдәрендә тарих биттәре ҡала.

Һуғыштан һуң аяҡҡа баҫҡан Варшава ҡалаһы шул емереклектәрҙе бөтөрөп, ҡаланы йәшәртеүҙә һәм матурлауҙа ең һыҙғанып эшләгән Мәскәү һәм Варшава төҙөүселәре дуҫлығы күҙ алдына баҫа. Яҙыусы яҙмаларынан Варшава метроһын, 3200 бүлмәнән торған, бер залы 3700 кеше һыйҙырған, 42 этажлы фән һәм мәҙәниәт һарайын төҙөгән мәскәүлеләрҙе айырым бер йылылыҡ менән хәтерләгән поляктар йөрәгендәге дуҫлыҡ хистәрен һәм хөрмәтте тойоуы ҡыйын түгел. Польша халҡы боронғо тарихи ҡомартҡыларын һәм хәҙерге матурлыҡтарын күҙ ҡараһылай һаҡлай белә. Уның хаҡында автор былай тип яҙа: “Поляк халҡы үҙенең мәҙәни ҡомартҡыларын бик ярата, уларҙы һаҡлай. Шуның өсөн дә Варшавалағы матур йорттар, дворецтар, элек ниндәй архитектура оформлениеһы менән төҙөлгән булһа яңынан төҙөлгәндә лә шул һаҡлана” [2; 19].

Сәйәхәт ҡылыусы автор Фредерик Шопен, Коперник, Мария Кюрч Склодовская кеүек исемдәр яңғырағанда һәм уларҙың ижадынан, тормошонан сәхифәләр килтергәндә поляк интеллигенцияһының һәм элитаһының ғына түгел, халыҡтың мәҙәни бөйөклөгөн һөйләй кеүек.

Поляк халҡы совет халҡы менән дуҫлыҡҡа тоғро һәм совет кешеләрен айырым бер йылылыҡ менән, хөрмәтләп иҫкә ала. Совет иле менән бәйле сәхифәләрҙе, тарихты ҡәҙерләп һаҡлай. Мәҫәлән, Ленинның йәшерен революцион ойошмалар менән етәкселек итеп, Рәсәйҙә эҙәрлекләүҙәрҙән ҡасып, Польшала йәшәгән йылдары хаҡында музей ҡомартҡыларын күҙ ҡараһылай һаҡлап, ғорурланып һөйләй.

Китапта тыуған илен сикһеҙ яратҡан һәм башҡа халыҡтарға ла йөрәге түрендә хөрмәт һәм оло мөхәббәт йөрөткән автор йөҙөндәге совет кешеһе дуҫлыҡ илсеһе булып күҙ алдына баҫа. Юлъяҙмалар ябай репортаждарҙы ла, сәйәхәт дәфтәрен дә, эмоциональ хис тойғолар менән һуғарылған ябай хикәйәләрҙе лә хәтерләтә.

Зәйни Рафиҡовтың "Үлемһеҙлеккә биш аҙым" китабына һуғыш йылдарының легендар геройҙары хаҡында 20 хәтирә-очеркы ингән. Муса Гәрәев, Миңлеғәле Ғөбәйҙуллин, Петр Иванов, Константин Оргин, Николай Бедренко, Сәлих Сабитов, Әсхәт Ҡарасурин, Баттал Мозафаров, Баттал Еникеев, Исхаҡ Ғүмәров, Ғизи Заһитов, Даян Мурзин, Шакирйән Мөхәмәтйәнов һәм башҡа ҡаһармандар хаҡында бәйән ителә.

Автор халҡыбыҙҙың данлы улдарының бөтә илгә һәм донъяға билдәле ҡаһарманлыҡтары хаҡында ла, дан-шөһрәттең иң юғары баҫҡысына күтәрелеп тә аҫыл сифаттарын һәм ябайлыҡтарын юғалтмауҙары тураһында ла бәйән итә. Муса Гәрәевҡа бағышланған "Сал Уралдың сая бөркөтө" тигән очеркын З.Рафиҡов тап ошондай фекере менән башлай. Авторҙың герой хаҡында хәтирәләре айырым бер йылылыҡ, һоҡланыу ҡатыш ғорурланыу менән яҙылған. "Муса Гәрәев халыҡ араһында оло ихтирам менән ҡаҙанды. Армияға һәм уның сафтарында хеҙмәт итеүгә ҡағылышлы мәсьәләләрҙә Муса Гәрәев илдең именлеген һәм халыҡтың азатлығын тәьмин итеү принцибынан ғына сығып эш итә торғайны"[17], тип яҙа автор.

"Тағы бер аҙ торғас, эйелеп, ул әсәһенең ҡәбере өҫтөндәге сәскәләрҙе рәтләңкерәп ҡуйҙы. 250 тапҡыр үлемгә тура ҡарап осҡан ажар бөркөттөң керпек остарында гәлсәрҙәй йәш бөртөктәре йымылдай ине" тигән юлдарҙа геройҙың әсәһен һәм тыуған яғын хөрмәтләүе, яратыуы сағыла.

"Үлемһеҙлеккә биш аҙым"очеркы Миңлеғәле Ғөбәйҙуллин образын асыуға бағышлана. Миңлеғәленең дә автор характерындағы яңы яҡтарҙы асыуға иғтибар йүнәлтә: "Арыҫландай ажар, ҡарсығалай ҡыйғыр, һандуғастай моңло егет ине беҙҙең Миңлеғәле. Ул мандолинала, тальян гармунда һыҙҙырып уйнай торғайны, йырларға ла бик оҫта булды, хатта шиғырҙар ҙа яҙа ине әле.

Даян Мурзин хаҡында "Адольф Гитлерҙың шәхси дошманы" тигән хәтирәлә бәйән ителә. Даян Мурзин Ян Жижка исемендәге

---

[17]Рафиҡов З.Үлемһеҙлеккә биш аҙым. -Өфө:Башҡортостан китап нәшриәте, 1998.- 15-се бит.

Беренсе Чехословакия Партизандар бригадаһының командиры була, Украинала һәм Молдавияла партизандар хәрәкәте менән, Иҙел-Урал һәм Төркөстан легиондарын ҠыҙылАрмия яғына алып сығыу эшенә етәкселек итә. Һуғыш йылдарында Одесса өлкәһендә 600 кешенән торған партизан отряды ойоштороп, немец-фашист оккупанттарынан 1500 ихатанан торған Будеи ауылының совет үҙәген азат итәләр, Германияға ҡоллоҡҡа алып китергә тейешле кешеләрҙе, шулай уҡ Германияға оҙатылырға тейешле 8000 тонна игенде ҡотҡарып ҡалалар.

1944 йылдың декабренән 1945 йылдың майына тиклем 4000-дән ашыу фашисты юҡ итәләр, 60 тимер юл составын рельстарҙан бәреп төшөрәләр,80 күперҙе шартлаталар, 100-ҙән артыҡ немец танк дивизияһы командирҙарын әсирлеккә алалар.

Адольф Гитлер Прагага хәрби көстәре менән ҡыҙыҡһынырға поезд менән барырға уйлай. Отто Скорцени поезд менән йөрөү ҡурҡыныс тип, самолет менән осорға тәҡдим итә. Шул ваҡытта Гитлер Даян Мурзинды бөгөндән шәхси дошманым тип иғлан итәм, тип екеренә. 2 млн немец маркаһы вәғәҙә итә. Даян Мурзиндың отрядын ҡыйраттым, тип Гитлерға рапорт биргән, Тәре ордены һәм 2 миллион марканы ҡулға төшөргән разведчик һәм палач Отто Скорцени, һуғыш тамамланғандан һуң Юлиан Семеновҡа интервью биргәнендә Ҡара генералдың тере икәнен ишеткәс, телһеҙ ҡала. Автор һәр хәтирәлә һәм очеркта һуғыш йылдарының данлы батырҙары хаҡында һоҡланыу ҡатыш ғорурланыу менән һүрәтләй.

Шулай итеп, Ғәли Ибраһимов һәм Зәйни Рафиҡов кеүек һуғыш ғәрәсәттәрен үҙ иңендә татыған яугир әҙиптәр ижадында 1941-1945 йылдар ваҡиғалары легендар ҡаһармандар образы аша ла реаль картина булып күҙ алдына баҫа.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Егерменсе быуат башҡорт әҙәбиәте. – Өфө: Полиграфкомбинат, 2003. – 575 бит.

2. Ибраһимов Ғ. Дуҫтар ерендә. – Өфө: Башҡортостан китап издательствоһы, 1959. – 98 бит.

3. Мостафина Р.Д. Ғ.Ибраһимов юлъяҙмаларының идея-эстетик йөкмәткеһе. Рәсәй һәм Башҡортостан халыҡтарының рухи донъяһы. Ғәли Ибраһимов – XX быуаттың күренекле башҡорт яҙыусыһы // Бөтә Рәсәй (халыҡ-ара ҡатнашлыҡта) ғилми-ғәмәли конференция – Өфө: БашДУ нәшриәте, 2019. – 200-201-се биттәр.

4. Рафиҡов З.Ф. Үлемһеҙлеккә биш аҙым. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1998. – 272 бит.

© Мостафина Р.Д., 2024

УДК 821.512.141.09

Мөләкова М.Ш.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

##ҺӘҘИӘ ДӘҮЛӘТШИНА ИЖАДЫН ӨЙРӘНЕҮ МӘСЪӘЛӘҺЕ

Үҫеп килгән быуынға белем һәм тәрбиә биреүҙә әҙәбиәт дәрестәренең йоғонтоһо бик ҙур әһәмиәткә эйә. Сөнки әҙәбиәт дәресе – тормош дәреслеге ул. Бөгөнгө осорҙа уҡытыусының алдында ҙур бурыс булып уҡыусыға дөрөҫ мәғлүмәт һайларға өйрәтеү, уларҙың танып белеү, үҙ аллы белем алыу, әҙәби китап уҡыуға ынтылыу һәләттәрен үҫтереү тора. Шул уҡ ваҡытта уҡыусыларға рухи, әхлаҡи тәрбиә биреү, уларҙа үҙ теленә, халҡына, тарихына ҡарата һөйөү, хөрмәт тәрбиәләү бурыстары ла алдынғы урында ҡала.

Йәш быуында юғары кешелеклек сифаттары, иманлылыҡ, шәфҡәтлелек һыҙаттары тәрбиәүләҙә мәктәптә уҡыта торған фәндәр араһында әҙәбиәт үҙенсәлекле һәм айырыуса әһәмиәтле урынды алып тора. Һүҙ сәнғәте булған нәфис әҙәбиәт тормош ваҡиғаларын, кешеләр характерын образдар аша сағылдырып, кешенең йәмғиәттә тотҡан урыны, үҙ-ара мөнәсәбәте, уй-хистәре, донъяға ҡарашы хаҡында белем бирә.

V–VIII кластарҙа һәр яңы әҫәрҙе өйрәнеү алдынан программаның мөһим талабы – балаларҙы уның авторы менән таныштырыу. Яҙыусы тормошо менән әҫәр араһындағы тығыҙ бәйләнеште биографик материал аша күрергә була.

Мәктәптә яҙыусының биографияһын өйрәнеүҙең V–VIII һәм юғары кластарҙа үҙенсәлеге бар, VIII класҡа тиклем, ғәҙәттә, биографик белешмә тулы бирелмәй, мәҫәлән: Һ. Дәүләтшинаның тормош юлын һәм әҫәрҙәрен өйрәнеүгә программала бик аҙ сәғәт ҡаралған.

Юғары кластарҙа яҙыусы биографияһын ике төрлө алым менән өйрәнергә мөмкин: а) тәүге дәрестә үк яҙыусының тулы биографияһын уҡытыусы үҙе һөйләп сыға йәки бер – ике уҡыусы доклад менән сығыш яһай, шуның менән биография өйрәнеү тамамлана, артабан уның әҫәрҙәрен өйрәнеү дауам итә; б) әҙиптең тормошон ижадының үҫеше һәм формалашыуы менән бәйләп, этаптарға бүлеп өйрәнеү. Мәҫәлән, Һәҙиә Дәүләтшинаның тормошон һәм ижадын түбәндәге план буйынса өйрәнергә мөмкин:

Һ. Дәүләтшинаның (1905-1954) тормошо һәм ижады.

Бында яҙыусының биографияһы һәм әҙәби эшмәкәрлеге бирелә. Биография нисек кенә өйрәнелмәһен, дәрестәр яҙыусының шәхси йөҙөн, тормошта бөйөк идеалдар өсөн көрәшсе булыуын асырға тейеш. Яҙыусының биографияһын өйрәнгәндә уның тормошо һәм ижадына ҡараған факттар, мәғлүмәттәрҙе үҙләштереүгә генә ҡайтарып ҡалдырырға ярамай, бәлки яҙыусының йәмәғәт эшмәкәре, һүҙ оҫтаһы, ысын патриот булыуын өйрәнеү менән бергә, уның ниндәй кеше булыуы, үҙе йәшәгән осор менән бәйләнеше, ижадының үҫеше, донъяға булған ҡарашы, йәмғиәт тормошона, әҙәбиәт үҫешенә индергән хеҙмәте һәм әҙәби процеста тотҡан урыны яғынан да баһаларға кәрәк. Яҙыусы шәхесенә хас һыҙаттар уҡыусыларҙа әхлаҡ сифаттары тәрбиәләү өсөн өлгө булып хеҙмәт итә. Яҙыусының донъяға ҡарашын асыҡлауҙа уның үҙ әҫәрҙәрендә сағылдырған тормош картиналарына, геройҙарына булған мөнәсәбәтен, нимәне раҫлауын, нимәне кире ҡағыуын күрһәтеү мөһим.

Яҙыусының ижадын өйрәнгәндә әҙәби материал тарихи-хронологик принципта уҡытыуға ҡоролған булырға тейеш, йәғни, хронология буйынса ниндәйҙер быуат, осор тураһында һүҙ барғанда, тәүҙә осорҙоң үҙенә, унан һуң яҙыусы ижадының айырым этаптарына характеристика бирәбеҙ. Шунан һуң уның программала ҡаралған әҫәрҙәрен бер-бер артлы өйрәнәбеҙ. Юғары кластарҙа әҙәби әҫәрҙе анализлау тарихи дәүер, яҙыусының үҙ дәүерендә тотҡан урыны менән тығыҙ бәйләнештә алып барыла. Конкрет әҫәр яҙыусының дөйөм ижады фонында өйрәнелә, уның аң-белемен, уй-ҡараштарын сағылдырыусы һыҙаттарға иғтибар ителә. Яҙыусының ижад биографияһында был әҫәрҙең роле, йәки әҙәби процеста был яҙыусының тотҡан урыны билдәләнә.

Һ. Дәүләтшинаның ижады 6-сы класта “Айбикә” әҫәренән башлап өйрәнелә. “Айбикә” повесының төп геройы – Һәҙиә кеүек көслө рухлы ҡатын-ҡыҙ. Уны өйрәнгәндә ижади уҡыу методын ҡулланырға мөмкин. Был методтың алымдары әҙәби әҫәр тексы менән танышыу, уның йөкмәткеһен ижади үҙләштереү, тасуири уҡырға өйрәнеү эшмәкәрлектәре менән бәйләнгән. Ул әҫәрҙе яңы өйрәнә башлаған саҡта һәм анализлағандан һуң ҡулланыла. Әҫәрҙе ижади үҙләштереп, кисереп, аңлап ҡабул итергә өйрәтеү, балаларҙың художество һәләтлектәрен үҫтереү маҡсатында уҡытыусы ошо методҡа мөрәжәғәт итә ала [3, 25].

Шулай уҡ, Һ. Дәүләтшинаның “Айбикә” әҫәрен үткәндә дәрестә әңгәмә принцибы буйынса уҡыу ситуацияһын тыуҙырырға мөмкин. Методист Н. А. Станчек дәрестең төп бирәмеге итеп уҡыу

ситуацияларын билдәләй. “Уҡыу ситуацияһын дәрестең логик һәм эмоциональ өлөшө, уның күҙәнәге, структура берәмеге тип атайҙар”, – ти ул [4, 272]. Бында Айбикә образына анализ яһала. Айбикәнең тормош менән бергә атлап, кеше булып китеүе, рухи яҡтан үҫеүе үҙе бер күренеш. Уны мотлаҡ тәьҫирле, файҙалы йөкмәткеле итеп ойошторорға кәрәк булыр ине. Төп героиняның тышҡы ҡиәфәтен, күңел донъяһын, мөхәббәте тураһындағы мауыҡтырғыс һөйләшеүҙәрен дә айырым ситуациялар итеп алырға мөмкин. Әммә Айбикә образына ниндәй ҙә мөнәсәбәте булған повестағы башҡа образдарҙы ла күрһәтеп үтергә кәрәк. Сираттағы ситуация итеп Айбикә яҙмышында Ҡотлояр менән Ғәйшәнең ролен иҫкә төшөрөргә була.Уларҙың наҙанлығы, иҫке тормошта ҡалыуҙары, яуыз, боҙоҡ тәбиғәтле икәнлектәренә иғтибар итергә кәрәк. Улар менән ҡалһа, Айбикә бөгөнгө яҡшы торошона ирешә алмаҫ ине. Шулай уҡ, Рәйсә образы аша замандың социаль асылына анығыраҡ төшөнөргә, повестың идея-йөкмәткеһен тәрәнерәк мөмкин. Рәйсә менән Айбикә образдарын уҡыусыларға сағыштырма планда бирергә мөмкин.

Шулай итеп, Һәҙиә Дәүләтшина тормошон һәм ижадын өйрәнеү мөһим. Әҫәрҙәре тарихи факттарға, мәғлүмәттәргә бай һәм ул һүрәтләгән образдар уҡыусыларға тәьҫир итмәй ҡалмай. Бөтәһе лә – ваҡиғалар ҙа, геройҙар ҙа, ижтимағи-тарихи атмосфера ла - халыҡсан, тормошҡа яҡын, көрәш рухы менән һуғарылған, был бөтә һыҙаттар йәш быуындарҙы тәрбиәләүҙә мөһим урын ала.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәтенән программа: V-XI кластар өсөн / Төҙөүселәр М. Ғималова, Ғ. Хөсәйенов. – Өфө, 2003.

2. Егерменсе быуат башҡорт әҙәбиәте: юғары уҡыу йорттары өсөн дәреслек / редколлегия Р.Н. Байымов, Г.Н. Гәрәева, Р.Д. Мостафина, З.Я. Шәрипова. – Өфө: Китап, 2003. – 576 бит.

3. Иҙелбаев М.Х. Әҙәбиәт уҡытыу методикаһы. Юғары уҡыу йорттарының филология факультеты студенттары өсөн дәреслек. – Өфө: БДУ-ның РНБ, 2011. – 210 бит.

4. Методика преподавания литературы / под ред. З.Я. Рез. – М.: Просвещение, 1985. – 368 с.

5. Писатели земли башкирской. Справочник / (сост.: Р. Н. Баимов, Г.Н. Гареева, Р. Х. Тимергалина). Переработанное и дополненное второе издание. – Уфа: Китап, 2015. – 672 с.

© Мөләкова М.Ш., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141

Мөхәмәҙиева А.Ә.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.,
Өфө университеты, Өфө ҡ.

БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ ДӘРЕСТӘРЕНДӘ МӘҠӘЛ ҺӘМ ӘЙТЕМДӘРҘЕ ӨЙРӘНЕҮ АЛЫМДАРЫ

Әҙәбиәт донъяһы бай һәм күләмле, ҡыҙыҡлы һәм үҙенсәлекле. Әҙәбиәтте өйрәнеү уҡыусылар өсөн бик мөһим, сөнки һәр халыҡтың әҙәбиәте - ул тарих, тормош күрһәткесе, рухи донъя. Йәш быуынға, уҡыусыларға, башҡорт әҙәбиәтенең рухи байлығын, хикмәтле матурлығын, хистәр донъяһын еткереү өсөн уҡытыусыға күп көс, тел байлығы, юғары кимәлдә әҙерлек талап ителә.

Мәҡәлдәр һәм әйтемдәр жанрҙары башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу программаһында мөһим урынды биләй. Афористик жанрҙарға нигеҙләнгән әҙәби уҡыу дәрестәре белем биреүтә генә түгел, ә тәрбиәүи ҡиммәттәргә лә ҙур әһәмиәт бирә. Әҙәбиәт дәрестәрендә мәҡәлдәр һәм әйтемдәр, тапҡыр һүҙ өлгөләре аша уҡыусылар тәбиғәтте күҙәтеү, уны һаҡлау һәм шулай уҡ әҙәп–әхлаҡ, мәҙәниәтле аралашыу мәсьәләләренә бағышланған афоризмдар менән таныша. Төрлө жанр өлгөләрен уҡыу, ҡабул итеү барышында уҡыусыларҙа белем алыу менән бергә туған тәбиғәткә һөйөү, һаҡсыл мөнәсәбәт тәрбиәләнә. Кешеләрҙең уй-фекерҙәрен, ҡылыҡтарын аңлау һәм шунан сығып үҙәрендә лә ыңғай сифаттарҙы үҫтереү хуплана.

Афористик жанрҙар уҡыусыларҙы үҙ халҡының һәм милләтенең әхлаки- стетик ҡиммәттәре менән таныштырыуҙы һәм ҡайһыһында юғары әхләҡи һыҙаттарҙы: матурлыҡты күрә, баһалай һәм ҡабул итә алырҙай тойғолар тәрбиәләүҙе; кешелектең һәм үҙ милләтенең тәрбиәһенә тура килерҙәй ыңғай сифаттарҙы формалаштырыуҙы күҙаллай.

Мәҡәл - дөйөм хәҡиҡәт рәүешендә йөрөй торған фәлсәфәүи жанр. Уның тормошҡа булған мөнәсәбәтен дә фәлсәфәүи мөнәсәбәт тип атарға мөмкин булыр ине. Һәр төрлө тормош күренештәренә, хәл-ваҡиғаларға баһа биреү һәм уларҙы дөйөмләштереү рәүешендә донъяға килгән был жанр тормоштоң бөтә тармаҡтарына ла үтеп инә. Шуға күрә лә мәҡәлдәрҙе халыҡ тормошоноң энциклопедияһы, халыҡтың практик философияһы тип йөрөтәләр.

Әйтем - йөкмәткеләре һәм синтаксик төҙөлөшө менән бер-береһенә оҡшаш булған мәҡәлдәрҙең ойошоуынан барлыҡҡа килгән һәм өгөт-нәсихәт, кәңәш биреү, аҡыл өйрәтеү вазифаһын башҡарған ижад төрө. [1, 26] С. Галин әйтемдәрҙе үҙҙәренең поэтикаһы менән ҡобайырға оҡшаш тип яҙа. Әммә был ике жанрҙың йөкмәткеһе һәм тормошта уйнаған роле, вазифаһы бөтөнләй башҡа: ҡобайыр тыуған ил һәм уның батырҙарына арнап сығарылған дан йыры, героик йөкмәткеле ҙур күләмле эпик әҫәр, ә әйтемдәр башлыса тулыһынса дидактик функция башҡара, ул халыҡтың хеҙмәт эшмәкәрлегенән, социаль-тарихи тәжрибәһенән сығып кешегә аҡыл-кәңәш бирә, өгөт-нәсихәт уҡый. Башланғыс кластарҙан алып туған әҙәбиәт уҡытыу программаһында халыҡ ижадының төрлө өлгөләре нигеҙендә күнекмәләр бирелә башлай. Ә. Сынбулатова, Г. Вәлиева һәм башҡалар тарафынан төҙөлгән «Әҙәби уҡыу» дәреслектәрендә беренсе кластан алып дүртенсе класҡа тиклем мәҡәл-әйтемдәр, йомаҡтарға бәйле уҡыу өлгөләре бар. Улар телмәрҙе шымартырға, һөйләшергә өйрәтеү маҡсатына ярашлы файҙаланыла. Класта мәҡәлдәр менән айырым эшләү дәрестәре ҡушыла. Мәҫәлән, «Ололар һүҙе - аҡылдың үҙе» темаһы буйынса дәрестә айырым мәҡәлдәр буйынса инша яҙҙырыу һәм телмәр үҫтереү ҡаралған.

Билдәле медодист-ғалим М. Иҙелбаев тарафынан төҙөлгән “Башҡорт әҙәбиәте” тигән икенсе дәреслектә иһә 5 класта башҡорт халыҡ ижадын өйрәнеүгә дөйөм 9 сәғәт бүленгән. Айырым тема рәүешендә афористик жанрҙарҙан мәҡәл жанрын өйрәнеүгә 2 сәғәт, йомаҡ жанрын өйрәнеүгә 1 сәғәт бирелгән. [2, 296]

Урта һәм юғары кластарҙа афористик жанрҙар ярҙамында әҙәби уҡыу дәрестәрендә уҡыу техникаһы, уҡыу күнекмәләрен булдырыу дауам итә. Афористик жанрҙарҙы өйрәнгәндә уларҙы анализлап, уҡыусы яҡшылыҡ һәм яманлыҡ, дөрөҫлөк, ғәҙеллек, тоғролоҡ, дуҫлыҡ тураһында уйлана. Шулай уҡ туған тел дәрестәрендә әҙәби әҫәрҙәрҙә һүрәтләнгән күренештәрҙе, ваҡиғаларҙы, образдарҙы ысын күңелдән ҡабул итеү, шуның менән уҡыусылар күңеленә эмоциональ-эстетик йоғонто яһау мөһим роль уйнай.

Программала мәҡәл-әйтемдәрҙе айырым объект булараҡ өйрәнеүгә 5 класта ике сәғәт ваҡыт бирелгән. Шулай ҙа мәҡәл һәм әйтемдәр башҡорт әҙәбиәтен уҡытыуҙың бөтә курсында артабан ҙур урын алып тора. Ни өсөн тигәндә, хәҙерге ваҡытта балаларҙың теле ябай һәм ярлы. Улар үҙҙәренең телмәрендә бөтөнләй тиерлек фразеологик берәмектәр, мәҡәл-әйтемдәр, тапҡыр һүҙҙәр ҡулланмай. Шуның өсөн мәҡәл-әйтемдәр кеүек афористик жанр төрҙәрен мәктәптә ҡыҙыҡлы һәм иҫтә

ҡалырлыҡ итеп өйрәтеү - хәҙерге көндөң мөһим мәсьәләләрҙең береһе. Мәҫәлән, башҡорт әҙәбиәте дәрестәрендә мәҡәл-әйтемдәрҙе өйрәнгәндә киләһе алымдарҙы ҡулланырға мөмкин:

1. «Мәҡәл-әйтем батшаһы» уйынын үткәреү. Уйындың шарттары ябай: бирелгән ваҡыт эсендә ҡайһы уҡыусы күберәк мәҡәл-әйтем әйтә ала. Иң күп мәҡәл һәм әйтем әйтеүсенең башына «Мәҡәл-әйтем батшаһы» тип яҙылған таж кейҙерергә мөмкин.

2. «Мәҡәл-әйтемдең ишен тап» уйынын «LearningApps» программаһы аша төҙөп, уҡыусыларға слайдта күрһәтергә була. Тәүҙә мәсьәләнең шарты күрһәтелә:

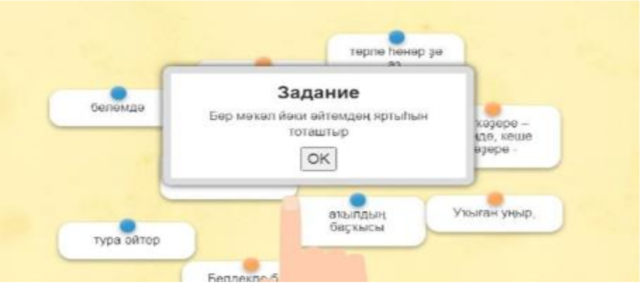

Артабан эш үҙе бирелә:

Уҡыусылар мәҡәл-әйтемдәрҙең яртыһын тоташтырып сығырға тейеш була.

Был эште шулай уҡ үҙ аллы эшләү өсөн өйгә эш итеп бирергә лә мөмкин.

3. Мәҡәл-әйтемдәрҙең яртыһын биреп яртыһын уҡыусыларҙан дауам иттерергә була. Мәҫәлән:

1. Һаулыҡ - (ҙур байлыҡ);

2. Олоно оло ит, (кесене кесе ит);

3. Йөҙ һум аҡсаң булғансы, (йөҙ дуҫын булһын).

4. Мәҡәлде сәхнәләштереү. Уҡыусылар ике командаға бүленәләр һәм һәр бер командаға берәр мәҡәл әйтелә. Шул мәҡәлдең йөкмәткеһен һәр бер команда үҙенсә сәхнәләштереп күрһәтәләр. Мәҫәлән, «Кешегә соҡор ҡаҙыма, үҙең төшөрһөң» тигән халыҡ мәҡәленә уҡыусылар берәй ситуация уйлап сығарып сәхнәләштерә алалар.

5. Башҡорт халыҡ мәҡәлдәренән рус телендә эквиваленттарын табырға. Мәҫәлән, «Йөҙ һум аҡсаң булғансы, йөҙ дуҫың булһын» башҡорт мәҡәленә «Не имей сто рублей, а имей сто друзей» тигән рус мәҡәле мәғәнәһе буйынса тап килә.

6. Түбәндәге мәҡәлдәргә ҡарата уҡыусыларҙан хикәйә төҙөтөргә була:

1. Үҙ илең - алтын бишек.
2. Берлектә - тереклек.
3. Уҡыған уҙыр – уҡымаған туҙыр.
4. Яҡшы һүҙ – йән аҙығы.
5. Халыҡ әйтһә, хаҡ әйтә.
6. Аҙ һөйлә, күп тыңла.

7. Китапсыҡтар эшләтеү. Уҡыусыларҙан мәҡәл-әйтемдәрҙе тематик яҡтан классификациялап китапсыҡтар эшләтергә мөмкин.

Дәрес аҙағында мәҡәл-әйтемдәр тураһында викторина үткәрергә мөмкин.

Викторина һорауҙары:

1) Нимә ул мәҡәл? (Мәҡәл - ул халыҡ ижадының бер төрө. Улар ҡыҫҡа һәм тәрән мәғәнәле өгөт-нәсихәт формаһында килгән һүҙ була.)

2) Нимә ул әйтем? (Әйтем - һамаҡлап әйтелгән һүҙ, тормоштоң берәй күренешенә ситләтеп, образлы итеп баһа бирә.)

3) Мәҡәл-әйтемдәрҙең айырмаһы нимәлә? (Мәҡәл өгөт-нәсихәт, кәңәш бирә, ә әйтем берәй күренешкә баһа бирә.)

4) Мәҡәл һәм әйтемдәрҙе айырырға. Мәҡәл өҫтөнә «м» хәрефе, ә әйтем өҫтөнә «ә» хәрефе ҡуйырға:

1. Яҡшы әҙәм билдәһе:

Асыу менән үсе юҡ. (Әйтем)

2. Күлдә йөрөгән аҡ өйрәк

Ҡыр ҡәҙерен белмәҫ.

Ҡырҙа йөрөгән туғаҙаҡ

Һыу ҡәҙерен белмәҫ. (Әйтем)

3. Өйөм ҡыҫыҡ булһа ла, күңелем киң. (Әйтем)

4. Бурҙыҡын ҡараҡ урлаған. (Әйтем)

5. Өйөң ҡыҫыҡ булһа ла, күңелең киң булһын. (Мәҡәл)

6. Аҙығың булһа, арымаҫһың, дуҫың булһа, бәләгә тарымаҫһың. (Мәҡәл)

7. Ай айламай ат маҡтама, йыл йылламай килен маҡтама. (Мәҡәл)

8. Ат алһаң - һынап ал, аҡса алһаң - һанап ал. (Мәҡәл)

5) Мәҡәл-әйтемдәр нисек барлыҡҡа килгән? (Хальгк уйлап сығарған)

6)Дуҫлыҡ тураһында мәҡәлдәрҙе әйтеп сығығыҙ.

7) Һөнәр тураһында ниндәй мәҡәлдәр беләһегеҙ?

8) Китап тураһында ниндәй мәҡәлдәр беләһегеҙ?

Шулай итеп, программала мәҡәл-әйтемдәрҙе айырым объект булараҡ өйрәнеүгә 5 класта ике сәғәт ваҡыт бирелгән. Шулай ҙа мәҡәл һәм әйтемдәр башҡорт әҙәбиәтен уҡытыуҙың бөтә курсында артабан ҙур урын алып тора. Сөнки хәҙерге ваҡытта балаларҙың теле ябай һәм ярлы. Шуның өсөн мәҡәл кеүек афористик жанр төрҙәрен мәктәптә ҡыҙыҡлы һәм иҫтә ҡалырлыҡ итеп өйрәтеү хәҙерге көндөң мөһим мәсьәләләрҙең береһе. Мәҡәл-әйтемдәр темаһын өйрәнгәндә «Мәҡәл-әйтем батшаһы», «Мәҡәл-әйтемдәрҙең ишен тап», мәҡәл-әйтемдәр темаһына арналған «Кем миллионер булырға теләй?» кеүек уҡын формаһына ҡоролған күнегеүҙәрҙе эшләтергә мөмкин.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Галин С.Ә. Тел асҡысы – халыҡта. Башҡорт фольклоры: аңлатмалыһүҙлек. – Өфө: Китап, 1993. – 244 б.

2. Иҙелбаев М.Х. Башҡорт әҙәбиәте: уҡытыу туған (башҡорт) телдә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-се класы өсөн уҡыу ҡулланмаһы. – Өфө: Китап, 2017. – 296 б.

3. Иҙелбаев М.Х. Әҙәбиәт уҡытыу методикаһы. – Өфө: БДУ-ның РНБ, 2011. – 210 б.

4. Кирәев Ә.Н. Башҡорт халыҡ ижады. – Өфө: Башҡорт дәүләт университеты, 1981. – 287 б.

© Мөхәмәҙиева А.А, Салауатова Ф.Р., 2024

УДК 811.512.141

Муллағолова А.Р.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Абдуллина Г.Р.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ХАТТАР СТИЛЕН ӨЙРӘНЕҮ

Башҡорт теленең бүлектәрен үткәндә, тел сараларының төрлө функциональ силдәрҙә ҡулланылыуын тикшереү стилистиканың төп бурысы һәм маҡсаты булып тора. Стилистика – ул телмәр стилдәре һәм уларҙа тел сараларын ҡулланыу законлылыҡтары тураһындағы фән. Башҡа бүлектәр кеүек үк, стилистика уҡыу программаһында ҙур һәм әһәмиәтле урын биләй. Урта кластарҙа стилистиканы махсус төплө өйрәнеү мәсьәләһе IX класста ҡарала. Улар матур әҙәбиәт стиле, йәнле һөйләү стиле, публицистик стиль, рәсми эш ҡағыҙҙары стиле, хаттар (эпистоляр) стиле менән ныҡлап танышалар.

Хаттар стилен өйрәнеү тураһында һүҙ алып барғанда, шуны әйтергә кәрәк: В.Ш. Псәнчиндың башҡорт мәктәптәре өсөн төҙөлгән 9-сы класс өсөн уҡыу ҡулланмаһында был стилде өйрәнеү өсөн бирелгән параграф теоретик өлөштән башлана. Бында хаттар стиленең үҙенсәлектәре, башҡа стилдәрҙән айырмаһы, төҙөлөшө тураһында белешмә бирелә. Билдәле булыуынса, хаттар стиле йөкмәткеһе, төҙөлөшө буйынса башҡа стилдәрҙән шаҡтай айырыла, үҙ аллы булған телмәр төрөнә эйә. Улар төрлө ҡатлам шәхестәрҙең үҙ-ара мөнәсәбәттәрен, ысынбарлыҡ хаҡындағы тәҫьораттарын, тормош-көнкүреш мәсьәләләрен, көндәлектәрҙе, ҡотлауҙарҙы сағылдыра. Шуның менән улар башҡорт телендә үҙенә айырым стиль барлыҡҡа килтергән. Аралашыуҙың бер төрө, сараһы булараҡ, хаттарҙың үҙҙәренә генә хас телмәр үҙенсәлектәре, алымдары эшләнгән.

Дәреслектә хаттарҙың түбәндәге төрҙәре күрһәтелеп китә: эш тураһында, шәхси рәсми, шәхси хаттар. Ҡуйылған маҡсатҡа ҡарап, хат белдереү (хәбәр итеү), ялыу, теләк, ҡотлау, рәхмәт хаты, килешеү, кире ҡағыу, фекер әйтеү, хуплау-хупламау һ.б. хаттар айырып йөрөтөлә. Шулай уҡ хаттарҙың төҙөлөшө, яҙылышы тураһында ла әйтеп кителә. Хаттарҙың композицион бүлектәре үҙ эсенә башланышты, төп информатив өлөштө, тамамланышты ала. Был стиль төрөн өйрәнгәндә, башҡорт теленән үткән башҡа темаларҙы ла ҡабатлап китергә була. Мәҫәлән, хат үҙ эсенә монологик һәм диалогик телмәр үҙенсәлектәрен

ала. Бынан тыш, хаттарҙа күпселек бер составлы ябай һөйләмдәр, атама һөйләмдәр, жаргон һүҙҙәр, диалекттар, фразеологик берәмектәр, өндәш һүҙҙәр, мөнәсәбәт һүҙҙәр, ымлыҡтар йыш осрай. Параграф башында бирелгән ошо теоретик материалдар уҡыусылар аңында хаттар стиле темаһын үҙләштереүҙә нигеҙ, терәк мәғлүмәт булырға тейеш.

Теориянан һуң уҡыу-уҡытыу процесында мотлаҡ практика булыуы зарур. Был уҡыусыларға яңы үтелгән теманы нығыраҡ аңлау өсөн хеҙмәт итә. Уҡыусылар алдында хаттар стиле тураһында тулы картина тыуҙырыу өсөн иң тәүге (75-се) күнегеү итеп Һ. Дәүләтшина яҙған хат өлгөһө килтерелә. Был күнегеү уҡыусыларға дәрес башында бирелгән хаттар стиле тураһындағы теоретик материалды нығытыу, иҫтә тотоу, практикала ҡулланырға өйрәнеү маҡсатында бирелгән. Уҡыусылар хат өлгөһө менән танышып, уның йөкмәткеһенә төшөнөргә, шунан сығып хаттың яҙылыу маҡсатын асыҡларға тейештәр. Хаттарҙың яҙылыу маҡсаты буйынса бүленгән төрҙәре тураһында мәғлүмәт дәрес башында уҡ белешмәлә бирелгәйне инде. Был күнегеүҙән уҡыусылар нимә ул хат стиле, ул нисек күренә тигән һорауҙарына яуап алалар. Артабанғы 76-сы, 77-се күнегеүҙәр уҡыусыларҙа уйлау, фекерләү һәләтен асыуға, иғтибарлылыҡ, логик фекерләү ҡеүәһен үҫтереүгә йүнәлтелгән. Беренсеһендә, мәҫәлән, Һ. Дәүләтшинаның М. Кәримгә роман яҙыуы тураһындағы хаты бирелгән. Хатты уҡып сыҡҡас, уҡыусыларға шундай эш тәҡдим ителә: романды мотлаҡ баҫып сығарыу кәрәклеген, әһәмиәтен сағылдырған һүҙ һәм һүҙбәйләнештәрҙе атарға. Был эште дөрөҫ башҡарыр өсөн, беренсенән, хаттың йөкмәткеһен аңлау, уны анализлай белеү мотлаҡ, икенсенән, теоретик яҡтан һүҙ һәм һүҙбәйләнештең нимә икәнен белеү кәрәк. Уҡыусыларҙың яуаптары яҡынса былай булырға тейеш: *ныҡ иғтибар, күмәкләп көс һадыҡ, кәрәкле булған, донъяға сыға алмауы маҡтаулы түгел, күрһәтмәү ҙур гонаһ буласаҡ һ.б.* Ошондай рәүештә практикала теорияны ҡулланып эшләү һәләте мәктәп уҡыусыларында ныҡлы үҫтерелергә тейеш.

Артабан уҡыусылар иғтибарына 78-се, 79-сы күнегеүҙәр бирелә. Беренсе күнегеүҙә Р. Ғариповтың уҡытыусыһы М.Ғ. Ғилмановаға яҙған хатынан өҙөк килтерелгән. Шулай уҡ класс менән Р. Ғариповтың кем икәнлеген, уның әҫәрҙәрен ҡабатлап китергә була. Унан һуң, хат стиленә күпселек монологик форма хас икәнен иҫтә тотоп, уҡыусылар хаттан монологик телмәр сараларын (ҡылым формалары, һөйләмдәр һәм уларҙың төрҙәре) күсереп алырға тейештәр. Алдағы күнегеүҙәге үк бында ла тел сараларын иҫкә төшөрөп китеү кәрәк. Был күнегеүҙе башҡарғанда уҡыусылар монологтың нимә икәнлеген, уның

үҙенсәлектәрен, уның хат стиле менән бәйләнешен, һөйләм нимә икәнлеген һәм уның төрҙәрен, ҡылымдың формалары тураһында белемдәрен туплайҙар. Ә бына 79-сы күнегеүҙә, киреһенсә, диалогик телмәр сараларын һәм инеш һүҙҙәрҙе күсереп алырға ҡушыла. Был күнегеүҙе башҡарғанда, хат диалог формаһында яҙылмауын, ләкин диалог формаһының ҡайһы бер үҙенсәлектәрен алыуын иҫтә тотоу кәрәк. Мәҫәлән, йыш ҡына хаттарҙа адресант адресатҡа һорауҙар бирә һәм һорауҙарына яуап алғандай, бирелмәгән һорауҙарға үҙе лә яуап ҡайтара башлай: *Сәләм! Хәлдәрең нисек? Минеке якшы, ауылдамын. Ял итергә ҡайтҡайным. Һин әле һаман укып йөрөйһөңмө? Мин бына быйыл укыуҙы тамамланым....*Тел ғилемендә был күренеш риторик һорау тип атала, һәм ул хаттар стиленең тағы ла бер үҙенсәлеге һанала. Ошо үҙенсәлектәрҙе иҫтә тотоп, уҡыусылар хаттар өҫтөндә эш эшләргә тейештәр. Эште төрлөләндереү маҡсатында ике күнегеүҙе бүлеп эшләтергә була: кластың яртыһы хатта монологик телмәр, яртыһы икенсе хат төрөндә диалогик телмәр сараларын эҙләй. Күнегеүҙе эшләп бөткәс бергәләп тикшереп сығырға кәрәк, укыусыларҙа һорау тыуҙырған урындарҙы аңлатып китеү мотлаҡ.

Башҡорт телен уҡытыу системаһында ғына түгел, ғөмүмән, уҡытыу процесында ижади эш методын ҡулланып уҡытыу мотлаҡ һанала. Бындай эш төрө үҙ сиратында балаларҙы ҡыҙыҡһындырып ҡына ҡалмай, шулай уҡ ижади яҡтан үҫтерә, байыта, уларҙа яңынан-яңы һәләттәр асырға ярҙам итә, уҡысыларҙа предметҡа ҡарата икеләтә һөйөү уята. Күпслек осраҡта уҡытыусылар бындай ижади эш төрҙәрен өйгә эш итеп биреп ҡайтаралар.

Шулай итеп, хаттар стиле стилистика өлкәһендә айырылғыһыҙ бер урын алып тора. Был стилде башҡорт теле дәрестәрендә өйрәнеү өсөн ҡыҙыҡлы һәм файҙалы күнегеүҙәр, хат өлгөләре, көндәлектәр бихисап. Бары тик креативлыҡ һәм ижади ҡараш кәрәк.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт теле: уҡытыу туған (башҡорт) телдә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 9-сы класы өсөн уҡыу ҡулланмаһы. Тулыландырылған 7-се баҫма / [В.Ш. Псәнчин, Ю.В. Псәнчин, А.И. Игелекова, Ф.Ю. Үтәбаева]. Өфө: Китап, 2017. – 216 бит.

© Муллағолова А.Р., Абдуллина Г.Р., 2024

УДК 8

Мураками Э.Ф.,
студент УУНиТ, г.Уфа

ЯЗЫКОВЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ. МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ СОПОСТАВИТЕЛЬНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В РОССИИ И РЕСПУБЛИКЕ БАШКОРТОСТАН

В современной России сложилась мультиязычная среда, обусловленная уникальными особенностями её этнической культуры и историческими обстоятельствами, определившими формирование различных этнических групп. Это обусловлено разнообразием этнических групп, проживающих в разных регионах страны. Кроме того, помимо коренных народов, в России проживают иностранцы, для которых родной язык является иностранным. Так, наибольшее число иностранцев, въезжающих в Россию в 2022 году, составляют узбеки (41,9 %, 1,45 млн человек), более четверти - таджики (28,4 %, 9 867 000 человек). На третьем месте - Кыргызстан (16,2 %, 562 600 человек). Кроме того, довольно значительные доли приходятся на Армению, Казахстан и Азербайджан. В первую десятку стран происхождения мигрантов входят Турция, Китай, Вьетнам и Молдова. По словам Константина Клименко, ректора Евразийского международного университета и генерального делегата Международной конференции по Африке в Российской Федерации, в ближайшие пять лет в России будет построено 30 колоний для африканских мигрантов. Учитывая сложившуюся многоязычную среду в России, можно сделать вывод, что проблема языка и языковых отношений в транснациональном контексте является одной из ключевых проблем современной лингвистики. В Республике Башкортостан проживает значительное количество носителей двух языков, что определяет языковую ситуацию в регионе: поданным Всероссийской переписи населения 2010 года, почти половина населения республики говорит на двух и более языках, а 382,5тысячи человек – на трех и более языках. 4 мая 1999года,был принят Закон Республики Башкортостан "О языках граждан Республики Башкортостан", в соответствии с которым башкирский и русский языки стали государственными языками республики. Многие чуваши, малийцы и удмурты, традиционно проживающие в республике, владеют также башкирским и татарским языками и используют их для

повседневного общения с представителями других этнических групп. Особенности многоязычной среды:

- Обучение языкам с одновременным приобщением к чужой культуре, её ценностям и нормам.
- Сохранение национальной языковой самобытности, поддержание в актуальном состоянии языка этноса, а также созданных на его основе произведений фольклора и словесного искусства.
- Воспитание толерантности, терпимости, связанных с отказом от речевой агрессии, различных форм вербального поведения, направленных на разжигание розни по расовым, религиозным и иным признакам.
- Развитие институтов открытого общества, а также открытых образовательных центров, деятельность которых направлена на просвещение, обучение языкам, продвижение норм и ценностей мировых культур.
- Налаживание связей между представителями профессионального сообщества (педагогами, переводчиками) с целью обновления научно-методической базы обучения неродным языкам.

Русский язык занимает особое место в современной межкультурной коммуникации и функционирует как один из международных языков. В поликультурном и многоязычном современном мире существует острая необходимость в преодолении языковых барьеров. В поликультурных этногеографических пространствах значительная часть населения является двуязычной: билингвизм, обогащенный наследием двух культур, создает благоприятные условия для овладения иностранными языками. В рамках исследований в этой области рассматриваются следующие вопросы:

- Преодоление языкового барьера в многоязычном мире;
- Гармоничное двуязычие, позволяющее сохранить национальную самобытность каждого языка и дающее возможность функционировать каждому из них на равных правах в поликультурном пространстве;
- Контрастно-сопоставительное изучение языков и культур в контексте их непосредственного и опосредованного историко-культурного взаимодействия.

Эти вопросы изучает сопоставительная лингвистика.. Сопоставительная лингвистика-это область языкознания, посвященная

изучению одноименных языковых микросистем(полей) в разных языках. Целью сопоставительных исследований является выявление сходств и различий между языковыми подсистемами разных языков.

Как решить выше перечисленные проблемы сопоставительной и прикладной лингвистики в поликультурном пространстве? Для того, чтобы ответить на этот вопрос, рассмотрим пример Анджелины Джоли Войт, американской актрисы кино, телевидения и озвучивания, кинорежиссера, сценариста, продюсера, фотомодели и посла доброй воли ООН. Помимо мирового успеха, у Анджелины большая семья и приемные дети разных национальностей. Ее семья известна во всем мире и служит хорошим примером того, что языковые, национальные и культурные различия преодолимы и не мешают разным людям комфортно жить друг с другом. Анджелина Джоли воспитывает шестерых детей: Мэддокса, Пакса, Захару, Шило и близнецов Вивьен и Нокса. В интервью программе Woman's Hourna Radio 4 Джоли рассказала, что её дети очень заинтересованы в изучении иностранных языков: Шило (ее родная дочь) изучает кхмерский, язык Камбоджи; Пакс (приемный ребенок из Вьетнама) сосредоточился на вьетнамском; Мэддокс (приемный ребенок из Камбоджи)- изучает немецкий и русский; Захра (приемная дочь из Эфиопии) говорит по-французски; Вивьен (родная дочь) изучает арабский язык; Нокс (её родной сын) изучает язык жестов. Как признается сама Джоли, она всегда хотела, чтобы её дети интересовались родной культурой и языками разных народов мира.

В России описанный выше опыт и примеры могут быть использованы для решения проблем, изучаемых сопоставительной лингвистикой и прикладной филологией, таких как:

- Интеграция различных дисциплин и культур народов мира.
- Ценностно-ориентированное образование, направленное на формирование у студентов умения выражать и отстаивать свое мнение, а также активной жизненной позиции в поликультурном пространстве, воплощающем единство культур со своими типологическими особенностями и чертами.
- Создание электронных многоязычных метафорических словарей как справочного языка и энциклопедического источника информации, как инструмента межкультурной трансляции, как средства оптимизации работы переводчиков и как дидактического материала для использования в процессе обучения различных категорий школьников и студентов.

Таким образом, многоязычная среда всегда будет существовать в нашем мире, как и проблемы сопоставительной лингвистики и прикладной филологии. В ходе исследования примера, описанном в данной статье, можно сделать вывод о том, что все проблемы решаемы и имеют больше преимуществ, чем недостатков.

© Мураками Э.Ф., 2024

УДК 811.11-112

Narmuradova J.,
teacher of Seyitnazar Seydi Turkmen State Pedagogical Institute,
City Turkmenabat, Turkmenistan

METHODOLOGY OF GERMAN LANGUAGE

A teaching method comprises the principles and methods used for instruction. Commonly used teaching methods may include class participation, demonstration, recitation, or combinations of these. The choice of an appropriate teaching method depends largely on the information or skill that is being taught, it may also be influenced by the aptitude and enthusiasm of the students. For effective teaching to take place, a good method must be adopted by a teacher. A teacher has many options when choosing a style by which to teach. The teacher may write lesson plans of their own, borrow plans from other teachers, search online or within books for lesson plans. When deciding what teaching method to use a teacher needs to consider students' background knowledge, environment, and learning goals.

As noted, teaching and learning here refers to activities that take place in the engaged time. Within this, a distinction was made between development, review, practice, and enrichment. It was expected that conclusions could be drawn about how each individual method or media is used for different purposes. In the development segment, new knowledge or skill is introduced. In the review segment, topics previously presented are reviewed. In the practice segment, students practice the newly acquired knowledge around a skill. Finally, in the enrichment segment, knowledge or skill is expanded through the use of games and films. Additionally, the activities that take place in non-instructional time and non-engaged time were given separate codes.

The three sub-categories of teaching methods are: the whole class arrangement; the group arrangement; and the individual arrangement. Within each organizational structure, concrete teaching methods were coded.

Within the category of the whole class arrangement, further distinction was made between teacher-monologue, student-monologue and teacher–student dialogue. The methods lecture (teacher teaching by interpretation), teacher-recitation (teacher teaching by reading the contents from the instructional media), and demonstration (teacher teaching by showing how to do) were categorized as teacher-monologue. Student-monologue includes student-recitation (students reading the contents from the instructional media) and report (students standing in front of other to make a presentation). Two indicators of teacher–student monologue is when students answer the question one by one (question and answer 1), and when some students answer the question together (question and answer 2).

The concrete methods within the group arrangement are partner study and group study. When students are grouped but cooperative learning does not take place, it is considered to be individual learning with the group arrangement, which is coded as individual learning 1.

With respect to instructional media, four sub-categories are identified: no media; traditional media; modern (digital) media; and mixed use of traditional and modern media. No media means that the teacher presents teaching content without any other physical or digital tools. Traditional media refers to blackboard, textbook, calculator, and so forth. Modern media are regarded as a combined use of hardware and software. The hardware might be a computer, tablet, mobile phone, etc. The software might be the Internet, an app, learning software, etc. [1, p. 394].

Problem Solving is a learning method in which students apply knowledge to solve problems. The students discover a problem; problems can be constructed by the teacher or can be real-world problems suggested by the students. The students define the problem, ask a question about the problem, then define the characteristics of possible solutions, which they research. They choose a promising solution that best fits the criteria stated in the definition of solutions, and then test the solution. Finally, they determine if the problem has been solved.

Problem solving is an effective tool to

- allow students to discover relationships that may be completely new to them
- adapt easily for all grade levels and special needs students
- develop the ability to construct new ideas and concepts from previously learned information, skills, and strategies
- promote communicative competence in German [2, p. 49].

In order to master foreign language students should enrich their word-stock. Vocabulary is understanding how to use words in relation to their meaning. Developing new vocabulary involves more than just looking up words in a dictionary and using those words in sentences.

Students' vocabulary grows throughout their lifetime through direct and indirect learning. You can adopt direct teaching methods such as:

- Introducing specific word instruction geared toward increased comprehension and vocabulary.
- Leading wordplay activities that build upon previously learned words.
- Encouraging students to read often to boost their word knowledge and language development.
- Using the dictionary to teach word meanings and asking students to use those words in sentences during class participation.
- Utilizing Cognate Awareness to teach kids similar words in German and other languages, such as Spanish. Cognates are two words in different languages that have similarities including spelling, meaning, and pronunciation.
- Making speaking skills a priority when learning vocabulary.
- Reading stories to your students. It helps them to question and learn specific words. Books that contain pictures may help reinforce the "bigger" words for your students [3, p. 3].

Literature:

1. Henan Guo. A comparative study of teaching and learning in German and Chinese vocational education and training schools: A classroom observation study. Research in Comparative & International Education 2020, Vol. 15(4). P. 391–413.
2. Richards, J.C. and T.S. Rodgers. Approaches and Methods in Language Teaching. A description and analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. P. 49-50.
3. www.prodigygame.com/main-en/blog/vovabulary-strategies/ (дата обращения: 28.04.24).

© Narmuradova J., 2024

УДК 821.512.141.09

Нарынбаева А.А.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ҺӘҘИӘ ДӘҮЛӘТШИНАНЫҢ “ЫРҒЫҘ” РОМАНЫНДА АЙБУЛАТ ОБРАЗЫ

Һәҙиә Дәүләтшинаның “Ырғыҙ” романындағы төп герой Айбулат ябай халыҡ араһынан сығыуы, үҙ синыфының ынтылыштары менән йәшәүе менән халыҡтың типик вәкиле булып күҙ алдына баҫа. Шул уҡ ваҡытта халыҡсан һыҙаттарҙы тулыраҡ туплауы, замандың революцион рухын тәрән кисереүе һәм халыҡ мәнфәғәтен арымай-талмай эскерһеҙ күҙәтеүе уны халыҡ вәкилдәренең иң алдынғыһы яһай. Был сифаттар Айбулатҡа монолитлыҡ биреп, уны халыҡтың етәксеһе, батыры итә һәм идея-композицион яҡтан беренсе планға сығара. Романдың бөтә идея-тематик йөкмәткеһен үҙендә һыйҙыра алмаһа ла, Айбулат үҙәк образ, ваҡиғалар йәйелешендә үҙәк фигура булып ҡала.

Айбулаттың характерын асыуҙа ижтимағи-сәйәси ваҡиғалар, социаль-тарихи процесс төп ролде уйнай. Айбулат ҡыҙыу ҡанлы, үҙһүҙле үҫмер егет булараҡ хәрәкәт итә башлай. Яҙыусы уның тоҡом-ырыуы, ата-әсәһе хаҡында ла биографик белешмә, мәғлүмәттәр бирә. Киреһенсә, әсәһенең үлә-үлгәнсә ата кешегә рәнйеп ятыуы уның йөрәгендә уңалмаҫ яра ҡалдыра. Тик донъяла күп яфалар сиккән, балаларын әҙәм итергә теш-тырнағы менән тырышып ятҡан әсәһе Сәлимәнең яҡты йөҙө генә Айбулаттың күңеленә һеңеп ҡалған, һәм ул бөтә эштәрендә, кешегә баһа биргәндә әсәһенең тере һынын күҙ алдында тотоп эш итә, сөнки әсәһе — Айбулат өсөн изгелектең, иҙелеп йәшәп тә баш эймәҫ ғорурлыҡтың йәнле һыны. Әсәһенән ҡомартҡыға ҡалған көмөш балдаҡты күҙ ҡараһындай һаҡлап йөрөтөүе һәм уны һөйгәне Голйөҙөмгә биреүе лә - уның характерын асыуҙа мөһим деталь. Айбулаттың тоҡомона, зат-ырыуына туҡталыу уның, биографияһын тулыландырыуға ҡарағанда, характер үҙенсәлеген аса. Әсәһе Сәлимә йөҙөндә кешенең матурлығын күңеленә һеңдереп ҡалғанлыҡтан, шул уҡ ваҡытта был матурлыҡтың атаһы Айҙар, шулай уҡ Ниязғол бай тарафынан рәнйетелеүен күреп, йөрәге аша үткәргәнлектән, Айбулаттың күңеле айырыуса һиҙгер, айырыуса һаҡ.

Айбулатҡа тәрән тойғолар хас. Ул матурлыҡты кисерә, баһалай белә, яуызлыҡты күрә алмай. Әсәһен ерләүҙә Ниязғолдоң ярҙам итеүен күреп,

Айбулат «ул ваҡытта уларҙың был изгелектәре өсөн әллә ниндәй рәхмәттәр әйтергә, әллә ниндәй яҡшылыҡтар эшләргә уйлағайны». Был ниәттәр — Айбулаттың яҡшылыҡҡа яҡшылыҡ менән яуап бирергә әҙер торған ихлас натураһының тәбиғи теләге. Ә инде күрһәткән «изгелектәре» өсөн Ниязғол менән Имайҙың, ерҙе тартып алып, үҙен ялсы урынына эшләтеп, өҫтәүенә, ғүмерҙә булмаған аҡса талап итеүҙәрен белгәс, «Айбулаттың башына һуҡҡан кеүек, битенә түкөргән кеүек булды...» Уның, Ниязғолдан сыҡҡас, бер минутҡа «бик ҡәҙерле өмөтөн юғалтҡан кеше һымаҡ» булып ҡалыуы ла аңлашыла. Ошо моментта Айбулаттың уй-тойғоларында һынылыш билдәләнә.

Характерҙың монолитлығы уның тышҡы портретында уҡ күренә, Һ. Дәүләтшина Айбулаттың «бөтә яланды яңғыратып ебәреүсе көслө тауышын», «батырҙарса мыҡты кәүҙәһен» һыҙыҡ өҫтөнә ала килә. Ғөмүмән, яҙыусы уның портретын бер ергә туплап бирергә ашығып бармай, тышҡы ҡиәфәтенең һыҙаттарын роман буйынса һибә һәм уларҙы, геройҙың рухи яҡтан үҫеш юлына бәйләп, әкренләп йыя. Тик бер урында ғына беҙ Айбулаттың киң бирелгән портреты менән осрашабыҙ. «Айбулат, һалмаҡ атлап, тирмәләргә ыңғайланы. Уның мыҡты, төҙ, ҡупшы кәүҙәһе, эңергә яҡынлаған аҡһыл тоноҡ яҡтылыҡта тағы ла төҙөрәк, тағы ла матурыраҡ булып күренә... Уның етек һаҡал-мыйығы, эйәк, сикәләрен ҡуйы ҡаплап, әле егерме дүрте лә тулмаған йәш кешене байтаҡҡа олоғайтып күрһәтә. Тик уның тигеҙ ҡыр танауы, ҡайһы саҡта уйнаҡ, ә ҡайһы саҡта уйсан үткер ҡара күҙҙәре, көлгәндә ҡыйылып һикерә торған баҙыҡ ҡара ҡаштары, ҡояшҡа янған битен сағылдырып ебәрә торған тигеҙ аҡ тештәренә абайлап ҡараған кеше генә әле уның яңы ир ҡорона тулған йәш кеше икәнлеген күрә».

1905 - 1907 йылғы революция, шулай уҡ Столыпин реакцияһы ваҡиғаларынан һуң ғына Айбулаттың портретын тасуирлауға ошондай ҙур иғтибар бирелеү осраҡлы түгел. Был уның рухи үҫеш тарихындағы бер этапты - беренсе рус революцияһы һәм ҡара реакция йылдарының Айбулаттың йөҙөнә һалған билдәләрен - йомғаҡлап ҡуя. Герой инде бай тормош тәжрибәһе туплаған, физик һәм рухи яҡтан сыныҡҡан кеше итеп кәүҙәләндерелә. Тышҡы һыны уҡ уның реакция һөрөмөнә бирелмәгән төплө натураһына күрһәтә. Айбулаттың һәр бер һыҙаты, уй-кисерештәренең һәр бер хәрәкәте үҙе тыуып-үҫкән тормош шарттары менән бәйләнгән. Ул – баштан-аяҡ тыуған тупрағыныҡы. Уның характерын ата-әсәһенән, йәшәгән дәүере, социаль-тарихи ерлегенән тыш аңлап булмай. Ул башҡорт халҡының егерменсе быуат башындағы тормошоноң ҡабатланмаҫ һыҙаттарын туплаған. Кузьмин утарында саҡта

мплионлаған аҡса менән эш иткән байҙар тураһында ишетеп, Айбулат аптырап ҡала. «Ҡала тормошо тулыһы мепән Айбулаттың күҙ алдына килмәй... Айбулат тыңлай ҙа, миллионлаған түгел, йөҙ һум аҡсаның да, кеҫәгә һалһаң, ҡайһы ҡалынлыҡта булып, уға ниҙәр алып бөтөргә мөмкин икәнеп башына һыйҙыра алмай». Ә аҡса һаҡлай торған банк уға варенье һаҡлай торған быяла һауыт булып күҙ алдына килә. Сос хәтерле, үткер зиһенле Айбулаттың бындай бер ҡатлылығы — патриархаль ауылда йәшәүенең һөҙөмтәһе ул. Донъянан айырылған патриархаль Айҙаҡай ауылы Айбулаттың аңын сикләү менән бергә, психологияһын, фекер йөрөтөү ғәҙәтен, уй-тойғоларының йөкмәткеһен дә билдәләгән. Баяр утарының байлығын күреп, ярлы крәҫтиәи Айбулат: «Бына ҡайҙа икән ул бай донъя!»— тип һоҡланмайынса тыйыла алмай. Крәҫтиәндең осҡор күҙенә өҫтө ағас, аҫты ҡыҙыл кирбестән һалынған ике ҡатлы бейек өйҙәр ҙә, уларҙың эре-эре өлгөлө ун ике тәҙрәһе лә, лавка, һарай, таш келәт, эҫкерт, машиналар менән тулған ырҙын да сағылып ҡала. Кәсеп итеп, өҫ-башын бөтәйтеп алыу ниәте менән ситкә сығып киткән, кәсеп шәптән булһа, хужалыҡты нығытып, кәләш әйттереп ебәреп, үҙ алдына донъя көтә башларға ашҡынған патриархаль ауыл крәҫтиәне Айбулаттың күңеленә яҡын бит былар.

Кузьмин утарына килеп, Вася, тетя Даша, Маруся кеүек киң күңелле рус кешеләре менән дуҫлашыу Айбулаттың рухи биографияһында яңы бер этапты аса. Ул хәҙер яңы уй-тойғалар менән йәшәй. Айҙаҡай ауылы кешеләренең яҙмышын ул бөтә Россия халыҡтарының хәле менән бергә ҡуйып ҡарарға өйрәнә. Вася һәм тетя Даша йоғонтоһонда Айбулаттың баҫырылып ятҡан рухи һәләтлектәре лә асыла, русса уҡыу-яҙыуҙа ҙур уңышҡа ирешә. Вася, тетя Даша, Маруся йөҙөндә ул үҙенә йән дуҫтар таба, Ғ. Сәләм һүҙҙәрен ҡулланып әйткәндә, «туғанлыҡтың милли түгел, синфи икәнен» төшөнә. Айбулаттың аңы үҫеүендә, сәйәси көрәшкә тартыла барыуында большевиктар партияһының вәкиле Григорий Волгин менән осрашыуы хәл иткес әһәмиәткә эйә. Әле Волгин менән осрашҡанға тиклем батша самодоржавиеһына ҡаршы көрәшкә сыҡҡан социал-демократтар һәм уларҙың етәксеһе Ленин хаҡындағы һүҙҙәр «Айбулатҡа быға тиклем таныш булмаған ниндәйҙер бер эҫелек менән килеп бәреләләр». Айбулаттың социаль хәле Ленин идеяларын үҙенеке итеп тойорға мәжбүр итә. Айбулат тик батшалыҡ бөткәс кенә иркле, рәхәт көндәр тыуасағын аңлай. Шул уҡ ваҡытта әле ул: «Ә һуң батша булмаһас, нисек инде», Рәсәйҙә кем етәкселек итер икән тип хәүефләнә. Айбулаттың бындай ҡапма-ҡаршылыҡлы һорауҙар алдына килеп баҫыуында, әлбиттә, быуаттар буйы батшаға буйһоноу рухында тәрбиәләнгән крәҫтиән

аңының революцион ҡараштарҙы үҙләштерә барыуҙағы ҡыйынлыҡтары, XIX быуат аҙағы һәм XX быуат башы крәҫтиәндәренең ғазаплы уй-тойғолары сағыла.

Григорий Волгин менән осрашыу Айбулаттың фекерҙәрен асыҡлай, уларҙы билдәле бер йүнәлештә үҫтерә. Хәҙер Айбулаттың уйында «батшаның үҙенә ҡаршы сығыусылар» хыял, томан эсендәге әкиәт батырҙары ҡиәфәтендә түгел, ә ябай кеше һүрәтендә реаль төҫ ала. Ул хәҙер үҙен уратып алған кешеләрҙең күңелен, ынтылыштарын яңынан аса. Хатта элек яҡшы беләм тип әйтерлектәре лә «Айбулатҡа өр-яңы һәм таныш булмаған кешеләр булып сыҡтылар». Әгәр Айбулат Кузьмин утарына ат алырлыҡ, өйләнерлек аҡса эшләү уйы менән килһә, Кузьминдан ҡайтҡанда, уны икенсе уйҙар ҡанатландыра. «...Киләсәктең мәғәнәһе хәҙер Айбулаттың быға тиклем күҙ алдына килтергән бөтә мәғәнәләренән дә юғары, бөтәһенән дә киң һәм яҡты ине. Был киләсәктә бөтә пролетариат өсөн, бөтә иҙелгән кешеләр өсөн ҙур көрәштәр менән яулап алынырға тейеш булған ҙур бәхет бар. Ул бәхеттең исеме - азатлыҡ. Ул азатлыҡ бөтә бәхетһеҙҙәрҙе йылыта алырлыҡ бик иркен һәм ҡайнар тынлы».

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Минһажетдинов М.Х. Һәҙиә Дәүләтшина. Тормошо һәм ижады. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1966. – 147 бит.

© Нарынбаева А.А., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141.09

Нафиҡов А.Р.,
2 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ҒӘЛИМ ХИСАМОВТЫҢ “ӨН ҺӘМ ҺАН” РОМАНЫНЫҢ ХУДОЖЕСТВО ҮҘЕНСӘЛЕКТӘРЕ

“Донъяла йәшәргә һәм башҡалар рәтендә ғүмер һөрөргә теләгән милләт үҙенең үткән көндәрен белергә һәм үҙ тарихы менән дуҫ булырға тейеш,” – тип әйтеп ҡалдырған Ризаитдин бин Фәхретдин. Ғәлим Хисамов "Өн һәм һан" романын яҙған саҡта ла төп маҡсаты – халыҡты уятырға теләү, май бөргән йөрәктәрҙе ҡуҙғатырға, томаланған күҙҙәрҙе асырға тырышыу, эйелгән баштарҙы күтәрергә саҡырыу булғандыр.

Һәр халыҡ үҙ тарихын белергә тейеш – быға шик юҡ, ул тарих ниндәй генә ҡанлы, аянысλы һәм ҡыҙғаныс булһа ла. Өлкәндәр уны үҙ балаларына, ә улар – артабан телдән-телгә күсерергә бурыслы. Халҡыбыҙҙың йәш вәкилдәре тарихтан ғибрәт, тарихтан һабаҡ алып үçһендәр өсөн. Был уларға киләсәктә күп кенә хаталарҙы урап үтергә ярҙам итер ине. Тарих шуның өсөн дә тарих бит ул. Ваҡыт ҡуласаһы бер туҡтауһыҙ әйләнеп торған кеүек, күп ваҡиғалар ҙа, ошо ҡуласаға эләгеп, тарих төпкөлөндә ҡала килә, ҡала килә. Үҙ аҡылында булған, әҙәм рәүешендә тыуған һәр йән эйәһе лә мин кем, асылым нисек, нәçел-нәсәбем кемдәр, улар нисек килеп сыҡкандар тигән һорауҙы үҙ-үҙенә бирмәй ҡалмайҙыр. Был бик тәбиғи ҙә. Ысынлап та, ҡасандан башланған был кешелек донъяһы, ни өсөн ергә, башҡа йән эйәләренән айырмалы рәүештә, аңлы, аҡыллы булып тыуған берҙән-бер йән эйәһе Кеше башҡа үҙе кеүек йән эйәләре менән, бөйөк Ер-әсәне бүлешә алмай, һуғыша, ҡан ҡоя, бер-береһенең ғәзиз башына етә? Бына ошо кешелек өсөн һәр ваҡыт мөһим булған проблемаларҙы асырға тырыша ла инде яҙыусы Ғәлим Хисамов үҙенең "Өн һәм Һан" романында.

“... Кеше ерҙә яралғаны бирле үҙен һәм уны әйләндереп алған донъяны танып белергә тырыша. Хәҙер ул ерҙә бер нисә тиçтә мең йыл йәшәй һәм шул дауамда үҙен аңларға, бүтәндәрҙе төшөнөргә, һыуҙы, күкте, ерҙе өйрәнергә ынтыла. Ике генә һорау ҡуйған кеше үҙе алдына: был кем һәм был нимә – меңләгән, миллиолаған яуап тапҡан инде ул әлеге һорауҙарға, әммә яуапты һаман эҙләй. Сөнки беренсе яуап яңы һорау тыуҙыра, яңы яуап икенсе һорау уята. Ғүмер буйы, йәшәйеш буйы ошолай. Һорау ҙа – яуап, яуап та – һорау. Бик борон заманда... “ – тип яҙа Ғәлим Хисамов. Уның романын уҡығандан һуң күп һорауҙарға яуап табып була, шул яғы менән роман үҙенә йәлеп итә.

“Ҡыҙыулыҡ бер ҡасан да файҙалы һөҙөмтәләр бирмәгән. Һәр нәмәлә лә айыҡ аҡыл, белем һәм кәңәшлле эш итеү фарыз!” – тигән идеяны алға ҡуя яҙыусы.

Һәр әçәрҙе уҡығандан һуң уҡыусы дөрөçлөктө эҙләй, әçәр аша изгелеккә, яҡшылыҡҡа ынтыла. Хәҙерге буталсыҡ һәм ауыр заманда тормошта үҙ урынын эҙләгәндә замандаштарөсөн әçәр геройҙары алға әйҙәүсе маяҡ булып тора. Әҙәбиәттә үҙ урынын ныҡлы тапҡан, китап уҡыусылар араһында киң танылыу тапҡан Ғәлим Хисамовтың был романы бөгөнгө әҙәбиәттә оло яңылыҡ тип ҡабул ҡылына, шунлыҡтан был әçәр бөгөнгө көндә бик актуаль яңғыраш ала.

Ғәлим Хисамов әçәренең жанрын роман-фараз тип билдәләгән. “Был китапҡа тупланған романдарҙа бынан ун бишләп меңләп йылдар

самаһы элек уҙған дәүерҙән башлап бөгөнгө көнгә тиклем әлеге Башҡортостан ерҙәрендә булған йә булыуы ихтимал ваҡиғалар тасуирлана," – тиигән аңлатма бирелә китаптың титул битендә лә. Эйе, тарихты уҡыған һәм нығыраҡ белгән һайын уның яңынан–яңы биттәре уйландырырлыҡ та, тәрәндерерлек тә булып асыла бара. Халҡыбыҙ тарихында сикһеҙ батырлыҡ, ҡаһарманлыҡ тулы биттәр ҙә, ҡот осҡос фажиғәләр ҙә, төрлө мөғжизәләр ҙә етерлек. Беренсенән, тарих биттәре ҡаһармандарса һәләк булған батырҙарыбыҙға ҡарата һоҡланыу уятһа, икенсе яҡтан, дошмандарға ҡарата сикһеҙ нәфрәт ҡабындырһа, өсөнсөнән, халҡыбыҙҙың үткәненә ҙур ҡыҙыҡһыныу уята. Тарих биттәре кеүек, "Өн һәм һан" романы ла бааштан уҡ уҡыусының иғтибарын үҙенә йәлеп итә. Роман айырым бүлектәрҙән тора, һәр бүлектең үҙенең исеме бар. Һәр бүлектең үҙ йөкмәткеһе, үҙ темаһы һәм поблемаһы, үҙ геройҙары бар. Автор һәр бүлек аҙағында һүрәтләнгән ваҡиғаға ҡарата үҙенең фекерен әйтеп, һығымта яһай килә. Һәр бүлектән уҡыусы үҙенә кәрәкле мәғлүмәт, яңылыҡ, фәһем ала.

"Нәҫел башы" бүлегендә төп герой Ирек сәсәндең "Урал батыр" эпосының төп геройҙары Йәнбирҙе менән Йәнбикәнең икһеҙ-сикһеҙ һыу даръяһы буйлап кәмәлә йөҙөүен күҙ алдына килтереүе һүрәтләнә.

Ғ.Хисамов был бүлектә ошондай һығымталар яһай: "... Тимәк, Йәнбирҙе менән Йәнбикә башҡорттарҙың нәҫел башы була ла ҡуя. Улар ҡотоптан һуң Урал армыттарында йәшәгән бөтөн халыҡтың да атай-әсәһе, шул иҫәптән башҡорттарҙыҡы ла. ...Күп халыҡтың атай, әсәһе саф башҡортса исем йөрөтә бит. Йәнбирҙе менән Йәнбикә..." Шулай итеп, башҡорт халҡының иң боронғо тарихы булған "Урал батыр" эпосын да күҙ алдынан ысҡындырмай яҙыусы.

"Нисә йәш һиңә, Урал?" бүлегендә төп герой Уралдың интернет селтәрендә ҡыҙыҡлы мәғлүмәттәргә юлығыуы һүрәтләнә. Һуңғы йылдарҙа башҡорттар араһында ҡан (генетика) тарихын тикшереү интенсив алып барылды. Ошо уҡ бүлектә Уралдың Шүлгәнташ мәмерйәһендәге һүрәттәр тураһында уйланыуҙары ла тасуирлана.

"Башҡорттар", "Аңлатмалар күп булған", "Башҡорт" һүҙе ҡасан барлыҡҡа килгән?", "Күсенеү ҡануны" бүлектәрендә башҡорттарҙың килеп сығышы, йәшәү рәүеше тураһында фаразлауҙар бирелә.

Күҙ ҡарашы менән милләт милләттән айырыла икән шул. Әйтәйек, башҡорттоң күҙенән күпселек ваҡытта йылылыҡ бөркөлә. Әлбиттә, усал осҡондар сәсрәгән ваҡыт та була. Әммә быныһы даими түгел. Башҡорт әңгәмәсеһенә һөҙөп йә аҫтан ҡарамаҫ, уның күҙ ҡарашы тура. Кеше уға тоҫҡалып һөйләгәндә, ҡырын ҡарай алмай. Үҙен әрләгәндә лә,

маҡтағанда ла ҡарашын аҫҡа йүнәлтә. Кешене үҙе маҡтағанда, күҙҙәрен ҡыҫа биреберәк ҡарай... Күҙ ҡарашы – милләтте билдәләгән бер генә һыҙат. Дөйөм алғанда, кем һуң ул башҡорт?..

“Үлһә үлер, бахыр булмаҫ” һәм “Ҡорал – уйынсыҡ түгел” бүлектәрендә башҡорт кешеһенә хас булған һыҙаттар һанала, тулы характеристика бирелә.

«Һығымта» бүлегендә сәсән үҙ алдына: «Христос эраһының IX быуатына тиклем ни өсөн яҙма тарихта башҡорт исеме осрамай, шул уҡ ваҡытта был атама ике ҡитғаның төрлө төбәгендә яңғырай һуң?» – тип ҡуйған һорауына яуап эҙләнә.

“Йән һәм тән” бүлегендә Сәсән Иректең тормошо, ҡатыны Сәскә менән танышыуы, уларҙың нисек бергә тормош ҡороуҙары бәйән ителә. Сәсән яҙыусылар берлегенең ижад йортонда яҙыу эштәре менән булған ваҡытта ҡатыны Сәскә мәрхүмә була. Сәскәһен юғалтҡандан һуң, Ирек сәсән бар йәшәү мәғәнәһен юғалта, эскегә һабыша, был афәттән уны Урал йолоп ала, кире ҡәҙимге хәленә ҡайтара. Романдың иң ҡыҙғаныс бүлеге - “Алдар менән Тәфтиләү”. Әсе тарихҡа таянып яҙылған был бүлекте күҙ йәштәреһеҙ уҡып булмайҙыр.

Башҡорт халҡы тарихына күҙ һалһаң, берсә, ул рус ғәскәрҙәре сафында Рәсәй империяһы өсөн яңынан-яңы ерҙәр баҫып алыу һуғыштарында ҡатнаша, икенсе яҡтан ҡараһаң, Рәсәй еренә баҫып ингән сит ил баҫҡынсыларына ҡаршы үҙен-үҙе аямай көрәшә, өсөнсө яҡтан ҡараһаң, шул уҡ башҡорт халҡы үҙен иҙеүселәргә ҡаршы, халҡын, ерен, телен, динен, ғөрөф-ғәҙәттәрен һаҡлап, быуаттар буйы көрәш алып бара.

Ирек өсөн яуға күтәрелеп, шул юлда башын һалған Алдар батыр - беҙҙең яҡташыбыҙ, ил ағаһы, ғәйрәтле уҙаман, ҡурҡыу белмәҫ яугир. Халыҡ уны хәтеренән сығармаҫҡа бурыслы. Тарих сөңгөлдәренән тарихы, биографияһы сала-сарпы беҙгә килеп еткән батырыбыҙ Алдар Исәкәйевкә Әтек ауылында һәйкәл асылған.

Әҫәр төп геройҙар Урал менән Сәсән тирәһендә барған хәл-ваҡиғаларҙы тасуирлауға ҡоролһа ла, күп кенә бүлектәр халҡыбыҙҙың тарихында булған ваҡиғаларҙы ла һүрәтләй. Әҫәрҙең темаһы һорау рәүешендә бирелә. Ошо һорауҙарға яуап эҙләй романдың төп геройы. Урал исеме башҡорттоң бик боронғо исеме, руссаға ла үҙгәрмәй торған атама. Уны йөрөткән кеше бөйөк була. Кешегә ниндәй исем бирәһең, ул шуға тиңләшә. “Иң элек ни булған өнмө, һанмы?” – ошо һорау Уралға тынғылыҡ бирмәй, уға яуап табыу хатта уның тормош мәғәнәһенә әйләнә. Ғ.Хисамовтың төп геройҙарының береһе Иректе сәсән тип атауы ла юҡҡа түгелдер. Автор башҡорттар араһында сәсәнлек традицияларын

тергеҙергә ишара яһай. Сәсән — һүҙ оҫтаһы, шағир-импровизаторҙың башҡорт халҡында киң таралған исеме. Сәсәнлек сәнғәтенең сәскә атыуы башҡорт ырыу-ҡәбиләләренең бер халыҡ булып ойошоу, берләшеү дәүеренә, йәғни XVI быуатҡа тап килә. Сәсән — ул халыҡ шағиры һәм йырсыһы, фәлсәфәсеһе һәм уҡытыусыһы, ырыу-ҡәбилә, халыҡ тормошонда күренекле урын тотҡан йәмәғәт эшмәкәре, үткәндәр хаҡында һөйләүсе тарихсы, йәмғиәттә ҙур абруй һәм ихтирам ҡаҙанған аҡһаҡал.

Халҡыбыҙ борон-борондан ил рухын һаҡлаусы йырсы-сәсәндәре менән дан тотҡан. Ата-бабабыҙҙан ҡалған изге мираҫты тарҡатмайынса, үҫеп килгән быуынға теүәл тапшырырға бурыслыбыҙ, Сәсәндәр – халыҡ шағиры һәм йырсыһы ғына түгел, үткәндәр хаҡында һөйләгән тарихсы ла.

Һүҙҙең ҡеүәһе ҙур – ул ҡылыстан үткер. Сәсән телле, әйткәне йөрәктәргә үтерлек шағирҙар динебеҙҙең нигеҙҙәрен, әҙәп-әхлаҡ ҡанундарын халыҡҡа теүәл һәм тапҡыр аңлата алған. Тарихыбыҙҙан ситләшкән, милли үҙаңыбыҙ тоноҡланған осорҙа, хәҙерге буталсыҡ тормошобоҙҙа сәсәндәребеҙҙең ҡылыстай үткер, йор, тапҡыр һүҙҙәренә ихтыяж ҙур.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Гәрәева Г., Муллағолова Ә. Хәҙерге башҡорт прозаһында герой концепцияһы. – Өфө: “Ғилем”, 2007. – 116 бит.
2. Гәрәева Г. Заман көҙгөһө: геройҙың рухи донъяһы. – Өфө: Китап, 2003. – 128 бит.
3. Ғәлим Хисамов. Өн һәм һан. Роман-фараз //Ағиҙел, 2013. – № 9. – 52-116-сы биттәр.
4. Иҙелбаев М. Бөгөнгө хикәйә // Ағиҙел, 1996. – № 5. – 140-143-сө биттәр.
5. Хөсәйенов Ғ.Б. Заман. Әҙәбиәт. Әҙип. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1978 . – 378 б.

© Нафиҡов А.Р., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 82-1/29

Нуруллаева М.Д.,
преп-ль кафедры романо-германских языков и литературы, с методикой их преподавания, Туркменский Государственный педагогический институт имени Сейитназара Сейди, город Туркменабат, Туркменистан

РОЛЬ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ ЯЗЫКА В ПОЭЗИИ МАХТУМКУЛИ ФРАГИ

Махтумкули Фраги – классик туркменской литературы. Махтумкули – это торжество туркменского языка, эталон искренности и высокой художественности. Великий туркменский поэт и мыслитель, основоположник туркменского литературного языка Махтумкули Фраги. К шедеврам туркменской литературы относятся поэзия Магтумкули Фраги, которым является бесценным богатством не только туркменского, но и других народов Востока. Его имя прочно заняло достойное место в ряду таких выдающихся мыслителей прошлого, как Фирдоуси, Навои, Низами, Данте, Шекспир и Пушкин, чьё творчество составляет золотой фонд мировой литературы. Произведения Махтумкули Фраги имеют ни с чем несравнимое воспитательное значение в формировании мировоззрения молодого поколения.

В своё время поэзия Махтумкули открыла новою, яркою и впечатляющую страницу истории туркменской литературы. Поэт сумел выразить лучшие стремления передовых умов своего времени. В свой поэтический мир он сумел вобрать все краски и богатство народного творчества, расширил и пополнил его, внёс много нового и своеобразного. Поэзия поэта выдержала суровое испытание временем, дошла до наших дней в своей магической и покоряющей чистоте, потрясая глубокими мыслями и чувствами. Язык служил средством передачи, в большинстве глубоко содержательных мыслей Махтумкули, его мудрых наставлений своему народу. Роль языка как “средство человеческого общения”, увеличивается еще тем обстоятельством, что туркмены относились своеобразно к языку и живому слову. Стихотворения Махтумкули передавались в массы различными путями: через исполнение народными певцами – бахши и путем чтения их вслух грамотными людьми. Любовь, дружба, патриотизм, верность чести и долгу, сострадание, добро и зло – вот лейтмотив его произведений. В чистом и понятном языке стихов Махтумкули есть что-то завораживающее. Лирическая поэзия наполнена чувственностью,

очаровывая гармоничным складом, она приковывает к себе внимание читателя. Каждая строка доведена до шедевра. Ласкает слух музыкальность рифм, созвучие слога, стройность строф, каждое стихотворение звучит как симфония разума. Махтумкули принято называть поэтом – философом. Его поэзия насыщена мыслью, идеей, эмоциональностью. Поэтическое наследие народов Центральной Азии – это золотой пласт мировой литературы, написанный на одном языке любви и желания мира во всем мире. При этом особо значима поэзия Махтумкули Фраги, которая оказала действенное на развитие литературы стран Востока. Отсюда литературный язык Востока, богатый на метафоры и другие выразительные языковые средства, всецело отражает уникальные и самобытные фольклорные традиции народов. К лексическим средствам выразительности относятся эпитеты, метафоры, олицетворения, сравнения. Лексические средства выразительности имеют переносные значение. Эпитет - образное, красочное определение.

Метафора – это образное выражение, которое переносит значение одного слова на другое. Метафора по своей природе орудие мышления и познания мира, она отражает фундаментальные культурные ценности. Метафоры олицетворения в романтической лирике Махтумкули достаточно активны, обратимся к примерам стихотворение «Нет красивей»:

Gün hanjary gökden ýere inende,
Güne garşy dogan Aýy, gözel sen [1, 177]
Нет красивей!.. Взоры – стрелы,
Бровь, как лук, напряжена; [2, 181]

Всякий художественный образ – это результат творчества писателя, который отбирает необходимые языковые средства и организует их в текст для выражения своей мысли. Например: «Будущее Туркмении»

Ol merdiň ogludyr, mertdir pederi,
Görogly – gardaşy, serhoşdyr seri,
Dagda, düzde kowsa saýýatlar, diri
Alabilmez, yolbars ogly türkmeniň. [1, 15]

Душа Героглы в его братьях жива;
Взгляните, друзья, на туркменского льва;
Пощады не ищет его голова,
Когда он встает пред врагами Туркмении. [2, 270]

Махтумкули Фраги - народный поэт, поэзия которого проникает в самое сердце любого человека. Махтымкули словами изображает картину жизни, как художник рисует красками на полотне. Но слова в художественном произведении приобретают более широкий и глубокий смысл. Изображенная картина жизни несет с себе мысль и чувство автора: она эстетически значима, обращена к нашим чувствам. Увидеть и понять мысль писателя, то есть понять смысл текста, нам помогают выразительные средства языка. Аллегория (иносказание) – изображение понятия или явления через конкретные предметы и образы. Например, хитрость воплощается в образе животных.

Magtymguly Hak gullugyn bitirse,
Är ol bolar – emrin berjaý getirse,
Möwlam özi diwan üçin otursa,
Peşe turup, dawa kylar pil bilen. [1, 484]
Махтумкули, подумай на досуге:
Когда б сам бог стал править суд в округе,
Комар слона б привел чуть жив с натуги,
Гиганту обвиненье предьявив. [2, 116]

Махтумкули использовал образы комара и слона, чтобы охарактеризовать поведение влиятельных деятелей. Так аллегория становится орудием справедливости в руках поэта. Важно отметить, что личность с большой буквы это Махтумкули, он мастерски воспевает в своем творчестве высокие патриотические чувства и простые человеческие ценности- дружбу, доброту, любовь. Его стихи – редкий образец тонкого поэтического кружева, сплетенного из ярких выразительных средств. Искренность слов поэта отзывается в благодарных сердцах поклонников его творчества во все времена истории. Стихи Махтумкули, наполненные особо волшебной магией слова, олицетворяют собой поэзию, являющуюся значимой частью золотого фонда мировой литературы, и в них пророчески звучит призыв к народному единению и дружбе, сотрудничеству и мирному процветанию.

Список литературы:

1. Magtymguly. Saýlanan eserler ýygyndysy. (Magtymguly Pyragynyň doglan gününiň 290 ýyllygyna bagyşlanýar). A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.
2. Махтумкули. Туркменское государственное издательство. Ашхабад, 1960

© Нуруллаева М.Д., 2024

УДК 821.512.141.09

Нәжметдинова Н.М.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө к.

МӨНИР ҠУНАФИН ХИКӘЙӘЛӘРЕНЕҢ ИДЕЯ-ТЕМАТИК ҮҘЕНСӘЛЕКТӘРЕ

Мөнир Ҡунафин «Ғүмер уртаһы» тигән шиғри йыйынтығы менән үҙ уҡыусыларын һөйөндөрә. 2012 йылда йәш автор хикәйәләрҙән торған «Тәңре өрөк ҡапҡанда» (2012) китабын баҫтыра. Яҙыусы әҫәрҙәре аша хәҙерге заманға, дәүер мәсьәләләренә ҡараш ташлай, бөгөнгө көн бейеклегенән үткәндәргә һаҡ ҡына бағып, йәмғиәт үҫешенең төрлө саҡтарын кеше күңеле аша баһаларға ынтыла. Тематик яҡтан хикәйәләр бер-береһенә оҡшаш түгел, тик һәр береһендә авторҙың образдарға тәрән психологизм менән ҡарауы ярылып ята.

Хәҙерге башҡорт прозаһында төплө урын алған яҙыусы, үткер ҡәләмле прозаиктың ижад үҙенсәлектәре «Кешелеккә тоғролоҡ» һәм «Тәңре өрөк ҡапҡанда» хикәйәләрендә асыҡ сағыла, уларҙа ғаилә яҙмышы, мөхәббәт һәм көнсөллөк, ир һәм ҡатын араһындағы мөнәсәбәтпроблемалары күтәрелә. Уртаҡ тематикага ҡоролоуға ҡарамаҫтан, һәр әҫәрҙә үҙенә генә хас булған идея, бөгөнгө көндә бик актуаль булған тормош мәсьәләләре ярылып ята.

«Тәңре өрөк ҡапҡанда» тип исемләнгән хикәйә, исеменән үк күренеүенсә, ниндәйҙер көтөлмәгән сюжетҡа ҡоролғанлыҡҡа ишаралай. Хикәйә сюжеты мифологик алымдар менән ҡатмарландырыла. Мифология башҡорт прозаһында ярайһы уҡ уңышлы ҡулланылыуы был хикәйәлә асыҡ күренә.

Төп герой – Фәйрүзә, ашҡаҙан сирле алтмыш дүрт йәшлек ҡатын, ғүмеренең һуңғы көндәрен барлай. Тик уның уйҙары үҙе тураһында түгел, ә ире Мәргән хаҡында. “Минән ҡалһа, нишләр бахырҡай, оҙаҡламай яңғыҙы ҡаласаҡ, уй, ниндәй һынауҙар көтәсәген белмәй әле бахырым - ” тигән уйҙары башынан сыҡмай [1, 112].

Тик яҙмыштың икенсе төрлө хәл ителәсәген ул белмәй әле, ул күптән инде көтөлмәгән үлем ҡарарын сығарған. Артабан хикәйәлә ауырыу ҡатын һәм ғәрип ирҙең мөхәббәт тарихы тағатыла. Фәйрүзә – уҡытыусы, ултырып ҡалған ҡыҙ, Мәргән – бухгалтер, бәһлеүән кәүҙәле, бөҙрә сәсле, күп ҡыҙҙарҙың иҡтибарын йәлеп итерҙәй егет. Әрме

хеҙмәтендә аяғын өҙҙөрөп ҡайтҡас, һөйгән ҡыҙының ташлап китеүен бик ауыр кисерә, яңғыҙлыҡты мәғкүл күрә һәм буйҙаҡ тормошҡа ғына лайыҡмын тип һанай. Ҡасандыр димләп ҡауыштырылған был икәү бәхеттәрен таба. Бер-береһе алдында кәмһенеү, береһе йәмһеҙлегенән, икенсеһе ғәриплегенән тартыныу хисе менән ғаилә ҡорһалар ҙа, донъялары ла, мөхәббәттәре лә ныҡ була уларҙың. "Буласаҡ иренең ғәрип икәнен белгәс, үҙенең ысынлап та, үтемһеҙ тауар икәнлеген аңланы. Әле ризалыҡ бирһә лә, бирмәһә лә, бәхетһеҙ яҙмыш көтәсәк, барыбер, тип юраны. Бәхеткә күрә, юрағаны юш булманы, бәғерле булды яҙмышы".

Физик яҡтан ғәрип булһа ла, ҡатыны өсөн Мәргән күңеле бөтөн һәм саф йөрәкле кеше булараҡ мөһим урын биләй. Улдары тыуғас, Мәргән өсөн ғәриплек тойғоһо ла юҡҡа сыға: " Ана, ана, китеп бара... баралар... – Нимә китеп бара? Нимә булды һиңә, Мәргән? – Фәйрүзә хәүефләнә төштө. – Китеп бара, минең аяҡтарым китеп бара... Икеһе лә иҫән, икеһе лә теүәлдәр!..".

Мәргәндең үҙ тормошо, ғаиләһе менән бик ҡәнәғәт булыуы тураһында тағы бер миҫал: " Ой, Фәйрүзә, ҡалай һантый мин, үҙемде сатан, ғәрип тип йөрөйөм тағы, мин бит аяҡлы ғына түгел, ҡанатлы ла хәҙер. Әйҙә, Катерина, елдәй еләйек әле, – тип ныҡ итеп дилбегәһен тартты. – Күңелең зәғиф түгел, күңелең бөтөн бит һинең, иҫәрем, – тип Фәйрүзә иренә һыйынып ултырғайны шул саҡ".

Әжәл сире үҙенә яҡынлашҡан тип уйлаған Фәйрүзә, ирен яңғыҙ ҡалдырыуҙы күҙ алдына килтермәй, үҙе тере саҡта уҡ иренә тиң булырҙай тормош юлдашы эҙләй. Үҙенең әхирәте Зөләйханы һайлай. Бик ауыр һөйләшеү була улар араһында.Ни тиһәң дә, үҙе тере саҡта ғүмер буйы бергә донъя көткән иренә икенсе ҡатын димләп йөрөүе Фәйрүзәгә еңел түгел. Тап Зөләйха һүҙҙәренән беҙ әҫәрҙең төп мәғәнәһенә төшөнәбеҙ: " Өләсәйем һөйләп ултырыр ине. Кеше яҙмыштары ете ҡат ғаләмдә, күк өҫтөндә хәл ителә тип. Тәңре үҙе һәр йән эйәһенең ғүмерен танып, яҙмыш мөһөрөн һала икән. Бер бәхетлегә бер бәхетһеҙ, бер бәхетһеҙгә бер бәхетле тип. Ауыҙына өрөк ҡапҡан сағындамы, бер бәхетлегә бер бәхетле, йә бер бәхетһеҙгә бер бәхетһеҙ тип яңылышып та китә ти. Бына Мәргән ағай менән һинең яҙмышыңды мөһөрләгәндә, апай, бәхетлегә бәхетле тура килһен, тип дөрөҫ яңылышҡандыр. Кеше нуры күктән килә бит ул" [3, 18].

Ике бәхетленең яҙмышы көтөлмәгәнсәрәк хәл ителә. Көтөп йөрөгән әжәл Фәйрүзә артынан түгел, ә Мәргән юлынан килә. Үпкәһендә яман ауырыу табылған ир, һуңғы көндәрендә, ҡатынынан

ҡасандыр үҙенән баш тартҡан тәүге мөхәббәте Сәбиләне саҡырып килтереүҙе һорай. Был саҡта ла Фәйрүзә, сабыр, көслө булып ҡала белә, был һыҙаты һоҡландыра ла, ихтирам да уята. Үлем түшәгендә ятҡан иренең теләгенә ҡаршы килмәй ул. Уның уй-кисерештәре аша ҡатындың ни тиклем мөхәббәтенә ышаныслы ҡарауы, ирен ихтирам итеүе сағыла: "Туктатманы уны Фәйрүзә. Зөләйханы ла аңлай ул, Мәргәнде лә. Эскесе ире арҡаһында мәңге бәхет күрмәгән берәүһе бөтә ирҙәрҙе күрә алмаһа, ҡатыны янында үҙен һәр саҡ бәхетле тойған икенсеһе үлер алдынан булһа ла, яратҡан кешеһенең күҙенә баҡҡыһы киләлер. Ғәҙәттә үҙен бәхетле тойған кеше һәм фани донъя менән осто-осҡа ялғар әҙәм үҙенә барыһы ла мөмкин тип уйлай бит. Мәргән дә шулай уйлай ала икән, тимәк, насар түгел. Һуңғы тапҡыр йәне теләгән кеше менән осрашҡыһы килеүе гонаһмы ни? Ярай, ғүмер буйы һине көттөм, һине яраттым, тип тә әйтһен ти уға... Ә уйлаһаң, ул бит миңә ғүмер эсендә бер тапҡыр ҙа яратам тип әйткәне лә булманы. Тик үҙенең яратмағанын да белдермәне, ҡул күтәрмәне, йөрәк ҡыйғыс һүҙ әйтмәне. Күрәһең, «яраттым», «көттөм» һүҙҙәре телгә йөрәк ҡушыуы, күңел саҡырыуы менән киләлер. Тик ошо мәлдә нимә эшләргә һуң Фәйрүзәгә? [2, 127]".

Ирен ерләгәндән һуң, күп йәшәмәй Фәйрүзә. Ашҡаҙан сире түгел, йөрәк яраһы, яңғыҙлыҡ сире алып китә уны. Хикәйәнең идеяһы шуға ҡоролған. Тетрәндергес тә, һоҡланғыс та мөхәббәт тарихына ҡоролған хикәйәне уҡып сыҡҡас, ғаилә ҡиммәттәре, ғаиләләге мөнәсәбәттәрҙең тормошта ни тиклем мөһим, ҙур урын алып тороуон аңлайһың. Бер-береңде ихтирам итеү, хөрмәт итеү бәхетле ғаилә тормошоноң төп шарты. Тәңре өрөк ҡапҡанда яҙмыштары бәйләнгән, бер-береһенә пар була белгән Фәйрүзә һәм Мәргән яҙмышы быға асыҡ миҫал.

Икенсе хикәйә, "Кешелеккә тоғролоҡ" тип аталып, мөхәббәт һәм хыянат, шулай уҡ ғаилә ҡиммәттәре, бала темаһына бағышлана. Бер ғаилә яҙмышында тотош кешелекте уратып алған изге һәм әхләҡһыҙлыҡ төшөнсәләре бер-береһенә ҡаршы ҡуйыла. Иҙрис һәм Нәфисәнең тормошонда оло һынау: һигеҙ йыл бергә йәшәп тә, бала бағыу теләгенә ирешә алмайҙар. Ситтән ҡараһаң, уларҙың тормошо башҡаларҙыҡынан һис айырылмай кеүек: донъялары етеш, күркәм, тик бер генә мәсьәлә тынғылыҡ бирмәй. Өйҙәрендә бала тауышы яңғырап тормағас, йорттары ғына түгел, күңелдәре лә буш кеүек. Автор, геройҙарҙың хәл-торошон асығыраҡ күрһәтер өсөн, күп кенә мәҡәлдәр ҡуллана: "Ағасһыҙ йортҡа ҡош ҡунмаҫ, балаһыҙ йортҡа ҡот ҡунмаҫ", "Балалы өй – баҙар, балаһыҙ өй – тулы зар" [3, 92].

Ир менән ҡатын араһындағы мөнәсәбәт, тап ошо мәсьәләне хәл итеүҙә һынала. Нәфисәнең тәҡдиме бик сәйер ҙә тойола, шул уҡ ваҡытта уҡыусының иғтибарын да йәлеп итә. Уның күңеленә хыянат тигән уй килә. Әлбиттә,героиняның иң түбән, әхлаҡ төшөнсәһенә бөтөнләй һыймаған был аҙымға барыуы уҡыусыны һағайта ла, ғәжәпләндерә лә. Уның күңелендә ҡапма-ҡаршылыҡлы уйҙар: бер яҡтан, гонаһ ҡылыуҙан ҡурҡыу, ә икенсе яҡтан, әсә булыу теләге барлыҡ тойғоларҙан көслө булып сыға. Үҙ ҡылығын ул сараһыҙлыҡтан тип аҡлана. “Был хыянат түгел, был – тоғролоҡ. Әсәлеккә, кешелеккә, кешелектең йәшәүенә тоғролоҡ,” – тип аңлата ул үҙенең яҙыҡ ҡылығын.

Нәфисә был аҙымын икенсерәк төрлө баһалап, үҙенең хаҡлығын раҫламаҡсы. Былдай киҫкен ҡарарға килгәнсе, уға сикһеҙ уйҙар диңгеҙендә йөҙөп, һәр нәмәне үлсәп, саманы самаларға тура килә. Үҙ ҡылығын аҡларлыҡ дәлилдәр эҙләй. Улары кире ҡаҡҡыһыҙ: беренсенән, ул – ҡатын ҡыҙ. Хоҙай уны шулай яратҡан. Икенсенән, ҡатын-ҡыҙ – нәҫелде дауам итеүсе, тимәк, кешелектең киләсәге өсөн яуаплы. Шуның өсөн бер ниндәй икеләнеүһеҙ әсә булыу мотлаҡ уға. Тик былдай түбән аҙымға барып, үҙҙәрен бәхетле итә алырҙармы һуң тигән һорау тыуа. Теләгенә ирешеү өсөн ҡатын телһеҙ егет Рәсүлде һайлай. Хикәйә барышында көсөргәнешлек арта бара. Халыҡтың “Ҡырын эш ҡырҡ йылдан һуң да беленә,” йәки “Беҙ ҡапсыҡта ятмай” тигән тормош һынауы үткән хаҡ һүҙҙәренең ни тиклем раҫ икәненә инандыра хикәйәләге артабанғы хәл-ваҡиғалар. Ваҡыт уҙа, Нәфисә һәм Иҙристең ғаиләһендә көткән бәхет - бала тыуа. Иҙрискә килгәндә, әлбиттә, ул баштан уҡ ҡатынының фекеренә ҡаршы төшә, тик һуңынан был мәсьәләне бөтөнләй күҙ уңынынан ысҡындыра кеүек.

Телһеҙ егет Рәсүл, ниҙер һиҙенәме, ғаиләгә һөжүм башлай, уларҙың тыныслығын урлай. Ағыулы бәшмәк һалып китһенме, өйгә килеп, баланы күрһәтеүҙәрен һорап йөрөһөнмө, хатта алмағасты киҫеп ауҙарһынмы. Телһеҙ булһа ла, ул кәмһетелергә, рәнйетелергә тейеш түгел. Ә Нәфисә уның сабыйҙарса күңелен аяҡ аҫтына һалып тапаны кеүек. Рәсүлдән тыныслыҡ булмаясағын аңлап, улар икенсе яҡҡа күсеп китә. Тик ҡылған гонаһтың язаһынан ғына ҡасып булмай тип аңғарта яҙыусы. Бер аҙҙан көткән балалары телһеҙ һәм күҙһеҙ икәне асыҡлана. Нәфисәнең ҡылығы баштан уҡ изге ниәттән кеүек булһа ла, һәр хәлдә ул үҙен шулай аҡлаһа ла, иң түбән яҙыҡ аҙымға барыуы, шунлыҡтан көткән бала ла ғәрип булып тыуыуы был аҙымдың изге булмауын хаҡында һөйләй. Мөхәббәт янында бер ҡасан да хыянатҡа урын

булмаясаҡ тигән идеяны еткерә хикәйә. Кемделер рәнйетеп, бәхеткә өлгәшеп булмай тип тә иҫкәртә автор.

«Ҡартайған ҡояш аҫтында» хикәйәһе традицион композицияға ҡоролған. Башҡорт прозаһында ретроспектив алым һәр яҙыусы ижадында ла ҙур урын биләй. Мөнир Ҡунафин ябай уй-хәтирәләр ебен тағатмай, ә драматизм менән һуғарылған ваҡиғалар аша психологик портрет тыуҙыра, заман проблемаларын художестволы яҫылыҡта бик уңышлы үҫтерә.

Яҙыусы художестволы донъяны төрлө ҡатламдан, төрлө төҫтәрҙән, ғәжәйеп күп мәғәнәле ҡараштарҙан туҡый. Шуға ла хикәйәнең эске моңо менән уҡыусыны арбап ала ла әҙәби мөхиттә үҙенең геройҙары менән янып йәшәргә мәжбүр итә: уйландыра, һыҙландыра, үҙ булмышыңа ситтән түгел, ә күңел күҙе аша баҡырға мөмкинлек бирә.

Хикәйәнең геройы Зәйнулланы автор катарсис мәлендә һүрәтләй. Нимә сәбәпсе була быға? Әлбиттә, беҙ уйлаған мөһим ваҡиғалар ҙа, тантаналар ҙа, геройҙың үҙенә ҡағылышлы ҡайғылы мәлдәр ҙә түгел, ә ауылдашы, хыялый Әкрәмдең үлеме... Ләкин туған-тыумасаһы ла булмаған Әкрәмдең үлеме нимәһе менән тетрәндерә һуң геройҙы? Тап ошо һорауға яуап эҙләү хикәйә туҡымаһын ойоштора ла. Композицион яҡтан аң ағымына ҡоролған хикәйәлә автор күп кенә мәсьәләләргә ҡағыла [5, 102].

Урын, вазифа, яуаплылыҡ кеүек төшөнсәләр хаҡында фекер йөрөткәндә ошондай күренешкә иғтибар итергә кәрәк. Сөнки хыялый үҙ урынын белә, ә бөгөн «үтә аҡыллылар» урындарын белмәй, ни ҡылана? Тап шундайҙар кеше баштары аша юғарыға үрмәләй.

Әнүәр ауыл дауаханаһының аттарын ҡарарға Әкрәмде эйәләштереп, йәшәү мәғәнәһен аса, Мөхәррәм «уның аяҡтарын яларға вәғәҙәләһә лә», һүҙендә тормай – иҫәрҙәр йортона оҙата. Тап ике йыл эсендә ул шәм һымаҡ һүнә лә ҡуя. Әкрәмде интернатта туҡмап үлтерәләр. Нимә өсөн? Журнал биттәренә ул ат һүрәттәре төшөрә һәм – бер кемгә лә күрһәтмәй ҙә, бирмәй ҙә. Шуны алабыҙ тип, башҡалар туҡмайҙар. Әкрәмдең күңелендә, йөрәгендә ат образы йәшәй, уны бер кем дә йолҡоп ала алмай. Бына ҡайҙа ул юғарылыҡ, тоғролоҡ! Ә тирә-йүн уға иҫәр тип баға. Бәлки, Әкрәм түгел, беҙ, үҙебеҙ, яртаҡылдарҙыр? Беҙҙең өсөн тыуған ер, ат, йә булмаһа күктәге йондоҙҙар ҙа үтә лә ябай, сер төшөнсәһен юғалтҡан. Ана шул ғәҙәтилек битарафлыҡты тыуҙырмаймы икән? Хикәйәнең төп геройы Зәйнулланан, выждан ғазабы кисерттереп, ошо һорауҙарға автор яуап таптыра.

Мөнир Ҡунафиндың хикәйәһендә бер генә ваҡиға ла, бер генә деталь дә артыҡ түгел. Мәҫәлән, Әкрәмде үгеҙ һөҙөп үлтерҙе, тип аҡлана етәкселек. Мөхәррәм Әкрәм мәйетен алып ҡайтырға машина бирмәй маташа. Нәҫел үгеҙен алып ҡайтырға кәрәк, тип аҡлана. Аҙаҡ ошо уҡ үгеҙ, Мөхәррәмде һөҙөп, имәнес ҡиәфәттә үлтерә. Ғөмүмән, хикәйәнең эске моңон персонаждарҙың диалогтары, портрет характеристикалары, үҙ-ара мөнәсәбәттәре барлыҡҡа килтерә. «Оҙон кәүҙәһен көйәнтәләй бөгөп, хужа артынан эйәрә» тип Әкрәмде һүрәтләй. Авторҙың шиғри күңеле әленән-әле был моңдоң үҙенсәлекле йүнәлешен билдәләй: «Ә хыялдың төрлөһө була, татлыһы ла, ҡатлыһы ла, кеше ышанмаҫлыҡ ҡатыһы ла; Әкрәмдең керһеҙ, серһеҙ килеш кенә Зәйнулла тип өндәшкәне бына әле лә ҡолаҡ төбөндә яңғыраған кеүек; кешенең йәненә, хәленә инер көйөн дә, көнөн дә тапмайбыҙ». Тап ошо шиғри стиль фекер тығыҙлығын һәм тәрәнлеген барлыҡҡа килтерә лә.

Шулай итеп, етди мәсьәләгә ҡоролоп яҙылған был әҫәр, Мөнир Ҡунафин ижадының ни тиклем үҙенсәлекле һәм тормошсан икәнлеген тағы ла бер тапҡыр иҫбатлай.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Аҙнағолов Р.Ғ. Әллә ҡояш ҡараған, әллә ҡояш аҫтындағылар (Мөнир Ҡунафин ижады) // Ватандаш. – 2012. – № 2. – 110-123-сө биттәр.
2. Бикбаев Р. Ижад йылъяҙмаһы // Ватандаш. – 2016. – № 10. – 126-134-се биттәр.
3. Ҡунафин М.С. Ғүмер тигәндәре…: – Өфө: Китап, 2005. – 75 бит.
4. Ҡунафин М.С. Йөҙөп бара аттар диңгеҙҙә. – Өфө: Китап, 2017. – 277 бит.
5. Ҡунафин М.С. Тәңре өрөк ҡапҡанда: хикәйәләр. – Өфө: Китап, 2012. – 216 бит.
6. Әлибаев З. Камилыҡҡа табан // Ағиҙел. – 2013. – № 8. – 113-120-се биттәр.

© Нәжметдинова Н.М., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141

Нәжметдинова Н.М.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

АЗАМАТ ЮЛДАШБАЕВ ШИҒРИӘТЕНЕҢ ЖАНР ҮҘЕНСӘЛЕКТӘРЕ

Һуңғы йылдарҙа башҡорт шиғриәтенең сәйәси-иҡтисади, мәҙәни ҡоролоштар, мөһим ваҡиғалар йәһәтенән тематик һәм структур үҙенсәлектәре байытыла һәм төрләнәнә. Яҙыусылар һәм шағирҙар ижадында яңы образдар барлыҡҡа килә, һүрәтләү саралары төрләнәнә. “Ағиҙел”, “Йәшлек”, “Ватандаш”, “Шоңҡар” һ.б. гәзит-журналдарҙа замандың алдынғы ҡарашлы ижад оҫталарының әҫәрҙәре әленән-әле донъя күреп тора.

Шиғри әҫәрҙәр араһында тәрән философик, кинәйәле, һәм ғәҙәти булмаған шиғри формалар иғтибарҙы йәлеп итә. Улар хәҙерге башҡорт әҙәбиәтендә ҙур асыш булып тора. Совет әҙәбиәтенән тамырланып ҡалған модернизм, авангардизм, сюрреализм методтары ла сағылыш таба, әммә “заманына күрә талабы” тигәндәй, тема, структура, жанр нигеҙендә үҙгәрештәр осрай. Нисәмә йылдар йәш ижадсылар өсөн өлгө булып килгән ғәҙәти булмаған формаларға мөрәжәғәт итеү ҙә күренеп ҡала. Хатта халыҡ ижадына, традицион жанрға нигеҙләнеп ижад итә.

Ябай булмаған формаларҙы һәм жанр үҙенсәлектәрен үҙ итеүсе шағир Азамат Юлдашбаевтың шиғырҙары ҡыҫҡалығы, тапҡырлығы, фекер тығыҙлығы менән айырылып тора. Шағирҙың ижады аша ғәҙәти булмағанса фекерләүе сағыла. Ул хис-тойғоларға бирелмәй, хатта артыҡ рациональ булып күренә. Шиғырҙары уй-фекерҙар менән семәрләнеп килә. “Индульгенция” шиғырында был алым хис-тойғолар ташҡынын тәшкил итә:

Арҡанына сырмалған быҙау һымаҡ,
уйҙарыма уралып ултырам,
ваҡыт менән арауыҡ киҫешкән
гео-хроно бер нөктәлә.
Ғәйептәрем юҡтыр, хөкөм алдында
ғонаһтарым?
Кем һанаған уларын
хәйер биреп киттем.

Бер әбейгә,-
бәлки бер төн тыныс йоҡлармын,
Үҙ-үҙемде щулай алданым. [2]

Был шиғырҙа сағыштырыу “Арҡанына сырмалған быҙау һымаҡ”, неологизм “гео-хроно” һәм бер-нисә сюжеттың аралашып килеүе күренә. Ғәҙәти булмаған шиғри формала новаторлыҡ идеяһына нигеҙләнә.

Азамат Юлдашбаев ижадында шулай уҡ Көнсығыш ғәрәп-фарсы поэзияһындағы ҡитға, танка жанрҙарына тартым ҡыҫҡа, тапҡыр мәғәнәле шиғыр өлгөләре осрай. Мәҫәлән, биш юллыҡ шиғыр төрө - лимерик формаһы ла ҡулланыла:

Бакендарҙы этеп,
Сиктәрҙе киңәйтеп,
Рәхәтләнеп
Йөҙөргә ине лә -
Ҡомға ултырҙы кәмә. [2]

Был шиғри формала фәлсәфәүи мәғәнә һалынған. Был образ тормош ваҡиғаһын һәм күренешен һүрәтләп бирә. Кәмә, тимәк, ауаздарҙы гиҙеүсе арауыҡ йә ваҡыт.

А. Юлдашбаевтың шиғырҙары ҡатнаш строфалар менән яҙыла. Бындай шиғырҙарҙы рус әҙәбиәтендә айырым шиғри форма - строфоидтар тип атайҙар. Тимәк, строфаларға бүленеш бирелмәй.

Башта әсәй, Унан ҡатын, Хәҙер ҡартлыҡ...
Һылыуҡайҙар, ғәфү итегеҙ, Бәлки, киләһе тормошта, ә?

Яҙыусының «Яңы заман портретына эскиздар» тигән шиғырында халыҡ яҙмышы, уның иҙелеүен күреп әрнеп яҙа. Был шиғыр формаһы алты юллыҡ строфалар менән бирелә:

Һәйбәт заман -
Халыҡ яман.
Беҙ һаман имен-аман.
Ғәжәп!
әллә былар,
әллә тегеләр алдалай.
Ундар,һулдар…

Һүҙ уйнатыу алымы шулай уҡ шағирҙың ижадына хас үҙенсәлек булып тора. Мәҫәлән:

Соцреализмдан
СОС реализм аша
S0S реализмға.

Ирония ҡатыш шиғырҙарында өсөнсө һәм дүртенсе строфалар рифмалашып килеүе күренә. Шиғыр дауамында өс юллыҡ шиғырҙар ҙа үрелеп китә:

Аҡ ул төҫ түгел,
Ә төҫтәрҙең булмауы -
Ябай бушлыҡ.

Артабанғы ирекле шиғырҙа поэтик алым контраслы һәм структураһы яғынан иғтибарҙы йәлеп итә.

Тағы бер үрнәк:
Яңы таңды
шик менән көтәм -
кемдер кискә
барып етмәҫлек.
Көндөң һүнеүен шатланып оҙатам -
бөгөнгә мин түгел.
Шулай ҙа шик ҡала -
Кем мин?"

А. Юлдашбаев өр-яңы образдар һәм оригиналь һүрәтләү саралары, шул нигеҙҙә шартлы алымдар менән уңышлы эш итә. Ҡыҫҡа шиғырҙары, поэтик парсалары образ яңылығы, яңыса фекерләү, кинәйәле мәғәнәләре, фраза тапҡырлығы һәм форма ыҡсымлығы менән арбай.

Яҙам әле...
Нимә яҙам?
Кемдер, шиғыр, тиер.
Кемдер, ундай шиғыр буламы ни, тиер.
Барыбер рәхмәт!
Нимә яҙам?

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәте тарихы. 7-се том: Хәҙерге әҙәбиәт / Яуаплы ред.: Нәҙерғолов. М.Х. – Өфө: Китап, 2019. – 800 бит.

2. Юлдашбаев, Азамат Рамилевич – Википедия (wikipedia.org) (дата обращения: 15.04.24).

© Нәжметдинова Н.М., Салауатова Ф.Р., 2024

УДК821.512.141.09

Нәжметдинова Н.М.,
3 курс, БФШһЖФ студенты
Янбаев И.К.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

М. ҒАФУРИ, С. СУФИЯНОВ, З. БИИШЕВА ӘҪӘРҘӘРЕНДӘ КӨНСЫҒЫШ ЖАНРҘАРЫ ТРАДИЦИЯЛАРЫ

Башҡортостандың халыҡ шағиры Р. Бикбаев билдәләүенсә, «быуаттар буйына башҡорт һүҙ сәнғәте Шәреҡ мөхитендә йәшәгән, Көнсығыштың ғәрәп, фарсы, иҫке төрки телендәге әҫәрҙәренән рухланған» [4; 4-се бит]. Көнсығыш әҙәби традицияларының сағылыш үҙенсәлектәрен борондан алып бөгөнгө көнгә тиклемге башҡорт яҙыусыларының ижадында күҙәтергә мөмкин. Улай ғына ла түгел, ә күпселек суфый шағирҙарының, М.Аҡмулла, М.Өмөтбаев, Р.Фәхретдинов кеүек мәғрифәтселек хәрәкәте вәкилдәренең әҫәрҙәрен милли мөхиттә генә түгел, ә тулыһынса шәреҡ әҙәбиәттәре сиктәрендә ҡарарға мөмкин. XX быуаттың төрлө осорҙарында әүҙем ижад иткән М.Ғафури, С.Суфиянов (Әбүс), З.Биишева һымаҡ әҙиптәрҙең мираҫы ла ҡәҙимге традицияларға бай.

XIX быуат аҙаҡтарында-XX быуат башында башҡорт әҙәбиәтенә рус яҙма мәҙәниәте, публицистика ныҡ йоғонто яһауға, гәзит-журналдар аша европа әҙәбиәте өлгөләре тарала башлауға ҡарамаҫтан, үҙ ижадында ныҡлап шәреҡ поэзияһы һәм прозаһы ыҙанында ҡалған, шул уҡ ваҡытта яңылыҡтарҙы ла ҡабул итергә һәләтле шағирҙар күп була. Сабит Суфиянов – шундай шағирҙарҙың береһе. С.Суфиянов ижадында Шәреҡ әҙәбиәте жанрҙарының урын алыуы тураһында билдәле башҡорт әҙәбиәте белгесе З.Шәрипова түбәндәгеләрҙе яҙа: «Ниндәй генә билдәләмә менән нарыҡламаған ул әҫәрҙәренең жанр тәбиғәтен! Баллада, ода, тәмҫил, тәьҫорат, шаярыу, эскиз, лирик һыҙма, төбәлмә шиғыр, арнау, бағышлама, йырҙар шәлкеме, парса, мәҫәл, кинәйә, күренеш, үпкә, яҙма һ.б.» [6; 40-сы бит].

Шулар араһындағы хикәйәт, парса, мәдхиә, нәҫер кеүек жанрҙар көнсығыш әҙәбиәтенән алынған. Шағир ижадында көнсығыш әҙәбиәтенән килеп ингән жанрҙарҙың береһе – мәҙхиә. «Мәҙхиә – ода, маҡтау йыры. Шәреҡ әҙәбиәтендә мәҙхиәнең йөкмәткеһен тарихи ваҡиғаны йә булмаһа арҙаҡлы шәхесте данлау тәшкил итә» [6; 256-сы бит].

Башҡорт әҙәбиәтендә, яңы осор тормошона күсеү менән бәйле, жанрҙар системаһына, шул иҫәптән мәҙхиә жанрының йөкмәткеһенә бер ни тиклем үҙгәрештәр килеп инә: ике юллыҡ бәйеттәр урынына дүрт юллыҡтар ҡулланыла башлай. Йөкмәткенең нигеҙендә шәхес менән ваҡиғаны ғына түгел, ә тыуған яҡты, илде, ерҙе, йәмғиәт күренештәрен данлау ята. Был үҙгәрештәр Әбүс ижадында ла күҙәтелә.

Унының «Каруанһарайға мәдхиә» әҫәрендә, мәҫәлән:

О, һарайым, изге аҡ һарайым,

Күп дауылдар кискән аҡҡошом!

Аҡ иңеңдә һаҡлап килгән һарай

Ата-бабаларҙың пак көсөн!, – тигән юлдар бар.

Әҫәрҙә башҡорттарҙың йөрәге булған Каруанһарайға дан йырлана. Ҡорос ҡая, күп дауылдар кискән аҡҡош кеүек сағыштырыуҙар, Тыуған ерҙе кәүҙәләндереүсе Яйыҡ, Һаҡмар образдары ярҙамында Каруанһарайҙың ниндәй көс, ауырлыҡтар менән һалыныуын, унын башҡорт халҡы өсөн ни тиклем яҡын, ҡәҙерле икәнен тасуирлай автор.

З.Биишева хикәйәттәре үҙҙәренең халыҡ ижадының бөтә күркәм традицияларын йөрөтөүе, унын ижади һуты менән һуғарылыуҙары кеүек үҙгәлектәре аша иғтибарҙы йәлеп иттерә. Яҙыусының “Һөнәрсе менән Өйрәнсек”, “Мөхәббәт һәм нәфрәт” кеүек әҫәрҙәре художестволы эшләнеше йәһәтенән ифрат бай һәм халыҡ ижады стиленә, унын күркәм өлгөләренә яҡынлашыуҙары менән әҙәбиәт тарихында күренекле урын тота.

Бигерәк тә халыҡ яҙыусыһының “Һөнәрсе менән Өйрәнсек” хикәйәте уҡыусылар һөйөүен яулаған әҫәр, үҙенең идея-проблематик йәһәтенән тәрән, халыҡтың аҡыл-фәһеме һәм күп быуатлыҡ тәжрибәһе менән һуғарылған ижад емеше. Бөгөн дә уҡыусылар тарафынан яратып уҡылған һәм мәктәптә әҙәбиәт дәресендә балаларҙы рухи-әхлаҡи яҡтан тәрбиәләү өлгөһө булып хеҙмәт итә был хикәйәт. Әҫәрҙең жанры уҡ уҡыусыны тарих төпкөлөнә алып китеп, халыҡтың борондан килгән донъяға ҡарашын, уны ҡабул итеү рәүешен һүрәтләй [3].

Мәжит Ғафури ижадын өйрәнеү тағы бер тапҡыр шул хәҡиҡәтте раҫлай: ысын талант һәр ваҡыт күп яҡлы була. Был унын мәҫәл жанры ерлегендә тыуҙырылған ижад емештәре миҫалында ла асыҡ күренә. Унын күп кенә мәҫәлдәрендә шағир традицион ситуацияға үҙ ҡарашын белдерә, шәхси аңлатма бирә, көнкүреш биҙәге менән нағышлай. Мәҫәлдәрҙең мөһим бер тарихи үҙенсәлеге шунда: уларҙың киң билдәле сюжеттары авторҙан авторға, бер милли ерлектән, мөхиттән икенсеһенә күсеп, щул мөхиттең милли традицияларына, көнкүреш шарттарына,

ғөрөф-ғәҙәттәренә яраҡлаша. Мәсәлдә киң билдәле сюжетты авторҙың үҙенсә, заман талаптарынан сығып, яңыса аңлата белеүе мөһим.

Мәжит Ғафуриҙың тәүге мәсәлдәре («Һандуғастар», «Әтәс менән һандуғас») 1906-1907 йылдарҙа уҡ ижад ителә. Шулай ҙа мәсәлдәрҙең күпселеге 1910-1913 йылдарҙа, йәғни ҡара реакция йылдарында, яҙыла. Мәсәлдәренең сығанағы итеп шағир «Калила вә Димнә», «Әл-мостазараф» кеүек әҙәби ҡомартҡыларҙы, Л.Н.Толстой хикмәттәрен, И.А.Крылов мәсәлдәрен һанай [5, 138-149-сы биттәр].

Мәжит Ғафури мәсәлдәренең күпселегенең идея-тематик йүнәлешен дидактикаға нигеҙләнгән әҙәп-әхлаҡ проблемалары билдәләй. Уларҙа асыҡтан-асыҡ өгөт-нәсихәт, кәңәш ауаздары яңғырай. Шағир әҙәпһеҙлеккә ҡаршы сыға, әҙәбиәттә мәғрифәтселек традицияларын дауам итә. Мәсәлән, «Йүләр һәм ынйы», «Кәзә менән төлкө» мәсәлдәрендә ул томана, аңһыҙ кешеләрҙе шелтәләй. Бына «Кәзә менән төлкө» мәсәленән бер өҙөк:

Кәзә һүҙһеҙ басты, төлкө өсҭөнә һикереп менә;
Кәзә өстөнән һикерҙе яҡты донъя өсҭөнә.
“Инде, дуҫ мине сығар”, - тип, тилмереп кәзә көтә,
Төлкө; Эй, ахмак кәзә!” – ти ҙә ҡоҙоҡ янынан китә [5, 111-се бит].

«Тауыҡ һәм өйрәк», «Ике ҡаҙ менән тәлмәрйен» мәсәлдәрендә иһә шағир аллегорик стилдә үҙҙәренең ахмаҡлығы арҡаһында яфа күргән бәндәләрҙән әсе көлә. Уларҙың тәүгеһендә һүҙ, өйрәк ыңғайына күлгә сумып, саҡ тере ҡалған тауыҡ; икенсеһендә, кәңәш-нәсихәтте тыңламайынса кәрәкмәгән ерҙә ауыҙ асып үлгән тәлмәрйен хаҡында бара. “Кеше артынан эйәрһәң дә, белеп эйәр”, йәки: “Шул ваҡытта эйәреүҙән файҙа тейәр”, “һүҙҙе лә урынында һөйләү кәрәк” кеүек кәңәштәр әйтелә. Миҫалға “Ике ҡаҙ менән тәлмәрйен” мәсәленән өҙөк килтереп китәйек:

Күргән бер кеше эсе ҡатып көлдө,
Былрһың көлгәндәренән тәлмәрйен белде:
“Күҙегеҙ сыҡһын, кешеләр” тимәк булып,
Ауыҙын асҡан ине... төштө үлде.
Уйлаһаң, бында ла бар бер ғибрәт:
Һүҙҙе лә урынында һөйләү кәрәк,
Нәсихәтте тыңламаһаң, күп һөйләһәң
Зарарын үҙең күрерһең бигерәк. [5, 99-100].

“Ике себен” мәсәлендә автор маҡтансыҡ себенгә ҡаршы көн буйына һабан һөрөп ауылға ҡайтып килеүсе үгеҙ образын үҙәккә ҡуя.

Шулай итеп, М.Ғафури, С.Суфиянов, З.Биишева мираҫтарында көнсығыш традициялары айырым-асыҡ урын алған. Яҙыусылар ижадын өйрәнгәндә һәм уларҙың художество әҫәрҙәренең жанр-стиль үҙенсәлектәрен тикшергәндә, беҙ яҙыусыларҙың әҙәби оҫталығының камиллаша барыуын, уларҙың донъяға ҡарашының үҙгәреүен асыҡ күрәбеҙ. Уларҙың ниндәй генә әҫәрен алып ҡараһаң да, яҙыусыларҙың тел-стиль байлығының тослоғо, новаторлығы, күркәм сараларҙың күплеге һәм та урынлы ҡулланылыуы күҙәтелә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Абдрафиҡова Г.Х. Башҡорт прозаһының бәләкәй жанрҙары. – Өфө: Ғилем, 2005. – 104 бит.
2. Башҡорт шиғриәте антологияһы. Боронғонан алып XX быуат аҙағына тиклемге осор. – Өфө: Башҡортостан «Китап» нәшриәте, 2001. – 816 бит.
3. Биишева З.А. Әҫәрҙәр. Биш томда: икенсе том: роман, повестар, хикәйәттәр, хикәйәләр. – Өфө, Башҡортостан китап нәшриәте, 1996. – 576 бит.
4. Бикбаев Р.А. Мәңгелектән өҫтөн яҙмыш // Башҡортостан. 2010. 18 ноябрь.
5. Ғафури М. Һайланма әҫәрҙәр. III том. – Өфө: Башкортостан китап нәшриәте, 1979. – 543 бит.
6. Әбүс. Урал мөхәббәте: Шиғырҙар, поэмалар, хаттар. Автор тураһында иҫтәлектәр. – Өфө: Башҡортостан «Китап» нәшриәте, 1997. 400 бит.

© Нажметдинова Н.М., Янбаев И.К., 2024

УДК 821.161.1.09

Пермякова Л.А.,
канд. филол. наук, доц., УУНиТ, г. Уфа

ТРАДИЦИИ РУССКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ПОЭЗИИ С. ГУДЗЕНКО ПЕРИОДА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Одним из наиболее ярких представителей поэтов военного поколения по праву считается Семён Гудзенко. Его стихотворение «Моё поколение» (1945) стало символом веры тех, на чью долю выпала «нелегкая участь солдат». Стихотворения С. Гудзенко, как и поэтические строки П. Когана, М. Кульчицкого, Ю. Друниной, Б. Слуцкого, − это биография поколения победителей, для которого

война стала не только тяжелым испытанием, но и школой духовного опыта, главным делом иногда очень короткой жизни:

Нас не нужно жалеть, ведь и мы никого б не жалели,
Мы пред нашей Россией и в трудное время чисты [2, с.33].

Когда началась Великая Отечественная война, киевлянин Семён (настоящее имя Сарио) Гудзенко учился на втором курсе МИФЛИ. Как и многие другие студенты и недавние выпускники школ, он добровольцем ушёл на фронт. Воевал в составе Отдельной мотострелковой бригады особого назначения вплоть до февраля 1942 г., когда во время боя получил тяжёлое ранение. После лечения в госпитале и реабилитации Гудзенко продолжил свой боевой путь в качестве военкора газеты «Победа за нами». 9 Мая он встретил в Будапеште. Первый сборник стихотворений поэт-фронтовик выпустил в 1944 г. К сожалению, пророческими стали поэтические строки С. Гудзенко: «Мы не от старости умрем, от старых ран умрем». Он скончался в 1953 году в возрасте тридцати лет от последствий тяжёлого ранения.

Магистральной темой поэзии Семёна Гудзенко, как и главным делом его короткой, но очень яркой жизни, стала война. В произведениях поэтов военного поколения и представителей «лейтенантской прозы» война изображается неприглядно жестокой и беспощадной. Авторы в большинстве случаев ушли на фронт безусыми мальчишками, безнадежными романтиками, воспитанными на произведениях Э. Багрицкого и А. Грина. Столкнувшись с суровыми буднями войны, они не утратили романтической окрылённости и веры в себя. «Окопная правда» столкнулась в их произведениях с романтическим идеалом юности, отсюда излюбленный художественный приём поэтов военного поколения − антитеза. Так, в поэме М. Дудина «Соловьи» натуралистически точно изображённая смерть друга лирического героя диссонирует с весной, с пением птиц и − в конечном итоге − с жизнью. Несмотря на натурализм суровых будней войны, стихотворения поэтов военного поколения носят жизнеутверждающий характер. Еще одна черта, которая объединяет поэтов военного поколения и представителей «лейтенантской прозы» − гуманистическая константа, акцентирование внимания на проблеме «человек в экстремальной ситуации». Потому что для этого поколения писателей война − это не только суровое испытание, но и школа духовного опыта. Военным поколением она осознаётся как главное дело жизни, как высокий долг перед родиной, историей, потомками. В этой поэзии нет фальши, поэтому читатель

верит каждому слову, каждой фигуре умолчания. Стихотворение часто носит исповедальный характер отрывка из дневника, письма, адресованного матери или любимой. И вместе с тем это в высшей степени патетическая поэзия, пронизанная героико-патриотическим пафосом. Не случайно поэты-фронтовики часто обращаются к грядущим поколениям, как, например, С. Гудзенко в своём знаменитом стихотворении:

Пусть живые запомнят, и пусть поколения знают
эту взятую с боем суровую правду солдат.
И твои костыли, и смертельная рана сквозная,
и могилы над Волгой, где тысячи юных лежат,-
это наша судьба, это с ней мы ругались и пели,
подымались в атаку и рвали над Бугом мосты[2, с.33].

«Скрытая теплота патриотизма» (Л. Толстой), «окопная правда», беспощадный натурализм в изображении ужасов войны сближают представителей военного поколения поэтов и «лейтенантской прозы» с классиками русской литературы XIX века, которые также знали о войне не понаслышке. У истоков этой традиции стояли А.А. Бестужев-Марлинский и М.Ю. Лермонтов. Затем она была продолжена «Севастопольскими рассказами» участника обороны Севастополя Л.Н. Толстого и новеллистикой В.М. Гаршина, который в качестве добровольца принимал участие в русско-турецкой войне 1877 − 1878 гг. Для классиков русской литературы чрезвычайно важными были темы военного быта, батальной героики, суровых реалий войны. Так, Л.Н. Толстой объявил главным героем «Севастопольских рассказов» правду. Следуя своим основополагающим художественным принципам, Л. Толстой ставит во главу угла нравственную проблематику. Он показывает, что на войне раскрывается сущность человека. Затем гуманистическая традиция Л. Толстого будет продолжена поэтами военного поколения и лучшими представителями «лейтенантской прозы»: В. Астафьевым, Г. Баклановым, В. Кондратьевым, Б. Васильевым, В. Быковым и др.

Военная проза В. Гаршина представлена рассказами «Четыре дня», «Трус», «Денщик и офицер», «Из воспоминаний рядового Иванова». В десятом номере журнала «Отечественные записки» за 1877 год был опубликован рассказ «Четыре дня», который сделал молодого писателя знаменитым. Гаршин принимал участие в военных действиях во время русско-турецкой войны всего три месяца, т.к. получил ранение в сражении при Аясларе. Его письма с театра военных действий − это

размышления о противоестественности войны, о мужестве русского солдата. Фронтовые зарисовки писателя поражают натуралистичностью деталей. В основе новеллы «Четыре дня» – рассказ чудом выжившего раненого русского солдата, которого случайно нашла рота, где служил Гаршин. В рассказе два героя – рядовой Иванов, от лица которого ведется повествование («я») , и убитый им турок («он»). В полубреду Иванов задает себе мучительные вопросы, на которые нет ответа: «Передо мною лежит убитый мною человек. За что я его убил? <…> Он лежит здесь мертвый, окровавленный. Зачем судьба пригнала его сюда? Как он счастлив: он не слышит ничего, не чувствует ни боли от ран, ни смертельной тоски, ни жажды... Штык вошел ему прямо в сердце... Вот на мундире большая черная дыра; вокруг нее кровь. *Это сделал я*» [1]. По иронии судьбы от верной смерти раненого русского солдата спасает убитый им турок. Иванов издалека заметил у турка на поясе фляжку с водой. Преодолевая непереносимую боль, ему удаётся подползти к трупу и взять фляжку, которая оказалась почти полной. Благодаря этому он продержался четыре дня, пока не был случайно обнаружен похоронной командой. Гаршин использует в рассказе реалистическую символику. Сползающая с лица убитого турка кожа обнажает кости черепа, и «страшная костяная улыбка» до глубины души потрясает и героя рассказа, и читателей. «Это война,– думает Иванов,– вот её изображение». Аналогия этого образа-символа – груда черепов на поле боя на картине В.В. Верещагина «Апофеоз войны» (1871).

Поэзия С. Гудзенко периода Великой Отечественной войны впитала, на наш взгляд, лучшие традиции русской классической литературы. Горечью от невосполнимой утраты – потери боевого товарища – проникнуто исповедальное стихотворение «Первая смерть»(1942). Такие качества, как преданность и верность, беспощадность к врагу, желание отомстить за смерть друга – присущи не только защитникам Севастополя в рассказах Л. Толстого, но и поколению победителей, от лица которого говорит лирический герой С. Гудзенко:

Ты знаешь,
        есть в нашей солдатской судьбе
первая смерть...
        Говорили по кругу —
и все об одном,
        ничего о себе.

Только о мести,
о мести
за друга [2, с.9].

«Окопная правда» становится доминантой в стихотворении «Перед атакой»(1942). Достоверно и лаконично воссоздан суровый военный быт: изрытый минами почерневший снег; «вмерзшая в снега пехота»; свист шальных пуль, которые ищут очередную жертву. Стихотворение отличается «скупостью» поэтического языка. И на этом фоне ярким пятном, как и в рассказе В. Гаршина «Четыре дня», выделяются натуралистические детали: штык, «дырявящий» шеи, и кровь убитого врага под ногтями:

Бой был короткий.
А потом
глушили водку ледяную,
и выковыривал ножом
из-под ногтей
я кровь чужую [2, с. 12].

Стихотворения С. Гудзенко военных лет − это своеобразные фрагменты фронтового дневника. Иногда фрагментарность акцентируется апосиопезой в начале или в конце стихотворения. Так, в лирическом отрывке «И наступило к вечеру затишье…» (1942) показана страшная картина: на окраине села, где только что отгремел бой, лежат обгоревшие тела советских солдат:

. И наступило к вечеру затишье.
Поземка пепелище замела.
Ослепло небо от ракетных вспышек.
Лежали на окраине села
бойцов полусожженные тела [2, с. 13].

Эти «черные трупы» с «глазами родными», которые «выжег едкий дым», − однополчане, с которыми еще вчера лирический герой делил армейский паёк. И память о погибших товарищах дает выжившим силы продолжать борьбу.

Для Семёна Гудзенко, как и для его великих предшественников, главная ценность на войне −человек, который способен сохранить свою живую душу даже в экстремальной ситуации, человек, беззаветно преданный своей родине, готовый к самопожертвованию ради фронтового друга:

Мы нашу дружбу берегли,
как пехотинцы берегут
метр окровавленной земли,
когда его в боях берут [2, с.19].

Стихотворения поэтов военного поколения, к которому принадлежит Семён Гудзенко,– это не только летопись Великой Отечественной войны. Продолжая гуманистическую линию русской классической литературы XIX века, они обращены к будущим поколениям, для которых память о защитниках родины всегда будет священной.

Список литературы:

1. Гаршин В.М. Сочинения. – М.-Л.: Государственное издательство художественной литературы, 1960. – 428 с. // http://az.lib.ru/g/garshin_w_m/text_0010.shtml (дата обращения: 15.04.24)

2. Гудзенко С.П. Дальний гарнизон: Стихотворения. Поэма / Сост. и послеслов. С. Ярославцевой. – М.: Сов. Россия, 1984. – 160 с.

© Пермякова Л.А., 2024

УДК 821.512.141.09

Рәхимова Ы.О.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

РИНАТ КАМАЛ ИЖАДЫНЫҢ ИДЕЯ-ТЕМАТИК АСЫЛЫ

Күренекле прозаик, Салауат Юлаев исемендәге премия лауреаты, егермеләгән роман, повесть һәм хикәйәләр авторы Ринат Камал, һис шикһеҙ, башҡорт әҙәбиәтенең һуңғы йылдарында айырым урын алып тора. Ижадының диапазоны урындағы тормошто сағылдырған тәүге этюдтарҙан алып дөйөм кешелек проблемаларына тиклем һуҙылған. Автор көслө һәм сағыу образдарҙы оҫта ҡуллана, уҡыусыны мәғәнә һәм эмоциялар менән тулы донъяларға алып китә. Унын әҫәрҙәре ҡатмарлы фәлсәфәүи һәм этик мәсьәләләр тураһында уйланырға мәжбүр итә, тәрән хистәр уята һәм кеше тормошоноң фажиғәле ысынбарлығын әсе аңлау менән ҡалдыра.

Камалов Ринат Әлтәф улы 1954 йылдың 28 июнендә Дыуан-Мәсетле ауылында күп балалы крәҫтиән ғаиләһендә тыуа. Үҫмер

йылдарында унын күңелендә әҙәби һүҙгә һөйөү һәм хөрмәт уяна, ул тәүге тапҡыр яҙырға ынтыла башлай. Ринат Камал башҡорт яҙыусыларының, рус һәм сит ил классиктарының ауылда табылған бөтә китаптарын яттан уҡый. Бала саҡтан ул, яратҡан яҙыусыһы А.П.Чеховҡа оҡшарға теләп, табип һәм яҙыусы булырға хыяллана.

Мәктәп йылдарында Ринат Камал урындағы гәзиттәр менән хеҙмәттәшлек итә башлай. Шул саҡта уҡ ул әҙәбиәт - ауыр хеҙмәт, уны ғүмер буйы өйрәнергә кәрәклеген яҡшы аңлай. 1968 йылда "Совет Башкортстаны" республика гәзитендә ауыл хужалығынына бағышланған тәүге яҙмаһы донъя күрә. Шунда уҡ 1973 йылда унын беренсе хикәйәһе баҫылып сыға, ул уҡыусылар тарафынан яҡшы ҡабул ителә. 1971 йылда ауыл урта мәктәбен тамамлай. Урта мәктәпте тамамлағандан һуң, тыуған колхозында һабансы булып малсылыҡ фермаһында эшләп өлгөрә. Кисәге мәктәп уҡыусыһы бөтә буш ваҡытын китап уҡыуға бағышлай. Китапхананан, ҡағыҙә булараҡ, ҡалынылараҡ китаптар ғына һайлап ала йәш яҙыусы.

Армияла хеҙмәт иткәндән һуң, медицина институтына уҡырға инә, әммә бер йылдан әҙәбиәтте күңеленә яҡынылараҡ алып, БДУ-ның филология факультетының беренсе курсына уҡырға инә. Бында ул “Шоңкар” әҙәби түңәрәгенә йөрөй, йәш әҙәбиәтселәр менән таныша, тәүге тапҡыр ысын классик яҙыусылар менән осраша. Ринат Әлтәф улына бигерәк тә күренекле филолог-ғалим Ким Әхмәтйәновтың лекциялары ҙур тәьҫир яһай.

Филолог дипломын алғас, йәш ҡатыны Әлфирә менән биш йыл дауамында Учалы һәм тыуған Мәсетле районды мәктәптәрендә эшләй, унда балаларға башҡорт һәм рус әҙәбиәте дәрестәрен уҡыта. Шул уҡ ваҡытта үҙенең буласаҡ әҫәрҙәре өсөн материалдар йыя, ауыл тормошон ентекләп өйрәнә.

1985 йылда өс бәләкәй балалы ғаилә Өфөгә күсеп килә. Баш ҡаланан алыҫ булмаған бик иҫке ағас йорт һатып алалар. Ринат Камал республика радиоһында эшләй башлай, һуңынан Башҡортостан Яҙыусылар союзының пропаганда бюроһын етәкләй, "Ағиҙел" журналында, республика китапханаһында, Башҡортостан китап нәшриәтендә эшләй. Ниһайәт, ҙур Камаловтар ғаиләһе Сипайловолағы яңы йорттан фатир ала. Әммә көтмәгәндә бәлә килә: Ҡатыны Әлфирә ауырып китә һәм тиҙҙән вафат була. Ринат улдарын бер үҙе тәрбиәләргә мәжбүр була. Улар эшһөйәр булып үҫә һәм бик яҡшы белгестәр булып китә: Азамат - юрист, Мәғәсүм - иҡтисадсы, Юлай - газ тармағында эшләй.

Баш ҡалала төпләнеп, Ринат Камал, тормош ығы-зығыларына, көнкүреш ығы-зығыларына ҡарамаҫтан, әҙәби ижадҡа ныҡлап тотона. Ҙур әҙәбиәткә Ринат Камалов журналистика аша килә. Үткән быуаттың 90-сы йылдарында яҙылған күп һанлы хикәйәләре, новеллалары уға киң популярлыҡ килтерә. Улар ул ваҡыттағы ысынбарлыҡты күп төрлө күҙлектән һүрәтләй. Шул саҡта уҡ был әҫәрҙәрҙә уҡыусы яҙыусының өлгөргәнлеген, күҙәтеүсәнлеген, телдең теүәллеген, әҙәби телде яҡшы белеүен, дөрөҫлөгөн күрә. 1992 йылда республиканың яҙыусылар ойошмаһына ағза итеп ҡабул ителә.

Ринат Камалдың тәүге китабы 1993 йылда "Китап" нәшриәтендә "Бәлә" исеме менән нәшер ителә. Унда шул уҡ исемле повесть, хикәйәләр һәм новеллалар ингән. 1996 йылда ул йәнә әҙәбиәт һөйөүселәрҙе “Таня-Танһылыу” китабы менән ҡыуандыра, уға унығ романы һәм дә киҫкен сюжетлы повестары инә. Артабан "Мөхәббәт дошмандары" повестар йыйынтығы, "Оҙонтал" һәм "Сабыр йән" китаптарын сығара.

Яҙыусы талантының үҫеше үткән быуат аҙағына - хәҙерге быуат башына тура килә. "Сабыр йән" романында үткән быуаттың 20-30-сы йылдарындағы ҡатмарлы ваҡиғалар тураһында бәйән ителә. Был әҫәрҙәр башҡорт әҙәбиәтенә яңы һүҙ оҫтаһының килеүен асыҡ күрһәтте, автор айырым ғаилә тормошо миҫалында тарихыбыҙҙың әлегә тиклем бәхәсле булған күренештәрен сағыу һәм дөрөҫ итеп һүрәтләү һәләтен күрһәтте. "Ҡасыу" повесында танылған яҡташтарыбыҙ - балет бейеүсеһе Рудольф Нуриев һәм рәссам-сюрреалист Эдвард Шәһиевтың сит илдә ҡалған яҙмыштары һүрәтләнә. "Ҡара" повесы уҡытыусылар һәм уҡыусылар араһындағы ҡатмарлы мөнәсәбәттәрҙе сағылдыра. Һуңғы йылдарҙа яҙыусы тарихыбыҙҙағы иң драматик ваҡиғалар дауамында бер нисә быуындың тормошон күрһәткән "Ҡотлоярҙар-Бәхтейәрҙәр" романдары циклы өҫтөндә әүҙем эшләй.

Башҡорт әҙәбиәтендә унығ "Мединститут эше" повесы айырым урын биләй. Кеше тормошоноң иҫ киткес белгесе Ринат Камал үҙен күҙәтеүсе һәм нескә психолог, тәрән һәм етди фекерләүсе, ваҡыт һулышын тойоусы итеп күрһәтә. Ул башҡорт прозаһын ҡабатланмаҫ образдар менән байытты, көнүҙәк проблемаларҙы асып һала. Күп кенә тел белгестәре унығ телен тыуған еренең бөтә матурлығын һеңдергән шағир теле тип билдәләй.

Ринат Камалдың был китап геройҙары - ҡатмарлы, ауыр яҙмышлы кешеләр. Уларҙың күбеһе тормоштоң ауырлыҡтарына түҙә, уларҙы еңеп, еңеүсе булып сыға. Улар - тормош мәғәнәһен, йәшәү асылын аңларға

ынтылыусы тынғыһыҙ шәхестәр. Ниндәй генә хәлдә, ниндәй генә ижтимағи-сәйәси ҡоролошта булһа ла, уның китап геройҙары традицион әхлаҡ, изгелек, ғәҙеллек һәм башҡа дөйөм кешелек ҡиммәттәрен һаҡлап, кеше булып ҡала. Уларҙан айырмалы рәүештә, яҙыусының әҫәрҙәрендә аҡса йыйыу, кешеләр өҫтөнән хакимлыҡ итеүҙе төп маҡсат итеп ҡуйған геройҙар осрай. Ринат Әлтәф улы повестары һәм романдары аша авторҙың ыңғай геройҙары менән теләктәш булыуын яҡшы аңларға була.

Ринат Камал әҫәрҙәре аша үҙен күҙәтеүсән һәм нескә психолог, тәрән һәм етди яҙыусы, заман һулышын яҡшы тойоусы итеп күрһәтә. Ул үҙенең хикәйә, повесть, романдары менән башҡорт прозаһын байтаҡҡа байыта, ҡабатланмаҫ образдар тыуҙыра, замандаштарыбыҙ алдында торған көнүҙәк проблемаларҙы ҡыйыу күтәрә. Уның әҫәрҙәренең күбеһе фажиғәле тамамланһа ла, уларҙа һәр ваҡыт өмөт һәм кешегә ышаныу урыны ҡала. Гуманизм Ринат Әлтәф улы өсөн декларация ғына түгел, ә уның фекер йөрөтөү рәүешенең асылы: ул кешенең сикһеҙ мөмкинлектәренә һәм мөхәббәт көсөнә ышана. Яҙыусының нәзәҡәтлелеге, үҙенсәлеге һәм моңлолоғо менән айырылып торған әҙәби стиле тураһында айырым әйтергә мөмкин. Уның теле - тыуған еренең бөтә матурлығын һәм байлығын һеңдергән, диалектизмдар һәм тел нескәлектәре менән байытылған шағир теле булып тора.

Автор геройҙар образдарына - яҡташтарына, ауылдаштарына, үҙ нәҫеленең кешеләренә шул тиклем бирелгән тиерһең, романдарының һаны ике тиҫтәгә етә. Ҡайһы бер томдары алдағыларының дауамы булып тора. Уларҙа күп һанлы ҡабатланған персонаждар бар, уларҙың ҡайһы берҙәре бер романда төп ролдәләр, ә икенсеһендә икенсе пландағы ролгә әйләнәләр.

Ринат Камал яҙыусылар рәтенә дәүләтте үҙгәртеп ҡороуҙың ҡатмарлы йылдарында инә, ул саҡта ижадтың элекке йүнәлештәре актуаллеген юғалта, социаль, ҡапма-ҡаршылыҡтар һәм реаль тормош динамикаһы менән тулы әҙәбиәт барлыҡҡа килә. Был яңы әҙәбиәт, "аҡ таптарҙы" тултырып, ысынбарлыҡтан ситләшкән танылған оҫталар әҫәрҙәренең художестволылығын икенсе планға ҡыҫырыҡлап сығарып, бәхәскә ҡыйыулыҡ менән инә, оҙаҡ ваҡыт йәшереп ҡалдырылған нәмәләр тураһында асыҡтан-асыҡ һөйләй башлай. Яңы әҫәрҙәр ижтимағи аң өсөн "шок терапияһы"на әйләнә һәм уны соцреализм әҙәбиәте ситтә ҡалдырған проблемалар кимәленә күтәрә. Уҡыусының аң-зиһенен Сыңғыҙ Айтматовтың «Плаха», Анатолий Рыбаковтың «Дети Арбата», Владимир Дудинцивтың «Белые одежды», Анатолий Приставкиндың «Ночевала тучка золотая...», Даниил Граниндың «Зубр»

әҫәрҙәре биләп ала. Бәлки, әҫәрҙәрҙең барыһы ла оҙаҡ йылдар популяр булмағандарҙыр, әммә улар үҙ миссияһын үтәгәндәр: йәмғиәттең драматик хәле, ҡотолғоһоҙ ауыр әҙемтәләр тураһында уйланырға мәжбүр иткәндәр.

Йыш ҡына социаль һорауҙарҙың ослолоғо был әҫәрҙәрҙең художестволы ҡиммәтен кәметкән. Авторҙарҙы тормоштоң ҡырыҫ хәҡиҡәте ҡыҙыҡһындыра. Уларҙың оппоненттары күп осраҡта дөрөҫ әйткән, был фекерҙәр хәҙерге заман кешеһенең үҙгәрештәргә әҙер булмауы, үҙ тарихын, мәҙәниәтен хөрмәт итмәүе тураһында һығымта яһарға мәжбүр итә. Совет осорондағы ҡиммәттәр системаһын ҡарау тик кире ҡағыуға ғына ҡайтып ҡалмаҫҡа, ә яңы, хәҙерге шарттарҙа йәшәүгә яраҡлы әхлаҡи критерийҙар, идеалдар, кешенең рухи ихтыяждар системаһын булдырыуға килтерергә тейеш. Ринат Камал үҙенең һәр яңы романын яңы йәмғиәттәге хәҙерге заман кешеһенең социаль тәжрибәһе менән байыта. Бының өсөн һүҙ оҫтаһының титаник эше талап ителә, ул заман талаптарына яуап биргән образды һәм тормоштоң һәр быуын һәм һәр шәхес алдында торған төп мәсьәләләрен тыуҙыра.

Ринат Камал яҙыусы булараҡ тормошто үҙенсә күрә, үҙенсә баһалай, әҙәбиәттә бығаса күҙ йомоп киленгән ауыр һәм ҡатмарлы яҙмыштарға мөрәжәғәт итә. Уларҙы һүрәтләгәндә, автор ошо хәл-ваҡиғаларҙы килтереп тыуҙырған сәбәптәргә, мөхиткә лә байҡау яһай, бөтәһен уҡыусы хөкөмө алдына ҡуя. Үҙе лә, аныҡ ҡарашлы әҙип булараҡ, ҡәтғи һүҙен әйтә.

1993 йылда яҙыусыға "Башҡортостан Республикаһының атҡаҙанған мәҙәниәт хеҙмәткәре" тигән маҡтаулы исем бирәләр. 2010 йылда "Әлфирә" романы өсөн Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһына лайыҡ була. Шулай уҡ Ринат Камал - Рәшит Әхтәри исемендәге район премияһы лауреаты. Ысын халыҡ яҙыусыһы Ринат Камал фекерләү, кисерештәр, авторҙың ижадына шәхси мөнәсәбәте яғынан халыҡҡа яҡын.

Кеше булараҡ та Ринат Камал ғәжәп тыйнаҡ, аралашыуҙа ябай һәм эскерһеҙ, һәр ваҡыт барыһына ла игелекле, ярҙамға килергә әҙер булып танылған. Тормош юлында осраған бөтә ауырлыҡтарҙы ла батырлыҡ менән күтәрә белгән. Йыш ҡына республика ҡалалары һәм районлары уҡыусылары менән осрашыуҙар үткәреп торғаны ла күп нәмәләр тураһында әйтеп тора

Ринат Камал ижады һәр бер әҙәбиәт һөйөүсе өсөн актуаль һәм илһамландырғыс булып ҡала килә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Вәхитов Ә.Х. Таланттың асылы (Башҡорт прозаһы үҫешенең ҡайһы бер мәсьәләләре). – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1972. – 280 бит.

2. Гәрәева Г.Н. Тормош дөрөҫлөгө һәм әҙәби оҫталыҡ мәсьәләләре: (Ринат Камал ижадына бер ҡараш) / Гөлфирә Гәрәева. – Өфө: Ғилем, 2005.

3. Губайдуллина Ф. Он пишет об Отчизне с нежностью и болью [Текст]: Р. Камал / Ф. Губайдуллина // Вечерняя Уфа, 2010. – 4 сент. – С. 3.

4. Ринат Камал. В помощь учителю: Учебное издание. Институт истории, языка и литературы. Уфа, 2009 г.

5. Турицына Н. Ринат Камал: известный и неизвестный. [Текст] / Н. Турицына // Истоки, 2010. 7 июля. – С. 10.

6. Хазиахметов Ш. Роман как зеркало жизни [Текст]. Заметки о творчестве Рината Камала / Ш. Хазиахметов // Вечерняя Уфа, 2010. – 3 июля. – С. 3.

© Рәхимова Ы.О., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141

Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.,
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ЗӘЙНӘБ БИИШЕВАНЫҢ “ҺӨНӘРСЕ ҺӘМ ӨЙРӘНСЕК” ХИКӘЙӘТЕНДӘ ХАЛЫҠ ИЖАДЫ ТРАДИЦИЯЛАРЫ САҒЫЛЫШЫ

Башҡортостандың беренсе халыҡ яҙыусыһы Зәйнәб Биишеваның “Һөнәрсе һәм Өйрәнсек” хикәйәте үҙенең халыҡ ижадының бөтә күркәм традицияларын йөрөтөүе, уның ижади һуты менән һуғарылыуы айҡанлы иғтибарҙы йәлеп итә. Әҫәр художестволы эшләнеше йәһәтенән халыҡ ижады стиленә, уның күркәм өлгөләренә яҡынлашыуы менән башҡорт әҙәбиәт үҫешендә күренекле урын тота.

Әҫәр идея-проблематик йәһәттән тәрән, халыҡтың аҡыл-фәһеме һәм күп быуатлыҡ тәжрибәһе менән һуғарылған ижад емеше. Бөгөн дә уҡыусылар яратып уҡыған һәм мәктәптә әҙәбиәт дәресендә балаларҙы рухи-әхлаҡи яҡтан тәрбиәләү өлгөһө булып хеҙмәт иткән был хикәйәт халыҡ ижады традицияларын уңышлы үҙләштерә. Әҫәрҙең жанры уҡ

уҡыусыны тарих төпкөлөнә алып китеп, халыҡтың борондан килгән донъяға ҡарашын, уны ҡабул итеү рәүешен һүрәтләй.

Зәйнәб Биишева илленсе йылдарҙа башҡорт фольклорын йыйыу һәм эшкәртеү менән дә актив шөғөлләнә.

Башҡорт әҙәбиәтен өйрәнеүгә күп көс һалған ғалим Әнүр Вахитов билдәләүенсә, Зәйнәб Биишеваның “халыҡ ижады традицияларына нигеҙләнеп алтмышынсы йылдарҙа яҙылған әҫәрҙәре тағы ла нескәрәк һәм ҡатмарлыраҡ төҫ алды”. [1, 26] «Һөнәрсе һәм Өйрәнсек» (1965) хикәйәте кеше хаҡында, уның тормоштағы урыны, тәртибе, әхлаҡ йөҙө тураһында тәрән фәлсәфәүи уйланыуҙарға ҡоролған. Яҙыусының тормош, ғүмер, эш хаҡында уйланыуҙарын, үҙ эстетик ҡараштарын поляр сиккә ҡуйылған, ҡабартылған образ-символдар аша материаллаштырыуы осраҡлы күренеш түгел. Сөнки яңы йәмғиәт төҙөү осоронда һәр бер шәхестең әхлаҡи сифаттарының саф булыуы мөһим, шуның өсөн кешене тәрбиәләү иң актуаль әҙәби-художестволы проблемаға әйләнә.

“һөнәрсе һәм Өйрәнсек” әҫәре халыҡ ижадында “хикәйәт” жанрының бөтә үҙенсәлектәрен дә үҙендә сағылдыра. Автор, фольклор хикәйәттәренә хас хикәйәләү алымын һәм “борон-борон заманда”, “бына шулай” кеүек әйтемдәрҙе киң ҡуллана. Мәҫәлән, хикәйәләү түбәндәгесә башлана: “Борон-борон заманда, Кавказда, ҡаялы тау өҫтөндәге киң яйлала, кескәй генә бер ауыл булған. Ауылдың янында ғына күк йөҙө шикелле, икһеҙ-сикһеҙ, осһоҙ-ҡырыйһыҙ киң зәңгәр күл ялтырап ятҡан”. Хикәйәт жанры, тарихи риүәйәттән айырмалы, ниндәй ҙә аңлатма биреүҙән бигерәк, аҡыл-фәһем еткереүгә йүнәлтелә. Халыҡ ижадында таралған был традиция Зәйнәб Биишеваның әҫәрендә үҙәк урын алып, юғары әхлаҡи идея кимәленә күтәрелә, ул Һөнәрсе менән Өйрәнсек яҙмыштары аша кәүҙәләндерелә.

Хасбулат олатай - оло быуын кешеһе; тормош тәжрибәһен туплаған; халҡыбыҙҙың ғөрөф-ғәҙәттәрен, йолаларын һаҡлаусы аҡһаҡал. Уның һөйләгән һүҙе - ололарҙың йәш быуынға әйтер васыяты. Ул дөрөҫлөк һағында торған кеше, тарих хәтерен һаҡлаусы, тарихи ҡомартҡыларҙы йәш быуынға аманат итеп тапшырыусы. Хикәйәттә ҙур урын алған художестволы деталь - ҡылыс образы халыҡ ижадында таралған мотив - ата-бабалар аманатын һынландыра. Аманат ул - ҡомартҡы; үтәлергә тейеш һүҙ, васыят. Һандыҡтағы әйбер - ул да аманат, тимәк, Хасбулат олатай халыҡ тарихының үлемһеҙлеген һаҡлай. Ваҡиғаларҙы бөтөнләй башҡа халыҡ тормошона бәйләү эпостарҙа, әкиәт сюжеттарында йыш осрай. З. Биишева хикәйәтенә, халыҡ ижады

әҫәрҙәрендәгесә, ҡабартылып һүрәтләнелгән контраст күренеше хас. Киң контраст яҡшыны - яманға, яҡтылыҡты - ҡараңғылыҡҡа, батырлыҡты - ҡурҡаҡлыҡҡа ҡапма-ҡаршы ҡуйып һүрәтләү алымынан килеп тыуа. Образдарҙың ошолай ике поляр ҡаршылыҡта бирелеше уларҙы ҙурайтып күрһәтергә, айырым һыҙаттарҙы ҡабартырға мөмкинлек тыуҙыра.

«Һөнәрсе һәм Өйрәнсек»тә бына шундай ике поляр ҡаршылыҡ: бер яҡта - бер ҡасан да тынғылыҡ белмәүсе, һәр ваҡыт эҙләнеүсе, өйрәнеүсе, шуға ла көндән-көн оҫтара барған Һөнәрсе, икенсе яҡта - көршәкте нисек тә күберәк һатып, байыу яғын ғына ҡайғыртҡан Өйрәнсек. Хикәйәттә хатта уларҙың исемдәре лә бирелмәй.

“Һөнәрсе һәм Өйрәнсек” хикәйәте халыҡ ижады стилендә яҙылған ижад емеше. Уның художестволы йөкмәткеһендә әкиәт, риүәйәт, хикәйәт, афористик жанрҙарға хас байтаҡ өлгөләрҙе осратабыҙ. Зәйнәб Биишева улар аша, халыҡ ижадынан һут алып, ыҡсым хикәйәләүгә, фекер йыйнаҡлығына ғына түгел, ә хикәйәләүҙең үткерлегенә, образлылығына өлгәшә бара. Мәҫәлән, хикәйәттә халыҡ ижадының аҫыл жанрҙары - мәҡәл һәм әйтемдәрҙе лә киң файҙалана автор. Был уның хикәйәттәрен фольклор стиленә тағы ла нығыраҡ яҡынайта:“Тырышҡан ташҡа ҡаҙаҡ ҡаҡҡан”; “Ярлынан мал да, дан да ҡалмай, тик хеҙмәт емеше генә ҡала”; “Ашаған белмәй, тураған белә”; “Ағас емеше менән, кеше эше менән”; “Ағасты япраҡ биҙәй, кешене хеҙмәт биҙәй”,“Яҡшылыҡ эшлә лә диңгеҙгә ырғыт, халыҡ белер,халыҡ белмәһә - балыҡ белер”, “Күрше хаҡы - тәңре хаҡы”, “Ялғандың бото ҡыҫҡа”, - тип юҡҡа ғына әйтмәгән бит боронғолар. Бындай һүрәтләүҙәр хикәйәттең художестволы стилен халыҡ ижадының күркәм теленә яҡынайта.

Халыҡ ижадының художестволы стиле Зәйнәб Биишева геройҙарының сюжет дауамындағы хәрәкәтен һүрәтләүендә лә сағыла. Билдәле булыуынса, фольклор жанрҙары әҫәрҙәрендә эпик ваҡыт сикләнгән һәм геройҙарҙың оҙайлы сюжет хәрәкәте һәм ҡылғандары ҡыҫҡа ғына һүрәтләүҙәр аша бирелә ала. Яҙыусы ла был яҙылмаған ҡанун тураһында онотмай һәм хикәйәләүҙе оҙон-оҙаҡҡа һуҙмаҫ өсөн, халыҡ ижады традицияларына таянып, Һөнәрсе менән Өйрәнсектең эш-хәлен ҡыҫҡа ғына тасуирламаларҙа бирә һәм фольклор стилен үҙәкләштерә. Мәҫәлән: “Һөнәрсе эҙләнеүен дауам иткән. Һаман да шулай тауҙар, урмандар гиҙгән. Ер ҡаҙыған, таш аҡтарған, текә ҡаялар аҫтына, мәмерйәләргә төшкән”. [2, 19] Әкиәти стилгә тартым бындай һүрәтләүҙәр яҙыусының Һөнәрсе һәм Өйрәнсек геройҙарының портрет

характеристикаларын фольклор образдары аша ҡанатлы итеп һүрәтләүҙәре менән байытыла. Мәҫәлән: "Ҙур, көмрө танаулы, супай күҙле, бәләкәс кенә шәрә башлы Өйрәнсек беҙҙең Уралдағы таҙғара тигән бөркөткә оҡшап ҡалған".

Шулай итеп, Зәйнәб Биишеваның "һөнәрсе һәм Өйрәнсек" әҫәре башҡорт халыҡ ижадының күркәм өлгөһө - хикәйәт жанры традицияларын ижади үҙләштереү аша яҙылған. Яҙыусы халыҡ ижады стилендәге хикәйәләүҙәр, фольклор әҫәрҙәренә хас һүрәтләүҙәр, мәҡәлдәр һәм әйтемдәр, экиәттәр, риүәйәттәргә хас художестволы алымдарҙы файҙаланыу аша йыйнаҡ һәм фәһемле әҫәр ижад итеүгә өлгәшкән.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Биишева З. Һөнәрсе һәм Өйрәнсек: хикәйәләр, хикәйәттәр. Өфө, 1979. – 185 бит.

2. Вахитов Ә. Эпик киңлектәрҙә: әҙәби-тәнҡит мәҡәләләре. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1968. – 290 б.

3. Вәлитов И. Зәйнәб Биишева. Тормошо һәм ижады. Өфө, 1982. – 168 бит.

© Салауатова Ф.Р., 2024

УДК 070

Соколова А.Ю.,
студентка,
Киселева Я.Н.,
ассистент,
УУНиТ, г. Уфа

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕДИА-ДИСКУРСА

Аннотация. В статье рассматриваются какую роль играют социальные сети в формировании общественного мнения. Будут рассмотрено характеристики медиа-дискурса, его понятие. Какова роль современных социальных сетей в современном информационном пространстве. Влияние социальных сетей на формирование общественного мнения.

Ключевые слова: социальные сети, медиа-дискурс, скорость распространения информации, влияние, фильтрация контента, проблемы дезинформации.

В современном информационном обществе социальные сети играют ключевую роль в формировании и распространении медиа-дискурса. Они стали неотъемлемой частью жизни многих людей, обеспечивая мгновенный доступ к информации и возможность выражать свои мнения и взгляды.

В контексте медиа-дискурса социальные сети выступают как платформы, где формируются и обсуждаются актуальные темы, создаются новости и мнения, влияющие на общественное сознание.

Целью данного исследования является анализ влияния социальных сетей на формирование медиа-дискурса с учетом их особенностей и механизмов воздействия. В рамках работы будут рассмотрены ключевые аспекты этого влияния, такие как скорость распространения информации, алгоритмы фильтрации контента, проблемы дезинформации, а также роль социальных сетей в формировании общественного мнения.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью понимания изменяющейся медиа-среды и ее влияния на общественное сознание. Понимание роли социальных сетей в формировании медиа-дискурса поможет раскрыть особенности современной информационной среды и ее воздействие на формирование общественного мнения.

Понятие медиа-дискурса и его основные характеристики

Медиа-дискурс – это концептуальная рамка, в которой осуществляется коммуникация в средствах массовой информации. Он представляет собой совокупность языковых, стилистических, жанровых и других характеристик, определяющих способы передачи информации и воздействия на аудиторию. [2, 6]

Основные характеристики медиа-дискурса включают в себя:

1. Информационную направленность. Медиа-дискурс ориентирован на передачу и интерпретацию информации, формирование общественного мнения и воздействие на публику.

2. Использование специфических языковых средств. В медиа-дискурсе активно применяются различные лингвистические приемы и техники для достижения целей коммуникации.

3. Строгое соблюдение стандартов жанровой структуры. В зависимости от типа медиа-ресурса (печатные издания, телевидение, интернет и т.д.) существуют определенные жанры, которые имеют свои характерные особенности.

4. Манипулятивный потенциал. Медиа-дискурс способен влиять на мнение и поведение аудитории путем подачи информации с определенной окраской или уклоном.

5. Многоуровневость и плюрализм. В современном медиа-дискурсе активно используются различные подходы и точки зрения, что позволяет создавать многогранные и многоплановые образы мира.

Понимание сущности и основных характеристик медиа-дискурса позволяет не только анализировать современные медийные тексты, но и самостоятельно создавать информационный контент, адаптированный под требования современной аудитории.

Роль социальных сетей в современном информационном пространстве

Современные социальные сети играют огромную роль в формировании медиа-дискурса. Одним из основных аспектов их влияния является скорость распространения информации. Благодаря социальным сетям новости моментально распространяются по всему миру, что значительно ускоряет процесс информационного обмена.

Другим важным аспектом является фильтрование и алгоритмы, которые определяют, какая информация отображается пользователям в первую очередь. Это может привести к созданию "информационного пузыря", когда люди видят только определенный тип контента, что отрицательно сказывается на общественном диалоге. [4. 6]

Также социальные сети сталкиваются с проблемой дезинформации, когда ложная информация намеренно или случайно распространяется в сети. Это создает путаницу среди пользователей и может привести к серьезным последствиям.

Большое влияние социальных сетей на медиа-дискурс оказывает и их мобильность и доступность. Благодаря возможности постоянно быть онлайн, пользователи могут быстро реагировать на события и общаться с другими людьми в любой точке мира.

Социальные сети также играют огромную роль в современном информационном пространстве. Они стали неотъемлемой частью нашей повседневной жизни, позволяя людям быть на связи, общаться, делиться мнениями и информацией. Социальные сети стали не только платформами для общения, но и важным инструментом для распространения информации, маркетинга, рекламы и продвижения товаров и услуг [6, 6]. Они помогают нам быть в курсе всех событий, следить за новостями, узнавать мнения других людей, находить новых друзей и деловых партнеров.

Однако социальные сети также имеют отрицательные стороны. Многие люди сталкиваются с проблемой зависимости от соцсетей, тратят на них слишком много времени, что может отрицательно сказываться на их здоровье и отношениях с окружающими.

Кроме того, постоянное сравнение себя с другими людьми, представленными в идеализированном свете в соцсетях, может привести к появлению комплексов и недовольства своей жизнью.

Еще одной проблемой соцсетей является легкость распространения фейковых новостей и дезинформации. Это может привести к искаженному восприятию реальности и влиянию на общественное мнение.

Также социальные сети являются удобной площадкой для кибербуллинга, что может привести к серьезным последствиям для психического здоровья людей.

Влияние социальных сетей на формирование общественного мнения

В современном мире социальные сети играют значительную роль в формировании общественного мнения. Они являются мощным инструментом воздействия на массовое сознание, способствуют распространению информации и мнений среди пользователей.

Социальные сети предоставляют возможность высказывать свои взгляды, делиться новостями и идеями, комментировать события, что влияет на формирование общественного мнения. Пользователи могут активно обсуждать различные темы, выражать свои позиции и поддерживать общественные движения через социальные платформы. [1, 6]

Однако следует отметить, что социальные сети не всегда являются надежным источником информации. Вследствие множества фейковых новостей, искаженных фактов и манипуляций, формирование общественного мнения может быть искажено и поверхностным. Важно уметь критически мыслить и проверять достоверность информации, получаемой из социальных сетей.

Социальные сети также обладают большим потенциалом для организации общественных движений и акций. Благодаря своей масштабности и скорости распространения информации, пользователи могут объединяться для выражения своих позиций и привлечения внимания к важным проблемам. Примером такого использования социальных сетей может быть организация митингов, петиций или кампаний по защите прав человека [3, 6]

С другой стороны, социальные сети могут стать средством контроля и наблюдения со стороны государственных структур или частных компаний. Персональные данные пользователей, которые они добровольно предоставляют на платформах, могут быть использованы для прослеживания действий и взглядов людей, что в свою очередь может нарушать их права на конфиденциальность и приватность.

Важно также отметить, что социальные сети могут способствовать появлению информационных пузырей, когда пользователи ограничиваются получением информации только от определенных источников, подтверждающих их собственные убеждения. Это может привести к узкому взгляду на проблемы и искажению реальной картины мира.

В целом, социальные сети играют важную роль в формировании общественного мнения, однако необходимо использовать их с умом и ответственностью. Критически оценивать информацию, относиться к ней с здоровым скепсисом и не допускать манипуляций — вот основные принципы использования социальных сетей в контексте формирования общественного мнения.

Исследование влияния социальных сетей на формирование медиа-дискурса позволяет понять, что современные цифровые платформы играют ключевую роль в определении того, какая информация получает общественное внимание и как она интерпретируется. Социальные сети не только предоставляют новые каналы распространения информации, но и оказывают значительное влияние на то, какие темы становятся актуальными, какие точки зрения получают популярность, а также как формируются общественные дискуссии. [5, 6]

Медиа-дискурс в современном мире стал более динамичным и разнообразным благодаря социальным сетям, которые позволяют широкому кругу пользователей активно участвовать в обсуждении новостей, событий и тем, а также выражать свои мнения и точки зрения. Однако важно понимать, что социальные сети также могут способствовать появлению фейковых новостей, манипуляции общественным мнением и формированию информационных пузырей, что затрудняет объективное восприятие реальности.

Для исследования и понимания влияния социальных сетей на формирование медиа-дискурса необходимо учитывать разнообразные факторы, такие как алгоритмы платформ, стратегии контент-мейкеров, поведенческие особенности пользователей и динамику информационного обмена. Понимание этих взаимосвязей поможет

лучше оценить роль социальных сетей в создании общественного мнения, формировании информационной картины мира и развитии медиа-дискурса в целом.

Список литературы:

1. Ахмедова Г., Хоммадова А. Социальные сети, как инструмент формирования общественного мнения / Ахмедова Г. Хоммадова А. [Электронный ресурс] // cyberleninka.ru: [сайт]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-seti-kak-instrument-formirovaniya-obschestvennogo-mneniya (дата обращения: 09.05.2024).
2. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ. М., 2008. – 203 с.
3. Лисенкова А.А., Мельникова А.Ю. Социальные сети как фактор активного влияния на формирование ценностей молодежи / Лисенкова А.А., Мельникова А.Ю. [Электронный ресурс] // cyberleninka.ru: [сайт]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnye-seti-kak-faktor-aktivnogo-vliyaniya-na-formirovanie-tsennostey-molodezhi (дата обращения: 09.05.2024).
4. Огнева А.С. Социальные сети: понятие, виды, технологические возможности продвижения / Огнева А.С. // Молодой ученый. – 2021. – № 9 (351). – С. 75-79. – URL: https://moluch.ru/archive/351/7887 5/ (дата обращения: 10.05.2024)
5. Роль социальных сетей в формировании общественного мнения: анализ влияния популярных платформ / [Электронный ресурс] // диссертант.рф : [сайт]. – URL: https://диссертант.рф/2023/09/04/rol-socialnyx-setej-v-formirovanii-obshhestvennogo-mneniya-analiz-vliyaniya-populyarnyx-platform/ (дата обращения: 10.05.2024).
6. Селезнева Л. Специфика медиатекста в PR-дискурсе / Селезнева Л. [Электронный ресурс] // Электронная библиотека БГУ: [сайт]. – URL: http://elib.bsu.by/handle/123456789/50709 (дата обращения: 09.05.2024).

© Соколова А.Ю., Киселева Я.Н., 2024

УДК 372.882

Солтанова Г.Р.,
Башкортостан Республикаһы Ҡариҙел районы
Абыҙ төп дөйөм биреү мәктәбенең
башҡорт теле һәм әҙәбиәте уҡытыусыһы,
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф., Өфө университеты, Өфө ҡ.

МӘКТӘПТӘ ЛИРИК ӘҪӘРҘӘРҘЕ ӨЙРӘНЕҮ МЕТОДИКАҺЫ

Әҙәбиәт дәрестәрендә уҡыусыларға төплө белем һәм төрлө яҡлы идея-эстетик тәрбиә биреү уҡытыусынан дәрестәрҙең һөҙөмтәлелеген күтәреүҙе талап итә. Тик ошондай дәрестәр генә уҡыусыларға әҫәрҙең идея-тематик йөкмәткеһен, характерҙарҙы дөрөҫ аңларға һәм аҫыл һүҙ сәнғәте булған художестволы әҙәбиәткә һөйөү тәрбиәләргә булышлыҡ итә.

Дәрес – ул уҡыусыға белем биреүҙең төп формаһы. Белем һәм тәрбиә төшөнсәләре үҙ-ара айырылғыһыҙ бәйләнешкә ингән. Уҡыу-уҡытыу, үҫеп килгән быуынға кешелек тарихында тупланған белемдәрҙе тапшырыу мәңгелек, бер ваҡытта ла мөһимлеген юғалтмаған проблема булып ҡала килә. Йәмғиәттәге әхлаҡ, мәҙәни мөхит, рухи ҡиммәттәрҙең үҫтерелеш мәсьәләһе тел һәм әҙәбиәт дәрестәрендә уларҙың нисек хәл ителеүенә бәйләнгән.

Дәрестә уҡытыусының төп маҡсаты – белем сифаты менән идара итеү өсөн төрлө юлдар һәм алымдар ҡулланып, киләсәктә илдең ысын хужалары була алырлыҡ белемле, аҡыллы, һау-сәләмәт һәм хәҙерге тиҙ үҙгәреүсән донъяға яраҡлаша алған балалар тәрбиәләү. Уҡыусылар ижади фекер йөрөтөүгә, үҙ фекерен ышаныслы яҡлауға өйрәнергә тейеш, уларҙы килеп тыуған һорауҙарын ауырлыҡһыҙ хәл итеүгә һәләтле уҡыусылар кимәлендә тәрбиәләү талап ителә. Балаларҙың һәләтен күреү-үҫтереү, уларҙың әүҙемлеген арттырыу өсөн әҙәбиәт дәрестәрендә бөтә мөмкинселектәрҙе файҙаланырға кәрәк. Ә уҡыусының күңел донъяһын тейешле йүнәлештә тәрбиәләү өсөн уҡытыусы үҙе лә ҡыҙыҡһыныусан булырға, балаларҙың күңелендә осҡон ҡабыҙа белергә тейеш.

Әҙәби әҫәрҙе йөкмәтке һәм форма берлегендә өйрәнеү, идея-тематик йөкмәткене үҙләштереүҙе яҙыусының тел-стиль үҙенсәлектәренә, һүрәтләү сараларына, образдарҙы асҡанда портрет

характеристикаларына мөрәжәғәт итеүенә бәйләп асыу – программа талаптарының береһе һәм иң мөһиме[18].

Хәҙерге информация ағымдары иҫ киткес тиҙлек менән алмашынып торған заманда мәктәп уҡыусыларының әҙәбиәттән бер аҙ ситләшеүе күҙәтелә. Компьютер, интернетҡа бәйләнгән балаларҙа художестволы әҫәргә ҡыҙыҡһыныу уятыу – башҡорт теле һәм әҙәбиәте уҡытыусыһының төп бурыстарының береһе.

Төрлө уҡыусы әҫәрҙең йөкмәткеһен төрлө кимәлдә үҙләштерә. Берәүгә эмоциональ-эстетик тәьҫир яһай, ә ҡайһы берәү уҡығанынан бер ниндәй ҙә фәһем алмай, мәғәнәһенә төшөнмәй. Әлбиттә, был тәбиғи күренеш. Сөнки бөтә бала ла бер үк кимәлдә мәғлүмәт ҡабул итә алмай. Ижад емешенә һалынған төп фекер барыһына ла мәғлүм булһын өсөн уға мотлаҡ рәүештә анализ яһау кәрәк. Уҡыусы күберәк әҫәрҙәге ваҡиғалар, геройҙарҙың эш-ҡылыҡтары менән мауығып, уларҙы яҙыусы ниндәй алымдар менән асыуына иғтибар итмәй. Ҡайһы бер уҡытыусылар текстың йөкмәткеһен һөйләү, төп образдарға ҡылыҡһырлама биреү менән генә сикләнәләр һәм шуның нигеҙендә дөйөм әҫәр, уның идея-тематик йөкмәткеһе хаҡында һүҙ йөрөтәләр.

Шулай булғас, әҫәрҙең идея-тематик йөкмәткеһе өҫтөндә эшләгәндә яҙыусының тел-стиль үҙенсәлектәрен, һүрәтләү оҫталығын уҡыусыларға еткереү – уҡытыусының мөһим бурысы. Художестволы әҫәр өҫтөндә методик яҡтан дөрөҫ алып барылған эш балаларҙа ижади әүҙемлек уята.

Хәҙерге осорҙа Рәсәйҙә йәш быуындарға төплө белем биреү, патриотик һәм граждандлыҡ рухында тәрбиәләү, һәр яҡтан үҫешкән шәхес итеп формалаштырыу буйынса әүҙем эшмәкәрлек алып барыла. Был уңайҙан, хәҙерге заман талаптарына һәм шарттарына ярашлы, балаларға белем һәм рухи-әхлаҡи тәрбиә биреү, күңелдәрендә ватансыллыҡ тойғоларын үҫтереү педагогик эшмәкәрлектең иң мөһим компоненттарының береһе булып тора. Бөгөнгө көндә тыуған илебеҙҙең, халҡыбыҙҙың тарихына, уның иң яҡшы йолаларына, мәңгелек әҙәп-әхлаҡ төшөнсәләрен тергеҙеү, үҫтереү зарурлығы мөһим бурыстарҙан һанала.

Йәмғиәт тормошо, тыуған ил тарихы, халыҡ яҙмышы, үткәне һәм бөгөнгөһө, киләсәге тураһында белем туплау процесы тап мәктәп йәшендә әүҙем бара. Ә инде рухи-әхлаҡи тәрбиә, илһөйәрлек нигеҙҙәрен

---

[18] Байымов Р. Ижади биҙәктәр. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1977. – 240 бит. 39-сы бит.

формалаштырыуҙың төп ысулдарының береһе – художестволы әҙәбиәт. Нәҡ әҙәби әҫәрҙәр аша балаларҙа тыуған илгә, уның халҡына, теленә, еренә ҡарата мөнәсәбәт формалаша. Балалар ғәҙәттә бындай әҫәрҙәр менән әҙәбиәт дәрестәрендә таныша. Башҡорт әҙәбиәте дәрестәрендә йәш быуынға рухи-әхлаҡи, мәҙәни тәрбиә биреүгә ҙур иғтибар бүленгән. Күренекле башҡорт яҙыусыларының күп кенә әҫәрҙәре телһөйәрлек, илһөйәрлек, халыҡтың үткән тарихи юлына, социаль азатлыҡ өсөн көрәш темаларына арналған.

Был исемлектә Башҡортостандың халыҡ яҙыусыһы, Салауат Юлаев исемендәге Башҡортостан Республикаһының дәүләт премияһы лауреаты Зәйнәб Биишева ижады айырым урынды биләй. Уның әҫәрҙәренең жанр төрлөлөгө, художество формалары, идея йөкмәткеһе, ҡулланылған тел саралары сағыу һәм үҙенсәлекле булып тора.

Зәйнәб Биишеваның теҙмә һәм сәсмә, сәхнә әҫәрҙәре XX быуат дауамындағы ил тарихы үҫешендәге мөһим этаптарҙы яҡтыртыуға арналған һәм шул иҫәптән үҫеп килеүсе йәш быуынға әҙәп-әхлаҡ, рухи тәрбиә биреү маҡсаты менән һуғарылған. Авторҙың бындай әҫәрҙәрендә тетрәндергес ваҡиғалар, тәрән уй-кисерештәр, шатлыҡ менән ҡайғы аралашып килгән халыҡ яҙмышы һүрәтләнә. Зәйнәб Биишева, изгелек һәм яуызлыҡ, тоғролоҡ һәм хыянат, намыҫ һәм выжданһыҙлыҡ, мөхәббәт һәм нәфрәт кеүек мәңгелек темаларҙы-төшөнсәләрҙе фәлсәфә менән һуғарып, халыҡтың борондан килгән рухи-эстетик аҡыл сығанағына – ауыҙ-тел гәүһәрҙәренә таянып, уҡыусыларҙың күңеленә тәрән үтеп инерлек итеп еткерә.

Лирик әҫәргә анализ эшләгәндә төп иғтибар кешенең төрлө ваҡиғаларға, тәбиғәт күренештәренә, донъя тураһындағы уй-тойғоларын сағылдырыуға йүнәлтелә. Лирик әҫәрҙәрҙә тормош картиналарын, ваҡиғаларҙы, айырым кешеләрҙең портретын, тәбиғәт күренештәрен һүрәтләү урын алһа ла, улар барыһы ла шағирҙың эске донъяһы менән бәйләнештә тасуирланалар.

Был төргә ҡараған әҫәр шағир йөрәге аша үткән иң нескә кисерештәрҙе бәйән итеп, беҙҙе ошо хис донъяһына алып инә, шағир менән бергә кисерергә, бергә тулҡынланырға өйрәтә.

Лирик поэзияның үҙәгендә торған лирик герой образы шағир шәхесенән, ул үҙ замандаштары өсөн хас сифаттарҙы дөйөмләштереп

килә. Ысынбарлыҡ авторҙың донъяны аңлауы, төшөнөүе, субъектив ҡарашы аша сағыла[19].

Ғөмүмән, бирелгән бөтә пункттарҙы бер юлы ҡарау мөмкин дә, мотлаҡ та түгел. Шуға күрә текст буйынса конкрет эш төрҙәре билдәләнелә, артабан улар өй эшенә, класта эшкә бүленә.

Зәйнәб Биишеваның шиғырҙарын анализлау методикаһы уның шиғри ижадын һәм уникаль стилен тәрән аңлауға нигеҙләнә. Уның әҫәрҙәрен өйрәнгәндә уҡыусыға автор донъяһына сумырға ярҙам иткән метафоралар, символдар һәм образдар ҡулланыуға иғтибар итергә кәрәк. Шиғырҙарҙың мәғәнәүи йөкмәткеһен генә түгел, ә текстың структураһын, ритмын һәм яңғырашын да анализлау мөһим. Зәйнәб Биишеваның үҙ фекерҙәрен һәм тойғоларын еткереү өсөн тел сараларын нисек ҡулланыуына, шулай уҡ уның форма һәм жанр үҙенсәлектәре менән нисек “уйнауына”, йәғни эш итеүенә айырым иғтибар бирергә кәрәк. Яҙыусының шиғырҙарын анализлау уҡыусыға уның художество мираҫын тулыраҡ аңларға һәм баһаларға ярҙам итә.

Башҡорт әҙәбиәтен уҡыту методикаһында 5 класс өсөн Зәйнәб Биишеваның “Башҡортостан” шиғырын өйрәнгәндә дәрес үткәреү буйынса методик алымдарҙы ҡарап үтәйек.

Әҙәбиәт дәресендә Зәйнәб Биишеваның “Башҡортостан” шиғырын өйрәнеү барышында түбәндәге аспекттарға айырым иғтибар бүлергә кәрәк:

1. Контексҡа инеш. Дәресте башлар өсөн уҡыусыларға әҫәр, уның авторы, шиғыр ижад итеүҙең тарихи контексы тураһында мәғлүмәт бирергә кәрәк.

2. Әҫәрҙең тел үҙенсәлектәрен анализлау. Шиғырҙы өйрәнгәндә сағыштырыуҙар, метонимия, синекдоха, эпитет, метафора кеүек троптар, символдар, ҡабатлауҙар һәм башҡа стилистик тел сараларын ҡулланыуға иғтибар итергә кәрәк.

3. Йөкмәткеһен интерпретациялау. Уҡыусылар шиғырҙың тәрән мәғәнәһен, уның төп темаһын һәм идеяларын, шулай уҡ авторҙың унда яҡтыртылған мәсьәләләргә мөнәсәбәтен, баһаһын аңларға тейеш.

4. Әҫәрҙең структураһын тикшереү. Шиғырҙы яҡшыраҡ аңлар өсөн уның шиғри төҙөлөшөн – структураһын анализларға, строфаларҙы, рифманы һәм метриканы айырып күрһәтергә кәрәк.

---

[19]Ғималова М.Ғ. 8-10 кластарҙа башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу методикаһы. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1983 . – 152 бит. 79 –сы бит.

5. Ижади ҡабул итеү. Анализ үткәргәндән һуң уҡыусылар "Башҡортостан" шиғыры менән рухландырылған, “Йәнтөйәгем”, “Күгәреп ятҡан күк Уралым” кеүек темаларға үҙ ижади эштәрен тәҡдим итә ала [1, 84].

Шулай итеп, Зәйнәб Биишеваның “Башҡортостан” шиғырын өйрәнгәндә дәрес үткәреүҙе методик яҡтан дөрөҫ ҡороу уҡыусыларҙың әҙәбиәткә ҡыҙыҡһыныуын арттырырға, уларҙың аналитик һәләттәрен һәм ижади потенциалын үҫтерергә мөмкинлек бирә.

Башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу методикаһында 6 класс өсөн Зәйнәб Биишеваның “Башҡорт теле” шиғырын өйрәнеү буйынса дәрес үткәреүҙең методик анализы бер нисә этаптан тора.

Беренсе этап: инеш. Уҡытыусы уҡыусыларға автор хаҡында мәғлүмәттәр бирергә – таныштырырға тейеш, шиғырҙы уҡып ишеттерергә, әҫәрҙең яҙылыу тарихы, контексы тураһында һөйләргә тейеш. Артабан шиғырҙы анализлауға күсә. Уҡытыусы әҫәрҙең тарихи контексы, образдары, сюжеты тураһында һорауҙар бирә ала. Шулай уҡ башҡорт теле һәм мәҙәниәте буйынсыа элек алған белемдәренә баҫым яһарға, уҡыусыларҙың белем багажын тикшереп ҡарау өсөн һорауҙар бирергә, әңгәмә ойошторорға мөмкин [3].

Артабан текст менән эш алып барыла. Уҡыусылар айырым строфаларҙы “һүтеп” ала, төп һүҙҙәрҙе айырып күрһәтә, автор ҡулланған художество алымдарын тикшерә ала. Был уларға шиғырҙы яҡшыраҡ аңларға һәм ҡабул итергә ярҙам итә. Шулай уҡ уҡыусылар уҡығандары тураһында үҙ фекерҙәрен һәм тойғоларын белдерә алһын өсөн әҫәрҙе строфалап тикшереү һәм интерпретациялау мөһим.

Һуңғы этапта алынған белемде системалаштырыу һәм дөйөмләштереү эше башҡарыла. Уҡытыусы уҡыусыларға “Әсәм теле – сәсән теле”, “Халҡым теле – хаҡлыҡ теле” һ.б. темаларға инша яҙырға, шиғырға үҙ мөнәсәбәтен белдерергә, әҫәрҙең презентацияһын үткәрергә тәҡдим итә ала.

Шулай уҡ кире бәйләнеш үткәреү – контроль һорауар биреү һәм материалды үҙләштереү һөҙөмтәләрен баһалау өсөн әңгәмә-диспут алымын ҡулланырға мөмкин.

Зәйнәб Биишеваның “Башҡорт теле” шиғырын өйрәнеү буйынса дәрес методикаһы уҡыусыларға әҫәрҙе тәрәнерәк аңларға һәм баһаларға мөмкинлек бирә, уларҙың тәнҡитле фекерләүен һәм эстетик зауығын үҫтерә.

Башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу методикаһында 10 класта, Зәйнәб Биишеваның “Минең йырҙарым”, “Йырлайым”, “Ижад – бәхет”

шиғырҙарын өйрәнеү сиктәрендә, шиғри текстарҙы анализлауға, әҫәрҙәрҙең мәғәнәһен асыуға һәм интепретациялауға баҫым яһап дәрес үткәрергә тәҡдим ителә.

Дәресте шағирҙың биографияһы һәм ижады менән дөйөм танышыуҙан башлау маҡсатҡа ярашлы, был уҡыусыларға шиғырҙар яҙыу контексын яҡшыраҡ аңларға мөмкинлек бирә. Артабан текстарҙы төркөмләп уҡыу тәҡдим ителә, һуңынан тема, төп образдар, һүрәтләү саралары һәм шиғырҙарҙа сағылыш тапҡан идеялар тикшерелә.

Дәрестең мөһим этабы булып шиғырҙарҙы уҡыуҙың интонацияһы, ритмы һәм сағыулығы өҫтөндә эшләү тора. Уҡыусылар әҫәрҙәрҙе аңлау һәм эмоциональ ҡабул итеү этаптары буйынса эштәр башҡарырға – һорауҙарға яуап бирергә, әҫәрҙәге мөһим урындарҙы таба белергә, текста һүҙ барған күренештәрҙе, фекерҙәрҙе интерпретациялай белергә тейеш.

Материалды нығытыу өсөн ижади эштәр үткәрергә тәҡдим ителә, мәҫәлән, “Ижад итеү – утта яныу”, “ Йәнтөйәгем - илһам сығанағым”, “Яҡты донъям”, “Бәхетем” темаларына уҡыусыларҙың үҙ шиғырҙарын яҙыу. Был уҡыусыларға материалды яҡшыраҡ үҙләштерергә һәм үҙҙәренең ижади һәләттәрен күрһәтергә ярҙам итәсәк [6, 57].

Шулай итеп, башҡорт әҙәбиәте дәрестәрендә Зәйнәб Биишеваның шиғырҙарын өйрәнгәндә дәрес үткәреү методикаһы үрнәктәре уҡыусыларға шиғриәт донъяһына тәрәнерәк инергә, шиғри оҫталыҡ алымдарына төшөнөргә, тексты анализлау һәм сағыу уҡыу күнекмәләрен үҫтерергә, шулай уҡ үҙҙәренең ижади индивидуаллеген күрһәтергә мөмкинлек бирәсәк.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Байымов Р. Ижади биҙәктәр. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1977. – 39-сы бит.

2. Ғималова М.Ғ. 8-10 кластарҙа башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу методикаһы. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1983. – 79 –сы бит.

© Солтанова Г.Р., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 811.512.141

Султанбаева Х.В.,
д-р филол. наук, проф.,
Гимашева Г.М.,
канд. филол. наук,
УУНиТ, г. Уфа

КОНЦЕПТЫ «КӘЛӘШ» («НЕВЕСТА») И «КИЛЕН» («НЕВЕСТКА») В ТВОРЧЕСТВЕ МУСТАЯ КАРИМА

Современная лингвистика характеризуется повышенным интересом к проблемам исследования языка и культуры, языка и менталитета, а также реконструкции языковых национальных картин мира как отражения мировоззренческих и ментальных установок носителей языка. Следовательно, в данном исследовании отмечается важность выявления семантического потенциала концептов «кәләш» («невеста») и «килен» («невестка») в творчестве Мустая Карима в аспекте башкирских национально-культурных особенностей.

Концепт «Кәләш» («Невеста») часто ассоциируется с женщиной, обладающей красотой, нежностью и утонченностью. Она выступает в роли символа любви, женственности и духовной чистоты. В произведениях писателя «Кәләш» («Невеста») часто встречается как муза, вдохновляющая героя на поэтическое творчество или на поиск истины и смысла жизни.

Концепт «Килен» («Невестка») олицетворяет собой силу, мужество и целеустремленность. Концепт в творчестве Мустая Карима играет важную роль в раскрытии глубоких философских и жизненных тем.

В нижеследующем примере такие ценностные компоненты, как «тол кәләш» («овдовевшая невеста»), «етем ҡалған» («осиротела»), «ҡатын булмау» («не успеть стать женой») указывают на семейное положение, душевное состояние и характер женщины в обществе. Глаголы «ышанманым» («не верила») и «ышанмайым» («не верю») в качестве повтора усиливают эмотивность женщины, ее «ҡайғы» («печаль») и «бәлә» («беду»). Образ овдовевшей женщины является собирательным и олицетворяет состояние башкирских женщин, чьи мужья не вернулись с войны:

Мин тол кәләш.
Ҡатын булмай етем ҡалғанмын.
Ун йыл буйы шуға ышанманым,
Ышанмайым. Булмаҫ... ялғандыр! [4, с. 406].

Под ценностным компонентом «йәрәшкән кәләш» («суженая невеста») раскрывается свадебный обычай, при котором проводят «колыбельное сватовство» («туй никахы») между детьми. Синонимичные слова и повторы «йәрәшкән» («суженая»), «башҡортта иртә йәрәштерәләр» («у башкир очень рано сватают») раскрывают цель данного обычая и его порядок:

– Йәрәшкән кәләшем. Исеме Тамара. – Исемен әйткеһе бик килгәйне.

– Бында бигерәк йәшһегеҙ бит...

– Беҙҙә – башҡортта шулай иртә йәрәштерәләр, хатта сәңгелдәктә саҡта уҡ. («Йәләлетдин атай») [4, с. 413].

Ценностные компоненты «кәләш» (невеста») и «жена» («ҡатын») характеризуют «тоғролоҡ» («верность»), «көтөү» (ожидание») и семейное положение «кәләш булыу» («быть невестой»). Например:

– Мин Мария Тереза!

– Ниндәй Тереза?

– Любомир Зухтың кәләше. Ҡатыны... («Ярлыҡау») [5, с.129].

Следующий пример показывает, что с детства в сердце ребенка старшее поколение вкладывает уважение, почитание семейных ценностей:

Ильястан: Ололар шаяртып: «Нисә кәләш алаһың?» – тиһәләр, «Икене!»– тип яуаплай ине ул. («Тормош сәхифәләренән») [4, с. 443].

Ценностный компонент «ҡалым» («калым») выражает один из обрядов сватовства башкир. Нижеследующий пример ярко показывает связь концепта «Кәләш» («Невеста») с термином родства «ҡәйнә» («свекровь»). В честь уплаты калыма за невестку, «ҡәйнә» («свекровь») собирает гостей. Данный обычай также является радостным событием для семьи:

Тәңкәбикә: Яҡшы ҡунаҡ үҙ ризығы менән йөрөр, ти. Бик уңайлы мәлгә тап булдың. Уртансы улымдың кәләше өсөн бөгөн генә ҡалым түләп бөтөрҙөм. Аҡ тирмәлә кисен мәжлес булыр. Түр башыма рәхим итерһең. («Ай тотолған төндө») [4,с. 17].

Концепт «Килен» («Невестка») также связан с лексико-семантическим полем «бәхет» («счастье»). В приведенных двух примерах ценностный компонент «бәхет килене» («невестка счастья») олицетворяет невесту как «байрам сәбәпсеһе» («виновница праздника»), «шатлыҡ килтереүсе» («приносящая радость»), «мөхәббәт» («любовь»). Значит, ценностные компоненты «бәхет килене» («невестка счатья») и «яҙ килене» («невестка весны») характеризуют синонимичную цепь

таких понятий, как «яңырыу» («обновление»), «сәскә атыу» («расцвет»), «яҙ һылыуы» («красавица-весна»), «матурлыҡ» («красота»). Выражения «ҡартлыҡты ҡаршы алыу» («встреча старости») и «матурлыҡ менән хушлашыу» («прощание с красотой») характеризует ценностный компонент «шатлыҡ» («радость») в лексико-семантической группе «туй» («свадьба»). Понятие «яҙ» («весна») служит также приложением к слову «туй» («свадьба»). Примеры:

Байрамы был Урал иленең

Тәбрикләйек бәхет киленен («Табын йыры») [4, с. 57].

Был ҡартлыҡты ҡаршы алыу түгел,

Примечательно, что концепт «Килен» («Невестка») многогранен: одновременно раскрывает и быт, и ремесло, и характер, и эпоху героев. К примеру, архаизмы «тирмә» («юрта»), «ҡор» («собрание»), «мосафир» («путник»), «ҡымыҙ бешеү» («взбивание кумыса»), «һыйлау» («угощение») отражают языковую картину мира башкирского народа.

Ценностный компонент «килене килен генә түгел» («невестка не только невестка») характеризуется выражениями «күҙҙәргә тамаша» («отрада глазам»), «һиҙгер күңелгә бер мөғжизә» («чудо для чуткой души»). Повтор слова «килен» характеризует эмотивность восхваления и удивления. Синонимы «тамаша» («отрада») и «мөғжизә» («чудо») также являются ценностыми компонентами. Пример:

Килене килен генә түгел, күрер күҙҙәргә тамаша, һиҙгер күңелгә бер мөғжизә ине.

Да ведь невестка не только невестка – глазам отрада, чуткой душе чудом кажется* («Оҙон-оҙаҡ бала саҡ») [5, с. 359].

Таким образом, в данном исследовании концепт «Кәләш» («Невеста») и «Килен» («Невестка») выражаются такими ценностными компонентами, как «тол кәләш» («овдовевшая невеста»), «етем ҡалған» («осиротела»), «ҡатын булмау» («не успеть стать женой»), «йәрәшкән кәләш» («суженая невеста»), «кәләш» (невеста»), «жена» («ҡатын»), «ҡалым» («калым»), «ҡыҙ урлау» («похищение девушки»), «бәрәкәт» («благополучие»), «ҡот» («благополучие»), «кеселәргә кесе булыу» («уважение к младшим»), «ололарға оло булыу» («уважение к старшим»), «усаҡ» («огонь»), «тупраҡ» («земля»), «бәхет килене» («невестка счастья»), «яҙ килене» («невестка весны»), «ҡот» («уют»), «йәм» («уют»), «фатиха» («благословение»), «ҡунаҡсыл» («гостеприимная»), «килене килен генә түгел» («невестка не только невестка»), «хазина» («клад»), «изге мөғәләмә» («доброе отношение»), «әсә» («мать»), в которых раскрываются взаимоотношения

родственников, в том числе с «ҡәйнә» («свекровь»), «ҡайны» («свёкор») и др. Лексические средства, фразеологизмы, архаизмы, неологизмы, пословицы и поговорки, описание свадебных обрядов, обычаев и традиций отражают языковую картину мира башкирского народа. Необходимо подчеркнуть, что ценностные компоненты характеризуют: 1) статус невестки; 2) душевное и физическое состояние; 3) возраст невестки; 4) характер; 5) взаимоотношения с родственниками; 6) быт, 7) эпоху и др.

Список литературы:

1. Султанбаева Х.В., Гимашева Г.М. Концепт как лингвокультурная единица в когнитивной лингвистике // Языковые единицы в свете современных научных парадигм. Материалы V Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Отв. редактор Р.А. Газизов. – Уфа, 2020. – С. 299-301.
2. Гимашева Г.М. Концептуальный анализ в башкирском языкознании (на материале концептосферы “Ғаилә” (“Семья”) // Актуальные проблемы национальных литератур и отечественного литературоведения. Сборник материалов Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции, посвященной 125-летию со дня рождения видного башкирского поэта, общественного и государственного деятеля Шайхзады Бабича. Отв. редактор Г.С. Кунафин. – Уфа, 2020. – С. 44-45.
3. Карим М. Сочинения в 4 томах. Том 4. Повести, воспоминания, статьи, беседы. – Уфа: Башкирское книжное издательство, 1988. – 600 с. (на башк. яз.).
4. Карим М. Сборник «Времена». Уфа: Башкирское издательство «Китап», 1992. 360 с. (на башк. яз.).
5. Карим М. Сочинения в 5 томах. Том 3: пьесы, повести, рассказы. Уфа: Башкирское издательство «Китап», 1997. – 480 с. (на башк. яз.).
6. Полякова Е.В. Концептосфера провинциальной периодической печати второй половины XIX – начала XX в. / Е.В. Полякова // Теоретические и практические проблемы развития современной гуманитарной науки: материалы VII Международной научно-практической конференции. – Уфа: Башкирский государственный университет, 2021. – С. 215-217. – DOI 10.33184/tpprsgn-2021-04-23.30. – EDN FOZXIN.

© Султанбаева Х.В., Гимашева Г.М., 2024

УДК 821.512.141.09

Сәхәүетдинова Л.Р.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Янбаев И.К.,
филол.фәнд.канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

БАШҠОРТ ЭПОСТАРЫ – МИЛЛИ РУХИӘТЕБЕҘ НИГЕҘҘӘРЕ

Башҡорт халҡының мәшһүр эпик ҡомартҡыһы “Урал батыр” эпосы үҙе үк меңәр йылдар һуҙымында тупланған оло рухи хазиналар йыйылмаһы. 1910 йылда Ғәбит сәсән Арғынбаевтан Мөхәмәтша Буранғолов тарафынан яҙып алынған был боронғо эпос милләтебеҙҙең донъяға ҡарашын, рухи ҡиммәтәрен генә түгел, ә йәшәйеш хаҡында фәлсәфәүи уйланыуҙарҙы, ижтимағи ҡоролоштоң асылын һәм нигеҙен тәшкил иткән ғаилә ҡороу мотивын, кеше һәм йәмғиәт мөнәсәбәттәрен үҙендә туплаған оло эпик ҡомартҡы. Шулай уҡ “Аҡбуҙат”, “Заятүләк менән Һыуһылыу” һәм “Урал батыр” эпостарындағы донъяуи хәҡиҡәтте өйрәнеү һәм уны киләһе быуындарға еткереү юлындағы күп яҡлы эшмкәрлек әҙәми затты кеше итеүсе, мәңгелек ҡиммәттәрҙе үҙендә йөрөтөүсе хазинаны үлемһеҙ итер. Был – һәр алдынғы ҡарашлы кешенең мөҡҡәдәс бурысы. Эпосҡа мөрәжәғәт итеүселәрҙең барыһы ла уның тәрән, фәһемле йөкмәткеле булыуын, дини сюжеттарҙан һәм боронғо мифтарҙан килгән хәҡиҡәт асылдарын үҙендә туплауын һыҙыҡ өҫтәнә ала. Уларҙы күпме генә өйрәнеп тә, ҡабат-ҡабат тикшереп тә әҫәрҙә сағылыш тапҡан ғәмәли ғилем даирәһен, кеше ғүмеренең мәғәнәһен сағылдырған төшөнсәләрҙе айҡап бөтөп булмай. Шуға ла һәр быуын әҙәбиәтселәре, фольклорсылары һәм бүтән фән белгестәре эпостарға йыш ҡына мөрәжәғәт итергә, халыҡтың булмышын, көнкүрешен, кешенең ғүмер асылын билдәләүсе нәмәләрҙе уҡыусыға еткерергә, тарихи хәтерҙе яңыртып торорға бурыслы. Бөгөнгә ҡәҙәр фольклористикала, әҙәбиәт ғилемендә боронғо эпик ҡомартҡыларҙың күп ҡырлы йөкмәтке тәбиғәте, идея-проблематикаһы, художество үҙенсәлектәре, поэтикаһы яҡшы уҡ өйрәнелгән. Уның тәрән тарихлы бүтән халыҡтарҙың башҡа бөтөн донъяға билдәле мифтары, эпостары менән рухи, образ һәм сюжет-ара бәйләнештәре асыҡланған. Әммә әҫәрҙең проблематик даирәһен, донъяуи, мифологик мотивтарын тулыһынса иңләп бөтөп булмай. Сөнки ул, асылда, бөтә ижтимағи ҡоролошто, шәхес яҙмышын, мәңгелек фәлсәфәүи төшөнсәләрҙе үҙ эсенә ала. Тимәк, эпостарҙың идея-тематик донъяһын кешелек

йәмғиәтенең һәр артылышында, үҫеш баҫҡыстарында өйрәнеү актуаль булып ҡала, уларға мәңгелек ҡиммәттәр хазинаһы тип мөрәжәғәт итеү мөһим. Һәр быуын уҡыусы, үҙе йәшәгән осор ҡиммәттәренән сығып, был йәдкәрҙәргә үҙенең ҡарашын белдерә килә.

“Урал батыр”, “Аҡбуҙат”, “Заятүләк менән Һыуһылыу” эпостарында башҡорт халҡының эпик мираҫында күпләп күҙәтелгән хайуандарға, мал культына бәйле күҙәтеүҙәр киң урын алған. Был ҡомартҡыларҙа һүрәтләнгән ваҡиғалар ҙур географик биләмәлә – Шүлгән күле, Урал тауҙары, Каспий диңгеҙе буйҙарында, Көньяҡ Уралға яҡын киң далаларҙа бара. Көнкүреш, хайуандар хаҡындағы эпик әҫәрҙәрҙең дөйөм бер уртаҡлығы бар: һәр әҫәрҙә лә күсмә халыҡ тормошонда мөһим роль уйнаған йылҡы, һыйыр малы, бөтә өйөр, көтөү ҡотон үҙендә туплаған, ырыуҙың бәхет-ырыҫы символы булған өлөшлө малдар һүрәтләнә һәм уларға дан йырлана. Йылҡы йәки һыйыр малы сюжет динамикаһын үҙендә тотоусы әүҙем образдар булып әҫәрҙең башынан аҙағына тиклем ҡатнаша, бүтән мал образдары ла актив, төп образдар рәтендә йөрөй. Башҡорт фольклорында «Аҡһаҡ ҡола», «Ҡара юрға», «Ҡуңыр буға» эпик әҫәрҙәренән тыш, ошо уҡ исемде йөрөткән, үҙаллы көй рәүешле йырҙар, риүәйәттәр халыҡ араһында киң таралған. «Аҡһаҡ ҡола», «Ҡара юрға», «Ҡуңыр буға» йырҙары башҡорт халҡының музыка сәнғәтенең алтын фондын тәшкил итәләр. Был йырҙар заманында әлеге эпик әҫәрҙәрҙең состав өлөшө, шиғри киҫәктәре булып, аҙаҡ йыр рәүешендә айырымланып, үҙ аллы жанрға әйләнеп китә.

Һәр халыҡтың үҙенең тарихи үҫешендә «эпик осор» үткәреүе һәм шул осор ваҡиғаларын сағылдырыуы мәғлүм. Әммә «эпик осор» сиктәре, халыҡ үткән тарихи тормош шарттары үҙенсәлегенә ҡарап, бер төрлө генә булмаған. Мәҫәлән, башҡорт халҡының эпик осоро ырыу ҡоролошо емерелә башлауҙан алып Башҡортостанда феодализм ҡоролошо тарҡала һәм капиталистик мөнәсәбәттәр урынлаша башлауғаса киң дәүерҙе эсенә ала. Эпос шулай оҙайлы үҫеш юлы үтә, унда төрлө ҡатламдар барлыҡҡа килә. Боронғо дәүерҙә тыуған «Урал батыр», «Аҡбуҙат», «Заятүләк менән Һыуһылыу», мал культына нигеҙләнгән башҡа эпик әҫәрҙәр һәм XVIII быуаттарға ҡараған «Батырша», «Ҡараһаҡал», «Юлай менән Салауат» ише ҡобайырҙар «эпик осор» хронологияһының сиктәрен билдәләй. Һуңғы осорҙа яңы эпик әҫәрҙәр тыумаһа ла, элгәре ижад ителгән эпик ҡомартҡылар быуындан быуынға, телдән телгә күсеп йәшәгәндәр, йәш быуынды тәрбиәләүгә ярҙам иткәндәр. Башҡорт халҡының эпик ижадын тикшереү шуны күрһәтә: эпос жанрының тыуыу һәм формалаша башлау

дәүерендә, бигерәк тә уның тәүге үҫеш этабында, мифологик ҡараштар кешеләр аңына ҙур йоғонто яһаған. Мифологик, тотемистик, этиологик ҡараштар, тормошто, образдарҙы фантастик планда һүрәтләү картиналары байтаҡ ҡына эпик йәдкәрҙәрҙең, мәҫәлән, «Урал батыр», «Аҡбуҙат», «Заятүләк менән һыуһылыу» һәм изгелекле хайуандар циклына ҡараған «Аҡһаҡ ҡола», «Ҡара юрға», «Ҡуңыр буға» кеүек архаик эпостарҙың нигеҙенә ятҡан.

«Урал батыр» эпосы геройҙары алла, ярым алла рәүешендә. Урал батырҙың ата-әсәһе – кеше ырыуын башлаусы үлемһеҙ йәндәр. Әҫәрҙең төп ҡаһарманы Урал – мифик батыр. Эпоста һүрәтләнгән күк аллалары, эйәләре Самрау, Ай, Ҡояш, һомай, Айһылыу – үлемһеҙ заттар. Геройҙың, кешеләрҙең дошмандары – аждаһа, дейеү, йыландар, ендәр һәм башҡа мифик йәндәр. Кешеләр ҡулға эйәләштерелгән малды белмәй, сей ит ашап, йәнлек ҡаны эсеп йәшәйҙәр. Эпос геройҙары анһат ҡына бер ҡиәфәттән икенсеһенә инәләр. Эпос батырҙары донъя ҡоралар, тауҙар яһай, йылғалар йыра, йәнлектәрҙе ҡулға эйәләштерә, яуыз мифик йәндәр менән көрәшәләр, улар донъя ҡороусы «мәҙәни герой» образында һүрәтләнәләр. Мифологик ҡараштар, фантастик һүрәтләүҙәр хайуандар хаҡындағы ҡобайырҙарҙа ла мөһим урын биләй. Уларҙа халыҡтың боронғо аң-ҡарашын сағылдырыусы йылҡыны, үгеҙҙе, һыйыр малын, боландарҙы һәм башҡа ҡош-ҡортто изгеләштереү, тотем һанау күҙәтелә. Мифологик ҡараштар, мотивтар, фантастик һүрәтләүҙәр һуңыраҡ тыуған эпик ҡомартҡыларҙа («Күҫәк бей», «Ҡуҙыйкүрпәс менән Маянһылыу», «Алпамыша» һ.б.) сағыштырмаса аҙ урын ала, тормош-ваҡиғаларҙы, образдарҙы реалистик планда һүрәтләү көсәйә төшә. Ә «Батырша», «Юлай менән Салауат» кеүек колониаль һәм социаль иҙеүгә ҡаршы көрәште һүрәтләүсе ҡобайырҙарҙа фантастика элементтары, мифологик мотивтар бөтөнләй сағылмай тиерлек. Уларҙа реаль тарихи ваҡиғалар һәм шәхестәр ысынбарлыҡтағыса, ғәҙәти тормош солғанышында һүрәтләнә. Эпос боронғораҡ булған һайын унда мифик ҡатлам, фантастика күберәк, һәм, киреһенсә, һуңғараҡ осор эпик ҡомартҡыларында улар әҙерәк була, ә реалистик һүрәтләү өҫтөнлөк итә.

Эпик ҡомартҡыларҙа һынландырылған образдар буйынса ла был жанр эволюцияһын күҙәтергә мөмкин. Мифологияға нигеҙләнгән героик ҡобайырҙарҙа мифик батыр ыңғай герой итеп һүрәтләнә. Урал батыр кешеләрҙе дейеү, ен, аждаһа, йылан кеүек яуыз йәндәрҙән ҡотҡара. Ул боронғо грек легендаларындағы Прометей кеүек үк, кешелек мәнфәғәте өсөн бөйөк ҡаһарманлыҡ эшләй, тәбиғәтте мәңге үлемһеҙ яһай.

Шулай итеп, башҡорт эпостары халҡыбыҙҙың әхлаҡи-рухи ҡиммәттәренең, донъяға ҡараштарының боронғо сығанаҡтары булып тора, улар бөгөнгө уҡыусыны тәрбиәләүҙә лә мөһим роль башҡарыуҙарын дауам итә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Валеев Д.Ж. Нравственная культура башкирского народа. – Уфа, 1989. – 347 с.
2. Галин С.А. Башкирский мифологический эпос. – Уфа, 1999. – 312 б.
3. Галлямов С.А. «Урал батыру» — 4000 лет. – Уфа, 1995. – 311 с.
4. Дәүләтколов Ә.Х. «Урал батыр» ҡобайырының әхлаҡи-этик рухы // Башҡорт әҙәбиәте мәсьәләләре. Әҙәбиәт. Фольклор. Әҙәби мираҫ. – Өфө, 1999. – 100-106-сы биттәр.
5. Назарова З.Р. Архетипы и символы в эпосе "Урал батыр" // Ватандаш, сентябрь, 2001.
6. Нәҙершина Ф.А. Урал батыр // Башҡорт энциклопедияһы – Өфө: «Башҡорт энциклопедияһы» ғилми-нәшриәт комплексы, 2013.
7.Сөләймәнов Ә.М. Башҡорт халҡының ҡарһүҙе. – Өфө, 2011. – 516 б.
8. Урал батыр. Башҡорт халыҡ эпосы. – Өфө: Китап, 2005. – 296 бит.
9. Хөббөтдинова Н. Архаик һәм яңы эпоста герой образының кәүәҙәләндерелешендәге уртаҡлыҡтар // Башҡорт фольклоры. IV сығарылыш. – Өфө: Китап, 2000. – 231-237-се биттәр.
10. Әхмәтшин Б.Ғ. Заятүләк менән Һыуһылыу // Башҡорт энциклопедияһы – Өфө: «Башҡортэнциклопедияһы» ғилми-нәшриәт комплексы, 2013.

© Сәхәүетдинова Л.Р., Янбаев И.К., 2024

УДК 811.111-26

Таганова Х.,
препод-ль, Туркменский государственный педагогический институт им. С.Сейди,
г. Туркменабат, Туркменистан
Керимова М.,
препод-ль, Туркменский государственный педагогический институт им. С.Сейди,
г. Туркменабат, Туркменистан

THE USE OF VERBS IN ENGLISH LANGUAGE

Learning a word is a multifactorial process which begins with the association between a phonetic input and a corresponding action or object in the environment. This first association is named fast mapping, and it involves an incomplete representation of the word. The continuous exposition to this word creates a robust association, which occurs in the slow mapping phase. Open-class words (adjectives, adverbs, nouns, verbs, interjections) bear more robust references than closed-class words (articles, conjunctions, numerals, prepositions, pronouns) and, therefore, are the first to be acquired during language development. This occurs especially with nouns, which are relatively easy to be learned by children and open the way for the learning of words with less obvious relationships, or with more complex morphological structures. Verbs function as organizing elements of the syntactic structure and of the correct use of other word classes. There are several clues (morphological and syntactic) involving language that may help identify a word as a verb. Morphological clues help define the part of speech that is unknown to the child (for example, verb termination). Syntactic clues show that a sentence is structured around a verb by predetermined rules [1, p. 32].

Idioms or idiomatic expressions are ways of expressing ideas that over time become accepted as standard usage in language even though they are often not readily understandable from their grammatical construction or from the meaning of their parts.

Many idioms are created by adding a preposition to a basic verb, which forms a verb phrase known as a phrasal verb that is different from the meaning of the verb alone. For example, the verb “to drop” means “to let something fall”. In contrast, as a phrasal verb “drop in” means “to visit someone without having received an invitation”, whereas “drop out” means “to stop doing what one usually does”. You will find that many phrasal verbs have more than one meaning. For example, “turn in” means “to give something to someone”, as in “I turned in my test paper to the instructor”. However, it can also mean “to

go to sleep", as in "Because it was late, I decided to turn in for the night" [2, p. 75]. Sometimes a difference in syntax or word order of a phrasal verb can also result in different idiomatic meanings. Because idiomatic usage is quite irregular, it can be learned more efficiently by memorization and frequent practice than by learning rules. Phrasal verbs will help you master a variety of idiomatic combinations. Each section presents a basic verb with several idioms that have been derived by choosing the right prepositions to form phrasal verbs.

The phrasal verb ***"break down"*** means: stop working; to make something fall down; to destroy something or make it to disappear; to divide something into parts in order to analyze it or make it easier to do; to make a substance separate into parts or change into a different form in a chemical process:

Let's look through some examples: I was late to school because my car broke down. The telephone system has broken down. We broke down on the freeway. Negotiations between two sides have broken down. Her health broke down under the pressure of work. He broke down and wept when he heard the news. Firefighters had to break the door down to reach the people trapped inside. Attempts must be made to break down the barriers of fear and hostility which divide the two communities. Break your expenditure down into bills, food and other. Each lesson is broken down into several units. Sugar and starch are broken down in the stomach.

The phrasal verb ***"break even"*** means: neither gain nor lose.

I was lucky to break even at the casino last weekend.

The phrasal verb ***"break in"*** means: initiate, train.

The cowboy worked long and hard to break in the new horse. The young horse was not yet broken in. We could see the moon through a break in the clouds. Wait for a break in the traffic before crossing the road. The X-ray showed there was no break in his leg. It was her second break in the set.

The phrasal verb ***"break off"*** means: end abruptly; to become separated from something as a result of force.

She broke off the conversation by hanging up the telephone. The back section of the plane had broken off. He broke off in the middle of the sentence. She broke off a piece of chocolate and gave it to me. Britain threatened to break off diplomatic relations. They've broken off their engagement.

The phrasal verb ***"break out"*** means: escape, happen suddenly.

Three prisoners broke out of jail. A huge fire broke out on the fifth floor. They had escaped to America shortly before war broke out in 1939. Fighting had broken out between rival groups of fans. Fire broke out during the night.

Several prisoners broke out of jail. She needed to break out of her daily routine and do something exiting. Her face broke out in a rash. He broke out in a cold sweat.

The phrasal verb ***“break through”*** means: penetrate.

The explorer broke through the underbrush to find the temple. Scientists think they are beginning to break through in the fight against cancer. Demonstrators broke through the police cordon [3, p. 44].

The phrasal verb ***“break up”*** means: end a relationship, end an event.

Mary broke up with Joe more than a year ago. The police broke up the demonstration.

The phrasal verb ***“break into”*** means: to enter a building by force; to open a car by force; to begin laughing, singing suddenly; to suddenly start running.

We had our car broken into last week. As the President’s car drew up, the crowd broke into loud applause. He broke into a run when he saw the police. Her horse broke into a trot. They had to break into the emergency food supplies. The company is having difficulty breaking into new markets.

The phrasal verb ***“break away”*** means: to leave a political party, state.

The people of the province wished to break away and form new state. The prisoner broke away from his guards. She broke away from the pack and opened up a two second lead.

Literature:

1. Nordquest, Richard. “10 Types of Verbs.” Thought Co, Aug. 28, 2020, thoughtco.com/types-of-verbs-and-counting-1691288.
2. Quirk, Randolph et al. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1987.
3. Stageberg, Norman. An Introductory English Grammar. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1981.

© Таганова Х., Керимова М., 2024

УДК 821.512.141.09

Таһирова Р.Н.,
ассистент, Өфө университеты, Өфө ҡ.

РАУИЛ БИКБАЕВ ШИҒРИӘТЕНДӘ ҺҮРӘТЛӘҮ САРАЛАРЫ

Р. Бикбаев ижадын өйрәнеүҙе унық күренекле халыҡ шағиры, йәмғиәтебеҙҙә барған иң мөһим ваҡиғаларҙа әүҙем ҡатнашып, илебеҙ алдында торған бурыстарҙы хәл итеүгә ҙур өлөш индергән оло шәхес булыуын баһалауҙан башларға кәрәк.

Рауил Бикбаевтың күркәм ижады төрлө-төрлө образ биҙәктәренән һәм халыҡ телен, әҙәби тасуирлау һәм образ тыуҙырыу оҫталығының өлгөһө ул. Шағир әҫәрҙәрендә әҙәби ижадтың бар сағыулығы күренә, Рауил Бикбаев һүҙ ынйыларын бергә туплап хазиналар тыуҙырыуға өлгәшә. Башҡортостандың халыҡ шағирының әҫәрҙәре үҙенең һүрәтләү сараларының байлығы менән иғтибарҙы тарта.

Рауил Бикбаев шиғриәте һүрәтләү сараларына ифрат бай. Автор бигерәк тә ассоциатив һүрәтләү саралары — троптар менән оҫта эш итә.

Яҙыусының телен өйрәнеүҙен әҙәби тел тарихы өсөн кәрәк булыуы тураһында һүҙ йөрөтөлә. Шулай ҙа ул унын менән генә сикләнмәй. Академик В. В. Виноградов әйтеүенсә, яҙыусынын образлы теленә художестволы анализ яһау уның үҙенө генә хас булған индивидуаль стилен асыҡлауға ярҙам итә[7, 38]. Бөтә яҙыусы (прозаик, шағир, драматург) өсөн дә туған телдең һүҙлек хазинаһы (составы), грамматик төҙөлөшө уртаҡ, айырым йәки индивидуаль стиль шул уртаҡлыҡты үҙенсәлекле ҡулланыу һөҙөмтәһендә барлыҡҡа килә. Индивидуаль стиль яҙыусының һүҙ сәнғәте оҫтаһы икәнлеген генә түгел, бөтә милли әҙәби телдең әлеге беҙ фекер йөрөткән тел дарьяһындағы байлыҡты көҙгөләгеләй күрһәтеп бирергә ярҙам итә.

Рауил Бикбаевтың художестволы оҫталығы образлылыҡ, идеялылыҡ, эмоционаллек синтезын белеүгә бәйле. Шағирҙың һүҙ-һүрәте (образлы) халыҡсан, мәғәнәле, идеялы, эмоцияһы ҙур фекерҙәр менән бәйле.

Троптарҙың иң киң таралған төрө — сағыштырыуҙарҙың иҫәбе-һаны юҡ унық ижадында. Мәҫәлән, шағир тотошлай бер әҫәрҙе киңәйтелгән сағыштырыу алымына ҡора:

Рәсәй, Рәсәй!
Әллә үгәй, әллә иҫерек әсәй.
Иҫерек әсәй ҡуйынында
Балалары сәсәй.

Иҫерек әсәй тулағанда
Тонсоғалар балалары,
Ҡаңғыралар, ҡанһырайҙар.

Авторҙың сағыштырыуҙары күп осраҡта традицион фразеологик әйтелмәләр нигеҙенә ҡорола. Мәҫәлән, «Баҙар балтаһы» поэмаһынан:

Ә халыҡ ташҡыны шашына ла шашына:
Бында аҡҡан халыҡ ташҡынынан
Бүҫелер кеүек суйын ҡоймалар.

Ахыр сиктә илдең баһаһы билдәмәгә сағыштырыла:

Улар өсөн һинен ил нимә? —
Балта турап ташлар билдәмә!

Шағир әҫәрҙәрендә сағыштырыуҙарҙың бер төрө булған ҡушарлы, йәғни бер нәмәне ике әйбер менән сағыштырыуҙар ҙа байтаҡ осрай. Шуның бер үрнәге:

Ҡамышһыҙ күл, керпекһеҙ күҙ һымаҡ.
Тәҙрәләр, һеҙ, ниңә пәрҙәһеҙ?
Китаптарым-өнһөҙ серҙәштәрем.
Ҡалған икәнһегеҙ әлдә һеҙ.

Әҙип ижадында шулай уҡ һүрәтләү сараларының киң таралған формаһы — эпитеттарға, йәғни художестволы аныҡлаусының күсерелгән мәғәнәле төрөнә лә юлығабыҙ:

1. Төштә тыуған өйҙө күрәм,
Өйҙә йыр-моң, һый, имеш.
Тышта тәңкә ҡарҙар яуа,
Беҙҙә ҡыҙыл туй, имеш .

2. Ни арала былай буй еткереп,
Туй күлдәген кейгән муйылдар?
Минең тағы йөрөр сағым етте
Ҡунаҡ булып муйыл туйында.
(Ни арала былай буй еткереп...)

Бында автор гөрләп торған туй мәжлесен оҙон-оҙаҡ тасуирлап тормай, ни бары йәтеш рәүештә «ҡыҙыл туй» эпитеты аша һынландыра.

Әҫәрҙәрҙә телмәрҙәге сәнскеле һәм тупаҫ һүҙҙәрҙән ҡотолоу маҡсатында, Р. Бикбаев йыш ҡына эвфемизмдар — йомшартып әйтеү алымдарына мөрәжәғәт итә.

Ишетеп торҙо шикелле
Хатта һалпы ҡолаҡ ай:
«Ышанмағыҙ таҫма телгә,
Таҫма телдәр башты ашай».

Литота:

Йыр түгел шул. Ер шарында
Йөрәк тоя хафа.
Ер шары бит, сабый кеүек.

Йәнәшәлек:

Ҡояш байый. Мин урмандан сығам,
Күңелле лә миңә, ҡыйын да.
Бөгөн төндә туй күлдәген һалыр
Яңы буйға еткән муйыл да.
(“Ни арала былай буй еткереп...”).

Ғөмүмән, автор үҙенең шиғырҙарында художестволы һүрәтләү сараларын урынлы һәм уңышлы ҡуллана. Шуға күрә лә уның әҫәрҙәре уҡыусының аң-зиһененә генә түгел, ә хис-тойғоһона ла көслө тәьҫир итә. Тотошлайы менән уның күңелен арбау ҡеүәһенә эйә.

Шағир ижады метафораларға бик бай. Метафоралар ярҙамында төрлө күренештәр араһындағы мәғәнә сиктәре юғалып, сағыу-сағыу образдар тыуа. Мәҫәлән, шағир түбәндәге әҫәрендә күңелендәге ялҡынлы хистәрҙе “яныусы йөрәк” метафораһы ярҙамында белдерә:

Ғәлим дуҫым!
Беҙ атайһыҙ үҫтек,
Ҡартайырбыҙ инде балаһыҙ.
Янған йөрәктәрҙе баҫыр һыуҙы
Ҡайҙы шишмәләрҙән алаһы.
(“Ғәлим Дәүләтовҡа”).

Йәнләндереү алымы ярҙамында шағир йәнһеҙ тәбиғәт күренештәренә йән өрә, улар менән уҡыусыһын тетрәндерә. Мәҫәлән, “Яңғыҙ ҡоштоң осоп барғаны” (2011) тигән һуңғы китабындағы шиғырҙа ул Өфөнөң шөкәтһеҙ күренештәрен тормошсан рәүештә һүрәтләй:

Ятаҡ тәҙрәләре еңдәй үкерә
Өҫкә ауыр һымаҡ таш йорттар.
Таш йорттарға бәрелеп-һуғылып килә
Баш төҙәтеп алған урыҫ менән
Татар менән ҡатыш башҡорттар.
(“Өфөм, Өфөм…”)

Шағир ижадында метонимия тотош бер ғәскәр, халыҡ бразын тасуирлауҙа ҡулланыла:

Атлы казак - ҡамсы,
Атлы башҡорт - суҡмар.

Бүгәсәү - ут,
Салауат - уҡ,
Икеһе лә
Ике башлы сәмреғошто туҡмай
(“Ирек өсөн”).

Гротеск сараһы ярҙамында шағир ижтимағи күренештәрҙе шартлы рәүештә образлы итеп күрһәтә һәм уҡыусыһына илдә барған хәлдәргә ҡарата күңел хистәрен белдерә:

Илдә ташҡын, ары-бире саба,
Ҡамсы һуға башһыҙ һыбайлы
(“Башһыҙ һыбайлы”).

Рауил Бикбаев әҫәрҙәре перифраз алымына бай. Уларҙы метафора, сағыштырыу алымдары менән бутау бик еңел. Шулай ҙа был художестволы алымдың эпитеттар һәм башҡа ассоциатив һүрәтләү саралары менән бергә Рауил Бикбаев шиғриәтенең сағыу образдар системаһын барлыҡҡа килтереүен билдәләргә кәрәк.

Мәҫәлән, Р. Бикбаевтың “Халҡыма хат” шиғырында башҡортса һөйләшә белмәгән милләтәштәребеҙ түбәндәге киңәйтелгән перифраз ярҙамында белдерелә:

Телле көйө телһеҙ башҡорттар бар,
Әсә телен белмәй үҫкәндәр...
Бармы ерҙә үҙ ҡулдары менән
Сабыйының телен киҫкәндәр...

Асылда, киңәйтелгән перифраз – шиғыр образлылығының төп нигеҙҙәренең береһе ул. Рауил Бикбаев әҫәрҙәрендә перифраз алымы “таҙа” формаһында бөтөнләй осрамай тиерлек, уның нигеҙендә әҫәр идеяһы уҡ ятырға ла мөмкин.

Ғөмүмән әйткәндә, шағир әҫәрҙәрен тикшереү Рауил Бикбаев әҫәрҙәрендә кинәйә, сағыштырыу, перифраз һәм башҡа образ тыуҙырыу алымдарының байлығын күрһәтә. Был алымдарҙың Р. Бикбаев шиғриәтендә бер системаны булдырыуына ҡарамаҫтан, уларҙың нигеҙендә ятҡан һүрәтләү үҙенсәлектәре һәр бер художестволы һүрәтләү сараһын айырып ҡарарға ярҙам итә. Образ сағыулығы автор шиғриәтендә күркәм бер күренеш булараҡ күренеп тора.

Рауил Бикбаев ижады башҡорт шиғриәтендә үҙенсәлекле урын биләй. Шағир үҙ ижадында граждандлыҡ һәм фәлсәфәүи лириканың сағыу өлгөләрен бирә, уны поэтик һүрәтләү саралары менән байыта.

Авторҙың шиғри оҫталығы әҫәрҙәрендә образлылыҡ ҡатламында ла, барлыҡ һүрәтләү-тасуирлау сараларына уңышлы мөрәжәғәт

итеүендә лә, поэтик фигураларҙы әҫәрҙәре строфикаһына уңышлы ҡушып ебәреүендә лә күренә.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Бикбаев Р.Т. Шағир һүҙе - шағир намыҫы. – Өфө, 1997. – 214 б.
2. Бикбаев Р.Т. Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ. – Өфө, 1991. – 212 б.
3. Бикбаев Р.Т. Шағир һүҙе - шағир намыҫы. – Өфө, 1997. – 241 б.
4. Бикбаев Р. Һайланма әҫәрҙәр. 3 том. – Өфө, 2010. – 354 бит.
5. Бикбаев Р. Ай күргәндәй, ҡояш алғандай. – Өфө: Китап, 1998. – 287 б.
6. Бикбаев Р. Яңғыҙ ҡоштоң осоп барғаны. – Өфө: Китап, 2011. – 485 б.
7. Псәнчин В.Ш. Телдең күркәмлек саралары. – Өфө: Китап, 1984. – 298 б.

© Таһирова Р.Н., 2024

УДК 821.512.141

Усманова А.А.,
студентка 4 курса ФБФВиЖ
Салаватова Ф.Р.,
канд. филол. наук, доц.
УУНиТ, г. Уфа

ИДЕЙНО-ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТИ «КОННЫЙ БАШКИР» РАМАЗАНА УМЕТБАЕВА

Произведение Рамазана Уметбаева “Конный башкир”- это великолепное воплощение идеи дружбы, единства, беды, слабости, силы и веры, которые испытывают как люди, так и их верные четвероногие спутники. Очерк затрагивает глубокие чувства и связь между конными воинами и их лошадьми, подчеркивая духовную связь, которая превышает обычные рамки понимания.

Башкирская порода лошадей имеет древние истоки, происходящие от скрещивания степных лошадей из Азии с лесными северными. Их потомки, потомки тарпанов - диких лошадей, очень похожи на своих вымерших предков. Эта порода славится своей выносливостью, неприхотливостью и умом.

Повесть охватывает темы дружбы, предательства и выживания во время тяжелых испытаний Второй мировой войны. Главные герои - солдаты односельчане, оказываются втянутыми в безжалостную реальность войны, где им приходится принимать сложные решения,

отражающиеся на их моральных убеждениях. Тематика повести охватывает не только военные действия, но и внутренний мир героев, их страхи, надежды и желание выжить в этой адской кузнице.

Повесть о башкирской лошади во времена военных лет: Символ дружбы, единства и несокрушимого духа

Важной частью произведения является описание конного завода №46, который был основан в 1930 году на базе конфискованных лошадей кулаков и колхозных лошадей. Завод стал эталоном района, основной задачей которого было разведение лошадей башкирской породы и поставка хороших коней для Красной Армии. Ежегодно военные из Дальневосточного округа приезжали на завод, отбирали хороших коней для военного округа, и завод неоднократно получал благодарности за поставку высококачественных лошадей.

Во время второй мировой войны башкирские лошади играли жизненно важную роль в кавалерийских подразделениях. Они перевозили припасы, людей и вооружение, участвовали в разведке и патрулировании. Лошади были незаменимыми помощниками в сложных условиях военного времени, когда транспорт и горючее были ограничены. Повесть о башкирской лошади подчеркивает тесную связь между людьми и лошадьми. Эти животные были не просто транспортным средством, но и верными друзьями и товарищами по оружию. Дружба и единство, проявленные в повести, являются свидетельством нерушимого духа людей и животных, которые вместе пережили самые трудные времена.

Повесть Рамазана Уметбаева “Конный башкир” является вечным памятником подвигу лошадей и людей, которые сражались и погибли во время Великой Отечественной войны. Это история о мужестве, самоотверженности и нерушимой связи между людьми и их четвероногими друзьями.

Список литературы:

1. Электронный формат повети «Атлы башҡорт» http://kitaptar.bashkort.org/ (дата обращения: 29.04.2024).

2. Научно-исследовательский проект по изучению жизненного пути и творческого наследия Рамазана Уметбаева на тему: «Рамазан Уметбаев – славный сын башкирского народа» https://infourok.ru/nauchno-issledovatelskij-proekt-po-izucheniyu-zhiznennogo-puti-i-tvorcheskogo-naslediya-ramazana-umetbaeva-na-temu-ramazan-umetb-6162249.html (дата обращения: 01.05.2024).

3. Интернет- энциклопедия «Рувики» биография - Уметбаева Р.Г https://ru.ruwiki.ru/wiki/Уметбаев,_Рамазан_Гимранович (дата обращения: 29.04.2024).
© Усманова А.А., Салаватова Ф.Р., 2024

УДК 821.512.141.09

Фәтҡуллина А.Х.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

РӘШИТ НИҒМӘТИҘЕҢ «ҮЛТЕР, УЛЫМ, ФАШИСТЫ!» ПОЭМАҺЫНЫҢ ХУДОЖЕСТВО ҮҘЕНСӘЛЕКТӘРЕ

Рәшит Ниғмәти 1909 йылдың 27 ғинуарында Һамар губернаһы Ырғыҙ йылғаһы буйындағы Диңгеҙбай ауылында ярлы крәҫтиән ғаиләһендә тыуған.

1918 йылда әсәһе Мөхибъямал, 1921 йылда аслыҡтан атаһы Ниғмәтулла үлә. Етем ҡалғас, Һамар, Украина балалар йорттарында тәрбиәләнеп, тере ҡалды. 1924 йылда Өфөгә килә һәм Ленин исемендәге етем балалар өсөн мәктәпкә урынлаша. Ысын тормошо шунда башлана: стена газеталары, ҡульяҙма журналдар, әҙәбиәт түңәрәктәре, тәүге шиғырҙар.

1930 йылда Өфө рабфагын тамамлағас, Туймазы районының «Ленин юлы» гәзетаһы редакцияһында эш башлай. Шунан - Алыҫ Көнсығышта Ҡыҙыл Армия сафында хәрби хеҙмәттә була, артабан тағы ла Туймазы районына эшкә ҡайта. Аҙаҡтан ул, Өфөгә күсеп, «Коммуна» газетаһы редакцияһында, яҙыусылар союзы аппаратында эш башҡара, һуңғы йылдарҙа – профессиональ яҙыусы ине.

17 йәшенән шиғыр яҙа башлай. 1926-1929 йылдарҙа Рәшит Ниғмәти шиғырҙары «Башҡортостан», «Башҡортостан йәштәре» газеталарында, «Сәсән», «Яңылыҡ», «Белем» журналдарында йыш ҡына күренә башлайҙар. 1933 йылда «Кереш» исемле тәүге китабы баҫылып сыға. Яңы тормош ҡороу, «иҫкелек ҡалдыҡтары» менән көрәш яҙыусының төп темаһы була. Утыҙынсы йылдарҙа яҙыусының “Мин постамын”, “Хат”, “Кавказ”, “Тимер юл”, “Байраҡ тураһында поэма” кеүек әҫәрҙәре башҡорт поэзияһында тыуған илгә, халыҡҡа оло һөйөү тойғоларын һүрәтләндергән иң яҡшы өлгөләр булды.

Публицистик лирика, героик эпос Рәшит Ниғмәти поэзияһының иң көслө сифаттарынан береһе булып әүерелә. Ул поэзияның идея-художество юғарылығына ирешеүҙә шағир В. Маяковскийҙан бик ныҡ өйрәнә. Был хаҡта башҡорт шағиры “Ҡыҙыма хаттар” шиғырында, “Маяковский миңә маяҡ булды, ә мин барам ана шул юлдан”, тип хаҡлы әйтте.

1938 йылда Яҙыусылар союзына алына, унда яуаплы сәркәтип эшенә тәғәйенләнә. Китап нәшриәтендә мөхәррир була. «Дауылдар тыуҙырған ғүмер» (1938), «Йәмле Ағиҙел буйҙары» (1940), «Минең баҡсала» (1941) шиғыр һәм поэма йыйынтыҡтары башҡорт халҡының 20-30-сы йылдарҙағы тормошона арналған. Бөйөк Ватан һуғышы башланғас, Өфөнән алыҫ түгел Алкин ауылында сапер эшенә өйрәтеүсе итеп тәғәйенләнә. 1943 йылда 112-се Башҡорт кавалерия дивизияһына барғас, үпкәһе шешеп ауырый. Өфөлә госпиталдә дауалана, хәрби хеҙмәттән бушатыла.

Һуғыш осорондағы ижадында публицистик шиғырҙар өҫтөнлөк ала. Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында Р. Ниғмәти ижады айырыуса әүҙемләшә һәм яңы баҫҡысҡа күтәрелә. Уның “Тыуған илем өсөн”, “Әсә һүҙе”, “Үс ал, патриот!” шиғырҙары, “Үлтер, улым, фашисты!”, “Һинең кәләшеңдең хаттары” поэмалары башҡорт шиғриәтенең алтын фондына инде. Һуғыштан һуң Р. Ниғмәти “Большевик”, “Осҡондан ялҡын”, “Һаҡмар ҡыҙы” поэмаларын ижад итте. Шулай уҡ ошо йылдарҙа «Башҡортостан һүҙе» поэмаһы, «Мөхәббәт һәм нәфрәт» шиғри йыйынтығы донъя күрә һәм уҡыусылар тарафынан йылы ҡабул ителә.

Р. Ниғмәти драматург булараҡ та таныла. «Табип Ғимранов», «Ағиҙел ярында», «Урман шаулай», «Уның йондоҙо» пьесалары авторы. Тәржемәсе булараҡ эшләй: «Игорь полкы хаҡында һүҙ»ҙе, А.С. Пушкин, Н.А. Некрасов, В.В. Маяковский, С.П. Злобин, Д.А. Фурманов, В.П. Катаев әҫәрҙәрен башҡортсаға тәржемә итә. Әҙәбиәт өлкәһендәге хеҙмәттәре өсөн Р. Ниғмәти Хеҙмәт Ҡыҙыл Байраҡ, ике тапҡыр “Почет Билдәһе” ордендары менән наградланды. 1959 йылда уға Башҡортостандың халыҡ шағиры тигән маҡтаулы исем бирелде.

1959 йылдың 13 октябрендә Өфөлә вафат була.

Бөйөк Ватан һуғышының иң көсөргәнешле, Сталинград өсөн һуғыш барған айҙарҙа РәшитНиғмәти иң аҫыл әҫәрҙәренең береһе “Үлтер, улым, фашисты!” поэмаһын яҙа. Совет халҡының мораль-политик берҙәмлеген, фронт менән тыл бәйләнешен, совет һалдаттарының батырлығын сағылдырған был поэма ошо идея-тематик йөкмәткене милли колоритле итеп, героик эпостарҙағыса эпик планда

асышы менән үҙенсәлекле. Илебеҙ тарихендәге ошо хәтәр айҙарҙа шағирҙең башҡорт халҡ поэзияһының гүзәл традицияларына,һуғышсан рухына мөрәжәғәт итеүенең тәрән идея-эстетик йөкмәткеһе бар. Ғәҙәттә, героик эпостарҙа халыҡ батырҙарының көс сығанағы, изге көрәштәре һүрәтләнә, ғәйрәтлелек, илде һаҡлау идеялары поэтиклаштырыла. Башҡорт фольклорының эпик репертуарындағы ҡобайыр кеүек жанрҙарҙа Тыуған ил азатлығы өсөн көсөңдө аямау, дошманға нәфрәт хистәре халыҡты көрәшкә саҡырыусы Ватан ораны төҫөн ала.

Халыҡ ижадының шундай поэтик традицияларына мөрәжәғәт итеп, Рәшит Ниғмәти үҙ поэмаһын Ватан ораны, халыҡтың йөрәк һүҙе формаһында еткереү өсөн эпос рухын, ҡобайыр алымдарын бик оҫта файҙалана. Поэма ваҡытты ҡобайыр алымдарында тасуирлаған эпик күренеш менән асыла:

Ай, таң ине, таң ине,
Ҡыҙарып тыуған таң ине;
Тауына алтын нур ҡойған,
Талына көмөш нур ҡойған,
Йөҙ ҙә етмеш өсөнсө
Ҙур ҡояшлы таң ине...

«Йөҙ ҙә етмеш өсөнсө ҙур ҡояшлы таң» күренешле именлек һәи тыныслыҡ хөкөм һөргән 1941 йылдың егерме беренсе июнь таңының фашизм тарафынан мәкерле рәүшетә һуғыш һөрөмөнә солғатылышын күҙ алдына баҫтыра.

Дошман яуҙарының илебеҙ сиктәрен емереп үткәнен күреп торған Уралтау «юлбарыҫтай ярһынып» аяҡҡа баҫа һәм ил улдары алдында телмәр тота. «Усына шоңҡар ҡундырған, еренә батыр тыуҙырған, иленә яу килгәндә, егетен атҡа мендереп, дошманын пыр туҙҙырған, дуҫын түргә уҙҙырған, аҫыл, батыр Урал» үҙ телмәрендә Тыуған ил азатлығының ни икәнен әйтә, илен-ерен һаҡлап дан ҡаҙанған батыр улдарын иҫкә ала, хас дошманға ҡаршы яуға сығырға саҡыра.

Шағир, шулай итеп Уралтауҙы, башҡорт халыҡ ауыҙ-тел ижадындағыса, символик төҫ алған тере образ рәүешендә һүрәтләй. Башҡорт халҡы күңелендә урынлашҡан тыуған ерҙең традицион образы Уралтауға «йәйрәп ятҡан ете ер», «ташып ятҡан ете күл», «шаулап торған ете урман» артындағы ҙур илебеҙ киңлектәренә ҡушылып, поэмала Тыуған илдең оло образы тыуҙырыла. Шуға ла Уралтауҙың үҙ улдарына мөрәжәғәтенә ҙур патриотик, оло туғанлыҡ тойғолары һалынған.

«Үлтер, улым, фашисты!» поэмаһы художество үҙенсәлеге менән героик эпостарға яҡын, Уралтауҙы тасуирлаған өлөштәр һәм Уралтауҙың телмәре, фарманы, хаты рәүешендә яҙылған бүлектәр ҡобайыр алымдарында бирелгән. Былар иһә поэманың күп юллы строфаларының синтаксик параллелизм, поэтик ҡабатлауҙар, һорау-яуап кеүек бай стилистик сараларын, милли үҙенсәлекле поэтик стилен билдәләй. «Алтын йомғаҡ — ал ҡояш», «типһә тимер өҙөрҙәй, һуҡһа ташты иҙерҙәй», «Сулпанда эшкә башлаған, Өлкәрҙә эшен ташлаған», «һыуһағандың теләгәне һыу була, ти, аҙашҡандың эҙләгәне юл була, ти» тибындағы фразеологик әйтемдәр, «аҫыл ҡала», «алтын бала», «мәғрур, бөйөк Урал» кеүек даими һүҙбәйләнештәр поэманың халыҡсан тел-стиле сараларын характерлай.

Шуға күрә лә шағирҙың халыҡсан образлауҙарға, халыҡ традицияларына нигеҙләнеп ижад ителгән был поэмаһы ҙур тәьҫир көсөнә эйә булды. Поэма һуғыш йылдарында халыҡтың яратып уҡыған әҫәренә әйләнде, уның күп строфалары өскөл фронт хаттарында урын алды. Бөйөк Ватан һуғышы йылдары кешеләрҙең батырлыҡ һәм түҙемлек сифаттары менән бергә, уларҙың мораль көсө, эске рухи сафлығы һәм ныҡлығына ла ҙур һынау булды. Тыуған илде һөйөү тойғоһо иң ауыр моменттарҙа ла кешегә ҙур көс бирә, тиңһеҙ батырлыҡтарға алып бара. Тормошто һөйөү һалҡын үлемде ҡыуа, ошо үлемде сәсеүсе дошманға нәфрәтте арттыра. Р. Ниғмәти үҙе әйткәнсә, Тыуған илгә булған һөйөү кешеләрҙе ҡалҡан һымаҡ һаҡлап тора, хатта «тап йөрәккә тейер пулялар ҙа тайпылышып теймәй үтәләр».

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәте. Урта мәктәптең 10 синыфы өсөн дәреслек. – Өфө: Китап, 2004. – 288 бит.
2. Рәшит Ниғмәти. Әҫәрҙәр ике томда. Т.1. – Өфө: Башҡортостан китап издательствоһы, 1958. – 407 бит.
3. Ғайса Хөсәинов. Халыҡ шағиры Ниғмәти. – Өфө: Башҡортостан китап издательствоһы, 1960. – 254 бит.

© Фәтҡуллина А.Х., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 821.512.141

Хасанова А.Р.,
4 курс, БФШһЖФ студенты
Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

М. АҠМУЛЛА ПОЭЗИЯҺЫНДА МӘҒРИФӘТСЕЛЕК ИДЕЯЛАРЫ САҒЫЛЫШЫ

Күренекле әҙәбиәт белгесе, яҙыусы Ғ. Хөсәйенов белдереүенсә, “башҡорт поэзияһындағы яңы йүнәлеш - мәғрифәтселек реализмының барлыҡҡа килеүе һәм нығыныуы, тәү сиратта, Аҡмулла исеме менән бәйле”.

Мифтахетдин Аҡмулланың шәхес булып формалашыуына, уның әйләнә-тирәне танып белеү ҡараштары үҫешенә Башҡортостанда 40-сы йылдарҙа, күпмелер кимәлдә шулай уҡ 30-сы йылдарҙа, йәғни буласаҡ шағирҙың үҫмерлек һәм йәшлек осоронда барған хәл-ваҡиғалар, ысынбарлыҡ йоғонто яһаны.

Аҡмулланың ҡараштары, идеалдары, фәлсәфәүи уйланыуҙары феодаль иҫкелеккә, дини фанатизмға ҡаршы көрәш процесында, Башҡортостан һәм Ҡаҙағстан шарттарында халыҡты ҡыҫырыҡлауға ҡаршы көрәштә барлыҡҡа килде. Аҡмулла бөтә тормошо буйына халыҡтың ауыр тормош шарттары сәбәбен, йәмғиәттә хөкөм һөргән сәйәси-иҡтисади тигеҙһеҙлек тамырҙарын аңларға тырышты. Алға китеш мөмкинлектәрен ул бары аң-белем таратыуҙа, мәғарифты үҫтереү юлында күрә.

Шулай итеп, Вольтер, Руссо, Радищев кеүек үк, Аҡмулла ла мәғрифәтселек юлына аяҡ баҫа. Ул, батша хөкүмәте сәйәсәтен аңлауҙан алыҫ торһа ла, шиғриәте менән шул ваҡыттағы йәмғиәт ҡоролошона ҡаршы сығыш яһай.

Аҡмулла нимә тураһында ғына ижад итмәһен: ярлыларҙың ауыр тормошомо ул, байҙарҙың рәхимһеҙлегеме, дин әһелдәренең ике йөҙлөлөгөмө, йәшәү мәғәнәһеме, тәбиғәт, йә кешелек проблемаларымы, рухи байлыҡмы – һәр саҡ бөтәһен дә аң-белем, ғилем, һөнәр, әхлаҡ, мәҙәниәт мәсьәләләренә алып килеп бәйләй. Был мәсьәләләр әле Аҡмуллаға тиклем үк ижад иткән М. Иванов, С. Күкләшев, Ә. Ҡарғалы, М. Биксурин, Һ. Салихов, Ш. Зәки кеүек шағир һәм ғалим-яҙыусылар ижадында ла сағылыш тапҡайны.

Мифтахетдин Аҡмулла аң-белемгә, һөнәргә эйә булыу яҡтылыҡҡа, бәхеткә илтер юл икәнен аңлай. Ул, Салауат Юлаевтан һуң, беренсе булып, үҙ халҡына "башҡорттарым!" - тип мөрәжәғәт итә.

Барыбыҙға ла билдәле, яҡшы таныш “Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!” тигән хитабында Аҡмулла мәғрифәтселек идеялары менән һуғыралған хис-тойғоларын, нәсихәттәрен әйтеп бирә:

Башҡорттарым, уҡыу кәрәк, уҡыу кәрәк!
Арабыҙҙа наҙандар күп, уҡыу һирәк.
Аңғыра айыуҙан Уралдағы ҡурҡҡандай,
Эй, туғандар, наҙанлыҡтан ҡурҡыу кәрәк!
Илтифат ит: уҡыуҙалыр шәрафәттәр,
Яһиллыҡтан килә ятыр ҙур афәттәр.
Уҡығандар күктә осор, һыуҙа йөҙөр,
Юҡтыр унда әүлиәлек, кәрамәттәр.
Уҡығанға был донъяла жәләл булыр,
Харам тигән күп шәйҙәр хәләл булыр.
Ырыҫ, дәүләт шишмәһен асам тиһәң,
Ғилем-һөнәр берҙән-бер әмәл булыр.

Ошо уҡ саҡырыу менән шағир туғандаш ҡаҙаҡ, ноғай һәм башҡа халыҡтарға ла өндәшә. “Егетлек хасиәте - мәғрифәттә”, “Йырау”, “Аҡмулланың һүҙе шул...”, “Фазыл Мәржәниҙең мәрҫиәһе”хитаптары тап шундайҙарҙан. Мәҫәлән:

Ҡаҙаҡса шиғыр яҙҙҙым асыҡ ҡылып,
Көнсөлдәрҙең йөрәген асыттырып.
(“Фазыл Мәржәниҙең мәрҫиәһе”)

Мәғрифәтсе-шағирға фекер киңлеге хас. М. Аҡмулланың “Борадәргә” әҫәренән өҙөк ҡарап үтәйек:

Дошмандарға мөҡауәмәт ҡылмаҡ өсөн
Яңы ғилемдәр беҙгә зарур булды.
Хәл килһә, төрлө фәнде күргән яҡшы,
Ғалимдар ҡатарына кергән яҡшы.
Русса уҡып-яҙып ҡына түгел белмәк,
Хәл килһә, французса белгән яҡшы.

Шағир, халҡын аң-белемгә өндәп, башҡа милләттәр тарихын да белергә, сит телдәрҙе лә өйрәнергә саҡыра. Башҡа телдәрҙе өйрәнеп, аң даирәһен киңәйтеп, шәхес булараҡ үҫеү мөмкинлеге бар, тип ҡарай ул.

Белем – кешеләрҙең ихтирамы, унан да бигерәк, наҙанлыҡҡа, дошманға, ҡараңғылыҡҡа ҡаршы ҡорал ул.

Эҙләһәң, табылыр эҙләгәнең,
Белем ал белемгә дуҫлашҡан менән
(Егетлек хасиәте – мәғрифәттә).

Бөйөк мәғрифәтсе Аҡмулланың “Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!”, тип оран һалыуы ла, “...Иң әүәл ғилемеңде уңайлап ал!”, “Хәл килһә, төрлө фәнде белмәк кәрәк” кеүек һәм башҡа ялҡынлы идеялары бөгөн дә үҙҙәренең әһәмиәтен юғалтмай, хатта, киреһенсә, көндән-көн әһәмиәтлерәк яңғырай бара.

Шулай итеп, Аҡмулла ижадының төп үҙенсәлектәрен билдәләп үтәйек:

1) суфыйсылыҡ идеяларына һәм идеалдарына тәнҡитле мөнәсәбәт, әммә шағир шулай ҙа шәреҡ әҙәбиәте шағирҙарына хас алымдар ҡуллана;

2) мәғрифәтселек идеяларын бар күңеле менән яҡлай;

3) шағирға образлы-конкретик фекерләү хас;

4) Аҡмулланың фекер йөрөтөүе айырымланған фәлсәфә итеү түгел, ә маҡсатҡа ярашлы, конкрет рәүештә башҡарыла;

5) шағир үҙенең төплө белеме, фәнни факттарға, тормош менән яҡшы таныш булыуына таяна һәм һәр бер нәмәгә, күренешкә үҙ ҡарашы бар;

6) Аҡмулланың уй-фекерҙәре һәр саҡ алдынғы, заманына ярашлы.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Аглиуллина Ф. Творчество Акмуллы – отражение общественно-просветительской мысли 19 в. Ф. Аглиуллина // Учитель Башкортостана. – 2006. – № 2. – С. 51-52.

2. Аҡмулла. Шиғырҙар / Төҙ., аңлатмалар һәм баш һүҙ авт. Ә. Вилданов. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1981. – 224 б.

3. Вилданов Ә. Аҡмулла – яҡтылыҡ йырсыһы. – Өфө: Башҡортостан китап нәшриәте, 1981. – 168 б.

4. Башҡорт шиғриәте антологияһы. – Өфө: Китап, 2001. – 815 бит.

6. Видьданов А.Х., Кунафин Г.С. Башкирские просветители-демократы XIX века. – М.: Наука, 1981. – 256 с.

© Хасанова А.Р., Салауатова Ф.Р., 2024

УДК 821.512.141.09

Хисамова Э.В.,
студентка, ФБФВиЖ
Гареева Г.Н.,
д-р филол. наук, проф.
УУНиТ, г. Уфа

ТЕМА ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В ПОЭЗИИ НАЗАРА НАДЖМИ

Основная тема большинства произведений Назара Наджми - судьбы людей, живущих в эпоху войны, их тоска по мирной жизни, страдания и потрясения, оставленных войной. В центре многих поэтических шедевров появляются чуждая человеческой природе смерть, последствия войны – разруха, сломленный дух, утраченная любовь, неизлечимые раны сердца, счастье, разрушенное войной. Этим автор без высоких слов, без пафоса доводит до читателя непреодолимую ненависть к войне, категорический отказ от нее. Для поэта внешняя история, внешнее движение не представляют особой важности, его поэтические строки посвящены размышлениям, колебаниям, беспокойствам, устремлениям героев – внутреннему духовному состоянию, душевным потребностям.

В поэзии Назара Наджми запечатлен мир души рядового солдата, который, поднимаясь из окопов, поднимает на своих плечах весь тяжесть войны, бросается в смертельные атаки. Тем самым, в поэзии раскрывается вклад народа в победу [1, с. 25].

Сам Назар Наджми, будучи поэтом-участником Великой Отечественной войны, изображал его во всей его безупречной правде, сквозь его яркие произведения проходили образы фронтовиков, воинов, оказавшихся под ударом судьбы, батыров, ставших жертвами самоотверженной защиты страны. Страшные и терзательные моменты войны изображаются ичерез жизнь тыла, простого народа.

Творчество Назара Наджми вызывает огромный интерес и тем, что он освещает Великую Отечественную войну через судьбы ее воинов, героев. Тематика произведений поэта очень глубокая, значение произведений автора, видевшего войну своими глазами, кратно возрастает. Сегодня, с каждым разом, когда события Великой Отечественной войны остаются в истории, актуальным становится вопрос изучения творчества писателей-фронтовиков о войне, доведения его до будущих поколений. Тема актуальна, так как поэзия Назара

Наджми художественно и правдиво описала военную действительность, в бесконечной многогранной жизни связала судьбу солдата с общественно-политическими, нравственными вопросами.

Тема войны раскрывается в поэзии Назара Наджми уже в 1946-1947 годах – в первые годы послевоенной жизни. В своих стихотворениях «Желание», «Прощай, Веймар…», «Близки моему сердцу все» (цикл «Возвращение»), известных стихотворениях «Котелок», «Капли», поэме «Мать» Назар Наджми изобразил страшные последствия войны для человеческой души. В то же время, в стихотворении «Близки моему сердцу все» поэт воплощает радость от вступления в родную землю после тяжелых фронтовых лет и представляет образ солдата.

Война и мир, история и современность, отцы-воины и современная молодежь - эти темы характерны для множества стихотворений на протяжении всего творчества Н. Наджми. В таких произведениях, как «Котелок», «Александру Матросову», «Миляш» раскрываются через образ-деталь воспоминания о войне. В стихотворении «Снег, падающий рано» военная тематика раскрыта в лирико-психологическом плане. В поэме «Слово рядом со спящим ребенком» поэт в публицистическом ключе рассуждает о войне и мире. Самое нужное место покоя - это колыбель, которая является маленьким пристанищем спящего ребенка. Поэтому размышление автора о безопасности планеты рядом с колыбелью приобретают большое значение.

Ярты быуат алам һулыш,
Ярты быуат буйы һуғыш
Мине һаман аңдып тора,
Тыныс тормаһын тигәндәй,
Атып тора, атып тора [2, с. 57].

В стихотворении образ колыбели, простреленной пулей, имеет яркое идейно-эстетическое значение. Память лирического героя о раненой колыбели привела его к воспоминаниям о трагедии гражданской войны. Сейчас время осложнилось, и необязательно в колыбели останется дыра, чтобы испугать малыша. А поскольку он ничего не знал, то руки современной войны хватило бы даже на тысячи километров. Поэтому человечество сегодня должно быть особенно бдительным.

В послевоенной поэзии Назара Наджми оригинально раскрылась военная тематика. В таких поэмах, как “Мать”, “Берёзы”, трагедия войны показана через символы героини матери, белой берёзы. Поэт размышляет о воинах, переживает за судьбу вдов. Этим произведениям

присущи грусть, размышления о тяготах и ранах войны.

Например, в поэме «Мать» в лирические картины вошли и внутренние монологи матери, в которых ярко отражается гражданская позиция автора:

Туҡта, ваҡыт, һин бер аҙға ғына,
Тик күҙ асып ҡына йомғансы!
Улы менән ерҙе күкрәгенә
Ҡыҫып яткан әсә торғансы! [2, с. 164].

Тема Великой Отечественной войны стала одной из центральных в поэзии Назара Наджми 1960-1980-х годов. Несмотря на то, что напрямую не отображал сражения, военные явления, в произведениях автора всегда прослеживался мотив войны, он последовательно развивался в философской лирике поэта. Почти во всех поэмах поэта размышления о войне и мире местами связаны с тематикой Великой Отечественной войны.

Одним из наиболее ярких произведений в его творчестве является поэма Назара Наджми «Баллада о песне». Произведение, оригинально воплотившее судьбу поверженного в бою воина-поэта, представляет интерес отражением темы Великой Отечественной войны в судьбе поэта-героя.

Открывается баллада эпиграфом из стихотворения Малиха Хариса, а завершается цитированием его стихотворения «Родина». Исходя из этих фактов, критики увидели в лице юноши, содержащегося в произведении, М. Хариса. Однако сам Н. Наджми с такой идеей не согласился. «...Критики... называли поэму про поэта Малиха Хариса... Посвящение поэмы ему... не дает права односторонне подходить к произведению с промежуточной мыслью, и поэма, на мой взгляд, не только о поэте [2, с. 4].

Баллада открывается размышлениями лирического героя о времени. Размышления постепенно приобретают форму состязаний со временем поколений, участвовавших в Отечественной войне. Это состязание, труд советского народа перед историей, поэт сумел ярко передать через художественную деталь. Вот парень, летит, словно на скачках сабантуя. Его охватывают красивые надежды: у финиша он услышит слова и поздравления народа, увидит свою возлюбленную. Но вдруг молодой человек, смахнув рукой, увидел, что площадь сабантуя пуста.

Эпиграф, посвящение баллады придают произведению характер лирической увертюры. А главные события, сюжетная линия

переплетаются с метафорическими, символическими образами, облекаются в лирику и стремительно мелькают перед читателем. Образ Времени, олицетворённый летящей звездой, красивой девушкой, обретает невидимый, едва заметный метафорический оттенок с характерным для него непрерывным движением, развитием. Представленный в виде градации вечных движений времени, философского разлуки, трюков и т.д., баллада является одним их ярчайших образцов жанра в башкирской поэзии.

Заслуги башкирской литературы в Отечественной войне Н. Наджми обобщает в образе джигита:

Һуғыш ҡыры бына, һалдат булып,
Оса, бара, керә ул утҡа.
Бында ла ул икеләтә йәшәй:
Һалдат булып, шағир булып та. [2, с. 25].

Таким образом, поэзия Назара Наджми – это глубоко философская лирика, которая своеобразно раскрывает тему Великой Отечественной войны в башкирской литературе. В размышлениях поэта-фронтовика о войне мы находим глубокую печаль по ушедшим воинам-поэтам, думы о мирном небе, раздумья о ранах, оставленных фронтовыми годами. В этом смысле поэтические произведения Назара Наджми – это завет будущим поколениям о бедах войны, его тяжелом бремени и его чуждости для человеческой души.

Список литературы:

1. Ахметьянов К.Н. Творчество Н. Наджми // Учитель Башкортостана. – 1974. – № 12. – С. 24-29.
2. Наджми Н. Избранные произведения. 2 том. – Уфа: Китап, 2012. – 464 с.
3. Хабиров А.Н. Родник животворящий. – Уфа: Китап, 1998. – 204 с.

© Хисамова Э.В., Гареева Г.Н., 2024

УДК-811.512.142

Хуболов С.М.,
канд. филол. наук, доц.,
Кабардино-Балкарский государственный университет
им. Х.М. Бербекова
Кабардино-Балкарская республика, г. Нальчик

ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПРЕДИКАТАМИ, РЕПРЕЗЕНТИРУЮЩИМИ СОСТОЯНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Состояние является одной из универсальных семантических категорий. А.А. Камалова отмечает, что «Одной из важнейших характеристик окружающего нас мира и человека как части этого мира является состояние. Всепричастность состояния и его разнообразное проявление позволяет говорить об универсальности этого свойства…Состояние, как универсальная категория, наряду с другими – действием, отношением, свойством, количеством и т.п., выявляет существенные, отличительные и категориальные признаки действительности, являясь инструментом познания мира» [3, с. 9].

Универсальность семантической категории состояния, средства и способы ее выражения в языке и речи являются поводом для многочисленных интерпретации объема и содержания состояния. Состояние это ситуация, для которой характерны протяженность во времени, проявляющееся в эпизодичности, фазовость, статичность, неконтролируемость и причинная обусловленность, субъект состояния пассивен. Важнейшими среди указанных причин являются, статическая закрепленность во времени и пассивность субъекта. Категория состояния занимает прочное место в фундаментальной классификации предикатов. Средствами выражения состояния могут выступать слова и их грамматические формы, устойчивые сочетания, фразеологизмы или текст, в котором описываются разнообразные проявления конкретного состояния. Сферами для состояния являются природа, человек, вещи и их свойства, соотносимые с определенными параметрами. На это обращается внимание и в современных научно-теоретических статьях, посвященных темпоративам [2; 5], а также топонимам [7; 8].

В данной статье рассматриваются конструкции с предикатами, выражающими состояние природы, окружающей среды, растений.

Говоря о взаимоотношении языка, мышления к действительности, Б.А. Серебренников пишет, что «необходимо всегда иметь в виду известное качественное различие между мышлением и языком как

средством коммуникации». Создание языка ведет к искажению действительности. В предложениях типа «лес шумит» и «река течет» осуществлена явная персонификация предметов неживой природы: лес не может шуметь и река сама не может течь [6, с. 157]. То же самое можно сказать о таких предложениях, как *Кёк жашнайды* букв. «Небо сверкает» и *Кёк чагъады* букв. «Небо искрится». На определенном этапе развития человеческого мышления окружающая природа отожествлялась с живым существом, небу приписывались такие способности, как сверкать, искриться. В результате длительного употребления указанные эпитеты и выражения закрепились в языке.

Следует отметить, что в данном случае, позиция подлежащего заполняется только существительным *кёк*, а позиция сказуемого – лишь глаголами *жашна, чакъ (от чакъ* «сверкать»), *гюрюлде/кюкюре* «греметь». При таком лексическом наполнении компонентных мест данной схемы состояние атмосферы выражается как признак бытия.

В карачаево-балкарском языке имеется единственный в своем роде глагол (*чууакълан – чууакъ+лан)*, который сочетается только со словом *кюн* «солнце» употребляющемся в значении «погода», например: *Кюн чууакъланады* «Погода проясняется». Семантическая структура этой модели предложения состоит из предиката состояния и субъекта состояния. Ее общая семантика – состояние погоды.

Такой же смысл передается двухкомпонентными предложениями, в которых позиция сказуемого занята глаголами *ачыл* «проясняется» (букв, «открываться»), *игилен/тюзел* «улучшаться», а в роли подлежащего выступает то же самое слово *кюн*, например: *Кюн игиленеди* «Погода улучшилась». *Кюн ачыллыкъды* «Погода проясниться».

В языке имеются именные предложения, синонимичные данным глагольным конструкциям. Например: *Кёк чууакъды* «Погода ясная»; *Кёк тазады* «Небо чистое». Замена лексемы *кёк* каким-либо другим словом обязательно приводит к изменению смысла как указанных глагольных, так и синонимичных с ними именных предложений. Ср.: 1) *Кёк жашнайды* «Сверкает молния» и 2) *Республика жашнайды* «Республика расцветает». Или: 1) *Кёк тазады* «Погода ясная» и 2) *Хауа тазады* «Воздух чист». Из этого следует, что для установления смысла и выделения структурно-смысловых типов предложения важно бывает учитывать характер семантического качества не только предикатной, но и субъектной лексемы [1, с. 176-177].

Значительное количество именных предложений с предикатами физического состояния передают состояние природной среды, проявляющееся в ощущениях холода и тепла, или температуры. В них позицию сказуемого занимают прилагательные типа *жылы* «теплый», *суукъ* «холодный», *жылымды // жылымдыкъ* «тепловатый», *къайнар* «горячий», *къызыу* «горячий», *салкъын* «прохладный». Носителями теплового состояния в карачаево-балкарском языке, как и в других языках, являются «природные, естественные предметы и вещества (камень, песок, вода, море); природная среда, явления природы (ветер, воздух, дождь, снег); артефакты и продукты питания; человек, части его тела». Примеры: *Эрттенлик сууукъду* (З.Т.) «Утро холодное». *Ингир салкъынды* (М.Т.) «Вечер прохладный». *Къыш сууукъду* (З.) «Зима теплая». *Хауа иссиди* «Воздух горячий». *Жай иссиди* «Летом горячо».

В отдельную группу можно выделить пропозиции, передающие состояние воздуха, проявляющееся в обонятельных ощущениях. В них позиция субъекта занята словом *хауа* «воздух», а позиция сказуемого – общеоценочными и частнооценочными прилагательными в прямом и переносном значениях.

В карачаево-балкарском языке нередки конструкции, передающие световое состояние атмосферы, воспринимаемое зрением. В них обычно позиция субъекта занята темпоральными и пространственными именами (*кече* «ночь», *кюн* «день», *кёк* «небо» и т.д.). Сказуемое же представлено адъективами типа *айгъакъ* «ясный», *ачыкъ* «ясный», *мутхуз* «хмурый», *жарыкъ* «светлый», *чууакъ* «ясный», *къарангы* «темный». Например: *Кюн айгъакъды* (М.Т.) «А день ясный». *Бурун кибик чууакъды кёк* (Къ. К.) «Небо чистое, как в старину». *Кече къарангыды* (О.Э.) «Ночь темная». *Кёк ачыкъды* «Небо ясное». *Кюн жарыкъды* «Небо светлое».

Предложения рассматриваемой структуры обозначают и другие атмосферные состояния, связанные с наличием / отсуствием в окружающей среде ветра, снега, тумана, влаги и т.д. Об этом свидетельствуют следующие синтаксические единицы: *Ингир шош эди* (Къ. К.) «Вечер был тихим». *Кюн туманлыды* (О.Э.) «День туманный». *Эрттен аязлыды* (З.) «Утро ветреное»; 4) *Жаз жауунлуду* (М.Т.) «Весна дождливая» [4, с. 96].

Среди фразеологизированных моделей также имеются такие, которые выражают состояние окружающей среды или природы, например: *кёз байланды* «стемнело» (букв. «глаз завязан»), *къарангы кирди* «стемнело» (букв. «зашла темнота»). Примеры: *Кёз байлана,*

барыр жерлерине жетип, аскерчиле сабыр болдула (Х.О.) «Когда стемнело, военные дошли до намеченного места и притаились». *Рамазан, кёз байлана башлагъанлай, жолгъа чыкъды* (Къ. Х.). «Рамазан отправился в путь с наступлением темноты».

На основе фразеологизма *кёз байла* «стемнело» образуется предложение *Къара булутла кёз байладыла* (И.А.) «Черные тучи затмили все вокруг», которое имеет семантическую структуру: субъект состояния окружающей среды – предикат состояния окружающей среды. Его общая семантика: изменение состояния окружающей среды.

В исследуемом языке имеются фразеологизмы типа «*баш къус*», которые сочетаются со словами типа *картоф* «картошка», *будай* «пшеница» и т.п. Они являются одновалентными и на их основе строятся предложения, выражающие пассивное состояние, приписываемое предметным субъектам: 1*) Картоф баш къусду* «Картошка зацвела». 2) *Будай сабанла баш къусдула* «Пшеница зацвела».

Общая семантика этих предложений: выражение состояния, к которому приходят растения в ходе естественного процесса роста, созревания.

Фразеологизмы *жашил къус* «зеленеть», *къаран къал* «остаться незасеянным*»* образуют предложения, семантическая структура которых состоит из предметного субъекта состояния и предиката состояния: *Терекле жашил къусадыла* «Деревья зеленеют». *Сабанла къаран къалдыла* «Поля остались незасеянными». Их общая семантика: выражение состояния растительности [9, с. 99].

Как показывает фактологический материал, в качестве предикатов, выражающих состояние природы, окружающей среды, растений, выступают как признаковые и предметные слова, так и устойчивые обороты.

Список литературы:

1. Ахматов И.Х. Структурно-семантические модели простого предложения в карачаево-балкарском языке / И.Х. Ахматов. – Нальчик, 1983. – 360 с.

2. Ахматова М.А., Додуева А.Т., Кетенчиев М.Б. Вербализация концепта "къыш" (зима) в карачаево-балкарской языковой картине мира / М.А. Ахматова, А.Т. Додуева, М.Б. Кетенчиев // Полилингвиальность и транскультурные практики. – 2021. – Т. 18. – № 2. – С. 153-164.

3. Камалова А.А. Семантические типы предикатов состояния в системном и функциональном аспектах / А.А. Камалова. – Архангельск, 1998. – 325 с.

4. Кетенчиев М.Б. Структура и семантика именных предложений в карачаево-балкарском языке / М.Б. Кетенчиев. – Нальчик, 2000. – 145 с.

5. Кетенчиев М.Б., Додуева А.Т., Ахматова М.А. Полиаспектный анализ названий дней недели в карачаево-балкарском языке / М.Б. Кетенчиев, А.Т. Додуева, М.А. Ахматова // Балтийский гуманитарный журнал. – 2019. – Т. 8. – № 2 (27). – С. 248-251.

6. Серебренников Б.А. Номинация и проблема выбора / Б.А. Серебренников // Языковая номинация. – М., 1977. – С. 157-158.

7. Текуев М.М., Ахматова М.А., Хуболов С.М. Характеристика некоторых топонимов карачаево-балкарского языка с компонентами агъач "лес", терек "дерево" / М.М. Текуев, М.А. Ахматова, С.М. Хуболов // Язык: история и современность. – 2019. – № 2. – С. 111-122.

8. Текуев М.М., Хуболов С.М., Мизиев А.М. Карачаево-балкарские микротопонимы, образованные от названий дикорастущих деревьев / М.М. Текуев, С.М. Хуболов, А.М. Мизиев // Научная мысль Кавказа. – 2020. – № 4 (104). – С. 108-112.

9. Хуболов С.М. Предложения с моновалентными предикатами – фразеологическими единицами в карачаево-балкарском языке / С.М. Хуболов. – Нальчик, 2002. – 147 с.

© Хуболов С.М., 2024

УДК 821.512.141.09

Әбделмәнова Р. Р.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Гәрәева Г.Н.,
филол. фәнд. д-ры, проф.
Өфө университеты, Өфө к.

РӘШИТ НИҒМӘТИ ИЖАДЫНДА ҺУҒЫШ ТЕМАҺЫ САҒЫЛЫШЫ

Тыуған илгә сикһеҙ һөйөү, уны героик фиҙаҡәр яҡлау темаһы һәр ваҡыт ысын халыҡ шағирҙарының һәм яҙыусыларының иң хөрмәтле һәм яратҡан темаһы булып тора. Р. Ниғмәти лә шундайҙарҙан! Унын әҫәрҙәре батырлыҡ-фиҙәҡәрлекте данлау, рухи донъяның иң күркәм сифаттарына, фольклор традицияларына мөрәжәғәт итеү менән бай.

Мәҫәлән, «Йәмле Ағиҙел буйҙары» поэмаһында халыҡ поэзияһы традицияларын оҫта файҙаланып, Ағиҙел, Урал образдары тирәһендә барған ваҡиғалар аша башҡорт халҡының ауыр үткәндәре, героик

революцион көрәше менән бөгөнгө көн бәйләнешен яҡты һүрәтләгән. Ә «Ҡыҙымдың һорауҙарына яуаптар» поэмаһы мәңге һүнмәҫ Тыуған илгә һөйөү һәм дошманға нәфрәт хистәрен уятыуы менән мөһим.

Шулай уҡ һуғыш йылдарында ижад ителгәндәрҙән «Тыуған илем өсөн», «Үс ал, патриот!», «Күберәк нефть, иптәштәр!», «Баҫыуға, туғандар!», «Әсә һүҙе» һ.б. шиғырҙарын һанап үтергә була. Һәр береһе патриотик рухлы йыр булып яңғырай, берҙәмлек тойғоларын сағылдыра.

«Үлтер, улым, фашисты!», «Һинең кәләшеңдең хаттары» поэмалары илебеҙ кешеләренең героизмын, фронт һәм тыл берҙәмлеген кәүҙәләндерәләр. Илде һаҡлау, изге көрәш, дошманға нәфрәт, халыҡтар дуҫлығы кеүек мөһим, бөйөк тойғоларҙы шағир бөтә тулылығы менән күҙ алдына баҫтыра.

Ғөмүмән, Рәшит Ниғмәти Ватанды һаҡлау өсөн көрәш кеүек ҙур темаларға икенсе һулыш биреп, киңерәк яҡтырта белгән. Ә Тыуған ил һәм Тыуған ер азатлығын һаҡлау – уның йыш мөрәжәғәт иткән төп темаһына әйләнә. Был ижадсының тәржемә иткән әҫәрҙәрендә лә сағыла, сөнки ул тәржемә эшендә А.С. Пушкиндың «Руслан һәм Людмила» поэмаһына, «Дубровский» повесына, В. Катаевтың «Яңғыҙ елкән күренә ағарып» романына, В. Маяковскийҙың «В.И. Ленин» поэмаһына, Д. Фурмановтың «Чапаев», С. Злобиндың «Салауат Юлаев», П. Павленконың «Бәхет» романдарына мөрәжәғәт итә.

Билдәле рус драматургы К. Тренев һуғыш йылдарында ижад иткән ҡәләмдәштәренең көндәлек бурысын түбәндәгесә билдәләй: «...үҙеңдең бөтә талантыңды, барлыҡ илһамыңды халыҡ тойғоһон, уның нәфрәтен, Тыуған иленә ялҡынлы һөйөүен, уның бөйөк батырлығын сағылдырыуға арнарға. Сағылдырыу менән генә сикләнмәйенсә, уны еңеү өсөн көрәшкә һәм данлы еңеүгә рухландырырға». [20] Был дәүерҙә ижад ителгән бер төркөм пьесалар фашизмға ҡаршы көрәшкә күтәрелгән совет кешеһе образын күрһәтеүгә арнала. Айырыуса фашист оккупанттарына ҡаршы партизандар көрәше темаһы асыҡ яңғырай. Р. Ниғмәтиҙең 1941 йылда ташҡа баҫтырылған «Петька» пьесаһы тап шундайҙарҙан.

Драманың үткер публицистик тонда, юғары пафос менән яҙылған инеш өлөшөндә автор совет халҡының батырлығы нигеҙҙәрен артист телмәре, хор һәм декламация аша аса, граждандар һуғышы героикаһы менән бөгөнгө ҡаһарманлыҡ сығанаҡтарының бәйлелеген күрһәтә.

---

[20] История советской многонациональной литературы, в шести томах. Т. 3. – М., 1970, с. 170.

Бәләкәй күләмле булыуына ҡарамаҫтан, был пьесала партизандар көрәше, пионерҙарҙың һәм ябай ауыл халҡының уларға героик ярҙамы асыҡ һүрәтләнә. Пионер Петька Свободный образы аша ҡурҡыу белмәҫ батыр образы һынландырыла. Р. Ниғмәтиҙең «Петька» әҫәре фашистарҙың йырткыслығын күрһәтеү, халыкта дошманға нәфрәт һәм Тыуған илгә һөйөү тәрбиәләү, илбаҫарға ҡаршы көрәштең бөтә масса эше булыуын агитацион-публицистик планда яҡтыртылыуы менән мөһим.

Сер түгел, Р. Ниғмәти ижады хаҡында һүҙ барғанда, тәү ситатта, уның Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында яҙылған шиғыр-поэмалары күҙ алдына килеп баҫа. Сөнки һүҙ оҫтаһы башҡорт совет поэзияһында сәйәси лириканың гүзәл өлгөләрен тыуҙырҙы. Уның әҫәрҙәре Тыуған ил, халыҡтар дуҫлығы, тыныслыҡ кеүек ҙур темалар тәрән мәғәнәлелеге менән айырылып тора. Ижадсы һуғыш йылдарының ҡырыҫ реаллеген, хисапһыҙ күп героик һәм трагик ваҡиғаларҙы, үлем менән йөҙгә-йөҙ осрашыу, яу шарттарында совет кешеһенең физик һәм рухи сифаттарын асыҡ, йән тетрәткес итеп бирә алған. Үҙ әҫәрҙәре аша автор Тыуған ил яҙмышы, үлем һәм йәшәү хаҡында тәрәнерәк уйланырға, тормошто ентекләберәк күҙәтергә, күп нәмәләрҙе баһаларға ла өйрәтә, Тыуған илдең ысын патриоты булырға өндәй һәм илебеҙ өсөн иң көсөргәнешле ваҡытта бирешмәҫкә илһамлай. Шул йәһәттән дә инде Р. Ниғмәти ижадының әһәмиәте башҡорт әҙәбиәте өсөн шул тиклем ҙур.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәте тарихы. 7 томда. Т. 4. – Өфө: Китап, 1993. – 456 б.

2. История советской многонациональной литературы: В 6 т. / Глав. редакция: Г.И. Ломидзе, Л.И. Тимофеев (глав. редакторы) [и др.]. – М.: Наука, 1970-1971. Т. 3 / редколлегия В.М. Пискунов (отв. ред.). 1970. – 631 с.

3. Ниғмәти Р.Н. Дауылдар тыуҙырған ғүмер: шиғырҙар, поэмалар. – Өфө: Китап, 2009. – 264 б.

4. Ниғмәти Р.Н., Сәләм Ғ.Ғ., Нәжми Н.Н. Һайланма әҫәрҙәр. – Өфө: Китап, 2009. – 207 б.

© Әбделмәнова Р.Р., Гәрәева Г.Н., 2024

УДК 811.512

Әлимбаева Г.Ғ.,
филол. фәнд. канд., өлкән уҡытыусы,
Латыпова Р.М.,
филол. фәнд. канд., доц.,
Өфө университеты, Өфө ҡ.

БАШҠОРТ ТЕЛЕНДӘ ЛЕКСЕМАЛАШЫУ ЮЛЫ МЕНӘН СИФАТТАРҘЫҢ ЯҺАЛЫШЫ

Башҡорт телендә һүҙбәйләнештәрҙең лексемалашыу ысулы менән барлыҡҡа килгән сифаттар ошо һүҙ төркөмөн тулыландырып килә. Ошо ысул һөҙөмтәһендә барлыҡҡа килгән сифаттарҙы түбәндәге лексик-семантик тематикаға бүлеп ҡарарға була:

1) хайуан төҫтәре: ҡола ерән, ҡола ала, аҡ ҡола, аҡ ҡоба, ерән ҡашҡа, йондоҙ ҡашҡа, ерән ала, ҡан ерән;

2) кешеләрҙең характер һыҙаттарын белдереүсе сифаттар: *асыҡ йөҙлө, ике йөҙлө, ҡара эсле, кесе бәйелле, үҙ һүҙле, эшкә һәләтле, эшкә яраҡлы;*

3) предмет төҫтәре: *алтын һары, сейә көрән, ҡара зәңгәр, ҡарағусҡыл күк, алһыу ҡыҙыл;*

Түбәндәге төрҙәге һүҙбәйләнештәрҙең лексемалашыуы һөҙөмтәһендә теркәлмә ҡушма сифаттар барлыҡҡа килә:

1) «төп килештәге исем + төп килештәге исем»: *ҡамыт аяҡ, ҡуян йөрәк, мәмәй ауыҙ, һыу мейе, эт әҙәм.* Был модель буйынса кешенең характеры һәм тышҡы ҡиәфәтен белдереүсе һүҙбәйләнештәр яһалған, I компоненты булып шундай исемдәр ҡулланыла: *таш бауыр, таш йөрәк, йөн танау, йөн табан.*

Һүҙбәйләнештәрҙә II компонент булып киләһе исемдәр ҙә күҙәтелә: *бәлеш ауыҙ, тауыҡ баш, бүкән баш, йән дуҫ, сер дуҫ.*

2) «билдәһеҙ эйәлек килештәге исем + эйәлек категорияһы аффикслы исем»: *ер сиге, тел биҫтәһе, хан ҡыҙы, әҙәм көлкөһө, йоҡо сүлмәге;*

II компонент сифатында түбәндәге исемдәр ҡулланыла: *йөрәк ите, йән көйөгө, күҙ көйөгө, ғәйбәт тоҡсайы, ошаҡ тоҡсайы;*

3) «төп килештәге исем + сифат»: *алма сыбар, ҡан ерән, тимер күк, сейә көрән, тәңкә сыбар, алтын һары;*

4) «сифат + төп килештәге исем»: *асыҡ ауыҙ, еңел аҡыл, яҙыҡ маңлай, ярыҡ барабан.* Беренсе компоненты сифатында киләһе сифаттар

килә: *буш ҡыуыҡ, ҡара яшыҡ, ҡарт ишәк, тере көйөк, тере мәйет, ят күҙ.*

Бирелгән һүҙбәйләнештәрҙә II компоненты булып киләһе исемдәрҙе атарға була: *йырыҡ ауыҙ, йомро баш, ҙур кеше, оҙон ҡолаҡ, әрәм тамаҡ, ҡоро тел, әсе тел, таҫма тел*;

5) «сифат + сифат»: *ал ҡыҙыл, асыҡ күк, ҡара йәшел, йәшел һары.* Был бирелештә I компонент булып киләһе исемдәр ҡарала: *йәшел: ҡуҫҡыл йәшел, һары йәшел, асыҡ йәшел, ҡуйы йәшел.*

II компоненты сифатында киләһе сифаттар ҡулланыла: *ала: ерән ала, күк ала, ҡыҙыл ала, ҡола ала, туры ала, сыбар ала; буҙ: аҡ буҙ, ала буҙ, күк буҙ, ҡара буҙ;*

6) «төбәү килештәге исем + сифат»: *тамаҡҡа насар, һүҙгә бай, эшкә яҡшы, ҡолаҡҡа ҡаты, аҡылға зәғиф;*

7) «сығанаҡ килештәге исем + «тыш» бәйләүесе»: *саманан тыш, уҡыуҙан тыш, гәҙәттән тыш, сираттан тыш, мәктәптән тыш*;

Түбәндәге, II компонентының береһе һан булып килгән һүҙбәйләнештәр лексемалаша һәм ҡушма сифаттар составына күсә:

1) «һан + төп килештәге исем»: *бер иш, бер туған, ике туған, өс туған, ете ҡат, ике ҡат;*

2) «һан + сифат»: *бер тигеҙ, бер тиң, биш артыҡ, йөҙ яҡшы;*

Сифаттарҙың лексемалашыу ысулы менән яһалышында ҡылым формаларының ҡатнашыуы күҙәтелә. Бындай һүҙбәйләнештәрҙән барлыҡҡа килгән ҡушма сифаттар предметтың характеры, йәше буйынса билдәһен белдерәләр:

1) «төбәү килештәге исем + үткән заман сифат ҡылым»: *башҡа һыймаған, ҡолаҡҡа ятмаған, туҙға яҙмаған, эшкә ашмаған, телгә бөткән;*

2) «һан + киләсәк заман сифат ҡылым»: *йөҙ йәшәр, мең йәшәр;*

3) «төбәү һәм сығанаҡ килеш аффикслы сифат + үткән заман сифат ҡылым»: *буштан килгән, кирегә бөткән, тиҫкәрегә бөткән.*

Ике компонентлы һүҙбәйләнештәрҙең лексемалашыуында «кеүек» бәйләүесе лә ҡатнаша: «төп килештәге исем +«кеүек» бәйләүесе»: *һыу кеүек, ебәк кеүек, һөлөк кеүек, ҡош кеүек*;

Башҡорт телендә һүҙбәйләнештәрҙең лексемалашыуы нигеҙендә өс һәм унан да күберәк компонентлы сифаттар яһала:

1) «билдәһеҙ эйәлек килештәге исем + эйәлек категорияһы аффикслы исем + «кеүек» бәйләүесе»: *тараҡан бото кеүек, эт көтөүе кеүек, ҡуян ҡаны кеүек*;

2) «төп килештәге исем + «кеүек» бәйләүесе + сифат»: *көн кеүек асыҡ, эт кеүек әрһеҙ*;

3) «-п аффикслы хәл ҡылым + үткән заман сифат ҡылым + «һымаҡ» бәйләүесе»: *ҡойоп ҡуйған һымаҡ, үлсәп ҡырҡҡан һымаҡ, һуйып ҡаплаған һымаҡ*;

III компонентлы һүҙбәйләнештәрҙең лексемалашыуында сифаттарҙың III компоненты булып «тор - » ҡылымы йыш ҡулланыла:

1) «билдәһеҙ төбәү килештәге исем + -а / -ә / -й аффикслы хәл ҡылым + «тор - » нигеҙле үткән заман сифат ҡылымы»:

ел үткәрмәй торған, ер ҡаҙа торған, һыу ташый торған, ер үлсәй торған;

«кеүек», «һымаҡ» бәйләүестәре дүртенсе компонент булып дүрт компонентлы һүҙбәйләнештәрҙә осрай:

2) «сығанаҡ килештәге исем + үткән заман сифат ҡылым + төп килештәге исем + «кеүек» бәйләүесе»:

бәйҙән ысҡынған эт кеүек, ситлектән сыҡҡан ҡош кеүек;

3) «һан + төп килештәге исем + «һымаҡ» бәйләүесе»:

ике тамсы һыу кеүек.

Шулай итеп, башҡорт телендә һүҙбәйләнештәрҙең ҡушма һүҙҙәргә күсеүе сифат һүҙ төркөмө составын тулыландырыу, продуктив ысулдарҙың береһе булып тора. Үрҙәге миҫалдар күрһәтеүенсә, ҡушма сифаттарҙың лексемалашыу ысулы менән яһалыуы, ғәҙәттә, бөтә һүҙ төркөмдәрен ала, ләкин был ораҡта сифаттар үҙҙәре һәм исемдәр айырым активлыҡ күрһәтә. Ярҙамсы һүҙ төркөмө араһынан былдай һүҙьяһалыш тибында «кеүек», «һымаҡ» бәйләүестәре ҡатнаша.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Абдуллина Г.Р. Башҡорт теле. Морфонология. – Өфө: Ғилем, 2004. – 128 бит.

2. Ишбаев К.Ғ. Ишкилдина З.К. Башҡорт теленең һүҙьяһалыш һүҙлеге. – Өфө, 2005. – 551 бит.

© Әлимбаева Г.Ғ., Латыпова Р.М., 2024

УДК 821.512.141.09

Янбаев И.К.,
филол. фәнд. канд., доц.,
Өфө университеты, Өфө ҡ.

БӨЙӨК ВАТАН ҺУҒЫШЫНЫҢ ТӘҮГЕ ЙЫЛЫНДА БАШҠОРТ АГИТАЦИОН ШИҒРИӘТЕ
(милли матбуғат нигеҙендә)

Беҙҙең яҡта хаҡлыҡ һәм изге юл,
Беҙҙең яҡта булыр ҙур еңеү!
Ғәйнан Әмири.

Бөйөк Ватан һуғышы башланған көндә үк башҡорт шағирҙары тарафынан тиҫтәләгән шиғырҙар яҙылып, төрлө матбуғат биттәрендә баҫылып сыға. Был дәһшәтле ваҡиғаға арналған шиғриәт халҡыбыҙҙың шул көндәрҙәге тәрән кисерештәрен теүәл асып һалыуы, ғәйәт ҙур эмоциональ тәьҫир көсө, тормошсанлығы менән айырылып тора.

Әҙиптәребеҙҙең Ватан һуғышы башында уҡ яҙылған бар совет халҡы өсөн уртаҡ тойғоларҙың һәр авторҙың ижади шәхсиәтенә бәйле рәүештә төрлө стилдә, темпераментта, төрлө шиғри саҡҡыларҙа сағылыуҙарын тойорға мөмкин. Ҡайһы берҙәренең шиғырҙарында лозунгылы саҡырыу, тарихи үткәндәр менән параллель һүрәтләү, хәтергә таяныу алымдары аша, улдарын, һөйгәндәрен фронтҡа оҙатыусы халыҡ исеменән наказ рәүешендә һ.б. төрлө еткерелде. «М.Кәримдең «Ҡыйратылһын дошман!» шиғыры ике донъя, ике заман» алышына саҡырған тревога булып ҡабул ителде»[1, 39-сы бит].Яу йылдарында шиғриәттә агитацион формалар айырыуса әүҙемләште. Унның ***поэтик саҡырыу, оран, мөрәжәғәт (хитап), наказ, хат, монолог, диалог, плакат*** кеүек төрлө жанр формалары ҡулланылды.Шиғриәттә фольклор мөмкинлектәрен файҙаланыу, айырыуса ҡобайыр, афористик ижад, йыр стиленә тартымлыҡ һуғыштың тәүге көндәрендә үк күҙгә салына башлай.

Рәшит Ниғмәти һуғыштың тәүге айҙарында яҙған «Үс ал, патриот!», «Халыҡ яуабы»[16; 36] шиғырҙары, айырыуса уларҙың һуңғы строфалары– хәрби агитацион поэзияның типик өлгөһө. Әҫәрҙәрҙең тәүгеһе «Патриот, ҡорал тот, дошмандан ал үсең Һәр һүнгән домна һәм һәр бер ваҡ таш өсөн!» тигән саҡырыу менән тамамланһа, икенсеһе хатта дошманға ҡарғыш һүҙҙәрен дә яуҙыра һымаҡ. Яҙыусы, «ни сәсһәң шуны урырһың» мәҡәлен иҫкә төшөрөп, шундай юлдарҙы яҙа:

Гитлер беҙҙең мул игенде

Тартып алмаҡ булды ул.
Мул игенгә һуҙма һин ҡул,
Бомба сәстең, бомба ур.

Р.Ниғмәти үҙенең был осор шиғриәтендә, шул иҫәптән «Ленин ҡалаһы»[23] әҫәрендә лә, ғөмүмән Тыуған илебеҙҙә социализм төҙөү тарихын бер нисә штрих менән генә һүрәтләп, тәрән публицистик дөйөмләштереүҙәр яһай, эпик планда һүрәтләүҙе лирик тасуирлауҙар менән үреп алып бара.Ватан, тыуған илде оборонолау темаһын халыҡтың яу һәм хеҙмәт героикаһы менән тығыҙ берлектә яҡтырта.

Шиғриәттең өгөтләүгә ҡоролған һәм нәсихәт стиленә яҡын булған өлгәләре лә баҫыла тора матбуғатта. Мәҫәлән, Ғәйнан Әмириҙең «Беҙҙең яҡта булыр ҙур еңеү!», «Һәр бер совет кешеһе бөгөн – боец» әҫәрҙәре шундайҙарҙан[12; 39]. Тәүге әҫәрҙә ул «дошман бандаларын» ҡоторонған эттәргә тиңләй, халыҡты «Яуға, ҙур яуға киттек, туғандар! Йөрәк ҡаныбыҙ – тыуған ил өсөн! Алға һәм алға! Беҙҙе саҡырған Күҙебеҙ нуры – Сталин өсөн!» тип, изге яуға саҡыра. Немец фашистарына ҡарата булған нәфрәт түбәндәге юлдарҙа айырыуса көслө яңғырай:

Илебеҙҙең һәр бер пуляһе лә
Дошман ҡаны менән йыуылһын!
Илебеҙҙең һәр бер пуляһе лә
Дошман йөрәгендә һыуынһын!

Икенсе шиғырында автор хеҙмәт кешеһенә өндәшә: «Һәр бер совет кешеһе бөгөн – боец, Ҡайһы поста ғына торһа ла. Той үҙеңде, иптәш, фронттамын тип, Тыныс төндө алыҫ тылда ла» тип, уны «һәр көн һуғыш өсөн биргән» көсө өсөн йөҙө ҡыҙарырлыҡ булмауын теләй, саф выждан менән хеҙмәт итергә, иртәгә көндә «ун ҡат нығыраҡ эшләргә» саҡыра. Шул уҡ авторҙың йыр жанрында яҙылған шиғырҙары ла бар. Әйтәйек, «Ҡырырға» әҫәренең припевы шулай яңғырай:

Ҡан өсөн – ҡан ағыҙырға,
Йән өсөн – йән ҡыйырға!
Турарға дошман сафтарын,
Изге ерҙән ҡыуырға! [28]

Был йыр дошмандарға тамсы аяу белмәгән, йөрәктәрендә тәрән нәфрәт йөрөткән, «шашҡан фашистарҙы һуңғыһына тиклем ҡырырға» ант иткән баһадирҙарға дан, уларҙы тыуған ерҙән ҡыуып сығарырға саҡырыу булып яңғырай. Шул осор әҙәбиәте өсөн хас булғанса, ил етәксеһе И.Сталиндың тәрән аҡылына һәм көсөнә шикһеҙ инаныу тойғоһо ла үҙәкләшеп китә. «Ҙур яуҙарға илде алып бара Сталин, –

беҙҙең бөтмәҫ ҡыуаныс, Еңеүҙәргә туры юлдар яра, Сталин – ирек, Сталин – ышаныс!», ти автор. Ғилемдар Рамазановтың «Емерербеҙ!» шиғыры ла ант һәм лозунг булып ишетелә [11]. Автор немец фашистарының да, ҡасандыр бөйөк рус еренә баҫып ингән Наполеон һымаҡ уҡ, хурлыҡлы еңелеп ҡыуыласағына тәрән ышанысын белдерә, Хәсән һәм Холхин-Гол, ҡарлы Финляндия ҡырҙарындағы алыштарҙы хәтерләй. Бына шундай саҡырыу менән тамамлана шиғыр:

Ил намыҫы, ирек, ватан өсөн
Алға, алға ғына, иптәштәр,
Хаҡлыҡ беҙҙең яҡта!
Беҙ ышанған:
Еңеү беҙҙә булыр, иптәштәр!

Шундай уҡ мотивтар Ә.Ихсандың«Мәскәү»,«Беҙ еңәрбеҙ»[26; 13] шиғырҙарында ла ярылып ята. Автор күп милләтле халҡыбыҙҙың быға саҡлы «бер аяҡтан, берҙәм булып, бергә тупланып» һәр саҡ илебеҙҙе яҡлап сығыуы хаҡында яҙып, был юлы ла дошмандың ҡыйраталасығына, ҡоторонған Гитлерҙың «башһыҙ ҡалыр»ына, «муйынын һындырыр»ына ышаныс белдерә. Ә.Ихсан да Башҡортостан халҡы исеменән «Сталинға тоғро булырға, Ватан һуғышы фронтында иң яуаплы сафта торорға» ант итә:

Илебеҙҙе яҡлап һәммәбеҙ
Көрәш майҙанына китәрбеҙ.
Хаҡлыҡ беҙҙә, беҙ еңәрбеҙ,
Дошмандарҙы тар-мар итәрбеҙ.

Баязит Бикбайҙың «Үлем фашизмға!»[10], Хәниф Кәримдең «Асыу йыры»[4; 15], Сәләх Кулибайҙың «Хөкөмгә тор»[29], Ҡадир Даяндың «Ил батырына» [29] һ.б. әҫәрҙәр барыһы ла шиғри оран, саҡырыу һәм мөрәжәғәт формаһында яҙылған. Баязит Бикбай иһә «Изге һуғыш»[19] шиғырында ҡулға ҡорал алырға саҡырып ҡына ҡалмай, ә фашизмдың тап беҙҙең еребеҙҙә юҡҡа сығараласығын ышанысλы раҫлай:

Еребеҙҙә бара
Ватан һуғышы,
Фашизм ала
Һуңғы һулышын!

«Орденлы яҙыусы Б.Бикбай шиғырынан өҙөмтә» тип иҫкәрмә ҡуйылған «Алға, йәштәр!» [37] шиғыры ла шул уҡ рухта яҙылған. Бында ла автор «Батыр йәшлекте Мәңгелек дан менән ҡапларбыҙ; Бәхетебеҙгә ҡул һуҙған дошманды Ер йөҙөнән һепереп ташларбыҙ!» тигән юлдарҙа совет йәштәренең уртаҡ хистәрен әйтеп бирә. Һуғыш осоронда күп кенә

шиғырҙарҙың һәр төрлө митинг, әҙәби-музыкаль кисәләрҙә һөйләнелеүе билдәле. Б.Бикбайҙың «Ҡоралға, йәштәр!» әҫәренең башына, мәҫәлән, шундай иҫкәрмә яҙылған: «Өфө ҡалаһы йәштәренең антифашистик митингыһында орденлы шағир Б.Бикбай сығышы» [23].Уның шулай уҡ«Ҡалтыраһын ер шары», «Дошман яуап бирер» кеүек шиғырҙарын да антифашистик митингыларҙа телмәр итеп һөйләгәнлеге мәғлүм [1, 41-се бит].

Әйтергә кәрәк, илде дошмандан һаҡлауға әҙерлек темаһына мөнәсәбәтле, ил һаҡсыларының сағыу образын асыуға йүнәлтелгән әҫәрҙәр һуғышҡа саҡлы ла байтаҡ яҙыла. Утыҙынсы йылдарҙа уҡ хәрби тематика поэзияла ҙур урын алып китә. Әҙиптәребеҙ Европа өҫтөнә ҡара шәүлә булып ятҡан фашизмдың бөтөн донъяға ҡурҡыныс янауын, тиҙҙән уларҙың беҙҙең илебеҙгә лә һөжүм итеү ихтималлығын бик яҡшы тойғандар, шунын өсөн дә халыҡты уяулыҡҡа өндәгән әҫәрҙәр йышая. Был йәһәттән Хәниф Кәримовтың апрель айында баҫтырып сығарған «Ил һаҡсыһы Вәлигә» шиғыры иғтибарға лайыҡ [7]. Унда шағир Вәлиҙең бала сағынан ил сигенә һалдатҡа алыныуына саҡлы тормош юлын күҙ алдына баҫтыра, уға изге теләктәрен еткерә:

Вәли энем, һин дә алға атла,
Хәрби техникаға эйә бул.
Ватан тыныслығын һаҡлау өсөн
Еңелмәҫлек батыр – герой бул.

Үрҙә килтерелгән агитацион шиғриәт өлгөләренән айырмалы, Ҡадир Даяндың «Хаҡлыҡ еңер» әҫәре «ирек, бәхет һөйгән кешелектең өлкән енәйәтсеһе фашизмға» ҡаты хөкөм булып яңғырай [17]. Әммә уның күҙгә бәрелеп торған тағы ла бер мөһим һыҙаты бар: Рәшит Ниғмәтиҙең байтаҡ шиғырҙары һымаҡ уҡ, шиғырҙың строфик төҙөлөшө В.Маяковский традицияларын йөрөтә.

Хаҡлыҡ –
дөрөҫлөккә
хөкөм юҡ.
Ялған ҡулы етмәҫ дөрөҫлөккә,
Ул юғары,
уға үлем юҡ.

Матбуғат биттәрендә шиғри наказ формаһында ижад ителгән шиғырҙар күпләп баҫылған. Рәшит Ниғмәтиҙең «Әсә һүҙе» – шуларҙың матур бер өлгөһө [18]. Әсә кеше улын һуғышҡа оҙатҡанда бөтөн тәбиғәт тын ҡала, уның менән бергә тын ала: елдәр иҫмәй, һалҡын шишмәнең

йырҙары тынып тора, ҡамышлыҡтар шауламай, ҡоштар тын ҡала... Әсә балаһына шундай һүҙҙәрен еткерә:

Әйтте: - Улым, бар көрәшкә,
Дошманды емер.
Ҡулдарың ҡорос булһындар,
Йөрәгең – тимер.
Дошманды емер.

Артабанғы юлдарҙа уландың ни өсөн дошманға ҡаршы батыр һуғышырға кәрәклеге әйтелә: «Фашистар алып киләләр Ҡараңғы көндәр, Күҙ йәшле, ҡанлы, ҡайғылы, Боғаулы төндәр, Ҡараңғы көндәр...». Ҡоллоҡ кире әйләнеп ҡайтмаһын, балалар күҙ йәштәре түкмәһен, хурлыҡ тыуымаһын, ҡыҙҙар намыҫы тапталмаһын өсөн улының тиңдәшһеҙ батырлыҡ күрһәтергә тейешлеге нигеҙләнә. Шул наказдар әйтелгәндән һуң бөтөн тәбиғәт уяна, ер тибрәлә; улар Әсә һүҙҙәрен Ватанға – батырҙар иленә тарата. Йәғни, Әсә образы Ватан төшөнсәһе менән берегеп, бер бөтөн булып ойоша; уның әйткәндәре ил ораны булып ишетелә.

Мөхөтдин Тажиҙың халыҡсанлыҡ менән һуғарылған, фольклор элементтарын йөрөткән «Асыу» [28] шиғырының үҙәгендә иһә «етмеш бишен ҡыуыусы» әбей образы тора. Ул Гитлер мәлғүнгә аяуһыҙ нәфрәтен яуҙыра, борон Аҡбуҙ-атын менеп, ҡулға һөңгө, мылтыҡ тотоп яу ҡайтарған ата-бабаларыбыҙ кеүек, донъя йөҙөн хәшәрәттәрҙән таҙартырға өгөтләй. Ир-егеттәрҙе Чапай һымаҡ аттарға атланып дошманға ташланырға әйҙәй:

Ҡул ҡаушарып ятыр ваҡыт
Үтте, балаҡайҙарым,
Көстө һынашырға ваҡыт
Етте, балаҡайҙарым.

Был яҙыусының «Әсә бүләге» [29] шиғыры иһә һуғыш ҡырына ҡыҙыл командир булып киткән һөйөклө улына бүләккә мамыҡ ойоҡ, йөн перчаткалар, ефәк менән ҡыҙыл йондоҙ сигелгән яулыҡ, күстәнәстәр һалған әсәнең хис-тойғоларын, изге теләктәрен еткерә.

Сәләх Кулибайҙың «Ҡылыс һәм Аҡназар» шиғырындағы традицион ҡылыс образына ла Урал батырҙың алмас ҡылысына тиң ҡуйырлыҡ әһәмиәтле мәғәнә һалына:

Һурһаң ҡылысты ҡынынан,
Ҡояш нуры һүрелгән,
Дөм ҡараңғы төндә сығарһаң,
Төшкән энә күренгән.[21]

Автор, халыҡ ижадының ҡәҙимге образдарына нигеҙләнеп, ҡылыс һыны аша халыҡтың яусыллығын, көс-ҡеүәтен, дошманынан һис ҡасан еңелмәҫлеген символлаштыра.

Ғариф Ғүмәрҙең «Оҙатыу» шиғырында ла [22] наказ стиле айырымасыҡ тойомлана: унда трактор менән ер эшкәрткән баҫыу батырын яуға оҙатыу эпизоды һүрәтләнә.

Сабир Кинйәкәй ҙур булмаған «Сестра ҡыҙ тураһында йыр» шиғырын «Ғәмбәрәгә арнайым», тигән [33]. Унда ауыл менән комсомолка, йәш медсестраны фронтҡа оҙатыу күренеше һүрәтләнә.

Ә бына Ярулла Вәлиевтың «Хуш, иркәм!» [5] һымаҡ шиғырҙар «ярҙам килтерә алһа, бер ни түгел минең үлемем» тип, һуғышҡа үҙ теләге менән китеүсе ир-егеттәрҙең һөйгәне менән хушлашыу булып яңғырай. Ҡадир Даяндың «Гөлъямалдың бүләге», «Гөлъямалдың хаты» бүлектәренән торған «Мөхәббәт» шиғыры аша яуҙа йөрөгән Сәлимйән менән һөйгәне образдары аша фронт менән тыл берҙәмлеге күҙ алдына баҫтырыла [30]. Үҙенең эпистоляр формаһы һәм бүтән поэтик үҙенсәлектәре менән ул Р.Ниғмәтиҙең «Һинең кәләшеңдең хаттары», «Егеттең яуаптары» әҫәрҙәренә яҡын.

Сәләх Кулибайҙың «Хөкөмгә тор» [29], Ғәйнан Әмириҙең «Берҙәм фронт» [14] әҫәрҙәре үҙҙәренең идея-тематик йөкмәткеһе менән бер-береһенә яҡын. Тәүгеһендә автор, француз, поляк, грек, хорваттарға өндәшеп, бөтөн донъя халыҡтарын «Гитлер шакалдарына» ҡаршы берҙәм күтәрелергә саҡыра. Икенсе әҫәрҙә иһә Ғ.Әмири «Союз халҡы» ғына түгел, инглиздәрҙең, американдарҙың, поляк, голланд, норвег, чех, барлыҡ славян, румын һәм немец халыҡтарының да фашизмға ҡаршы берҙәм фронт сафына баҫыуҙарын һүрәтләй. Ғариф Ғүмәрҙең «Юлбашсының һүҙҙәре»[31] шиғырының да әлеге әҫәрҙәргә яҡынлығы бар. Бында автор «ҡанда йөҙгән бөтә» илдәргә, ҡара төндә янған маяҡ кеүек, яҡты юл күрһәтеүсе юлбашсы образына мөрәжәғәт итә, бөтә донъяға еңеү киләсәгенә шикләнмәй:

Берлиндарҙа, Рим, Париждарҙа
Ал сәскәләр гөрләп атырҙар!,

- ти ул.

XX быуаттың иң әүҙем ижадсыһы Сәйфи Ҡудаштың был осор шиғриәте лә жанр-стиль диапозоны, идея-тематик байлығы менән айырылып тора. Әҫәрҙәре рус, татар телдәрендә лә төрлө тупланмаларҙа, республика матбуғатында күпләп баҫылған. Мәҫәлән, уның бер шиғырының Елена Ильина тәржемәһендә рус телендә «Ответь мне!» исеме аҫтында донъя күреүе күҙгә салынды»[24]. Автор унда «Ҡанға –

ҡан, үлемгә – үлем!» лозунгыһын ташлай, ватандаштарында ғәм, фашистарға нәфрәт тойғоһо уятырға тырыша; һуңғы юлдарҙа изге һуғышҡа барып, дошманды тар-мар итеп ҡайтырға сәмләндерә:

Назови мне свой подвиг, с которым придешь
Ты на праздник великих побед.
И герою, сидящему рядом с тобой,
Что ты скажешь, товарищ, в ответ?

Яҙыусы ижадының «кухняһы»н, ижад лабораторияһы үҙенсәлектәрен, хәҙерге уҡыусы өсөн билдәле бер яңылыҡ булырҙай мәғлүмәттәрҙе лә осратырға була теге йәки был әҫәрҙәрҙең тәүге гәзит варианттарында. Мәҫәлән, Рәшит Ниғмәтиҙең «Герой тураһында поэма»һының үҙәгендә торған летчик Васяның меңәрләгән совет һуғышсыһының дөйөмләштерелгән образы икәнлеген яҡшы беләбеҙ. Ә бына әҫәрҙең конкрет шәхес иҫтәлегенә бағышланыуы хаҡында абруйлы сығанаҡтарҙа мәғлүмәт осрамай. 1941 йылдың июлендә яҙылып, «Ҡыҙыл Башҡортостан» гәзитенең шул йылдың 21 сентябрь һанында баҫылған «Герой турында поэма» әҫәренең башында шундай иҫкәрмәне уҡырға мөмкин: «Һауа һуғышында дошмандың бер нисә бомбардировщигын атып төшөргән һәм пулемет лентаһында патрондары бөткәс, бензины аҙ ҡалғас, дошман самолеты өҫтөнә үҙ самолеты менән ырғытылған, дошманды һәләк иткән һәм үҙе лә Ватан өсөн ҡорбан булған старший лейтенант Иванов иҫтәлегенә бағышлайым был поэманы»[21]. Тимәк, был әҫәр Гастелло, Талалихин кеүек һуғышсыларҙың батырлыҡтарына тиклем үк ҡаһарманлыҡтары менән танылған совет офицерына арналған.

Сабир Кинйәкәйҙең 1941 йылдың октябрендә тыуған «Коля» шиғырының ни сәбәпле яҙылыуы хаҡында ла тулы мәғлүмәт бар. Автор «Совет Информбюроһынан. 1941 йыл 8 октябрҙәге киске белдереү» тип, әҫәрҙең яҙылыуына нигеҙ булған ваҡиға сығанағын да күрһәткән. Әҫәр башында шундай тетрәндергес бер факт теркәлгән: «Ленинград өлкәһе Луга ҡалаһында фашистик йыртҡыстар 13 йәшлек Николай Леонтьевты ғазаплап үлтергәндәр. Немецтар унан уның оло ағаһының ҡайҙа булғанлығын белергә тырышҡандар. Малайҙың ҡолаҡтарын ҡырҡҡандар, уң ҡулының йөҙороғон ҡырҡып ташлағандар. Ләкин ул палачтарҙың һорауҙарына яуап бирмәгән. Совет малайының үҙен батыр тотоуы фашистик йыртҡыстарҙы ҡотороноу хәленә килтергән. Бер нисә сәғәт язалағандан һуң гитлерсылар батыр герой Николай Леонтьевты штык менән сәнсеп үлтергәндәр»[34].

Р. Ниғмәтиҙең, С. Ҡудаштың, Б. Бикбайҙың, Х. Кәримдең, М. Сөндөклөнөң, М.Кәримдең һәм башҡа шағирҙарҙың, әйтәйек, «Ватан саҡыра» поэтик йыйынтыҡҡа ингән «отклик-шиғырҙары, ғөмүмән, яу йылдарының агитацион поэзияһы идея-художество үҙенсәлектәре менән граждандар һуғышы йылдарының революцион поэзияһына, В. Маяковский, Д. Бедный, М. Ғафури шиыырҙарына бик яҡын. Улай ғына түгел, шул поэтик традицияларҙың яңы тарихи шарттарҙағы дауамы булып ҡабул ителә»[1, 41-се бит]. Ошо уҡ ҡылыҡһырламаны гәзит-журналдарҙа әҫәрҙәре сығып торған бүтән авторҙарға ҡарата ла әйтергә була, әлбиттә.

Һуғыштың тәүге йылындағы агитацион йөкмәткеле шиғриәт тик билдәле яҙыусылар тарафынан ғына тыуҙырылмай. Газеталарҙа һәүәҫкәрҙәрҙең, мәҫәлән, Ш.Хәйриҙең «Яңы ҡояш тыуыр донъяла»[2], А. Наймановтың «Минең антым»[3], Х. Ғилманшиндың «Законыңды ерҙән һөрөрбөҙ!»[3], Н. Ҡотосовтың «Дошманға үлем!»[8], Р. Уразаҡовтың «Мин дә әҙер фронтҡа»[38], М. Уразаевтың «Һөйөклө машинам»[6], Х. Ғараповтың «Дошман юҡ ителер»[35] ише шиғырҙар донъя күргән. Араларында йырға тартым булғандары ла осрай. Миҫал өсөн Б. Бикмайҙың «Зөбәйҙә»[32], Ғ.Йәнбирҙиндың «Башаҡ йыябыҙ (Бәләкәйҙәр йыры)»[9] әҫәрҙәрен күрһәтергә мөмкин.

Һуғыштың тәүге йылында тыуған шиғриәттә башлыса халыҡты дошманға ҡаршы мобилизациялау, фашизмға ҡаршы берҙәм күтәрелергә саҡырыу, ил өҫтөнә оран ташлау, халыҡҡа мөрәжәғәт итеү йүнәлеше көслө булды. Һуңғараҡ иһә ул йылдарҙың ҡырыҫ ысынбарлығы, фронт һәм тылдағы иҫәпһеҙ күп героик һәм трагик ваҡиғалар, үлем менән йөҙгә-йөҙ осрашыу, һуғыш шарттарында, конкрет эпизодтарҙа башлыса башҡорт һуғышсыһы миҫалында совет кешеһенең физик һәм рухи сифаттарын асып һалыу, Тыуған ил яҙмышы, үлем һәм йәшәү хаҡындағы фәлсәфәүи уйланыуҙар, тормош күренештәрен теүәлерәк тасуирлау, ентеклерәк күҙәтеү, интернационализм, дуҫлыҡ темаларының үҙәкләшеүе, шиғриәттең географик даирәһе, шиғриәт-ара бәйләнештәрҙең киңәйеүе, яҙыусыларҙың оҫталығы камиллаша барыуы һ.б. үҙенсәлектәр асыла барҙы, совет кешеһенең характер һыҙаттары тәрәнерәк һүрәтләнә,мораль-этик мөнәсәбәттәрҙе тасуирлау ҙа ҙур урын ала башланы.

Һуғыш йылдары шиғриәте – рухи бөйөклөктөң көҙгөһө, халҡыбыҙ ҡаһарманлығының сағыу йылъяҙмаһы ул.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Башҡорт әҙәбиәте тарихы. 4 том. – Өфө: «Китап», 1993. – 445 б.
2. Большевик. 1941 йыл, 26 июнь.
3. Большевик. 1941 йыл, 28 июль.
4. Генераль сызык өчен. 1941, 26 июнь.
5. Еңү юлында. 1941, 9 август.
6. Еңәрбеҙ. 1941 йыл, 17 июль.
7. Коммуна байрағы. 1941 йыл, 23 апрель.
8. Ҡыҙыл Баймаҡ. 1941 йыл, 13 июль.
9. Ҡыҙыл Байраҡ. 1941 йыл, 12 август.
10. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 5 июнь.
11. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 20 июнь.
12. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 23 июнь.
13. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 24 июль.
14. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 5 август
15. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 23 август.
16. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 27 август.
17. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 3 сентябрь
18. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 5 сентябрь
19. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 7 сентябрь.
20. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 20 сентябрь
21. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 21 сентябрь.
22. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 28 сентябрь.
23. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 5 октябрь.
24. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 19 октябрь.
25. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 26 октябрь.
26. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 2 ноябрь.
27. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 6 ноябрь.
28. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 5 декабрь.
29. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 14 декабрь.
30. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 26 декабрь.
31. Ҡыҙыл Башҡортостан. 1941 йыл, 28 декабрь.
32. Ленин байрағы. 1941 йыл, 17 август.
33. Ленин байрағы. 1941 йыл, 24 август.
34. Ленин байрағы. 1941 йыл, октябрь.
35. Октябрь юлы. 1941 йыл, 2 июнь.
36. Ударсы. 1941 йыл, 1 ноябрь.
37. Ударсы. 1941 йыл, 7 ноябрь.
38. Ударсы. 1941 йыл, 31 август.
39. Яңа жиңүләргә. 1941 йыл, 7 ноябрь.
40. Ярыш. 1941 йыл, 19 июнь.

© Янбаев И.К., 2024

УДК 821.512.141

Яҙыҡбаева З.Р.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

БАШҠОРТ ӘҘӘБИӘТЕ ДӘРЕСТӘРЕНДӘ ТӨРЛӨ МЕТОДТАРҘЫ ҠУЛЛАНЫУ

Үҫеп килгән быуынға белеем һәм тәрбиә биреүҙә әҙәбиәт дәрестәренең йоғонтоһо бик ҙур. Йәш быуында юғары кешелеклелек сифаттары, иманлылыҡ, шәфҡәтлелек һыҙаттары тәрбиәләүҙә мәктәптә уҡытыла торған фәндәр системаһында әҙәбиәт үҙенсәлекле һәм айырыуса әһәмиәтле урынды алып тора. Һүҙ сәнғәте булған нәфис әҙәбиәт тормош ваҡиғаларын, кешеләр характерын образдар аша сағылдырып, кешенең йәмғиәттә тотҡан урыны, үҙ-ара мөнәсәбәте, уй-хистәре, донъяға ҡарашы хаҡында белем бирә.

“Әҙәбиәт - кеше хаҡындағы ғилем, ти бөйөк рус яҙыусыһы М. Горький. Ғ. Хөсәйенов матур әҙәбиәтте “иҫ китмәле тылсымлы донъя” менән сағыштыра. Ҙур аҡыл эйәләренең ошо һүҙҙәрендә оло хаҡлыҡ ята. Әҙәбиәткә ҡарата әйтелгән был баһа тел һәм әҙәбиәт уҡытыусылары иңенә ҙур яуаплылыҡ та өҫтәй, алдына киң ҡоласлы маҡсаттар ҙа ҡуя.”

Әҙәбиәт - ул ижад, донъяны танып белеү, халыҡтың рухи сығанағы, тормоштоң художестволы сағылышы. Әҙәбиәт дәрестәрендә әҙәп, матурлыҡ сифаттары тәрбиәләнә. Улай ғына ла түгел, әҙәбиәт – уҡыусыларҙы логик фекерләргә, донъяға ҡарашты, йәмғиәттәге ҡатмарлы мөнәсәбәттәрҙе аңларға өйрәтеүсе предметтарҙың береһе. Тап ошо дәрестә уҡыусы үҙенең фекер аныҡлығын тулайым күрһәтә ала. Әҙәбиәт дәрестәрендә шәхес тәрбиәләнә. Уҡытыусы уны үҙ аллы фекер йөрөртөргә, рухи ҡиммәттәрҙе баһаларға өйрәтә.

Әҙәбиәт уҡытыуҙы заман талаптары юғарылығына күтәреү - әҙәби тексты тәрән өйрәнеү, уның образлы туҡымаһына иғтибарҙы көсәйтеү, йөкмәткеһен уҡыусыларҙың тойғо менән ҡабул итеүенә ирешеү, тигән һүҙ. Әҙәбиәт методикаһы буйынса махсус хеҙмәттәр яҙыла, китаптар баҫтырып сығарыла, яңыртылып тора. Мәҫәлән, М.Ғ. Ғималова, Б.М. Мәсәғүтова, Б.Б. Ғафаров, М. Юлмөхәмәтов, М.Х. Иҙелбаевтарҙың мәктәптә әҙәбиәт уҡытыу методикаһына, айырым яҙыусыларҙың ижадын өйрәнеү проблемаларына арналған хеҙмәттәре уҡытыусыларға

эштәрендә алыштырғыһыҙ ярҙамсы булып тора. Билдәле бер йүнәлештә эшләү өсөн белеем биреү учреждениеларына программалар төҙөлә.

Айырыуса М.Ғ. Ғималованың "V-XI кластарҙа башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу методикаһы" ҡулланмаһы юғары кимәлдә эшләнелгән. Унда күп әҫәрҙәрҙе заман талаптарына ярашлы уҡытыу методикаһы, әҙәби әҫәрҙе өйрәнеү буйынса ниндәй талаптар ҡуйылыу, этаптар билдәләү, жанр үҙенсәлектәрен тикшереү, уҡыусыларҙың һөйләү һәм яҙыу телмәрен үҫтереү буйынса күрһәтмәлр - барыһы ла аңлайышлы күрһәтелә.

Мәктәптә уҡытыу фәне булараҡ әҙәбиәт үҙе өс элементтан тора. Ул, беренсенән, әҙәби әҫәрҙең үҙен уҡып үҙләштереү өсөн һайланған текстарҙы, яҙыусының ижадын, икенсенән, әҙәбиәт тарихы һәм теорияһын, өсөнсөнән, тел ғилеме буйынса мәғлүмәттәрҙе үҙ эсенә ала. Уларҙы ойоштороп, белеем биреүҙә донъяға фәнни ҡараш формалаштырыу, эстетик тәрбиә биреү, логик һәм образлы фекерләү, телмәр культураһын үҫтереү бурыстары хәл ителә.

Мәктәптә әҙәбиәтте уҡытыу йәмғиәтебеҙҙең, халыҡтың рухи тормошондағы хәл-ваҡиғалар, яңы үҙгәрештәр менән осраша. Шәхес азатлығы, кеше хоҡуғы, законлылыҡты, ғәҙеллекте яҡлау, кеше яҙмышына, уның эске донъяһына арта барған иғтибар, мили аңды уятыу, мили ғорурлыҡ тәрбиәләү бурыстары, иҡтисади һәм экологик һәләкәт мәсьәләләре, һис һүҙһеҙ, йәш быуынды уҡытыуҙа, тәрбиәләүҙә ҙур йоғонто яһай.

Әҙәбиәт дәрестәрендә программа буйынса билдәләнгән әҫәрҙең йөкмәткеһе менән танышыу менән генә сикләнеп, уҡыусыла алда һанап үтелгән бурыстарҙы тәрбиәләп булмай. Ҡуйылған маҡсаттарға ирешеү өсөн әҙәбиәт уҡытыусыһы дәрестәрҙе бай йөкмәткеле, башҡа фәндәр менән бәйләп, төрлөләндереп, ҡыҙыҡлы итеп үткәрергә бурыслы. Һәр дәрес гел бер төрлө формала ҡоролорға тейеш түгел, сөнки бер төрлөлөк һәр кемде ялҡыта. Ундай осраҡтарҙа уҡыусыларҙың зиһене тарҡала, иғтибарлылығы юғала һәм улар теманы ла, дәрестең йөкмәткеһен дә ҡабул итмәй. Шуның өсөн уҡытыусы төрлө әҙәбиәт уҡытыу методтарына мөрәжәғәт итеп, уҡыусыларға тәрән белем, төрлө яҡтан тәрбиә бирергә, уй-зиһенен үҫтерергә, рухи донъяһын байытырға тейеш.

Ғалимдар тарафынан әҙәбиәт уҡытыуҙың дидактик методтары тикшерелгән һәм өйрәнелгән. Уҡытыусыға тәҡдим ителгән дөйөм методтарға нигеҙләнеп дәрестәрен төҙөргә, уҡыусыларҙа әҙәбиәткә ҡыҙыҡһыныу уятырға ғына ҡала.

Уҡытыу методы - уҡытыусы эшмәкәрлегенең айырым дәрескә һайланған төп йүнәлеше, "уҡыусының белем, оҫталыҡ күнекмәләренә

эйә булыуына, ҡараштары формалашыуына, һәләтлектәре үҫеүенә ярҙам итеүсе эш ысулдары". Һуңғы йылдарҙа уҡытыу методтары араһында Н.И. Кудряшев классификацияһы киң ҡулланыла. Н.И. Кудряшев классификацияһы ижади уҡыу, эвристик, тикшеренеү, репродуктив (күсермә) методтарын үҙ эсенә ала. Иҙелбаев М.Х. хеҙмәтенә таянып, һанап үткән методтарға аңлатма биреп китәбеҙ.

Ижади уҡыу методы. Был методтың алымдары әҙәби әҫәр тексы менән танышыу, уның йөкмәткеһен ижади үҙләштереү, тасуири уҡырға өйрәнеү эшмәкәрлектәре менән бәйләнгән. Ижади уҡыуҙың маҡсаты әҫәрҙе ҡабул итеүҙе активлаштырыуға, балаларҙың кисерештәрен тыуҙырыуға ҡайтып ҡала.

Художестволы әҫәрҙе уҡыуҙың мөһим үҙенсәлектәре бар: ул һәр кемдән һүҙгә, фразаға, ритмға иғтибарлы булыуҙы талап итә. Хыялға, эмоциональ-эстетик кисерештәргә киң мөмкинлектәр аса.

Эвристик метод. "Эврика" һүҙенән алынған: эҙләнеү, табыу мәғәнәләрен күҙ уңында тота. Был метод уҡыусыларҙың танып белеү эшмәкәрлеген үҫтереүҙә мөһим роль уйнай. Ул әҫәргә анализ ваҡытында киң ҡулланыла. Ә анализ, ғәҙәттә, әңгәмә юлы менән алып барыла. Эвристик әңгәмә уҡыусыларға художестволы әҫәрҙә күтәрелгән әхлаҡи, ижтимағи-сәйәси, философик проблемаларҙы аңларға ярҙам итә.

Тикшеренеү методы, нигеҙҙә, уҡыусыларҙың үҙ аллы фекерләү эшмәкәрлеге менән бәйләнгән. Был осраҡта әҫәрҙең дәрестәрҙә асылып бөтмәгән яңы аспекттары өҫтәмә эш рәүешендә үҙ аллы башҡарыла. Уҡытыусы бары тик проблемалы һорауҙар ҡуйыу ярҙамында йүнәлеш кенә бирергә мөмкин. Был проблемалы һорауҙар, эҙләнеүҙәр талап итә торған эштәр биреү аша дәрестәрҙә, конференцияларҙа уҡыусыларҙың доклад һөйләүҙәре, белдереү менән сығыштары, төрлө яҙма эштәр башҡарыуҙары аша тормошҡа ашырыла. Дәрестә, конференцияла йәки диспутта тикшереү өсөн кластан тыш уҡыуға программала ҡаралмаған, әммә бөгөнгө көндә актуаль проблемаларҙы күтәргән яңы әҫәрҙе һайларға мөмкин. Мәҫәлән, бөйөк мәғрифәтсе Аҡмулла шиғырҙарын алғанда, уның буйынса уҡыусыларға индивидуаль эштәр таратып бирергә була. Уҡыусыларҙың үҙ аллы эшенә уҡытыусы тарафынан дөрөҫ йүнәлеш биреүсе консультация үткәрелә, материалдарҙы йыйыу, системаға килтереү буйынса юлдар күрһәтелә. Тикшереү өсөн бөтә әҫәрҙе түгел, уның бер өлөшө, эпизоды, бер проблемаһы, авторҙың тел үҙенсәлеге, образдар системаһы ғына алыныуы мөмкин. Йәғни, шиғырҙарға уҡыусының тулы анализ биреүе маҡсат итеп ҡуйылмай.

Репродуктив (күсермә) метод уҡусыларға материалды үҙ аллы үҙләштереүе ауыр булғанда йәки уға оҙаҡ ваҡыт талап ителгәндә ярҙамға килә. Үтә ҡатмарлы төшөнсәләр менән бәйле белем уҡыусылар аңына әҙер сығанаҡтарҙан күсерелә: уҡытыусы һүҙенән, лекциянан, дәреслектәрҙән һ. б.

Педагогик процеста һанап үткән методтар һәр ваҡыт үҙ ара бәйләнештә тора. Уҡытыусы дәрестең маҡсатынан һәм йөкмәткеһенән сығып теге йәки был методты ҡуллана. Мәғрифәтселәр ижадын өйрәнгәндә, мәҫәлән, репродуктив методты ҡулланыу күҙаллана.

Мәғрифәтсенең тормошо һәм ижадын өйрәнеү ғәҙәттә биографик материалдарға бәйле ҡоролған инеш дәрестәрҙә яҡтыртыла. Юғары кластарҙа уҡыусыларға алдан яҙыусының биографияһын өйрәнеп, инеш дәрестә доклад менән сығыш яһау кеүек эш бирелеүе мөмкин. Мәҫәлән, конкрет теге йәки был яҙыусының тормош һәм ижадына күсер алдынан, бер нисә көн алдан темалар бирелә, төрлө өҫтәмә материалдар тәҡдим ителә. Бер уҡыусы яҙыусының тормош юлын яҡтыртһа, икенсеһе уның тураһында замандаштары фекерҙәре менән доклад яһай. Шулай уҡ яҙыусы тураһында матбуғат биттәрендә яҡтыртылған ҡыҙыҡлы мәҡәләләр менән дә дәресте байытырға мөмкин.

Әҙәбиәт исемлеге:

1. Ҡотлоғәләмова Г. Әҙәби әҫәрҙәрҙе анализлауҙа традицион булмаған алымдар ҡулланыу. // Башҡортостан уҡытыусыһы. 2002, № 9. – 34-35-се б.

2. Ғималова М.Ғ. V-XI кластарҙа башҡорт әҙәбиәтен уҡытыу методикаһы. – Өфө: Китап, 1994. – 452 б.

3. Иҙелбаев М.Х. Әҙәбиәт уҡытыу методикаһы. Юғары уҡыу йорттарының филология факультеты студенттары өсөн дәреслек. – Өфө: БДУ-ның РНБ, 2011. – 210 б.

© Яҙыҡбаева З.Р, Салауатова Ф.Р., 2024

УДК 821.512.141

Яҙыҡбаева З.Р.,
5 курс, БФШһЖФ студенты
Салауатова Ф.Р.,
филол. фәнд. канд., доц.
Өфө университеты, Өфө ҡ.

ЗАКИР ҺАҘИҘЫҢ «БӘХЕТЛЕ ҠЫҘ» ХИКӘЙӘҺЕНДӘ МӘҒРИФӘТСЕЛЕК ИДЕЯЛАРЫ САҒЫЛЫШЫ

XX быуат башы башҡорт әҙәбиәтенең күренекле вәкиле Закир Һаҙи үҙенең тәүге әҫәрҙәрендә үк иҫкелек менән яңылыҡтың көрәше, ҡатын-ҡыҙ азатлығы, саф мөхәббәт, бәхетле ғаилә мәсьәләләрен күтәреп сыға. Ул ҡатын-ҡыҙҙың йәмғиәт тормошонда, мәҙәни-ағартыу эштәрендә әүҙем ҡатнашырға, тормош иптәшен күңеле, саф тойғолары ҡушыуы буйынса һайлап алырға, үҙ яҙмышын үҙе хәл итергә, бәхетен табырға, һөйөклө ир ҡатыны һәм бала әсәһе генә түгел, бәлки хөрмәтле «ил әсәһе» булырға тулы хоҡуғы бар, тип иҫәпләй.

Был йәһәттән уның «Бәхетле ҡыҙ» тигән тәүге хикәйәһе иғтибарға лайыҡ. Унда наҙанлыҡ һәм ярлылыҡ хөкөм һөрә. Ауыл мәктәбенә уҡытыусы итеп ебәрелгән Ибәт үҙе иҫкелеккә йәбешеп ятҡан кеше булып сыға. Хатта өйгә ҙур тәҙрә ҡуйҙырыуҙы ла ул «тәкәбберлек ғәләмәте», шәриғәт ҡушҡандарға ҡаршы эш, тип иҫәпләй. Уның өсөн ҡатын-ҡыҙҙар - «кәнизәк кеүек» хоҡуҡһыҙ заттар. Үҙенең ҡатыны Хәҙисә абыстайҙы бик йәберләп, өйҙә лә, ҡырҙа ла алһыҙ-ялһыҙ ауыр эштәр эшләтеп яфалай.

Ул ирҙәре йәберләгән ҡатындар уға ялыу менән килһә, уларҙы «шәриғәт шулай ҡушҡан», тип орошоп ебәреүҙән башҡаны белмәй. Һөҙөмтәлә, «был ауыл халҡы ҡатындарын ат, ишәк кеүек хеҙмәт өсөн яратылмыш бер хайуан» тип иҫәпләүҙән, яңылыҡҡа, матур тормошҡа ынтылмай, киләсәген хәстәрләмәй, хатта йүнләп иген үҫтермәй, емерелеп барған, ҡотһоҙ йорт-ҡура араһында барына ҡәнәғәт булып, тәҡүә генә йәшәүҙән ары китмәй. Өҫтәүенә ауылдың старостаһы Тимербулат менән Муллағәли ҡарттар Ибәт мулланың иҫкелекте һәм ялҡаулыҡты ҡурсалаған «тәғлимәтен» халыҡтың «иртәгәһен ишәк ҡайғыртһын» кеүек мәҡәл-әйтемдәренә таянып яҡлай.

Халыҡ шулай итеп күндәм генә йәшәй бирә. Прозаик төп геройҙарының башҡаларға өлгө булырҙай тормошон, уй-фекерҙәрен, теләк-ынтылыштарын, холоҡ-фиғелдәрен, эш-ғәмәлдәрен һүрәтләү аша ошо аяныслы күренештәргә, ғөрөф-ғәҙәттәргә ҡаршы сыға. Хикәйәнең

төп өлөшө ауыл ярлыһы Биктимерҙең улы Ғәббәс менән Ибәт мулланың ҡыҙы Ғәйшәнең тормошон яҡтыртыуға арнала. Был ике образ аша автор үҙенең ҡатын-ҡыҙ азатлығы, саф мөхәббәт, бәхетле ғаилә тураһындағы уй-фекерҙәрен сағылдырырға тырыша. Ғәббәс бәләкәйҙән үк бик зирәк, тырыш, маҡсатҡа ынтылыусан бала була. Хәҙисә абыстайҙан алған һабаҡтары ла, Ибәт мулла мәктәбендәге дәрестәр ҙә, уҡыу-уҡытыу тәртиптәре лә уны ҡәнәғәтләндермәй. Күрше ауылдағы Йомағол хәҙрәттең мәҙрәсәһендә һәләтле һәм тырыш Кәрим хәлфәнән өс йыл буйына тырышып белем алғандан һуң, ул Ҡаҙан мәҙрәсәләренең береһенә уҡырға инә. Үҙ йүнен үҙе күреп, йәйге ял ваҡыттарында сауҙагәрҙәргә хеҙмәт итеп, ҡышын йәшәрлек аҡса туплап, Ғәббәс Ҡаҙанда алты йыл белем ала. Был осорҙа ул мәҙрәсәлә уҡытылған фәндәр менән генә сикләнеп ҡалмайынса, үҙ аллы география, геометрия, астрономия кеүек фәндәрҙе үҙләштерә, урыҫтар менән аралашып, урыҫса уҡырға һәм яҙырға өйрәнә. Һөҙөмтәлә, ул ауылына, автор әйткәнсә, «ҡайҙа ҡуйһаң да ярарлыҡ» кеше булып, яҡшы тройкала ҡайтып төшә. Ауыл ҡарттары «ҡайҙалыр аҙып-туҙып йөрөй»ҙөр әле тип уйлаған Ғәббәс «төҫ-ҡиәфәте», үҙен тотошо, мәҙәнилеге менән XX быуат башы башҡорт әҙәбиәтенең идея-художество үҙенсәлектәре томаналыҡ, ҡуңалтаҡ тормош эсендә йәшәп ятҡан ауылдаштарына «сит мәмләкәттән килгән әҙәм» кеүек күренә. Күп ҡатын-ҡыҙҙар уға һоҡланып ҡарай, хатта ғашиҡ була. Улар араһында, ауылдан бер ҡайҙа сығып йөрөмәһә лә, иҫкесә ҡарашлы атаһынан бигерәк әсәһенән һәйбәт тәрбиә алып, әҙәпле, баҫалҡы, итәғәтле булып үҫкән Ғәйшә айырылып тора. Ғәббәс ауылына ҡайтҡан ваҡытҡа инде ул аң-белеме һәм әхлағы йәһәтенән дә, уңғанлығы һәм һылыулығы буйынса ла таң ҡалдырырлыҡ булып үҫеп етеп, ун дүрт йәшенә аяҡ баҫҡан ҡыҙ була. Улар араһында ошо тойғоларҙың нисегерәк дөрләп китеүен, бер-береһен ситтән генә күҙләшеүҙәрен һәм хат алышыуҙарын яҙыусы эске бер хисләнеү менән ентекләп, тәмләп-тәмләп бәйәнләй. Ул йәштәрҙе һынау алдына ла ҡуя. Ғәббәс, Ғәйшә менән вәғәҙәләшкәндән һуң, алдан һөйләшеп ҡайтҡан еренә мөғәллим булып эшкә китә. Шул арала уларҙың араһына күрше ауылдағы алтмыш йәшлек Сәлим мулла килеп тығыла, Ғәйшәне икенсе ҡатынлыҡҡа алырға яусы ебәрә. Ошо мәлдә Ғәйшә юғалып ҡала, дини йолалар, иҫке ғөрөф-ғәҙәттәр ҡоло булған ата-әсәләре өгөтөнә бирелә, үҙенең мөхәббәтен асыҡтан-асыҡ яҡлау өсөн көрәшкә булдыҡһыҙ булыуын күрһәтә. Ғәббәс та, был хәлде ишеткәс, ваҡытында тейешле саралар күрмәйенсә, «ярай, күҙ күрер әле» тигәнерәк позицияға баҫа, хатта, күңеленән генә булһа ла, ғәйепте Ғәйшәнән эҙләй төшә, баҙап

ҡала. Әммә ҡыҙҙың йәше етмәү сәбәпле никах туйы бер нисә айға кисектерелә.

Хикәйә геройҙарының тиң, саф мөхәббәт, бәхетле ғаилә ҡороу өсөн көрәше бик пассив, дөрөҫөрәге, юҡ дәрәжәһендә. Бөтәһен дә осраҡлылыҡ хәл итә. З. Һаҙи үҙ әҫәрендә күп ҡатын алыуға, ҡатын-ҡыҙ хоҡуҡтарын, йәштәрҙең саф мөхәббәт тойғоларын сикләүгә ҡаршы сыҡһа ла, автор диндең асылына тел тейҙереүҙән алыҫ тора. Ул бары шәриғәт нигеҙҙәрен тейешенсә белмәүселәргә һәм тупаҫ боҙоусыларға ҡаршы сыға. Сәлим мулланың фашланыуын, төп геройҙарының тиң мөхәббәткә нигеҙләнгән ғаилә ҡороп ебәреүҙәрен дә ул шәриғәт ҡанундарының еренә еткереп үтәлеүенә, тантана итеүенә ҡайтарып ҡалдыра. Хикәйәнең һуңғы өлөштәрендә автор уҡыусыларға бәхетле ғаиләнең үҙенсә бер өлгөһөн күрһәтеп бирә.

Шул рәүешле, Ғәббәс мулла ҡоро вәғәз-нотоҡтары менән түгел, ә тырышлығы, изге, яҡшы эштәре менән халыҡтың күңелен яулай, уға бөтә йәһәттән үрнәк күрһәтә. Ауыл халҡы уға эйәреп белемгә, яңылыҡҡа ынтыла, матур итеп йорт-ҡура төҙөй, «иген кәсебенә тырыша башлай». Ғәйшә лә уңған хужабикә, өлгөлө ҡатын булып сыға. Ғәббәс ярҙамында белемен камиллаштырып, ауыл ҡыҙҙарына һабаҡ һәм тәрбиә бирерлек дәрәжәгә ирешә. Ире менән бергә ике улын, бер ҡыҙын башҡа балаларға өлгө булырлыҡ итеп, белемле, бөхтә, тәртипле, эшһөйәр итеп тәрбиәләй. Ғәббәс менән Ғәйшәнең татыу, бәхетле ғаиләһе өлгөһөндә ауыл халҡы күҙгә күренеп яҡшы яҡҡа үҙгәрә башлай.

Йомғаҡлап әйткәндә, З. Һаҙиҙың «Бәхетле ҡыҙ» тигән был тәүге хикәйәһенең төп геройҙары йәмғиәтте үҙгәртеп ҡороуҙоң, алға ебәреүҙең төп нигеҙе булып аң-белемде үҫтереү, төрлө һөнәрҙәр үҙләштереү, әхлаҡ төҙәтеү тора тигән мәғрифәтсел фекер-ҡарашты әле күп йәһәттән иллюстратив характерҙа сағылдыра. Әҫәрҙең сюжетында хәл-ваҡиғаларҙың эҙмә-эҙлекле тәбиғи ағышына ҡарағанда, уларҙы әйтергә теләгән уй-фекерҙәргә ярашлы рәүештә алдан уйланылған тәртиптә ойоштороу, схемалылыҡ үҙен ныҡ ҡына һиҙҙертә. Шулай булыуға ҡарамаҫтан, Закир Һаҙиҙың был әҫәре XX быуат башы башҡорт әҙәбиәтендә үҙенсәлекле урын алып тора.

© Язықбаева З.Р, Салауатова Ф.Р., 2024

СОДЕРЖАНИЕ / ЙӨКМӘТКЕ

Абдрахманова А.Р., Гареева Г.Н. *Тема патриотизма и героизма в творчестве С. Поварисова, Ш. Биккула, Р. Уметбаева* **5**

Абдуллина И.С., Гәрәева Г.Н. *Башҡорт әҙәбиәтендә һуғыш йылдарында хикәйә, новелла һәм очерктарҙың идея-тематик үҙенсәлектәре* **9**

Абзалилова Г.Р., Кульсарина И.Г. *Концепция героя в военной прозе В.П. Астафьева* **13**

Агаев Д. *Развитие знаний и культуры в период туркменского династия Ресулогуллары* **16**

Азаматов Ғ.Ф., Гәрәева Г.Н. *Ғәлим Хисамовтың "Шаҡай бураны" роман-хроникаһы тураһында* **23**

Аннамырадова Н.Д., Таганова Х., *Славный путь войны* **27**

Ахматова М.А. *Причины возникновения и ряды однокоренных синонимичных слов в Карачаево-Балкарском языке* **31**

Байбулов И.И., Абдуллина Г.Р. *Танцевальная терминология движений башкирского народного танца (словообразовательный и функциональный аспекты)* **38**

Байгужин И.Г. *Поэт-фронтовик Тухват Мурат* **41**

Баймырадова Б., Джумаева Б.А. *Numerals in English and Turkmen languages* **47**

Бекоева И.Д. *Прецедентные геортонимы в транслингвальном медиадискурсе: переводческий аспект* **50**

Буранбаева З.И., Янбаев И.К. *Ш.Бикҡол ижадында патриотизм темаһы* **56**

Васильев И.Ю., Кириллина К.Т. *Структурно-семантический анализ названий атмосферных явлений и осадков в турецком и якутском языках (в сравнении с древнетюркским языком)* **59**

Велиева А.А., Мавлянова М.Х. *Методы словообразование на английском языке* **63**

Вәлиева Р.И., Гәрәева Г.Н. *Әхиәр Хәкимовтың “Өйөрмә” романынының идея-тематикаһы һәм проблематикаһы* ***67***

Вәлиева С.Р., Салауатова Ф.Р. *Рәлис Ураҙғоловтың “Даға” хикәйәһендә ат образы* ***71***

Гареева Г.Н. *Особенности военной лирики великого гражданина-поэта, гуманиста Мустая Карима* ***75***

Гафаров А.В., Вороширин Е.А. *Конвертации данных детализации телефонных вызовов* ***79***

Ғәлиева Дина, Гәрәева Г.Н. *Тимерғәле Килмөхәмәтов ижадында һуғыш темаһы* ***80***

Даутова Х.И., Гәрәева Г.Н. *М. Кәримдең “Беҙҙең өйҙөң йәме” повесының тәрбиәүи әһәмиәте* ***84***

Джепбарова А. *How to motivate students in the classroom* ***86***

Jorayeva Z.K. *Functions of Rhetorical and Suggestive questions* ***90***

Jumayeva S.J. *Semantic opposition “always-never” through phraseological units with the meaning of time in english and turkmen* ***93***

Джумаева З.М., Джумаева Г.К. *Основные факторы успешного обучения английскому языку с помощью информационно-коммуникационных технологий* ***95***

Жалканова А.Ю., Киселева Я.Н. *Поэтика газетного фельетона* ***101***

Жалканова А.Ю., Киселева Я.Н. *Популяризация достижений мировой науки на страницах русской газеты: цель, проблематика, отрасль знания, язык* ***104***

Жумадилова Г.А., Амандык А., Надеина Н., *Урбанонимы как вид топонимов: полилингвальный аспект* ***106***

Ибрагимова А.В., Глинтерник Э.М. *Развитие периодической печати в Башкортостане: исторический экскурс* ***112***

Кадырова А.Р., Гареева Г.Н. *Тема Великой Отечественной войны в башкирской литературе* ***116***

Кайлиева Н.Н. *The Epos of Turkic People: Language, Imagery and Interconnections* ***119***

Карюкова Г.Һ. *Н. Ғәйетбаевтың «Төн» драмаһында эмоциональ-экспрессив һүҙ төркөмдәренең ҡулланылышы* ***123***

Каюмова Г.Ф. *Художественное особенности очерков Ш. Ракипова* ***125***

Кульсарина И.Г. *Образ башкирского воина в творчестве русских писателей XX века.* ***129***

Кульсарина И.Г., Юсупова Г.А. *Структурно-семантические и стилистические особенности сравнений в поэзии М. Цветаевой и А. Тагировой* ***133***

Ҡарабаева У.Р., Янбаев И.К. *Мөхәмәтйәров Хәй шиғриәтенең жанр-стиль тәбиғәте* ***137***

Ҡәҙербаева А.И., Гәрәева Г.Н. *Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында фронтовиктың социаль-психологик портреты: Ш. Биҡколдоң «Әле йәшәйбеҙ икән» романы миҫалында* ***143***

Маметниязова Г.Х. *Значение инновационной технологии при анализе мужества героев Великой Отечественной войны* ***145***

Мирзина А., Гәрәева Г.Н. *Рауил Бикбаев шиғриәтендә төп мотивтар* ***150***

Мостафина Р.Д. *Яугир әҙиптәр хәтирә һәм юлъяҙмаларында Бөйөк Ватан һуғышы темаһының сағылышы* ***156***

Мөлөкова М.Ш., Гәрәева Г.Н. *Һәҙиә Дәүләтшина ижадын өйрәнеү мәсъәләһе* ***160***

Мөхәмәҙиева А.А., Салауатова Ф.Р. *Башҡорт әҙәбиәте дәрестәрендә мәҡәл һәм әйтемдәрҙе өйрәнеү алымдары* ***163***

Муллағолова А.Р., Абдуллина Г.Р. *Хаттар стилен өйрәнеү* ***168***

Мураками Э.Ф. *Языковые взаимоотношения в современном поликультурном пространстве. Методы решения проблем сопоставительной лингвистики в России и Республике Башкортостан* ***171***

Narmuradova J. *Methodology of German language* ***174***

Нарынбаева А.А., Гәрәева Г.Н. *Һәзиә Дәүләтшинаның “Ырғыҙ” романында Айбулат образы* ***177***

Нафиҡов А.Р., Гәрәева Г.Н. *Ғәлим Хисамовтың “Өн һәм һан” романының художество үҙенсәлектәре* ***180***

Нуруллаева М.Д. *Роль изобразительно-выразительных средств языка в поэзии Махтумкули Фраги* ***185***

Нәжметдинова Н.М., Гәрәева Г.Н. *Мөнир Ҡунафин хикәйәләренең идея-тематик үҙенсәлектәре* ***188***

Нәжметдинова Н.М., Салауатова Ф.Р. *Азамат Юлдашбаев шиғриәтенең жанр үҙенсәлектәре* ***194***

Нәжметдинова Н.М., Янбаев И.К. *М. Ғафури, С. Суфиянов, З. Биишева әҫәрҙәрендә көнсығыш жанрҙары традициялары* ***197***

Пермякова Л.А. *Традиции русской классической литературы в поэзии С. Гудзенко периода Великой Отечественной войны* ***200***

Рәхимова Ы.О., Гәрәева Г.Н. *Ринат Камал ижадының идея-тематик асылы* ***205***

Салауатова Ф.Р. *Зәйнәб Биишеваның “Һөнәрсе һәм өйрәнсек” хикәйәтендә халыҡ ижады традициялары сағылышы* ***210***

Соколова А.Ю., Киселева Я.Н. *Влияние социальных сетей на формирование медиа-дискурса* ***213***

Солтанова Г.Р., Гәрәева Г.Н. *Мәктәптә лирик әҫәрҙәрҙе өйрәнеү методикаһы* ***219***

Султанбаева Х.В., Гимашева Г.М. *Концепты «кәләш» («невеста») и «килен» («невестка») в творчестве Мустая Карима* ***225***

Сәхәүетдинова Л.Р., Янбаев И.К. *Башҡорт эпостары – милли рухиәтебеҙ нигеҙҙәре* ***229***

Таганова Х., Керимова М. *The use of verbs in English language* ***233***

Таһирова Р.Н. *Рауил Бикбаев шиғриәтендә һүрәтләү саралары* ***236***

Усманова А.А., Салаватова Ф.Р. *Идейно-тематические особенности повести «Конный башкир» Рамазана Уметбаева* **240**

Фәтҡуллина А.Х., Гәрәева Г.Н. *Рәшит Ниғмәтизең «Үлтер, улым, фашисты!» поэмаһының художество үҙенсәлектәре* **242**

Хасанова А.Р., Салауатова Ф.Р. *М. Аҡмулла поэзияһында мәғрифәтселек идеялары сағылышы* **246**

Хисамова Э.В., Гареева Г.Н. *Тема Великой Отечественной войны в поэзии Назара Наджми* **249**

Хуболов С.М. *Предложения с предикатами, репрезентирующими состояние окружающей среды* **253**

Әбделмәнова Р.Р., Гәрәева Г.Н. *Рәшит Ниғмәти ижадында һуғыш темаһы сағылышы* **257**

Әлимбаева Г.Ғ., Латыпова Р.М., *Башҡорт телендә лексемалашыу юлы менән сифаттарҙың яһалышы* **260**

Янбаев И.К. *Бөйөк Ватан һуғышының тәүге йылында башҡорт агитацион шиғриәте(милли матбуғат нигеҙендә)* **263**

Яҙыкбаева З.Р., Салауатова Ф.Р. *Башҡорт әҙәбиәте дәрестәрендә төрлө методтарҙы ҡулланыу* **272**

Яҙыкбаева З.Р., Салауатова Ф.Р. *Закир Һаҙиҙың «Бәхетле ҡыҙ» хикәйәһендә мәғрифәтселек идеялары сағылышы* **276**

При подготовке электронного издания использовались следующие программные средства:

- Adobe Acrobat − текстовый редактор;
- Microsoft Word – текстовый редактор.

Все права защищены. Книга или любая ее часть не может быть скопирована, воспроизведена в электронной или механической форме, в виде фотокопии, записи в память ЭВМ, репродукции или каким-либо иным способом, а также использована в любой информационной системе без получения разрешения от издателя. Копирование, воспроизведение и иное использование книги или ее части без согласия издателя является незаконным и влечет уголовную, административную и гражданскую ответственность.

Научное издание

ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОСТИ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ (К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ПИСАТЕЛЕЙ-ФРОНТОВИКОВ С. ПОВАРИСОВА, Ш. БИККУЛА, Р. УМЕТБАЕВА)

Сборник материалов
Международной научно-практической конференции
(г. Уфа, 16 мая 2024 года)

Электронное издание сетевого доступа

За достоверность информации, изложенной в статьях, ответственность несут авторы.
Статьи публикуются в авторской редакции

Подписано к использованию 12.07.2024 г.
Гарнитура «Times New Roman». Объем 3,74 Мб.
Заказ 76.

ФГБОУ ВО «Уфимский университет науки и технологий»
450008, Башкортостан, г. Уфа, ул. Карла Маркса, 12.

Тел.: +7-908-35-05-007
e-mail: ric-bdu@yandex.ru